

Г О Д И Ш Н И К
НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ
„СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

*Факултет
по славянски филологии*

A N N U A L
OF SOFIA UNIVERSITY
“ST. KLIMENT OHRIDSKI”

Faculty of Slavic Studies

Том/Volume 103

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВО „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
ST. KLIMENT OHRIDSKI UNIVERSITY PRESS
СОФИЯ • 2018 • SOFIA

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Проф. д-р *МАРГАРЕТ ДИМИТРОВА* (главен редактор),
проф. д-р *ГЕРГАНА ДАЧЕВА*, доц. д-р *ДОБРОМИР ГРИГОРОВ*,
доц. д-р *КАЛИН МИХАЙЛОВ*, доц. дфн *МАРГАРИТА МЛАДЕНОВА*,
доц. дфн *НИКОЛАЙ ПАПУЧИЕВ*, проф. д-р *РОСТИСЛАВ СТАНКОВ*,
НАДЯ РАДОВАНОВА (секретар)

Редактор *ЕЛКА МИЛЕНКОВА*

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Петко Петков. Славянският текст на „Глави с акростих“</i> от преп. Григорий Синаит	5
<i>Жени Жикова. Редки думи и хапакси в Учително евангелие</i> на Константин Преславски	80
<i>Паулина Стойчева. „Неповинний българин“ на Г. С. Раковски –</i> (авто)биографичното писане и евангелският текст	113
<i>Надежда Александрова. Особености на българската преводна книжнина</i> в османския контекст на XIX век	154
<i>Лилия Желева. Първият учебник по украински език за българи</i>	204
<i>Кристиян Янев. Модели на полската „поезия след Аушвиц“ – травмата</i> в творчеството на Тадеуш Ружевиц и Чеслав Милош	212
<i>Велимира Божилова-Стоянова. Идиолектът на прогреса</i>	226
<i>Симеон Михалков. Greeklish: гръцката шльокавица</i>	242

CONTENTS

<i>Petko Petkov. The Slavonic Text of “Chapters with Acrostich”</i>	
by Gregory Sinaita	5
<i>Zheny Zhikova. Rare Words and Hapax Legomena in Homiliary Gospels</i>	
of Constantine of Preslav	80
<i>Paulina Stoicheva. The Innocent Bulgarian</i> by G. S. Rakovski:	
An Auto(biographical) Writing and the Holy Scripture	113
<i>Nadezhda Alexandrova. Bulgarian Reception of Foreign Literature</i>	
in the Ottoman Context of the 19 th Century	154
<i>Lilia Zheleva. The First Textbook in Ukrainian for Bulgarians</i>	204
<i>Kristyan Yanev. Models of the Polish “Poetry after Auschwitz” – the Trauma</i>	
in the Works of Tadeusz Różewicz and Czesław Miłosz.....	212
<i>Velimira Bozhilova-Stoyanova. The Idiolect of the Progress</i>	226
<i>Simeon Mihalkov. Greeklish: the Greek 6liokavitsa</i>	242

СЛАВЯНСКИЯТ ТЕКСТ НА „ГЛАВИ С АКРОСТИХ“ ОТ ПРЕП. ГРИГОРИЙ СИНАИТ

ПЕТКО ПЕТКОВ¹

Катедра по кирилометодиевистика

Петко Петков. СЛАВЯНСКИЯТ ТЕКСТ НА „ГЛАВИ С АКРОСТИХ“ ОТ ПРЕП. ГРИГОРИЙ СИНАИТ

„Глави с акростих“ е основният трактат на Григорий Синаит, един от стълбовете на исихазма през XIII–XIV в. Текстът възниква на Атон или в Парория и вероятно е бил преведен на славянски преди смъртта на подвижника. Запазен е в редица преписи, като един от най-ранните е в ръкопис № 214 от Зограф. Характерно за славянската версия е, че текстът е поделен на 142 глави, докато в гръцката версия са 137. Славянската версия е послужила за основа на текста, публикуван от Паисий Величковски в „Добротолюбие“.

Ключови думи: старобългарски език, среднобългарски превод, исихазъм, Григорий Синаит

Petko Petkov. THE SLAVONIC TEXT OF “CHAPTERS WITH ACROSTICH” BY GREGORY SINAITA

“Chapters with acrostich” is the main treatise of Gregory Sinaïta, one of the pillars of Hesychasm in the 13th and 14th centuries. The text was composed on Mount Athos or in Paroria and was probably translated into Slavonic before the death of the hermit. It is preserved in a number of copies, one of the earliest is in manuscript no. 214 from the Zographou Monastery Library. A typical feature of the Slavonic version is that the text is divided into 142 chapters while

¹ Петко Петков, petko_d_petkov@abv.bg .

the Greek version has 137. The Slavonic version has served as the basis for the text published by Paisii Velichkovski in his *Dobrotolyubie* (Philokalia).

Key words: Old Church Slavonic, Church Slavonic, hesychasm, Gregory Sinaita

Св. Григорий Синаит е един от най-видните представители на исихазма в края на XIII и през първата половина на XIV в. Чрез неговите трудове исихастското учение получава своя теория и практическо измерение.

Св. Григорий е роден около 1275 г. в селището Кукул в Мала Азия. Семейството му е било благосъстоятелно, но става жертва на османските набежи в тази част на Византия, като бива пленено и продадено в робство. По-късно, след като плаща откуп, Григорий получава свободата си и се отправя към Кипър. Тук се привързва към един пустиножител и открива монашеското си призвание. След известно време поема към Синай и намира подслон в манастира „Св. Екатерина“, където приема и монашески постриг. В манастира Григорий се отличава както с голямото си послушание и отдадеността си на поста и бдението, така и с усърдието си в песнопенията. Тук той получава и прозвището Синаит.

По-късно, по независещи от него причини, Григорий напуска манастира и се насочва отново към Крит, където се запознава с монаха Арсений и го посвещава в теорията и практиката на умното делание и съзерцанието. В Крит Григорий се запознава и с книгата „Метод на свещената молитва“, приписвана на Симеон Нови Богослов, към която ще се връща многократно през зрелите си години.

От Крит Григорий поема към Света гора, където посещава различни манастири, като първоначално се заселва във Великата лавра, а по-късно преминава в скита Магула. На Атон се среща с различни монаси, с които разговаря за исихията и за практиката на съзерцанието. Своите идеи за исихазма Григорий споделя с близките си монаси, по-късно около него се събира кръг от ученици. Тези идеи обаче не са приети от всички и скоро към него е отправено обвинение в ерес. След последвалото разследване неговото православие е доказано безспорно и обвиненията са снети (Православная энциклопедия).

През целия XIV в. системни пиратски нападения над Света гора принуждават атонските монаси да търсят убежище другаде. По тази причина и Григорий се запътва отново към Синай, но не успява да стигне дотам. След дълги перипетии, по време на които за известно време посещава Константинопол и Созопол, той намира убежище в Парория. По това време в Парория се подвизава монахът Амиралес със своите ученици. Григорий не е приет радушно в тяхното общество. Тук с него се случва и много неприятен инцидент – някой си Лука, който бил ученик на Григорий на Атон и бил отстранен от него, подбуден от дявола, се нахвърля върху бившия си учител с меч в ръка с твърдото решение да го убие. Покушението е неуспешно, а Григорий бързо прощава на нападателя си. На него посвещава и своите „Глави с акростих“.

Следва нов престой на Атон, където е приет радушно от цялото монашество. Славата на Григорий бързо събира около него голям брой ученици и последователи, сред които могат да се посочат имената на преп. Максим Кавсокаливит и Герман Марулис. Покрай Григорий Атон се превръща и остава център на исихазма.

Но турските набези принуждават отново големия подвижник да напусне Света гора и да поеме пътя към Парория. Тук Григорий строи манастир и продължава учителската си дейност. Манастирът е построен с финансовата помощ на цар Иван Александър, с когото Григорий е в активна преписка. В Парорийската обител сред учениците на Григорий Синаит са и преподобните Теодосий Търновски и Ромил Видински.

В Парория Григорий дочаква смъртния си час. Знае се със сигурност денят – 27 ноември, но няма никакви сигурни данни за годината на кончината му. Приема се, че е починал преди 1347 г. (Православная енциклопедия).

Най-обширното произведение на Григорий Синаит са неговите „Глави с акростих“. В гръцката си версия те съдържат 137 части. Издадени са първоначално във Филокалия през 1782 г. (Филокалия 1782: 879–925). Пълният текст може да се види в *Κεφάλαια δι' ἀκροστιχίδος* (Патрология 150: 1250–1304). Текстът на славянски първоначално е публикуван от Паисий Величковски заедно с други творби на преп. Григорий в „Добротолюбие“. Този текст издава Кенанов през 2013 г. (Кенанов 2013: 50–55; Григорий 2013: 56–133). Изданието на П. Величковски включва текста в 137 глави, както е в гръцката Филокалия. В основата на славянския текст заляга среднобългарският превод от XIV в. с редица редакционни поправки в областта на лексиката, морфологията и словореда.

Славянската версия на съчинението на Григорий Синаит включва 142 глави, като обикновено се приема, че текстът на допълнителните части е добавен при превода, който евентуално е възникнал в самата Парория. В гръцкия текст се вижда акростихът *Λόγοι διάφοροι περὶ ἐντολῶν, δογμάτων, ἀπειλῶν καὶ ἐπαγγελιῶν, ἔτι δὲ καὶ περὶ λογισμῶν καὶ παθῶν καὶ ἀρετῶν, ἔτι δὲ καὶ περὶ ἡσυχίας καὶ προσευχῆς, ὧν ἡ ἀχροστιχὶς ἦδε*, който не се открива в славянския превод.

Тази версия е представена в редица преписи, като най-ранните ръкописи са Ряповият сборник от библиотеката на Българската академия на науките, ръкопис № 1036 от Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и ръкопис № 214 от Зограф².

² Искам да изкажа своята най-дълбока благодарност на братството на Зографската света обител и лично на игумена архимандрит Амвросий, както и на библиотекаря иеродякон Атанасий, за предоставените ми дигитални копия от ръкопис № 214. Моите благодарности са и за колегите от Зографската научноизследователска библиотека при СУ „Св. Климент Охридски“.

Сред останалите текстове на Григорий заслужава да се споменат двата трактата за безмълвието – „Малко сказание на Григорий Синаит за безмълвието“ и „Обстоятелствено въведение към безмълвието и молитвата“ (Петков 2015: 72–86).

Ръкопис № 214 от Зографската библиотека съдържа общо 342 листа. Размерите на листовите са 195x125 мм. По воден знак (ловджийски рог, подобен на Мошин-Тралич № 4970 от 1385 г.) ръкописът се датира от края на XIV в. (Каталог 1994: 119). От началото до л. 201v е поместена Лествица (началото и много листове от средата на Лествицата са добавени допълнително за попълване на липси), следват патеричен разказ и няколко малки текста, от л. 208г до 247г е включено „Житието на преп. Григорий Синаит“ от патриарх Калист, на л. 248г до 280v са поместени „Глави с акростих“ от Григорий. Този текст е писан с почерк, различен от предишния, и със сръбски едноеров правопис. Към главите липсват цифри. На полетата се откриват различни бележки с почерк от XVIII в. Инициалите към отделните глави са в червено. След „Глави с акростих“ са поместени и редица други съчинения на Григорий Синаит, но вече с двуюсов и двуеров правопис. Това е може би най-пълният свод със съчинения на Григорий на славянски и е един от най-ранните. От л. 320 до края е поместено Касиановото съчинение „За осемте зловни помисли“. Предпоследният лист е от по-нова ръка с църковнославянски правопис. Последният лист е празен.

Частта, съдържаща „Глави с акростих“, в правописно отношение е еднородна, с преобладаваща употреба на голям ер, и безюсова. Тук-там се срещат и случаи с употреба на ъ, но те могат да се приемат и като варианти на ъ. Буквата ы навсякъде се пише с малък ер. Редовна е употребата на ю. В целия текст не се среща я. Ъ се употребява последователно, но се срещат отделни случаи на изравняване с е: вѣдѣ, несѣделѣваемы, прѣмѣнѣмн. Малката носовка редовно се предава с ь, но в някои форми се среща и като ъ: велѣща, хотѣ, хотѣн, хотѣшн, хотѣшнѣ, вѣдѣшѣ, стѣзѣ. Ъ и н също са изравнени и най-последователно се заменят в текста: послѣды, жнзны, нпрѣзны. Прави впечатление последователното изписване на някои слаби ерове за разделяне на натрупвания на съгласни: ѣднѣстѣвнаго, ѹювѣство, мыслѣны, вѣсаѹтѣскимн, ѣгѹпѣтѣскѣѣ, лоѹѹтѣше, вѣноѹтѣрюдѣ, мѣжѣство. Има и редица примери с изпадане на силни ерове в наставка: потѣвѣнѣ, нстннѣнѣ, нѣтѣвѣнѣ, нпрѣложнѣ и др. В текста се наблюдават няколко случая на изясняване на силния малък ер в е: съѹетанѣе, вѣщѣмѣ, вѣземѣше, както и два случая на изясняване на силния голям ер в о: тожѣствоѹ, хрѣворства. В няколко случая се наблюдава резултат от смесване на носовките – вѣздыхаѹ, докато всички останали юсови преписи имат вѣздыхаѹ, прилагѣѣт, останалите преписи показват прилагѣѣт, два пъти вѣѹвражѣѣ в № 214 се открива като вѣѹвражѣѣтѣ, вѣѹвражѣѣтѣ в другите преписи, повѣлѣѣѣѣ има като разночетене повѣлѣѣѣѣтѣ. Прави впечатление затвърдяването на с във формите на въсь: вѣсакоѣѣ, вѣсаѹтѣскы, вѣса, но и вѣсѣх. Във формата

цѣвѣиѹ се наблюдава вмѣкване на ерова гласна. Среща се само групата -цѣ-, някъде съкратена до -ц-: зѣвѣиѹ, мнѣиѹ, мѹѣиѣиѣиѹ. Наблюдават се и някои типични за XIV в. морфологични особености: разширяване на основата на ед-носричните съществителни от о-основи: вѣсовѣ, смѹковѣ, дѣховѣ; окончание -ѣиѹмъ за дателен падеж мн. ч. на имената от ср. род с јо-основи: оѹмышлѣиѣиѹмъ, ниѣиѣиѹмъ, мѣѹтанѣиѣиѹмъ, дѣклѣиѣиѹмъ; окончание -иѹмъ за творителен падеж множествено число на същите имена: наслаждѣиѣиѹмъ, прѣтрыѣиѣиѹмъ; окончание -ѹхъ на имената от о-основи за местен падеж множествено число: ѹнѣслѣиѣиѹхъ, оѹдѣиѣиѹхъ.

Ето някои по-интересни лексеми от славянския превод на „Глави с акростих“. На първо място трябва да се изтъкне големият брой прилагателни, образувани със суфикс -теленъ: възрастенъ, ннакосъ, казателъ, желателъ, зртелъ, мьуьтателъ, наказателъ, ожнелъ, обьдрьжтелъ, обьла-втелъ, отьводтелъ, пнтателъ, показателъ, просвѣтителъ, прохлад-телъ, раждателъ, раздѣлителъ, родителъ, съгрѣшателъ, съдрьжателъ, съмоторителъ, сънабѣдѣтелъ, съеднителъ, творителъ, оумьива-телъ, ѹнстителъ, еднножителъ.

Не са малко и интересните лексеми, образувани със суфикс -ство: бого-вѣдѣтелство, гнѣнство, дѣвѣлство, дроугонство, кауѣство, колнѣство, свонство, стоудоложѣство, тождѣство, храбрѣство, урѣсъпотрѣбѣство, ѣвлѣтелство.

Могат да се открият и няколко редки думи, образувани със суфикс -ни: боуѣсловниѣ, вещьлюбниѣ, вещьствениѣ, дѣвѣодоушнѣ, жнзѣлюбниѣ, острогнѣвниѣ, правослабниѣ, равѣноуѣстниѣ, разѣногласниѣ, самолюбниѣ, самоуѣгодниѣ, сладострастниѣ, скарѣдниѣ, съмѣренословниѣ.

По-широко са представени думите, образувани със суфикс -ние: велѣ-кодѣланіе, велѣглаголаніе, велѣхваліе, вѣзгнѣшеніе, вѣшеніе, вѣсѣскѣдѣ-ніе, засѣданіе, изглаголаніе, любѣпоказаніе, любѣтворіе, неоумоучаніе, по-жесѣгнѣніе, образованіе, постгнѣніе, потѣмнѣніе, прѣвѣдѣніе, прѣмнѣніе, прѣмѣшлѣніе, прѣмѣшеніе, прострѣтіе, прѣтрѣваніе, прѣвѣращѣніе, прѣвѣзѣра-щеніе, прѣвѣрѣканіе, сѣвѣхѣтворіе, сѣкокѣтаніе, сѣсложѣніе, сѣубѣтаніе, сѣ-днѣніе, сѣиноположеніе, єднѣнобѣтіе.

Могат да се видят и няколко думи със суфикс -нца: **еднинца, двонца, тронца, четворнца**, както и със суфикс -остъ: **послѣдностъ, тѣностъ, тѣнѣностъ**.

В текста на Григорий Синаит се откриват и няколко имена на животни: гавранъ, жаба, лиснца, пнавнца, смуктъ, рнстъ.

Други по-редки съществителни са: **БОРЬБА**, **ЗЕЛЪКЪ**, **НЕВЪСТОКРАСИТЕЛЬ**, **УРЪННО**, **СЛОВЪЖЬБОНАУДЪЛНИКЪ**, **СТАНИЩЕ**, **УНСЪЛНИКЪ**, **ПРОИЗНОСЪ**, **ДОУШЕЖОКЪТЪВНИЦА**, **ПРИЛОГЪ**.

В „Глави с акростих“ са представени изобилно и глаголите, ето някои по-интересни от тях: **вндотворити**, **възгрѣвати**, **вонньствовати**, **ндолотворити сѧ**, **нсмръцовати**, **нспромѣтати**, **нсхѣдѧтанствовати**, **поглѧтати**, **пожѧтити**, **посвѧтити**, **прнѣывати**, **прнсънявати**, **разгрѣвати**, **распѣнѧти**, **сладѡстрѡствовати**, **съкжѧтвѡвати**, **съпрѡтнѡворити**, **оутнѧти**, **оутѧлѧти**, **нестѣствѡсловѡвати**.

Тук могат да се видят и някои редки прилагателни: **БЕЗВЪДЪНЪ**, **БЕЗМУЪТА-**
НЪНЪ, **БОГОМЪЖЪНЪ**, **ВЪСЕПДЪНЪ**, **ВЪСОКОТВОРЪНЪ**, **ВЪШЕНОСЪНЪ**, **ВЪШЕИСТЪСТВЪНЪ**,
ДЪБЪНЪ, **ЖИКОТВОРЪНЪ**, **ЗАБЪТЫНЪ**, **НСХОДАТАНСТВЪНЪ**, **МОКРОТЪНЪ**, **МЪНОГОСЪЛО-**
ЖЪНЪ, **НАУМООБРАЗЪНЪ**, **НЕВЪЗГОДЪНЪ**, **ОВЪЖРОДЪНЪ**, **ОГНИВЪНЪ**, **ПАГОУБОРОДЪНЪ**,
ПОДОВООБРАЗЪНЪ, **ПОКАЗЪНЪ**, **ПРОТАЖЪНЪ**, **ПРЪДЪНМЕНЪНЪ**, **ПРЪСЖЪШЪСТВЪНЪ**, **РАЗМЪС-**
ЛЪНЪ, **САМОВЛАСТЪНЪ**, **САМОУЗВОЛЪНЪ**, **СЛАСТОЛЮБЪНЪ**, **ТЪННАВЪ**, **УРЪСЪИСТЪСТВЪНЪ**,
УРОВЪНЪ, **УДНОВЪНЪ**, **ИСТЪСТВОСЛОВЕСЪНЪ**.

Прави впечатления големият брой композити, откриващи се в текста. Тяхното изследване може да бъде обект на специална работа. Примери могат да се видят по-горе.

По отношение на текста ръкопис № 214 от Зографската света обител (означаван по-нататък като Z) се сравнява със следните ръкописи:

C¹ – Ряпов сборник от втората половина на XIV в., София, Библиотека на БАН № 80, двуеров и двуюсов ръкопис, л. 86r–126v (Кодов, Опис: 176–177);

C² – ръкопис № 1036 от НБКМ, двуеров и двуюсов ръкопис, съдържащ патерик от втората половина на XIV в., л. 259r–281r (Стоянов, Кодов, Опис: 1964, 238);

T¹ – ръкопис НИОР, Руска държавна библиотека, ф. 304.I, № 186 от Троицко-Сергиевата лавра, сборник и книга „Григорий Синаит“, източнославянски препис от XV в., л. 50–104v, <<http://old.stsl.ru/manuscripts/book.php?manuscript=186&col=1&Submit=%CE%F2%EA%F0%FB%F2%FC>>, [достъп 15.02.2018];

T² – ръкопис НИОР, Руска държавна библиотека, ф. 304.I, № 748 от Троицко-Сергиевата лавра, сборник и книга „Григорий Синаит“, източнославянски препис от XV в., л. 294v–337v, <<http://old.stsl.ru/manuscripts/book.php?manuscript=748&col=1&Submit=%CE%F2%EA%F0%FB%F2%FC>>, [достъп 15.02.2018];

V¹ – ръкопис от Руската държавна библиотека, ф. 113, № 116 от сбирката на Йосифо-Волоцкий манастир, Писания на Григорий Синаит и беседи на Григорий, папа Римски от средата на XV в., с някои добавки, л. 41r–73v, <<http://old.stsl.ru/manuscripts/f-113/116>>, [достъп 15.02.2018];

V² – ръкопис от Руската държавна библиотека, ф. 113, № 150 от сбирката на Йосифо-Волоцкий манастир, сборник със слова от края на XV – началото на XVI в., л. 142r–188v, <<http://old.stsl.ru/manuscripts/sobranie-rukopisnykh-knig-iosifo-volotskogo-monastyrja/150>>, [достъп 15.02.2018].

Индивидуални четения в Z:

248r, 22 **показаниѣ**] C¹ C² T¹ T² B¹ B² **показаніа**;

248v, 14 **нѣстничѣ**] C¹ C² B¹ B² **нѣстнѣчѣ**, T¹ T² **нѣстѣчѣ**;

249r, 15 **нѣжѣ**] C¹ T¹ T² B¹ B² **доб. тогѣ**;

254v, 2–3 **ѣднножнѣтели**[ын] C¹ C² T¹ T² B¹ B² **ѣднножнѣтели**;

254v, 16 **ѡбразомѣ**] C¹ C² T¹ T² B¹ B² **ѡбразѡу**;

256v, 1–2 **ѡтеготѣваѣ**] C¹ C² T¹ T² B¹ **ѡтеготѣваемѣ**;

256v, 12 **вѣго нѣ**] C¹ C² T¹ T² B¹ **вѣго нѣ**, B² **вѣго нѣ**;

262г, 2 даржемонъ] C¹ C² по дароу даеиомъ, T¹ T² по даржемо^и, B² по дароу дароуемо^и;

262r, 16 ρÓЖЕНІЕ] C¹ C² T¹ T² B¹ B² РОЖДЕНІЕМЪ;

262r, 25–26 неълъстено] C¹ B¹ B² непроълъстено;

271r, 22 въсх^Аож^Ініе] C¹ C² T¹ T² B¹ B² въсхожденіа;

274v, 5 ω τόν] C¹ C² T¹ T² B¹ B² ω'τ'αν;

276v, 11 $\sigma\hat{\nu}_D\hat{\omega}] C^1 T^1 T^2 B^1 B^2$ доб. $\hat{\epsilon}\sigma\tau\hat{\omega}$;

277v, 5 вѣторын ѡвразѣтъ] C¹ C² T¹ T² B¹ B² ѡвразѣ вѣторын, C¹ C² T¹ T² B¹
доб. ѣсть;

277v, 8 **ражаѣт се]** C¹ C² T¹ T² B¹ B² доб. **неоудръжанне**, B¹ доб.

НЕВЪЗРЪЖАНІЕ;

279r, 22–23 πόλζϜ] C¹ C² πόλζϞ, T¹ T² B¹ B² πολ'ζϟ;

279v, 22 жнвѡтотвѡрнѡу] C¹ C² T¹ T² B¹ B² сѣмрѣтотвѡрнѣж;

280v, 5 по малѣ] C¹ C² T¹ T² B¹ B² по малюу.

Четения, общи за $C^1 C^2 V^1 V^2$:

251v, 9 жѣ¹] C¹ C² B¹ B² проп.;

254v, 25 ѿ ѡбѣтѡванїѣ] C¹ C² B¹ B² заглавието е пред статия № 40;

254v, 26 âψε] C¹ C² B¹ B² доб. нѣ;

256r, 19 словеснѣмъ] C¹ C² B¹ помыслѣмъ;

257v, 2 оўныїа] C¹ C² B¹ доб. же;

259v, 14 несть^аѣна] C¹ C² B¹ доб. во;

259v, 18 прѣслашаніѣ] C¹ C² B² прѣслоушани;

261v, 23 *нсправнше*] $C^1 C^2 B^2$ *нсправншн*;

263г, 7 влгостн] С² В¹ В² влгодѣтн;

263r, 12 вл҃гокраснѣ] С¹ С² В¹ В² благокл́аснѣ;

264г, 13 с́лы по ѣствѣ] C¹ C² B¹ B² по ѣствѣ по с́лы;

264г, 23 въ себѣ немощъ] C¹ B¹ B² немощь въ себѣ;

$$266v, 3 \text{ } \hat{\mathbb{A}} \mathbb{B} \mathbb{C}^1 \mathbb{C}^2 \mathbb{B}^1 \mathbb{B}^2 \mathbb{A} \mathbb{B} \mathbb{A} \mathbb{B} \mathbb{C} \mathbb{B};$$

269r, 12–13 $\text{BE}^{\text{A}}_{\text{Z}}\text{H}^{\text{S}} \text{CT}^{\text{A}} \text{HH}^{\text{A}}\text{MH}$] $\text{C}^1 \text{C}^2 \text{B}^1 \text{B}^2 \text{CT}^{\text{A}} \text{HH}^{\text{A}}\text{MH} \text{BE}^{\text{A}}_{\text{Z}}\text{H}^{\text{S}}\text{H}$;

271v, 19 БЕЗЛѢНОСТНО] C¹ C² БЕЗЛѢТНО;

272г, 5 съпротнвоборѣщн̑ н̑мѣ] С¹ съпротнвоборѣщн̑ н̑, С² съпротнвоборѣщн̑ н̑, В¹ соупротнвоборѣщн̑ насѣ, В² съпротнвоборѣщн̑мѣ на;

272r, 27 στου¹δυ] C¹ C² B¹ στου^A;

272v, 2–3 оупрѣжняющѣ сѣ] С¹ В¹ В² доб. нахѣднѣтъ;

276r, 1 ДѢИСТВѢ С¹ В¹ ДѢИСТВО;

276v, 5–6 ствѣтъсплатѣ ѿ раздѣлатѣ] C¹ B¹ B² раздѣлѣа ѿ ствѣтъкоуплѣа, C² раздѣлѣа ѿ ствѣтъкоуплѣа;

276v, 27–28 ТВОРИТЕЛНЮ] C¹ C² B¹ B² доб. н.

Специфични четения за T^1 T^2 :

248r, 24–25 $\text{нер\acute{а}ж\text{e}н\text{і}а}$] $T^1 T^2$ $\text{нераден\text{і}а}$:

267г. 26–27 неслѣдѣваемы | Т¹ Т² неслѣдѣваемы:

276v, 5–6 сѣвъѣкъсплаѣ ѿ раздѣлаѣ тѣ] T¹ T² раздѣлаа тѣ ѿ сѣвъѣкъсплаа;
 274r, 12 сѣ рѣ] T¹ T² снѣрѣ;
 275r, 18 тѣмѣннаго] T¹ тѣноваго, T² тѣнава;
 277v, 9 помѣщѣшн] T¹ T² помѣстнѣшн;
 278v, 18 просѣщѣшаго] T¹ T² просѣстнѣшаго;
 280r, 16 бѣвъѣ пѣетѣ] T¹ T² бѣваѣтъ;
 Общо за T¹ T² B¹ B²
 275v, 22 прѣѣтнѣ] T¹ T² B¹ B² непрѣѣтнѣ.

Общото впечатление от проведеното текстологично изследване е, че текстът в ръкопис 214 показва някои специфични индивидуални четения, които едва ли възхождат към архетипа. Повечето от тях са граматични и словоредни и могат да се отнесат към работата на книжовника, но прави впечатление разминаване в смисъла в разночетенето *жнѣтотѣврѣнѣю*, срещу което всички разгледани ръкописи имат *сѣмрѣтотѣврѣнѣж*. В 248v 14 Z показва четене *ѣстнѣнѣ*, докато в останалите преписи имаме ѿ *ѣтнѣнѣ* или само *ѣтнѣ*.

Текстът в 214 стои близо до предполагаемия протограф. Той по всяка вероятност е бил двуюсов и е стоял по-близо до текста, отразен в C¹ и C². Възможно е от предполагаемия протограф да са били изготвени две или няколко копия – с юсов и безюсов правопис. Това се потвърждава от източнославянските преписи, използвани тук. Сред източните славяни са проникнали две версии на текста. Антиграфът на T¹ и T² е бил безюсов, което се вижда от многобройните случаи на ѣ вместо малка носовка (почти редовно в T¹ и сравнително последователно в T²). Освен това двата преписа показват и други сходства помежду си. Не е изключено и T² да е препис от T¹. Антиграфът на B¹ и B² е бил двуюсов – следи от голям юс се откриват и в двата преписа – но по всяка вероятност всеки от преписите възхожда поотделно към общия антиграф. Тази версия се открива във версията, залегнала в C¹ и C², като общите четения между четирите преписа са изобилни. Двете източнославянски версии показват също сходства една с друга, но те могат да се обяснят с подобни преписвачески и книжовноезикови навици на книжовниците, работили върху тях.

По-долу се публикува текстът на „Глави с акростих“. За основен е избран преписът в ръкопис Z.

При изданието на текста са следвани следните принципи: думите се разделят, като се запазват редовете и страниците. Предават се всички надредни и препинателни знаци. По технически причини не се отбелязват лигатурите и червенословът. Тъй като в Z отсъства номерация на главите, тук тя се възстановява и номерата се предават с арабски цифри. Под линия се дават разночетения по шестте ръкописа, като се спазват означенията, дадени по-горе. Разночетенията имат за цел да покажат известна част от историята на текста – привеждат се основно морфологични, лексикални, словообразователни и словоредни разлики, добавки и съкращаване в текста.

В много редки случаи могат да се открият и фонетични разночетения, имащи отношение към евентуалния антиграф.

Отново под линия се привеждат и бележки, засягащи палеографията на преписа.

ЛИТЕРАТУРА

Григорий 2013: Григорий Синаит, Слова. – Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа, 5, 2013, 56–133.

Каталог 1994: Райков, Б., Ст. Кожухаров, Х. Миклас, Хр. Кодов. Каталог на славянските ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора. София, CIBAL, 1994, 119.

Кенанов 2013: Кенанов, Д. Слова на преп. Григорий Синаит в книгата „Добротолюбие“ (1793). – Търновски писмена. Алманах за Търновската книжовна школа, 5, 2013, 50–55.

Кодов, Опис: Кодов, Хр. Опис на славянските ръкописи в Библиотеката на Българската академия на науките. София, на БАН, 1969, 176–177.

Патрология 150: Migne, J. P. Patrologia graeca. Cursus completes. T. 150. Paris, 1865.

Петков 2015: Петков, П. Два трактата на св. Григорий Синаит за безмълвието. – Балканистичен форум, 2, 2015, 72–86.

Стоянов, Кодов, Опис 1964: Стоянов, М., Хр. Кодов, Опис на ръкописите в Софийската народна библиотека. Т. 3. София, ДИ „Наука и изкуство“, 1964, 238.

Филокалия 1782: Φιλοκαλία. Ἑνετίστιν. Ἀθῆναι. 1782: 879–925.

Електронни ресурси

Православная энциклопедия: <<http://www.pravenc.ru/text/168073.html>>. [достъп 15.02.2018].
<<http://old.stsl.ru/manuscripts/book.php?manuscript=186&col=1&Submit=%CE%F2%EA%F0%FB%F2%FC>>. [достъп 15.02.2018].

<<http://old.stsl.ru/manuscripts/book.php?manuscript=748&col=1&Submit=%CE%F2%EA%F0%FB%F2%FC>>. [достъп 15.02.2018].

<<http://old.stsl.ru/manuscripts/f-113/116>>. [достъп 15.02.2018].

<<http://old.stsl.ru/manuscripts/sobranie-rukopisnykh-knig-iosifo-volotskogo-monastyrya/150>>. [достъп 15.02.2018].

Март 2018 г.

Рецензент: проф. д-р Андрей Бояджиев

f. 248r

- Григѡріѡ Еннѡита, главы съ краегранѣ
сїѣ сѣлѡ полъзны. нѣже краегранѣсїѣ ѿ,
сїѣ. слова разлѣчѣна, ѿ заповѣдѣ. велѣннѣ.
прѣщеннѣ. ѿ ѡбѣтованнѣ. ѿ ѿще ѿ ѿ помы
5 слѡ. ѿ стрѣхъ. ѿ доврѣтелѣ. ѿ ѿще ѿ ѿ
везмѣтѣн ѿ млѣтѣ. ѿже краегранѣсїѣ, сѣ. глѣ д
1. Слѡвесноу оуѣво вѣтн комѣ. ѿнѣ вѣтн по ѣствѣ,
такѣ вѣ прѣже чнстоты ѿ нетлѣнїѡ, невѣзмѣ
жно. ѡво вѣ, ѡщѣтнѣное веслѡвесїѡ вѣстрѣ
10 млѣнїѣ. ѡво же, тлѣ плѣтн вѣстроѣнїѣ ѡвлѣла ѣ:
2. Нѣже по ѣствѣ слѡвеснѣ, ѣдннѣ тѣчѣю чѣтотоу ѣ
вншѣ стѣн. слѡво вѣ чѣ, ннктѣ ѡ нѣже вѣ слѡ
вѣ прѣмѣдрѣ ѿмѣ. слѡвесное съвѣше помы
слы растлѣвшѣ. вѣщнѣн вѣ ѿ мнѡглѣннѣ
15 прѣдрѣстн мнѣра сѣго дѣхъ. слѡвеса оуѣво,
на разоумѣнѣншѣ. помыслѣ на грѣвѣншѣ
навѣде, творѣ съчетѣнїѣ вѣ състѣвнѣ прѣмѣ
дрѣстн ѿ вѣдѣнїѡ. неразѣлѣнаго ѿ ѣдннѣ
стѣвнаго разѣма оуѣлѣншѣ:
20 3. Разѣмѣ ѿ
стннѣ, вѣтнѣ чѣвѣство вѣ нѣстнѣ вѣтн нѣ
пѣшн. проѣе, оуѣмышлѣнїѣ ѣвлѣнїѣ. ѿ вѣ
щѣмѣ показѣнїѣ нарѣцѣтн дѣнтѣ:
4. Ёлѣнѣн вѣтн нѣ полѣчѣю, ѣдѣ невѣрїѡ ѿ нерѣже
25 нїѡ сѣ стрѣждѣ. ѿ ѣлнѣн пакѣ ѡврѣтѣю,
ѣдѣ вѣры ѿ тѣщѣнїѡ. прѣно вѣ сѣ ѣдѣ, вѣ прѣднѣ
прѣдѣдѣ. ѣдѣ же съпрѣтнѣннѣ, вѣспѣ съврѣшенѣ

Разн. към Z: 4 ѿ²] C² B¹ проп.; ѿ³] C¹ проп.; 4–5 помыслѣ] B¹ помыслѣхъ; 5 ѿ³] C¹ проп.; 6 ѿже] B¹ ѿже; д] B¹ перваа; 6 сѣ] B² сїѣ; 11 Нѣже] B² Ѵже; 16 помыслы] B¹ помыслѣ; 19–20 ѿстннѣ] B¹ B² ѿстннѣннѣ; 20 вѣтнѣ] B² вѣтнѣнаа; вѣ нѣстнѣ вѣтн] C¹ B¹ B² вѣтн вѣ нѣстнѣ; 21 проѣе] B² н проѣаа же; оуѣмышлѣнїѣ] C¹ B¹ оуѣмышлѣнїѣмѣ, B² оуѣмышлѣнїѣ; ѣвлѣнїѣ] C¹ C² T¹ T² ѣвлѣнїѡ, B¹ ѣвлѣнѣмѣ, B² ѣвлѣнѣ; 22 показѣнїѣ] C¹ C² T¹ T² B¹ B² показѣнїѡ; 25 сѣ] T² сїѣ; 26 ѣдѣ вѣры] B¹ вѣры радн; прѣднѣ] C¹ T¹ T² B² прѣднѣа; 27 прѣдѣдѣ] B¹ прѣдѣчѣтѣ; съпрѣтнѣннѣ] T¹ T² B¹ съпрѣтнѣннѣ.

f. 248v

- ОБРАЩАЮ СЕ:~ 5. РАВНО Е, Н МРТВЪ Н НЕУЮВЪСТ'ВНЪ
ВЫТН. Н СЛѢПЪ ОУМОМЪ, Н ТѢЛЕСНѢ НЕ ЗРѢТН. ѠВЪ
ВЪ, ЛНШН СЕ ЖНВЫЕ Н ДѢНСТВЮЩЕЕ СНЫ. ѠВЪ ЖЕ,
НЕ ЗРѢ ТВОРЕЩАГО ЗРѢТН Н ЗРѢТН СЕ БЖТВОНОГО
5 СВѢТА:~ 6. СНАС Н ПРѢМОУДРО, МАЛЫ ѠВѢДА Ѡ БА
ПРІЕМЛЮ. ѠВА ВЪ Е БЖТВНЫ АГГЛЪ ПРНЧЕСТНА.
ѠВА ЖЕ, ѠВЪТАВНТЕЛНА. ВЪСПРІЕМАТН ЖЕ Н
ПОДААТН, БЖТВНА ІАКО ВЪ НСТННЪ ВЕЩЪ Н ВЫ
ШЕ ЧЛКА:~ 7. СТНЛНЩЕ НСТНННОЕ Н ПРѢЖЕ БЪ
10 ЦА ЖНТІА, ВЕС ПОМЫСЛЪ СРЦЕ Е ДѢНСТВЕМО
ДХОМЪ. ВЪСА ВЪ ТАМО СЪТВАРАЮТ СЕ Н ГЛЮТ СЕ
ДХОВНѢ. Н НЕ СТѢЖАВЫН СЕ ѠСОУДѢ, КАМЕНЪ
ЕСТЪ РА ННѢ ДОВРѢТЕЛЕН ВЪ НАЗАНІЕ ПОТРѢВНЪ
БЖТВНАГО ХРАМА. А. НЕ ХРАМЪ НСТНН'НЪ
15 ДХА:~ 8. НЕПЛѢННЪ ЧЛКЪ СЪЗАНЪ ВЪ КРОМѢ МО
КРОТЪ, ІАКОВ ЖЕ Н ВЪСКРЪНЕТЪ. НЕ НЕПРѢЛО
ЖНЪ ЖЕ, ННЖЕ ПАКЪ ПРѢЛОЖНЪ. СНАС НМѢ
Е ВОЛНАГО ХОТѢНІА ПРѢЛОЖНТН СЕ НЛН НН.
НЕПРѢЛОЖЕНІЕ ВЪ СЪВРЪШЕНО НЕ ТВОРН КЪ ЕСТВЪ
20 ХОТѢНІЕ. ТО ВЪ НАЧЕЛѢ Е ВОУЩАГО НЕПРѢЛО
ЖНАГО ОБЖЕНІА:~ 9. ТАІА ПЛЪТН Н ВЪТІЕ,
ІАСТН ЖЕ Н НПРОМѢТАТН Н СВѢРѢПѢТН Н СП'
ТН. Н ЗВѢРЕН Н СКОУТЪ ЕСТВНЫМИ СВОИСТВЫ.
НМЫЖЕ ПРѢСЛОУШАНІА РА СКОУТОМЪ ОУПѢВЛЪ
25 ШЕ, СВОИ Н БГОДАНЫИ ВЛГЪ ѠПАДОХЪ. СКОУ
ТНН Ѡ СЛОВЕСНЫ. Н ЗВѢРЦІН Ѡ БЖТВНЫ ВЪВШЕ:~
10. РАН СЪВЪ Е. ЧЮВЪСТ'ВНЫ Н МЫСЛЪНЫ. СНРѢУЪ,

Разн. към Z: 4 творещаго] B² доб. іа; бжтвннго] C¹ вожествннго; 6 агглъ] C¹ B¹ влгъ; 7 въспріематн] T¹ T² B¹ въспріиматн; 8 бжтвна] B² бжтвнаа; 9 стнлнще] T¹ T² стнло; 13 доврѢтелиен] C¹ доврѢтѢлен; 14 нстнн'нъ] C¹ C² B¹ B² н стнтель, T¹ T² стль; 19 съврѢшено] B¹ соврѢшенно; 20 хотѢніе] B¹ хотѢніа; 20–21 непрѢложнаго] T¹ T² непрѢложна; 21 вѢтїе] B¹ вѢтна; 22 нспромѢтатн] C¹ нспрометатн; свѢрѢпѢтн] B² свѢрѢпатн; 23 н] C¹ B² проп.; звѢрен] B¹ звѢрін; 24 нмыже] B¹ нмъже; 25 бгоданны] C¹ вогоданны; 26 звѢрцїн] C¹ свѢрѢстїн, C² свѢрѢстн, T¹ T² B¹ B² звѢрѢстн.

Бел.: 14 На полето е добавено н стль.; в края на реда са изтрини пет букви, чете се н стль.; 27 Ран] е маркирано със знак, на долното поле с нов почерк е написано се повѢдаетъ ѡ ран едемскогъ.

ѿже въ ѿдеиѣ, ѿ блѣтныи. ѿ оубѣ ѿ въ ѿдеиѣ
 мѣсто высоко зѣлаѣ. ꙗко выти третїиен ѹстн
 до нѣсе, ꙗко съповѣдашен глаю. въсауѣскы
 ми сады блѣговоннѣшныи насѣженъ ѿ ба.
 5 ни съврѣшенѣ оубѣ ѿ нетлѣннѣ, ннжѣ пакы
 въсауѣскы тлѣннѣ. нѣ посрѣ тлѣ ѿ нетлѣ
 нїа сътворѣнъ. ꙗко выти прѣно ѿсплѣнїенѣ
 плоды ѿ цѣвтещюу. цвѣты ѿ зѣлена ѿ зрѣ
 ла ѿвоощїа ѿмоушюу вынѣ. съгннѣающѣ
 10 вѣ дрѣвеса ѿ съврѣшенныи плоды на землю
 пѣюще, прѣстѣ блѣговонна вываѣ. а. не
 тлѣю смрѣдѣ ꙗко мнѣцїи садовѣ. се вы
 ваѣ ѿ мнѣгаго ѿзрѣдства ѿ ѿщїенїа ѿже
 прѣно нахѣдеще тѣмо блѣтн. тѣмже про
 15 хѣде посрѣ ѿже повелѣнныи напаѣтн
 вынѣ ѿкѣанъ рѣка, ѿсхѣдещїа ѿ него ѿ
 на ѹтѣри наѣла раздѣлающн се, прѣст же
 ѿ садовы пѣше ѿнѣїанѣ ѿ ѿѿѿпѣанѣ
 ннзѣтѣкы прннѣснѣтѣ ѿ даѣ. прѣгрѣженѣ
 20 съ прѣно прн ннѣ ѿхѣ ѿзлнѣаѣт се. фнѣс
 нѣ кѣпно ѿ гїѣнѣ, дондѣ пакы раздѣлет са.
 ѿвѣ, лнѣїнскѣю. ѿв же, ѿгїпѣтѣскѣю
 стрѣнѣ напаающе:~ 11. Тѣкѣнн рѣкѣ тлѣ
 ннн тѣарѣ рѣ не сътворѣна вы прѣвѣ. послѣ
 25 ды же растлѣвшн ѿ въ тлѣ въпѣдшн. ѿ повн
 нѣвшн се сѣѣтѣ по пнѣанїѣ, снѣрѣ, ѿлѣкѣ.
 не по воли же, нѣ не хѣтѣнн. повннѣвшѣ

Разн. към Z: 3 ꙗко] C¹ ꙗко; нѣсе] B² нѣсн; съповѣдашен] B¹ ѿповѣдашн. ѿ; 3–4
 въсауѣскыи] B¹ всакуи; 4 сады] B¹ доб. ѿ; блѣговоннѣшныи] B² блѣговонншныи;
 5 съврѣшенѣ] B¹ съвршеннѣ; 6 посрѣ] B¹ посреди; 7 прѣно] C¹ доб. ѿ; 8 цѣвтещюу] B¹
 цвѣтѣщюу; зѣлена] C¹ C² T¹ T² зеленаа; 8–9 зрѣла] C¹ C² T¹ T² зрѣлаа; 9 ѿмоушюу] B¹
 ѿмоушн, B² ѿмѣще; съгннѣающѣ] T¹ T² B¹ съгннѣающѣа; 10 съврѣшенныи плоды] C¹
 съврѣшенїи плодн, T¹ свершеные плоды, T² съврѣшеннѣе плодѣ, B¹ совершени плодн, доб.
 ѿ; 11 вываѣ] B¹ вываѣтъ; 12 смрѣдѣ] B¹ смрднѣтъ; мнѣцїи] C¹ C² T¹ T² B¹ B² мнѣстїи; 14
 нахѣдеще] T¹ T² нахѣдѣше; 15 посрѣ] B¹ посреди; ѿже] C¹ T¹ T² B¹ B² доб. того; повелѣнныи]
 B¹ B² повелѣннѣи; 18 садовы] B¹ садове; пѣше] B¹ падшїи; 19 даѣ] C¹ C² B² доб. ѿ; 20
 ѿхѣ] B¹ ѣтъ; 21 гїѣнѣ] C¹ C² T¹ T² гїѣнѣ, B¹ B² гѣѣнѣ; 23 напаающе] C¹ C² напаѣще,
 B² напаающе; Тѣкѣнн] B¹ Текоушїи; рѣкѣ] B² рекшн; 24–25 послѣды] C¹ послѣдїв; 25
 растлѣвшн] T² растлѣвшн.

ѿа на оупованіе ѿбновленіа нстлѣвшаго
 аама. ѿбновлѣ же то ѿ ѿстнѣтъ аще ѿ тлѣ
 нно нѡснтъ тѣлѡ врѣмѣнныѣ ѿа жнзны,
 ѿ тоу ѿбновлѣ ѣ, не оу. тлѣ прѣмѣннѣтъ.
 5 ѿ тлѣ же прѣмѣннѣе твѣрн, ѡвн, ѣже
 на лоуѣтъше нзмѣннѣе. ѡвы же, съврѣ
 шенное ѿ ѡбѣтъствнѣ прѣложнѣе глѡтъ
 бѣтн. ѡбѣчан бѡ ѣ пнсѣнѣ, просто ѡ.
 вѣснѣ недовѣдомѣ твѣрнтн скѣзаніе ѿ бе
 зъ нспытованіа:~ 12. Блѣтъ прѣемлющен.
 10 іакѡ ѿже на заѡѣтн ѿ непразны сѡще дѣломъ.
 ѿнѣ падѣннѣ раднѣ вѣтвеное ѡмѣтаѡ сѣмѣ.
 ѿнѣ вѣдѡвствоѡ ѿ бѣ вѣржѣннѣ прѣѡвѣннѣ.
 вѣноуѣтрѣѡдѣ ѿхѣ соѡщѣ. ѿ ѡложеніе оѡвѣ
 15 блѣтнѣе, дѣнствѣ раднѣ стрѣнаго. съврѣше
 нѣе же ѡнѣшеніе, раднѣ грѣховнаго бѣваѣ дѣа
 нѣа. дѣша бѡ стрѣтолюбѣна ѿ грѣхѡлюбѣна
 ѡнѣшенѣ ѿ ѡврѣгшн блѣтъ ѿ вѣдѡвствѣѡщн,
 стрѣтемѣ да не рекѣ вѣсовѡ ѣ жнлнѣе,
 20 нѣна же ѿ вѣ ѡѡщѣемѣ:~ 13. Оѡмѣщенѡу
 ѿ тѣхѡу іарѡ не твѣрнтъ ѿно ннѣтѣ, іакѡ
 мѣжѣство ѿ мѣтъ. ѡво оѡвѣ вѣнѣшнѡю,
 ѡва же вѣноуѣтрѣнѡю іакѡ прѣща съкрѣша
 ющн:~ 14. Мнѡзнѣ заповѣдн дѣлающе, не
 25 пѣѣѡ шѣствѡватн. ѿ не оу. вѣ грѣ достнѣ
 гшѣ, вѣнѣѡдѣ прѣбѣваѡ. ѿсхѣднѣша бѡ
 цѣкѣ пѣтнѣ прѣвѣѣ. сѣрѣ, тѣѡннѣе дѡврѣ

Разн. към Z: 1 оупованіе] C¹ C² B¹ B² оуповани; нстлѣвшаго] B¹ доб. ради; 4 тлѣ] T¹ тлѣ,
 B¹ B² тлю; 6 же] B¹ ѿ; 6–7 съврѣшенное] C¹ B² съврѣшенное; 10 нспытованіа] B² нспытаніа;
 прѣемлющен] B¹ прнѣмлющн; 12 падѣннѣ] B¹ падѣнѣа; ѡмѣтаѡ] B¹ ѡмѣтаѡтъ; 18 ѿ] B²
 проп.; 19 вѣсовѡ] B¹ B² вѣсѡ; 20 Оѡмѣщенѡу] B¹ Оѡмѣщенѣноу; 22 вѣнѣшнѡю] T¹ T²
 внѣшнѡю, B² внѣшнѣа; 23 вѣноуѣтрѣнѡю] T¹ T² внѣтрнѣю, B² вноуѣтрѣнѣа; 24 дѣлающе]
 B¹ дѣлающн; 25 шѣствѡватн] C¹ шѣствѣватн; 27 пѣтнѣ] T¹ T² поѡтѣн, тѣѡннѣе] B¹ тѡѡннѣ.
 Бел.: 9 вѣснѣ] на полето има бележка с по-късен почерк, от която се чете ѿ вѣѣѣ; 10
 нспытованіа] ѡв ѣ написано върху почистено място.

ТЕЛѢ ЗЛОБЫ ОТАН ВЪЗЕМЪШЕ, НЕОУСПѢШНО ШЪ
СТВІЮ. НН БѢ ОСКОУДѢНІЕ. ННЖЕ ПРѢОУМНѢ

5

10

15

20

25

Разн. към Z: 3–4 вѣтъѣнью | C¹ B² вѣтѣвныа; 4 волю | C¹ B² вола; 4–5 трѣбѣ | C¹ C² трѣвоужтъ; 10 въскѣмъ | B² вѣк; 16 глѣшоу | B¹ глѣшн; 22–23 дѣлѣнїа | B¹ дѣланїа; 23 прѣстанѣмъ | T¹ T² B¹ B² престанемъ; 28 памѣ | B² на памать; помѣнн | T¹ T² B¹ B² поманн.
Бел.: 12 не^{вѣ}змѣжно | въ е добавено по-късно.

f. 250v

нѣ ꙗко бѣ твоѣго выноу. ѿмже бо погывоше
сѣмь и съхраниши се могоу. забвеніе вѣ и
з научаа вѣтвеноу пѣмѣ погоувно е за
повѣдн помрачунѣ. и тако нага ѿ въсакѣ
5 блѣга, члѣка показѣ:~ 18. Вѣ двоѣн заповѣдѣ
пѣвнѣжнѣцн пакы кѣ древнѣмѣ дѣаніѣ
въсхѣдѣ, послоушаніемѣ и постѣмѣ. ѿ
несъхраненіа вѣ сѣ, злоба въсѣ рѣдѣ члѣко
мѣ привѣннѣ. и ѿже оуѣво послоушаніѣ
10 заповѣдн съхраняющѣн, кѣ боу въсхѣдѣ
скорѣнше. а. ѿже постѣмѣ и мѣтвѣю, кѣ
снѣнше. и послоушаніе оуѣвѣ, научнающѣн
ключнѣмо е. пѣ же, сѣвнѣнѣмѣ и разоуменнѣ
и моужественнѣ. еже вѣ съвѣлѣстн за
15 повѣден послоушаніе бѣн нечѣстнѣ, мѣ
лѣ зѣло е. и тѣмѣ сѣмѣмѣ моужественнѣ
неоудѣвно:~ 19. Законѣ дѣха жнѣнѣ е
по апѣлоу, ѿже въ сѣцн дѣнѣствоуѣн и глѣн.
іѣко и пѣсменнѣ ѿже въ плѣтн дѣнѣствоу
20 ємын. ѿнѣ оуѣвѣ оуѣмѣ своѣжаѣ ѿ зако
на грѣховнаго и сѣмѣртнѣ. сѣ же ѣтан
фарнсеѣ сѣдѣловаѣ, тѣлеснѣ законѣ тво
реца и помышляющѣ. и въ єже вѣдѣнѣ
бытн заповѣдн дѣлающѣ:~ 20. Вѣсѣ за
25 повѣден съложеніе съѣтаѣемо и съ
гѣжаемо дѣомѣ, члѣка бытн глѣю. съвѣрѣ
шена ѿлн не съвѣрѣшена, по прѣспѣаніѣ
выѣѣемо. и заповѣдн оуѣвѣ іѣко тѣло.

Разн. към Z: 7 въсхѣдѣ] С² въсхѣдѣтъ; 8 несъхраненіа] В¹ нехраненіа; 9 привѣннѣ] В¹ превннѣ; и] В¹ проп.; 10 съхраняющѣн] В¹ съхраняюще, доб. и; 11–12 кѣснѣнше] В¹ проснаша; 14 съвѣлѣстн] С¹ С² В¹ В² доб. радн; 14–15 заповѣден] Т¹ Т² В¹ заповѣдн; 19 пѣсменнѣ] Т¹ Т² пѣсменнѣ, В¹ пѣсмены, В² пѣсменнѣ; 20 своѣжаѣ] Т¹ Т² В¹ В² своѣжаѣ; 21 сѣ] В² сѣн; 24 дѣлающѣ] В¹ дѣлающе.

Бел.: 6 древнѣмѣ] є е написано върху една или две изтрѣти букви; 15 заповѣден] Пред н е задраскана една буква, прилича на є; 17 ха жнѣнѣ е написано върху изтрѣт текст; 28 Редѣт е на долното поле.

f. 251r

ДОВѢРЪЛН ЖЕ ІАКО ОУТВѢРЪДНТЕЛНАА НАВЫ
КНОВЕНІА, КООСТН. ВЛѢТ ЖЕ, ІАКО ДШОУ ЖНѢС
Н ДВНЖОУЩОУ СЕ Н ДѢНСТВОУЮЩОУ ІАКО ТѢЛО
ВЪСѢ ЗАПОВѢДЕН ДѢНСТВА. НЕРАЖЕНІЕ ВѢ
5 Н ТЪЩАНІЕ КЪ ПРѢВЪЗРАЩЕНІЕМЪ ХВѢМЪ,
МЛНЦА НЛН СВЪРЪШЕНА ПОКАЗОУЕ, ННІА ЖЕ
Н ВЪ БОУЩЕМЪ.~ 21. НЖЕ ТѢЛО ЗАПОВѢДЕН ВЪ
ЗРАСТНТН ХОТѢ СЛОВЕСНОЕ Н НЕЛЪСТНОЕ
МЛѢКО МІТРНЕ ВЛѢТНОЕ ЖЕЛАТН ДА ПОТЪЩН
10 Т СЕ. ѠТОУДѢ ВѢ МЛѢКОМЪ ПНТАЕТ СЕ ВЪСА
КЪ НЖЕ Ѡ ХѢ НЩЕН Н ХОТѢН ВЪЗРАЩЕНІЕМЪ
ВЪЗРАСТНТН СЛ. МЛѢКО ВѢ КЪ ВЪЗРАЩЕНІЮ
ПРѢМОУДРО Ѡ СВОН СЪСЦЬ, НЖЕ Ѡ ХѢ МЛНЦЕ
ТОПЛОТѢ ПОДАВАЕ. МЕД ЖЕ ПНЩОУ СВЪРЪШЕ
15 ННІ, СВОЕ ВЕСЕЛІЕ ДАЕ КЪ ѠНЩЕНІЮ. МІЕ
РЕ Н МЛѢКОО ПО ІЕЗЫКОМЪ ТВОИМЪ. МЛѢКО ѢВѢ,
ПНТАТЕЛНОУЮ Н ВЪЗРАСТНТЕЛНОУЮ. МІЕ ЖЕ,
УНСТНТЕЛНОУЮ ДХА СІЛОУ СОЛОМѢНЪ НАРЕ.
ВЕЛНКЫН ЖЕ АПЛЪ РАЗЛННІЕ ДѢНСТВОМЪ НАЗНА-
20 МЕНЪЕ ГЛШЕ. ІАКО МЛНЦЕ Ѡ ХѢ, МЛѢКА ВЫ
НАПОН А. НЕ ВРАШНА.~ 22. НЖЕ СЛОВЕСА ЗАПОВѢ
НАА КРОМѢ ЗАПОВѢДЕН ВЪЗЫСКОУЕ. Н ОУЧЕНІЕ
НЛН УЧТЕНІЕМЪ ЖЕЛАЕ ОБРѢСТН, ПОБНЪ Е
СѢНЪ ВЪ МѢСТО НСТННЫ МЪУТАЮЩОМ. СЛО
25 ВЕСА ВѢ НСТННЫ, ВЪ ПРНЧЕСТННЦѢ НСТНН
СВѢДОМА СѢУ. НСТННѢ ЖЕ НЕПРНЧЕСТНН
Н НЕНОУЧЕНІН СЛОВЕСА ВЪЗЫСКАЮЩЕ, ЮЖЕ
Ѡ ѠБЪОУРОДНЫЕ ПРѢМОУДРОСТН ѠВРѢТАЮ.

Разн. към Z: 4 нераженіе] T¹ T² нераденіе; вѢ] T² проп.; 5 прѣвѣзращеніемъ] T¹ T² прѣвѣзращеніѡ; 6 свѣръшѣна] B² свѣръшѣна; 8 хотѣ] C¹ T¹ хотѣ; 9 мѣтрне] C¹ T¹ T² мѣтрне; 11 нщѣн] B¹ нщѣ; хотѣн] B¹ хотѣ; вѣзращеніемъ] C¹ T¹ T² вѣзрастеніемъ; 12 вѣзращенію] T¹ T² вѣзрастенію; 14 топлотѣ] T¹ T² B¹ теплотѣ; подавае] B¹ подаваа; 14–15 свѣръшѣнны] C¹ T¹ T² B¹ B² свѣръшѣнны; 20 глшѣ] B² н глшѣ; млѣка] B² млѣкѡ; 22 вѣзыскоуе] B¹ вѣзыскаа; 24 мѣутающом] C¹ C² B¹ доб. сл; 24 нстнны] B² нстнны; мѣутающом] B² доб. сл; 25 нстнны] B¹ B² нстнны; нстнн] B¹ B² нстнны; 26 нстннѣ] B¹ нстнны, B² нстннѣ; 27 южѣ] T¹ T² B² ѣ, B¹ ѣ; 28 ѡбѣоуродныѣ] C¹ B¹ ѡбѣоуродныѣ, B² ѡбѣоуродныѣ.

f. 251v

нѣже н дѣвнѣ нарѣ бжтвнын аплѣ, дѣа не
нмоушнѣ. аще истинною неглѣ велнчюѣт се:~

23. Ико уювѣствное ѿко на писме въздыраѣ, н ѿ пи
смене прїемлѣ уювѣствнаа разоумѣнїа. сн

5 це н оумѣ егда ѿчнстнт се н въ дрѣвнне въ
зыдѣ достоанїе, на ба зрнѣ. н ѿ него прїемлѣ
бжтвнаа разоумѣнїа. н въ мѣсто оубѣ кнн
гѣ, нмаѣ дѣхѣ. въ мѣсто же трѣстн, съмыслѣ
же н ѣзыкѣ. ѣзыкѣ твои рѣ трѣстѣ. свѣѣ же
10 въ мѣсто урѣннаа. ѿквѣшае оубѣ мыслѣ въ
въ (sic!) свѣтѣ н свѣѣ нспоуѣае, напнсоуѣ словеса
таннствомѣ дѣхомѣ, въ чнстнн слышещнн

срѣцнхѣ. тогда вѣстѣ рѣнное како боудѣ вѣ
рннн наоученн бмѣ. н како оучнѣ бѣ ѿлка разоу
15 моу по прорѣствноу дѣхомѣ:~ 24. Законѣ запо

вѣдемѣ, срѣцнѣ дѣнствуюемоу вѣроу нехѣ
данаиствнѣ вѣтн нѣпшоуѣ. тою бѣ вѣса
ка запоѣѣ нстѣкаѣ н дѣнствоуѣ дѣшамѣ прѣ
свѣщенїе. плодн же истинны н дѣнствѣ
20 емны вѣры соуѣ, въздѣжанїе н любовѣ. н ко
нѣцѣ, бгѣдарованное смѣренїе. любовн на
челоу н оутврѣженїе:~ ѿ догматѣ:~

25. Глава свшн нельжнаа, вѣмѣ н невѣмѣ ѣ ра
зоумѣ истиннын. вѣмѣ оубѣ, уювѣствнѣ.
невѣмѣ же, мыслѣнѣ н словеснѣ, н оумнѣ
н бжтвнѣ:~ 26. Оуставѣ правослѣвіа ѣ, ѿбѣ
ла велѣнїа вѣры ѿ чнстоты вѣдѣтн н познѣ
тн ѿ себе н собою. трѣцоу глѣ, н двѣнцѣ. трѣцѣ

Разн. към Z: 1 дѣвнѣ] B¹ дѣвнѣ; 2 истинною] C¹ C² н истиннѣж, B¹ B² истиннѣною; 3–4
писмене] B¹ B² писменн; 4 прїемлѣ] T² прїемлютъ; 8 дѣхѣ] B¹ доб. бжтвнын; 9 же!] C¹
C² B¹ B² проп.; 10 ѿквѣшае] T¹ T² ѿмакаѣ; 11 свѣтѣ] B¹ свѣтѣ; 13 срѣцнхѣ] B¹ срѣцѣхѣ;
рѣнное] C² B² реченое; 14 наоученн] B² н наоученн; 16 дѣнствуюемоу] B² дѣнствоуемоу;
16–17 неходатаиствнѣ] B¹ неходатаиствнѣ; 18 нстѣкаѣ] T¹ T² нстекаѣ; 19 истинны] C¹ C²
T¹ T² B² истиннѣж; 25 невѣмѣх] B² н невѣднмѣх; 26–27 ѿбѣла велѣнїа] B² ѿбѣлавлѣнїа.

[оубо въ ѣднннцн, н ѣднннцоу въ трѣцѣ.
несълннтнѣ н несѣкомѣ] видѣти н знаати. двѡнцѣ
хвѣхъ ѣствѣ, въ ѣдннѡ състáвѣ. снрѣ, ѣдн
ного сѣна прѣже въплáщєніа н по въплáщєнн н
сповѣдовати н вѣти въ двѡю ѣствоу. н въ
двѡн хѡтѣнн вѣжыхъ же н улѣкы несмѣсно
слáвнма:~ 27. Рѡженіє н нерѡженіє н нсхѡ
женіє. трн недвнжнма н нерѣлѡжна свонства
прѣтнє трѡнце, потрѣбно ѣ нсповѣдовати
влгѡуѣстнѣ. ѡца оубѡ нерѡжена н безнáчєлна.
сѣна же рѡжена н съвєзнáчєлна. дѣхъ же стго нсхѡ
днa ѡ ѡца. сѣномъ ꙗкѡ рѣ дáмáскінъ н съпрѡсѣ
шы дáема:~ 28. Ёднна тѣлѣю ꙗже въ влѣти вѣ
ра, довѣлáше къ спсѣніѣ. радн запѡвѣдѣн дѣн
ствоуєма дѣломъ, áще вѣхѡ съхрáннлн. а. не
мрѣвю н недѣнствєвною пачє жнвыє н дѣн
ствємыє ѡ хѣ прѣпоуѣтѣше. довѣет бѡ вѣ
рномъ вѣѡврáженіє н жнзнъ, ѣже ѡ хѣ дѣн
ствємыє вѣры. вѣроу бѡ юже въ словѣ мрѣв
ю н неувѣствєннѡ невѣжѣство, а. не юже въ влгѡ
ти вѣрѡ въ влгѡуѣстнєвѣ ннѣ наоуѣнлѡ ѣ:~
29. Прѡста ѣднннца трѡнца, понѣ нѣкáковá н несѣл
жна трѡнца въ ѣднннцн. трнѣстáвнъ бѡ ѣ
бѣ, несѣлѣтно нмѣє єже въ дрѡгѣ дрѡгá вѣмѣ
щєніє вѣсáчѣскы:~ 30. Тронѹнѣ въ всáкѡ вѣ
познáвáетъ же сѣ н глѣетъ сѣ, неѡпнсанъ бѡ. вѣсѣ
бѡ ѣ съдрѣжнтелъ н прѡмѣслѣнннкъ, сѣномъ ѡ
стѣмъ дѣѣ. н нѣ ннѣдннже крѡмѣ ѡ ннѣ нлн

Бел.: 22 н'к'какова] к е поправено от ѣ; 25 всакъ⁴¹] а е поправено от к.

f. 252v

везъ ннѣ глѣмъ ѿ раздѣлѣмъ[8] ндѣ аще ѿменѣ се:~]

31. Ико въ ѿлѣѣ ѿ оумъ, ѿ сло, ѿ дѣхъ. ѿ ннже оумъ ѿ

слово, нн сло без доуха. ѿ дрѣгъ въ дрѣзъ соуща ѿ

о себѣ. оумъ оубѣ, слово глѣ се. ѿ слово, дѣхъ глѣ

5 ѣт се. по прѣтѣн сѣн, малъ нѣкын ѿвразъ нѣснѣ

везънѣмнныѣ ѿ наѣлѣѣвразныѣ трѣнѣ, ѿлѣѣ.

ѣже по ѿвразѣ кѣпно ѿ въ сѣмъ глѣлѣ:~

32. Оумъ оубѣ ѿлѣѣ. слово же снѣ. дѣхъ же сѣнъ въ ѿ

снѣнъ доухъ. бѣгонѣснѣ ѿлѣѣ прѣтѣнѣ наѣлѣѣ.

10 прѣсоущнѣ сѣнѣ ѿ прѣсѣствнѣ ѣствѣсловоѣ

ѣ трѣнѣ, ѣдннѣ бѣ въ трѣѣ сѣствѣлѣ. наѣмъ

вѣроѣ ѣстнннѣ ѿ дрѣжавъ наѣжѣ ѣствѣлѣ.

ѣже вѣ вѣдѣтн ѣдннѣ бѣ по пѣсанѣ, корѣнъ ѣ

вѣсѣлѣтнѣ. ѿ вѣдѣтн дрѣжавъ трѣсѣствнѣ ѣ

15 днннѣ, сѣврѣшѣ ѣ прѣлѣ. ѿ пакы потрѣ

внѣ ѣ, ѣлѣскы рѣннѣ снѣ раздѣлѣтн. снѣ

ѣ вѣлѣна жнѣнѣ, да вѣдѣтн те ѣдннѣ ѣстннѣ

бѣ, въ трѣѣ сѣствѣлѣ. ѿ ѣгѣ посла ѣлѣѣ, въ дѣѣ

ѣствѣ ѿ хѣтѣнѣ:~ ѣ моѣкаѣ:~

20 33. Моѣкы оубѣ разлѣнѣ сѣ, ѣко ѿ ѣлѣ въѣлѣнѣ.

по ѣдомъ же соѣтѣ въсѣ по пѣсанѣ глѣщѣмъ, въ

землѣ тѣмнѣ ѿ мѣлѣнѣ. въ землѣ тѣмѣ вѣ

ѣнѣ. ндѣ грѣшнѣ жнѣѣ ѿ прѣжѣ соѣда ѿ ѣ

сѣжѣнѣ пакы въ нѣ възвѣраѣют се. ѣже вѣ

25 да възвѣрат се грѣшннѣ въ ѣдѣ; ѿ, сѣмѣртѣ

оѣпѣсѣтѣ ѿхѣ, ѣтѣ ѿ ѣ развѣ кѣнѣнѣ ѿвѣ

ѿ ѣсѣжѣнѣ вѣлѣнѣ:~ 34. ѣгѣнѣ ѿ тѣмѣ ѿ ѣртѣ

въ ѿ тарѣртѣ ѣ, рѣнѣ слѣдѣртѣ. ѿ въсѣ

Разн. към Z: 2 ѿлѣѣ] B¹ B² ѿлѣѣхъ; 3 нн] C² ѿ; 4 оубѣ] B¹ B² во; се] C¹ C² B¹ проп.; 7 въ] C¹ C² B¹ B² ѿ; 8 же] C¹ проп.; 8–9 ѣстннѣ] B¹ B² ѣстннѣ; 9 бѣгонѣснѣ] B¹ бѣгонѣснѣ; 11 трѣѣ] B¹ трѣхъ; 12 ѣствѣлѣ] T¹ ѣствѣлѣ; 13 вѣдѣтн] B¹ вѣдѣтн; 14 вѣсѣлѣтнѣ] B² вѣсѣлѣтнѣ; 14– 15 ѣднннѣ] C¹ C² ѣднннѣ, T¹ B¹ B² ѣднннѣ, T² ѣднннѣ; 16 ѣлѣскы] C¹ ѣлѣскы; рѣннѣ] C¹ рѣннѣ; снѣ] B¹ B² сѣ; 18 трѣѣ] B¹ трѣхъ; 19 ѣ моѣкаѣ:~] T² проп.; 20 въѣлѣнѣ] B¹ въѣлѣнѣ; 21 глѣщѣмъ] B¹ B² глѣщѣмъ; 22 землѣ] B² землѣ; 23 жнѣѣ ѿ] C² B¹ ѿ жнѣѣтѣ, B² ѿ проп.; 24 нѣ] B¹ нѣ; вѣ] B¹ доб. рѣнѣ; 25 ѿ] T¹ T² проп.

Бел.: 24 възвѣраѣют] ю е поправено от т.

- [уское тмы невѣнїе. ѿ еже въ всемъ скоктанїе ра]
 жнзанїа. ѿ трѣпетъ ѿ смѣа злобоннын грѣхъ
 внын. ѿже іако ѿверженїа ѿ науѣла мѣкамъ,
 оу же ѿсоудъ въ дшѣ грѣшныѣ дѣнствема рѣ на
 5 выкновенїа вѣна сѣ:~ 35. Навыкновенїа стрѣ
 наа, ѿверженїа соу моукамъ. іако ѿ црѣтїа
 нѣнаго, добртѣлемъ дѣнства. донт же рѣзъ
 мѣвати ѿ нарнцати, заповѣди оубо, дѣнства.
 добртѣли же, навыкновенїа. іако ѿ злобъ
 10 по съдрѣжанїѣ навыкновенїа глѣютъ:~
 36. Равна мѣзамъ възанїа соу, аще ѿ ѿ мнѣгы не
 равна вѣна сѣ, ѿвѣмъ въ вѣнѣю жнзнъ, ѿ
 вѣмъ же вѣнѣю мѣкѣ вѣтвнаа прѣваа подѣв
 ѣ. ѿвонъ въ ннѣшнїи вѣкѣ добртѣ нлѣ злѣ
 15 прѣшѣше, по дѣлѣ възанїа прїнѣ. колнѣтъ
 ство же ѿ кауство прїѣтїа, по стрѣтноѣ нлѣ до
 вртѣлноѣ навыкновенїѣ ѿ дѣнствѣ въспрїи
 моутъ:~ 37. ѿзера ѿгнѣнаа сѣ, слѣдострастѣ
 юще дшѣ. въ ннѣже іако скверѣна смртѣде
 20 цнѣ ѣ вонѣа стрѣтнаа. ѿртѣа въ пнѣаѣ блѣ
 наго неѣспна, похѣтноѣ плѣты неѣдрѣжа
 нїе. ѿ змїе ѿ жѣвы ѿ пѣвнѣе похѣтенъ лѣка
 вѣ, скверѣнныѣ ѿ іѣдовнѣныѣ помысли же ѿ
 вѣсѣвы. таковоѣ ѣстроѣнїе, ѿсѣдѣ прїѣ ѿвр
 25 ѣнїе тамошнїе мѣкы:~ 38. Іѣко мѣкамъ
 науѣла въ дшѣ грѣшныѣ съкрѣвена сѣ, снѣе ѿ
 блѣгы ѿверженїа въ срѣцѣ правѣны, ѿ дѣнствѣ
 ю дѣломъ ѿ прїѣмлю сѣ. црѣтѣо въ нѣноѣ ѣ,

Разн. към Z: 1 невѣнїе] B¹ невѣдѣнїе; ѿ еже] B¹ ѿже; 1–2 ражнзанїа] C¹ C² B² ражнзанїа; 6
 црѣтїа] B² црѣтѣа; 9 9 злобѣ] B¹ злобѣ; 11 възанїа] C¹ C² T¹ T² B² въздаанїа; 13–14 подѣвѣ
 T² подѣетъ; 15 възанїа] C¹ C² T¹ T² B² въздаанїа; 15–16 колнѣтъ] C² колнѣтъ; 21
 ѿгнѣнаа] B¹ B² ѿгнѣна; 19–20 смртѣдеци] B¹ смртѣдѣща; 20 пнѣаѣ] B¹ питають; 21
 неѣспна] T¹ T² неѣспна, B¹ неѣспна; 23 скверѣнныѣ] B¹ сквернѣнїе, B² съкверны; 25 тамошнїе] T¹ T² тамошнѣ; 27 срѣцѣ] B¹ срѣцѣхъ, B² срѣц.
 Бел.: 23 іѣдовнѣныѣ] ѣ е написано върху изтрита буква.

f. 253v

Ѣ в доврѣтѣи жнтіѣ іакѡ ѿ моука страстно[ѣ]
навыкновеніѣ:~ 39. Нощь грѣдѣща ѣ по словѣ
сн гнѹ, сѣврѣшеноѣ недѣланіѣ воуѣше тѣмѹ.
ѿнѣ по ѿномѹ ѡвѣразоу, ѿнтіхрістѣ нощь ѿ
тѣмѹ ѿ сѹнѣ ѿ нарицаемѣ. ѿнѣ пакѹ по ѡвѣ
ѹномѣ словѣ, которагожѹ непріежаніѣ. ѿ
іакѡ тѣмѹ дѣшѹ оумръщевашѣ вѣ неѹѡвѣства сѣнѣ.

ꙗко́ вѣ нощѣ оу҃снѣстѣ вѣсѣ творѣтъ, ꙗ́ко вѣ
 ѣ смрътныи по смрътвлєніѣ. снѣ ꙗ́ко нощѣ
 вѣще тѣмѣ, мрътвы ꙗ́ко нечѣстѣны ꙗ́ко
 нствомъ вѣдѣнныи гѣшнѣ сѣдѣловаѣ:~
 40. Оу҃дѣ ѣ мнѣ сѣмъ по ѣлскомъ словѣ, нечѣрѣ
 нечѣстѣны. по ѣ, а. нечѣрѣн Оу҃сѣнѣ ѣ.

и сѣдѣтелнаа промысла къ съгубленію илѣ о
бращенію навоженіа. и предложеніи наші
въ бл҃гѣ илѣ злыѣ оуклоненіа по дѣйствию. ꙗко ѿ

ОТЪЖЕНН ВЪШЕ ГРѢШНИЦН Ѡ ЛОЖЕС'НЪ. КЪ НЕ
ВЪРЮЮ ВѠ Н НАКАЗАНИѦ Н ДѢАНИЮ, ПРАВѢНЫН
ТОГДА БѢЖИ ЕѦ ЯВЛЯЕТ СЕ. ѠВѢЧ МЪУЕ, ѠВѢЧ
ЖЕ МНЛЪЕ. ѠВѢМ ЖЕ ВѢЩЕ НЛН МЪКЫ ДАНЕ.

и прѣвѣи ѡбѣ, съ нечѣстивы ѡнѣхъ. вторѣи же,
вѣрнѣи оубѣ, непрнлежнѣи же. сего рѣи и ѹлѣо
любнѣи накарѣюти се. съвѣрѣшеннѣи же въ добрѣ
тѣлѣи илѣи злѣбнѣи пѣннѣи бѣвѣшен, въ зѣаннѣи
прѣиѣхъ:~ Ѡ ѡбѣтѣѡваннѣи:~ 41. Не Ѡсквѣрѣннѣи
ѡше съхрѣаннѣи се. илѣи Ѡчѣнѣстнѣи се іѣкѣи бѣи
ло ѣ дѣхѣи ѣство, въ ѣднѣи тѣлѣи и дѣхѣи Ѡ хѣи
ннѣи же и въ съѣтаннѣи вѣщѣе не вѣзѣмѣи

Разн. към Z: 1 доврѣтелѣи¹ C¹ C² доврѣдѣтѣлехъ; 3 съврѣшениѣи¹ B¹ съврѣшени¹ноѣ; воуѣше¹ B² воудоуѣша; 5 сын¹ B² сы; 7 оумръщевашаѣ¹ C¹ C² B² оумръщевѣеть; 8 творѣтъ¹ B² сътворѣтъ; 9 змръщеваниѣи¹ C¹ C² B² оумръщевенію; 12 еѣлскои¹ B¹ еѣлскомоу; 13 невѣрѣи¹ C¹ C² T¹ доб. оѣже; 14 сѣдѣтелѣи¹ B¹ соудѣтелѣи; 17 ѡтѣжѣни¹ B¹ ѡтѣжѣни, B² ѡѡжѣни; 21 нечѣстивы¹ C¹ нечѣстивѣи; 22 вѣрѣи¹ C¹ вѣрѣи; 23 наказѣют¹ T² наказѣет; съврѣшѣни¹ B¹ съврѣшѣнны; 23–24 доврѣтелѣи¹ B¹ доврѣдѣтелѣи; 24 пѣни¹ C¹ B² падѣни; въздѣи¹ C¹ T¹ B² въздѣи; 25 ѡ ѡвѣтѣваніи¹ C¹ C² B¹ B² заглавието е пред статья № 40; 26 ѡше¹ C¹ B² въздѣи; 26 доб не.

Бел.: 17 ^АОтъженн] не поправено от ы.

f. 254v

- слáвою, ꙗко^ж вжѣтвнын рѣ дпѣлѣ. аще њ вѣсѣ на
ѣдннѡ ^{вжѣтвнѣн} тврѣды сїають.~ 45. Яггелѡ ѣдннѡ
жнѣтел[ын в]ыбаѣ малѣмѣ унѣмѣ њ весплѣтнѣ
ꙗко не[тлѣ]ннѣ, њже оумѣ оубѡ слѣзамы
5 ѡуштнѣтъ. дшѣ же ѡсоудѣ вѣскрѣснѣтъ дхѣмѣ.
плѣ же словомѣ њ порáвотнѣтъ њ повнѣдѣтъ.
свѣтовнѣднѣ же њ ѡгнѣнѣ ѡбразѣ вжѣтѣ
нынѣ красѡты сѣтворнѣтъ, њже ѣствѡ калное
тѣло свое. ѣлма нетлѣннѣ ѣ тѣлесѣ, мѡ
10 кротамѣ ѡскѣдѣннѣ њ девелѣствѡмѣ.~
46. Землѣно боудѣ тѣлѡ нетлѣннѣ без мѡкротѣ њ
девелѣства. прѣтвараемо неѡзрѣннѣ ѡ дшѣвнѣ
вѣ дхѡвное тѣло. ꙗко вѣтн њ прѣстнѣ њ не
ѣнѣ бгѡвнѣдѣннѣ тѣнѡстїю. ꙗковѡ бѡ ѡз на
15 чѣла сѣздано бѣ, таково њ вѣскрѣнетѣ. ꙗко
да ѣ сѣѡбразно ѡбразомѣ снѣ вжїа. по сѣврѣ
шенѡмѣ ѡбѡженнѣ вѣспрїѣтїю.~ 47. Землѣа крѡ
ткѣ ѣ, црѣто нѣное. ѡлн бгѡмѣжнѡе їсѡво жнѣ
телѣство. вѣ немѣже стѡмѣ ѡлн вѣсхѡднѣмѣ.
20 њ ѡ нѣгѡ назданѣ выхѣ, њже вѣ влѡтн рѡже
ннѣ снѡположеннѣ. њ ѣ вѣскрѣннѣ рѡ ѡвнѡ
влѣннѣ вѣспрїѣмше. ѡлн пакѣ землѣа
сѣа ѣ, ѡбѡжнѣше се ѣство. ѡлн прнлѣѣ
ѣмѣ њ ѡушѣтшїа се землѣа сїа, ѡ землѣ
25 нѣ њ дѡннѣствѡмѣ таковы. ѡлн по ѡнѡмѣ
оумѣшлѣннѣ. землѣа наслѣѣствѣема ѣ вѣ ѡ
стннѣ сѣтымѣ, не влѣнѣющїа се ꙗже пáѣ

Разн. към Z: 2–3 ѣдннѡжнѣтел[ын] C¹ C² T¹ T² B¹ B² ѣдннѡжнѣтелѣ; 3 малѣмѣ] B² малѡмѣ; 4 не[тлѣ]ннѣ] C² нетлѣнѣнѣ; 11 Землѣно] C¹ C² B² Земно; мѡкротѣ] B² мѡкроты; 14 тѣнѡстїю] B¹ тонкѡстнѣ; 15 сѣздано] C¹ сѣзданнѡ; 16 ѡбразомѣ] C¹ C² T¹ T² B¹ B² ѡбразѡ; 16–17 сѣврѣшенѡмѣ] B¹ B² свѣршеннѡмѡ; 18 црѣто] C¹ C² B¹ црѣтѣе; 25 ѡ] C² проп.

Бел.: 12 девелѣства] пѣрвое ѣ е по-широко, очевндно е бнло поправѣно.

f. 255r

оу^ама [мира] вѣ^ѣтвнаго тишина. въ нѣнже ро^о
пра^авы въселитъ сѧ. ннко^амъ ѿ нѣже въ сѣш^а ѿ
глашающѣ нл^а стѣжающоу нмъ:~

5 48. Овѣтованіа земли ѣ, вестрѣ^ѣіе. въ нѣнже н
стѣкаѣ іако мѣдъ н мѣ^ѣко, веселіе дх^аовно:~

49. Слово стѣн въ вѣ^ѣшемъ, въ дрѣ^ѣгъ дрѣ^ѣзѣ вѣ^ѣцно
таино въ нѣтрѣнне, стѣмъ дх^аомъ възг^ала

шаемо:~ 50. Яце не оу^авѣмы іаковѣ на сѣтв^ао
рнлѣ ѣ бѣ, не познѣемъ каковы на сѣтв^аорн

10 ѣ грѣхъ:~ 51. Равни по възрастѣ соутъ дх^аомъ,
ѣлнцн нспл^анненіе хѣа сѣврѣшеніа ѿсѣдѣ

въспрѣше:~ 52. Нхже трѣдн, сн н въ^ѣзаніа.
колн^ауство же нлн ка^ауство сн^ѣрѣ мѣ^ѣрѣ

15 какова ѣ. уннъ н сто^аніе тамо въспрѣтѣ^ѣ
показѣ:~ 53. Оумѣве, сн^ѣрѣ равно^агг^алъ

ны вѣтѣ рѣ сн^ѣове въскрѣ^ѣніа хѣа, нѣтлѣн^ѣ
н ѿвѣженіе стѣн:~ 54. Въ вѣ^ѣшѣ н агг^алн н

стѣн рѣ прѣспѣ^ѣвающе въ дарованнх прнложѣ
нн, ннкогда прѣстан^ѣоу нлн ѿс^ѣлѣвѣю бл^ѣгѣ

20 желателнѣ нмѣше. ѿнѣтѣ вѣ нлн оу^амъ
нненіе нлн нзмѣ^ѣненіе ѿ добрѣтѣлн на злоо

вѣ, ѿнѣ вѣ^ѣкѣ не нмѣ:~ 55. Сѣврѣшена мѣ
жа непцѣн вѣтн нннѣ, нже пѣвѣ хѣхъ

25 прѣвѣ^ѣзрѣннн въ сѣвѣ прѣ^ѣмшаго, іа
въ ѿврѣ^ѣнн. въ вѣ^ѣшем же сѣврѣшенѣго

показѣ, ѿвѣженіа снла:~ 56. Равно н
мѣ кѣ ѣднн^ѣвѣднн н дѣннство н ѿвѣженіе

Разн. към Z: 2 въселнт] B¹ веселнт; 4–5 нстѣкаѣ] C¹ C² B¹ B² нстѣкаѣтъ; 7–8 възг^алашаемо]
C¹ C² B¹ B² възг^алашаемо; 8 іаковѣ] B¹ каковы; 10 Равни] B² Равнн; 11 нспл^анненіе] C¹
B² нспл^аненіа; 12 въ^ѣзаніа] C² T¹ B¹ B² въздааніа; 13 мѣ^ѣрѣ] B² мѣ^ѣра; 16 въскрѣ^ѣніа] C¹ B²
въскрѣ^ѣшеніа; 19 бл^ѣгѣ] B¹ въ бл^ѣгѣ; 24 прѣвѣ^ѣзрѣннн] B¹ прѣвѣ^ѣзв^ѣрѣнн.

f. 255v

- въ воуѣшемъ, ѿже доврѣтѣлю ѿсоуд[оу к]ъ прѣра
щеніемъ дѣховнымъ съверъшенъ:~ 57. Главо ѿстн
нноу, раздѣмъ ѿн бл҃гоуѣнное видѣніе дѣховно
є главо вытн. ѿн ѿ догматѣ ѿпасное вѣніе,
5 ѿ вѣры ѿстинныи познани:~ 58. Оуднеленіе
ѣ, ѣ къ оуднеліемъ же ѿ съдннелымъ веліко
лѣпныи славы, дѣшевнымъ снламъ въсауъ
ское възѣтіе. ѿн пакы оуднеленіе ѣ,
уністоє ѿ съверъшеное къ ѿжъ въ свѣтѣ весуіслъ
10 нѣ снлѣ протѣженіе. ѿзстѣплѣніе же, не
тѣуію дѣшевны снламъ къ нѣсн въсхуіщеніе.
нѣ ѿ того сѣмого уіовѣства въсауъское въсауъ
скы ѿстѣплѣніе. рауеніе же сѣгѣво ѣ,
желаніа пѣвнжное пѣанство дѣха:~
15 59. Въ ѿстнноу двѣ сѣ о дѣсѣ ѿстѣпнтелнаа рауеніа.
сѣуное ѿ оуджасное. ѿво оудѣ, ѿ ѣще просвѣ
щамы ѣ. ѿвоѣ, ѿже въ любви съверъшены.
ѿвоѣа же дѣнствѣмын оудмъ, ѿ уіовства ѿ
згѣнїаю. ѣлма рауеніе вѣжтѣное ѣ, пѣан
20 стѣво дѣха къ лѣуѣшомѣ ѿ ѣстѣны мѣслѣн.
ѣгѣ радѣ ѿ уіовство ѿѣмліе се ѿ съвѣкѣпліе
нїн:~ 60. Науелѣ помы
слѣмъ ѿ вѣнѣ, раздѣлшїа се ѣднновѣднаа
рѣ прѣстѣплѣніа улѣс простаа пѣмїе. ѣѣже
25 рѣ ѿ вѣжтѣвнѣю погѣвн. съложѣнъ ѿ проста
го ѿ разлїуѣнъ ѿ ѣднновѣднаго свонмн сн
ламн вывѣ, погѣвѣ:~ 61. Нсѣѣленіе ѣ

Разн. към Z: 1–2 прѣращеніемъ] C¹ C² T¹ B¹ прѣвѣзѣращеніемъ, T² прѣращенїѣмъ; 2–3 ѿстнноу] B¹ ѿстнноу; 4 вѣніе] B¹ видѣніе; 6 оуднеліемъ] C¹ C² B¹ B² оуднелѣным; 9 съверъшеное] B¹ съверъшенѣе; ѿжъ] B¹ ѣже; 9–10 весуіслѣнѣ] C¹ C² B² вѣзѣуіслѣнѣн, B¹ весуіслѣнѣ. ѿ; 10 протѣженіе] B² протѣжаніе; 13 сѣгѣво] C² соудѣуѣе; 15 ѿстнноу] B¹ B² ѿстннѣноу; 19 рауеніе] C¹ рѣніе; 20 лѣуѣшомѣ] T² лѣуѣшѣмоу; 23 се] B¹ доб. н; ѣднновѣднаа] B¹ ѣднновѣдна; 24 простаа] C¹ B¹ проста.

Бел.: 9 къ ѿжъ въ] ѣ ѿжъ в са написани на мястото на изтрїт текст; 15 ѿстѣпнтелнаа] дѣсѣ ѿстѣпнт са нанесени върху изтрїт текст.

f. 256r

научел[о б]ытныи паметн ѿ лѣкавыи помыслѡ
мѣ пѣгѣворѡдныи паметн, ѣже кѣ дрѣвниѣмъ
простоѣ тѡѣ вѣзвѣращеніѣ. съсѡу вѡ зловѣ прѣ
сѣшаніѣ, не тѣуію дѣшн кѣ вѣгомъ простѣю па
5 мѣ погѣвн. нѣ ѣ вѣсе тоѣ снлы рѣстлн ѣже по
ѣствѣ. желѣніѣ кѣ доврѣтѣлноѣмъ вѣтїю помѣ
уновѣ. ѣсцѣлаваѣт же пѣмѣ вѣ ѣстннѣ, вѣтѣ
внаѣ оутврѣжѣшн се прѣвѣйтнаѣ мѣтѣвою пѣмѣ.
ѿ ѣствнаго кѣ вѣшеѣственоѣ. рѣстворнѣшн
10 се дѣхомѣ:~ 62. Стѣрѣмѣ зѣвѣ вннѣ, ѣже
по грѣхѣ дѣаніѣ. помыслѡм же; стѣрѣн. мѣ
утаніѡм же, помыслѣ. мѣслѣм же, пѣметѣ.
пѣметн же, зѣвѣніѣ. зѣвѣніѣ же, невѣжѣ
ствѣ рѡднѣтлннѣ. невѣжѣствѣ же, рѣзлѣннѣѣ.
15 рѣзлѣннѣ же рѣжѣѣ, похѡтн желѣніѣ. же
ланіѣ же мѣтн, прѣвѣращеніѣ подвѣженіѣ.
подвѣженіѣ же, дѣнствѣ дѣаніѣ. дѣаніѣ же
ѣ, зѣвѣ вѣсловесноѣ желѣніѣ. ѣ лѡблѣннѣ уіѡ
вѣствѣннѣ ѣ уіѡвствѣн:~ 63. Вѣ словеснѣмѣ оу
20 вѣ, помыслн. вѣ ѣрѡстном же, зѣвѣрскыѣ стѣрѣн.
вѣ похѡтнѣм же, пѣметн скѡтскаго желѣніѣ.
вѣ оуменѣм же, мѣутателнаѣ ѡвразѡвѣніѣ. вѣ ра
зѣмѣслѣнѣм же, мыслн дѣнствѣѡ ѣ вѣсѣѣваѡ:~
64. Тѣуеніѣ рѣкуноѣ ѣ, нашѣствіѣ лѡукавыѣ пѣмыслѣ.
25 вѣ ннѣ прнлѡгѣ. съ ннѣм же ѣ сълѡженіѣ грѣха
ѣкѡ навѡднѣннѣ вѣлѣнѣюще се вѣваѣ,
срѣце покрѣваѣ:~ 65. Тнѣннѣ глѣвѣннѣ рѣзѣ
мѣван, мѡкрѡтноуіѡ слѣствѣ. ѣлнѣ вѣлѣнѣю скрѣн.

Разн. към Z: 3 простоѣ тѡѣ] B² простотою; тѡѣ] B¹ то; 5 тоѣ] T¹ T² тѡ; 7 ѣсцѣлаваѣт] T¹ ѣсцѣлаваѣт; ѣстннѣ] B² ѣстннѣноу; 8 оутврѣжѣшн] B¹ оутврѣдѣшн; 11–12 мѣутаніѡм] B¹ B² мѣутаніѣм; 15–16 желѣніѣ] C¹ B² желѣніѣ; 17 дѣаніѣ] C¹ C² B¹ B² дѣаніѣ; 19 словеснѣмѣ] C¹ C² B¹ помыслѣнѣмѣ; 20 ѣрѡстном] C¹ B² ѣрѡстнѣм; зѣвѣрскыѣ] B¹ зѣвѣрѣ; 22 мѣутателнаѣ] B¹ мѣутателна; 24 рѣкуноѣ ѣ] C¹ ѣствѣ рѣкуноѣ; 26 вѣлѣнѣюще] C¹ B¹ B² вѣлѣнѣюще; 27 глѣвѣннѣ] T¹ T² глѡуѣннѣ.

Бел.: 28 скрѣн] крѣ е написано върху почистено място.

f. 256v

- нлн ѿ вѣщныѣ [нмѣнїи тежестѣ. ѿ нїже] ѿтего
теваѣ стрѣнын оумѣ, въ глѣвннѣ ѿуаанїа себе
погрѣжаѣ помыслы:~ 66. Помысли мнѣи
цею, ѿ словеса вѣщмѣ пїсанїе нарѣ. іакѡ ѿ разѣ
мѣнїа словеса. ѿ словеса съпротнвнѣ, разѣмѣ
нїа. сѣ же вѣваѣ понїе подвїженїе таковы,
О севѣ оубо невещѣствно ѣ. въ Овражаѣт же
рѣ вѣщн въ вндѣ ѿ прѣтвараѣт се. ѿ тѣко прн
ложѣше се іавлїенїемѣ, познѣваѣт же се
ѿ глїе се:~ 67. Помысли, словеса вѣсѣвскаа
сѣу, ѿ стрѣтемѣ прѣднтеуе. іакѡ ѿ вѣщмѣ сло
веса ѿ разоумѣнїа. невѣзмѣжно вѣ ѣ влго ѿ злоѣ
сѣдѣатн, не прїѣтн прѣвѣе пѣмыслѣ. ѣлма
пѣмыслѣ ѣ, прнлѣга вѣзвѣдноѣ пѣвнженїе.
нлн хоудѣ пѣвнженїе вѣщн іакѡвѣ люво:~
68. Рѣжаѣтѣ, вѣщѣ оубо нмѣнїѣ, хоудѣ помыслы.
прнлѣг же вѣсѣвскын, лѣкавын сѣдѣловаѣ.
разлїїе оубо нмѣ ѣствнїн ѿ вѣсѣѣствнѣ.
ѿ вѣшеѣствнѣ слѣвсѣ ѿ пѣмыслѣ по сѣуѣтанїѣ:~
69. Рѣвно дѣнствѣ кѣ нїже въ невѣсѣвкомѣмѣ нзмѣ
нїнїн. ѣствнїн оубо кѣ вѣсѣѣствнѣ. вѣсѣѣ
ѣствнїн же, кѣ вѣшеѣствнѣ Овражаемн.
вннѣвнн же сѣу кѣ нїже въ дрѣгѣ дрѣзѣ прѣвра
щнїю ѿ вѣтїю. вѣсѣвскымѣ оубо, нїже
ѿ вѣщн. вѣщным же, нїже ѿ прнлѣга. пѣ
внѣ ѿ вѣжвнїн ѣствнѣ, ѿ ѣствнїн вѣшеѣ
ствнмѣ рѣднтелн. коѣѣѣ вѣ кѣ сѣрѣнѣмѣ
своѣ нзмѣнїнїе нмѣ пѣвнжно ѣтвѣрнцнѣ,

Разн. към Z: 1 ѿ] B¹ B² проп.; 1–2 ѿтеготеваѣ] C¹ C² T¹ T² B¹ ѿтаготѣваемѣ; 2 стрѣнын] B¹ стрѣнн; глѣвннѣ] T¹ T² B¹ глауѣннѣ; 3 помыслы] T² помѣслѣ; 4–5 разѣмѣнїа] B² разоумѣванїа; 5 съпротнвнѣ] T¹ T² B¹ соупротнвнѣ; 8 въ вндѣ ѿ] B¹ ѿ въ вндѣнн; 8–9 прнложѣше] C¹ B¹ прнложѣше, B² прѣложѣше; 11 прѣднтеуе] B¹ B² прѣтеуа; 12 влго ѿ] C¹ C² T¹ T² B¹ влѣѣ нлн, B² влѣѣ нлн; злоѣ] B² зло; 13 сѣдѣатн] B¹ сѣдѣловатн; прѣвѣе] C¹ B¹ B² доб. того; 15 хоудѣ] B² хоуднѣ; люво] B² лнво; 16 нмѣнїѣ] B¹ B² нмѣнїемѣ; хоудѣ помыслы] B² хоудын помыслѣ; 17 лѣкавын] B¹ лоукавоѣ; 18 ѣствнїн] B² ѣствѣствнн; 20 дѣнствѣ] C¹ C² B² дѣнствѣатѣ; 20–21 нзмѣнїнїн] C² нзмѣнїнїе; 21 ѣствнїн] B¹ ѣствнн; 21–22 вѣсѣѣствнн] B¹ вѣсѣѣствнн; 25 вѣщн] B¹ вѣщн; 26 ѣствнн] B¹ ѣствѣствнн; 27 рѣднтелн] B² роднтелн; коѣѣѣ] B² кѣ ѣже; сѣрѣнѣмѣ] T¹ оуѣрѣнѣмѣ; 28 пѣвнжно] B¹ подвнжноѣ; ѣтвѣрнцнѣ] B¹ B² ѣтвѣрнцнѣ.

Бел.: 10 вѣсѣвскаа] ѣ е поправен от ѣ.

f. 257r

- рѣнны[и ѿ]а внины ѿ бытіа:~ 70. Зна́менан ꙗко
прѣположены сѣ, помыслѣ оубо внины. мѣхута
ниѡм же помыслы. стрѣтем же мѣхутаніа.
вѣсѡвѡм же стрѣти. ꙗко нѣкаа плѣнни́ца
5 ѿ ѿнѣ въ весѹнни́н доухоуѡ, лѣстнѣ ѣднно
дрѡгаго дрѣже се ѡвѣшени соу. ѡвае ннѣ
днноже дѣнствоуѣ ѿ себѣ, нѣ ѡ вѣсѡвъ дѣн
ствоуемо ѣ. нн бѡ помыслѣ прнхѡдѣ кога.
ннжѣ мѣхутаніе ѿдѡлѡтворѣт се. нн стрѣтъ дѣн
10 стѡвѣ кромѣ ѿже ѡтѣн скрѣнны вѣсѡвскы
сѣлы. ѡце бѡ ѿ паде сѣтанѣ съкрѣшнѣ се, нѣ
мнѡжае крѣпнт се нашею лѣнѡстїю. сверѣ
пѣе ѡ нѣ:~ 71. Вѣѡвражаѣ оумѣ нашѣ, пауѣ
въѡвражаѣт се ѿ себѣ намѣ ѿ прнлагаѣт се
15 по навнкновенїѣ ѡдрѣжеще ѿ дѣнствѡюще
стрѣти въ дѣшн. вннѣ бѡ кѣ ѿдѡлѡтворѣнѣ,
накыкновѣнїе стрѣти вѣсѡвѣ стежашѣ.
разлѣчно оубо ѿ мнѡѡ ѡвражно мѣхутанїе,
ѿ вѣшнѣ ѿ въ сѣнѣ намѣ показѡѣ. прѣѡвѣра
20 жаѡт бѡ се похѡтнїн вѣсѡвѣ. ѡвогда оу
бѡ въ сѣнїе. ѡвогда въ ѡслѣ. ѡвогда
въ ко́нн женѡнѣстоуѣ ѿ ѡгнѣвѣдны.
ѿвогда въ ѣвѣе нечнстоуѣннн пауѣ.
гнѣвнїн же, ѡвогда оубо въ ѣзѣннны.
25 ѡвогда въ лѣвы. ѿ стрѡхѡванїа оубо въ ѿ
зманлїты. блѡда же, въ ѿдѣмѣны.
мнѡгопнѣтїа же ѿ невѣздрѣжанїа, въ ѿ
гарїаны. лнѡхѡнствѣ же, ѡвогда оубо

Разн. към Z: 1 рѣнны[и] B¹ рѣннѣ; 2–3 мѣхутанїѡм] T¹ B¹ B² мѣхутанїем; 3 помыслы] T² помыслѣ; 4 плѣнни́ца] T¹ T² плѣнница, B¹ B² плѣнница; 5 весѹнни́н] T¹ весѹннѣннѣ, T² доб. весѹннѣннѣ; 6 се] B¹ доб. ѿ; 7 дѣнствоуѣ] B¹ дѣнствѣ; 10 ѿже] C¹ C² B¹ B² ѡже; 11 сѣтанѣ] C² сѣтанѣ; 13 вѣѡвражаѣ] C¹ T¹ T² B¹ B² вѣѡвражаѣтъ, C² вѣѡвражаѣтъ; 14 въѡвражаѣт] C¹ C² T¹ T² B¹ B² вѣѡвражаѣтъ; ѿ] B¹ проп.; прнлагаѣт] C¹ C² T¹ T² B¹ B² прнлагаѣтъ; 16 дѣшн] B¹ дѣшѣ; 19 показѡѣ] T² показѡуѣтъ; 20 бѡ] B¹ проп.; 22 ко́нн] C¹ C² B¹ B² ко́ннѣ; женѡнѣстоуѣ] T¹ жены неїстоуѣ; 23 нечнстоуѣннн] B¹ нечнстоуѣнн; 24 ѡвогда] B¹ доб. же; 26 ѿдѣмѣны] B¹ ѿдоумѣнѣ; 27–28 агарїаны] B¹ агаранѣ; 28 лнѡхѡнствѣ] B² лнѡхѡнствѣ.

Бел.: 12–13 сверѣпѣ] вторият ѣ е поправен от ѣ; 17 накыкновѣнїе] е поправено от ѣ; 24 гнѣвнїн] тн е поправено от ы.

f. 257v

вѣ влѣкы. ѿвогда въ рнсы. вестѣдѣа же въ ѱы.
оуныніа въ кооткы. лѣкавствіа же, ѿвогда оу
вѣ въ змѣе. ѿвогда ѿ въ лнснцѣ. ѣ же ѣгда ѿ влѣ
днымъ, ѿвогда оуѣвъ въ смѣковы, ѿвогда въ ѣ
5 хыдны прѣѿвразѣмоу. ѿногда ѿ въ гавраны ѿ
галіце іакѣ птнцѣ, въ дшевынѣ паѣ въ зѣ
шныѣ вѣсы прѣлагаемы. ѿматъ же вниѣ мѣутѣ
ніе, на трое ѿзмѣнѣти зракы дѣховѣ. по
трнѣстномѣ дшн, ѿ мѣутаніе трѣгѣво вѣти,
10 въ птнцѣ. ѿ звѣрѣ. ѿ скѣтѣ. по похѣтномѣ,
ѿ іѣрѣномѣ. ѿ словесномѣ, дшевынѣ снлѣ. трѣ
вѣ наѣлннцн стрѣмѣ, на трнхъ прѣно въ ѣ
рѣжаѣтъ се. ѿ въ ннѣ же оутѣвѣднл се ѣ дша
стрѣти, прѣтнѣвъ тѣн по сѣрѣдномѣ въ ѿвѣра
15 жаѣтъ се нѣмѣ ѿ прнхѣдѣ:~ 72. Іѣко ѿгнѣвъ
мнѣожнцѣю ѿ іакѣ оуглнѣ, слѣстнн прнхѣ
дѣ вѣсѣве. слѣстолювнн вѣ доуѣсы, по
хѣтнѣ оуѣвъ рѣжнзаѣ. іѣрѣнѣе же въ змѣ
цаѣ. помыслѣнѣе же дшн сѣмѣцаѣще, по
20 мѣцаѣ. рѣжѣнѣа вѣ ѿ сѣмѣценѣа ѿ тѣ
мѣ ѣ вниѣвна, гѣа стрѣмѣ слѣстѣ:~
73. Ноуѣ стрѣнаа, невѣнѣа тѣма ѣ. ѿлѣ пакы
нѣуѣ ѣ, рѣднѣе стрѣмѣ ѣдрѣжѣнѣе. въ ннѣ
ѿже цѣтѣѣ тѣмѣ наѣлннкѣ. ѿ въ ннѣже
25 звѣрѣе сѣлнн ѿ птнцѣ нѣсныѣ ѿ гѣды зѣ
лнн прѣлѣжнѣ глѣмн дѣсы, рыкаѣще
ѿцѣтѣ въ сѣхѣтннѣ ѿ на пнѣвъ сѣвѣ:~
74. Въ вѣмѣ стрѣтнаго дѣнѣства. помыслн, ѿвн оу

Разн. към Z: 2 оуныніа] C¹ C² B¹ доб. же; 3 лнснцѣ] B² лнснцн; 7 вниѣ] B² вниы; 9
трнѣстномѣ] B² прнѣстномѣ; дшн] B¹ дшѣ; мѣутаніе трѣгѣво] B¹ мѣутанію трѣгоуѣво;
10 птнцѣ] B¹ птнцѣ; 12 трнхъ] B¹ трѣхъ; 14 стрѣти] T¹ T² стрѣтин; 17 слѣстолювнн] B¹
слѣстолювнн; 22 невѣнѣа] B¹ невѣдѣнѣа; 24 цѣтѣѣ] T² цѣтѣѣѣ; 25–26 зѣмнн] B¹ зѣмннѣ.
Бел.: 6 іакѣ] кѣ е написано върху изтрито мѣсто; дшевынѣ] ыѣ е написано върху по
чистѣно мѣсто.

f. 258r

- вѡ прѣндоу, ѡвн же послѣдѣю. ѿ прѣвараю
оуѣвѡ помысли мѣутаніи. послѣдоуют же мѣутаніи
нѡ стрѣти. ѿ вѣсѡвѣ оуѣвѡ прѣвараю стрѣти.
послѣдѣют же стрѣтемѣ вѣсѡвѣ:~ О стрѣтѣхъ:~
5 75. Научѣло стрѣтемѣ ѿ вѣнѣ ѣ, ѡрѣсѣпотрѣвѣство.
ѡрѣсѣпотрѣвѣства же, прѣвращеніе. прѣвраще
нѣа же, вѣнѣтѣ волнаго навѣченіа. хотѣнѣа
же ѿсѣсѣ, прѣлогѣ. прѣлога же, вѣсѡвѣ
промыслимѣ поѣщаеми показовати наші самѣ
10 вѣстное какоѡ ѣ:~ 76. Идѣ жеа грѣхѡвнаго
кѣ сѣмѣти, стрѣное ѣ навѣкновеніе дѣш.
непѣвѣжѣнѣ вѡ ѿмѣ ѿ непрѣложѣнѣ нрѣвѣ, ѿ
стрѣти оутвѣрѣднѣи се волею:~ 77. Стрѣти
гѣют се мѣнѣгоѡбразнѣ ѿ плѣскыѣ ѿ дѣшныѣ,
15 ѿ ѿменѣмы соѣ. раздѣлают же на тѣле
сныѣ ѿ дѣшныѣ. тѣлесныѣ раздѣлают се,
на вѣлѣжѣныѣ ѿ сѣгрѣшатѣлыѣ. бѣлѣжѣнѣ
ныѣ раздѣлают се, на недѣжѣныѣ ѿ показѣнѣ
ныѣ. дѣшныѣ пакѣ дѣлет се, на ѣрѣѣныѣ
20 ѿ похѣѣныѣ ѿ помыслиныѣ. помыслиныѣ
раздѣлают се, на мѣутатѣлыѣ ѿ размыслиныѣ.
ѡ сѣхѣ, ѡвн оуѣво соѣ по ѡрѣсѣпотрѣвѣствѣ вѣлы.
ѡвнѣ, по нѣжѣ невѣлы. ѣко незаѣѣрны стрѣти
гѣныѣ. ѣ ѿ послѣдованіа ѿ ѣствѣна своѣства
25 навѣченію, ѡѣн нарекоше:~ 78. Нѣы тѣле
сныѣ стрѣти, ѿ нѣы дѣшныѣ. ѿ похѣѣныѣ
нѣы. ѿ нѣы ѣрѣѣныѣ. ѿ дрѣгыѣ помыслиныѣ.

Разн. къ Z: 2 мѣутаніи] B² мѣутаніа; 2–3 мѣутаніи] B¹ B² мѣутаніемѣ; 4 о стрѣтѣхъ:~]
B² проп.; 9 показовати] B¹ показати; 11 стрѣное] C¹ страстно; 13 оутвѣрѣднѣи] B¹ оутвѣрднѣ;
14 плѣскыѣ] T² плѣтскоѣ; 15 ѿ] B¹ B² проп.; соѣ] B¹ доб. ѿ; 17 сѣгрѣшатѣлыѣ] B²
“грѣшнѣлыѣ; 18–19 показѣныѣ] B¹ B² показатеѣныѣ; 24 ѣствѣна] B¹ ѣствѣна; 26 ѿ] B¹
проп.

Бел.: 15 раздѣлают] ѿ е поправено от друга буква.

f. 258v

н̄ н̄ны оӯмныѣ н̄ съмыслъныѣ. прѣвѣцаю̄т же
дрѣгъ дрѣ н̄ поспѣшъствѣю̄ едина дрѣгымъ.
тѣлесныѣ оӯбѣ къ похѣотнымъ. дѣвныѣ
къ іерѣиымъ. н̄ пакы помыслъныѣ къ оӯмныѣ.
5 н̄ оӯмныѣ къ съмыслъныѣ н̄ паметнымъ стра
даніѣ:~ 79. Іерѣиыѣ оӯбѣ соӯ стрѣти, гнѣвъ.
гѣрестъ. вѣпль. ѡстрогнѣвѣ. дрѣзѣ. дѣмѣ
ніѣ. ѡплъзъство. н̄ аще ѡтѣ н̄но. Похѣ
тныѣ, лнхѣмъство. неоӯмѣненіѣ. неоӯдръ
10 жаніѣ. несы̄тъство. сластолюбіѣ. сребро
любіѣ. сѣмѣлюбіѣ, ѣ вѣѣ лютѣншеѣ.
Плѣтскыѣ, вѣд. прѣлюбоудѣаніѣ. неустѣта.
стѣдолѣжъство. неправда. ѡрѣвоудѣадѣніѣ.
оӯнѣніѣ. вышеніѣ. любоудтвореніѣ. жнзѣ
15 любіѣ, н̄ аще ѡтѣ н̄но. Помыслъныѣ ѡстѣ
соӯ, невѣрїѣ. хѣла. лоӯкавство. коварство.
прѣнырство. двѣдѣшѣ. оӯкорнзѣ. клѣвѣ
та. Ѡсоудѣненіѣ. оӯннѣженіѣ. смѣхѣотѣ
реніѣ. лнцѣмѣрїѣ. лѣжа. скврѣнослобѣ.
20 вѣслобѣ. лѣстѣвство. нарѣганіѣ. іавлатѣ
лство. ѡлѣкоудгѣдѣ. глѣмленіѣ. клѣтѣ
прѣстѣпленіѣ. празѣнослобѣ, н̄ проѣа.
Оӯмныѣ, мнѣнїѣ. вѣзнѣшеніѣ. вѣлѣхвалѣ
ніѣ распрѣ. любѣпрѣнїѣ. сѣмоудгѣдѣ. прѣ
25 рѣкѣаніѣ. непослѣшаніѣ. мѣѣтѣнїѣ. прѣмѣ
шленїѣ. любѣпоказанїѣ. славолюбіѣ. грѣ
дынн прѣвоѣ н̄ послѣнїѣ вѣѣ злыѣ. Съмы

Разн. към Z: 1 прѣвѣцаю̄т] B¹ прѣвѣщѣаю̄т; 5–6 страданіѣ] T¹ T² страдѣнїѣ; 9–11 неоӯмѣненіѣ. неоӯдрѣжаніѣ. несы̄тъство. сластолюбіѣ. сребролюбіѣ] T¹ T² сребролюбіѣ. неоӯмоудненіѣ. неоудержанїѣ, несы̄тъство. сластолюбіѣ; 11 ѣ] B² проп.; 14 любоудтвореніѣ] B¹ любоудстроеніѣ; 15 Помыслъныѣ] B¹ помыслѣныѣ же; 17 прѣнырство] B¹ проп.; 18 оӯннѣженіѣ] C¹ оӯннѣженїѣ; 20–21 іавлатѣлство] B¹ іавнѣлѣство; 21 ѡлѣкоудгѣдѣ] B¹ ѡлѣкоудгѣдїѣ; глѣмленїѣ] B² глѣмленїѣ; 23–24 вѣлѣхвалѣненіѣ] C² вѣлѣхвалїѣ; 24 распрѣ] C¹ C² B¹ B² распрѣ; 25 мѣѣтѣнїѣ] B² мѣѣтѣнїѣ.

Бел.: 6 На лѣвѣтѣ полѣ има бѣлѣжка от по-късна рѣка, част от неѣ лнпсѣѣ поради подрѣзанѣ на рѣкопнса, чѣте се: хрн в.з. ...сї страстѣн...тарѣстѣнаго; 8 н̄но.], следѣѣ цифра 2; 11 лютѣншеѣ.], следѣѣ цифра 3; 15 н̄но.], следѣѣ цифра 4; 21 глѣмленїѣ] а е поправѣно от е; 22 прѣстѣпленїѣ] а е поправѣно от е; 23 Оӯмныѣ.]. Тук стои цифра 5; вѣлѣхвалѣненїѣ] х е поправѣно от в; 24 любѣпрѣнїѣ] ѣ е поправѣн от ѣ; 27 злыѣ.]. Тук стои цифра 6.

f. 259r

- сѣтъныѣ соутъ сѣе, паренїа. гл҃мленїа. плѣ
нїенїа. помрачєнїе. Ѡслѣплєнїе. ѡведєнїа.
прнлѡзѣ. сѣлѡжєнїа. оу҃клонєнїа. прѣвра
щєнїа. прѣпарєнїа, ѣ пѡвнаа снмѣ. іако
5 въ оуставѣ рєщѣ въсѣ іѣже урѣсѣ ѣства злаа,
трїємн снлаамѣ дѣшевнымѣ съпрнмѣсншѣ.
іако ѣ бл҃гаа въ ннѣ въсѣ вѣваю по ѣствѣ:~
80. Ѡ дѣва кѣ боу сѣ оуднвлєнїе велегл҃анїа. оудн
внл сѣ ѣ гл҃ущоу разоумѣ твоѣ ѡ мене, не въ
10 змагаю вѣ кѣ нємѣ. крѣпчаншоу соущоу ѣ
недостн҃жноу пауче моего немоцнаго разѣ
ма на ме. како ѣ плѣ не постн҃жна сѣа по сѣ
ложєнїю сѣзѣнїа соущѣ, трѡн҃уно въ коем҃жѣ
внѣдѣ ѣ єдннѣ нма сѣуєтанїе своѣ оудѡвъ
15 ѣ ѣстен. ѣ ҃нслѡмѣ сѣдморн҃унымѣ втѡорѣ
пѡу҃нтаема. ѣ врѣмє ѣ ѣство по ҃нслѣннѣкѡ
іѣвлѣѣ. іако вѣтн ѣ тѡн слѡвоу бж҃тѣ,
сѣсоу ѡвѣтѣвнтелнѣ трѡн҃унаго велегл҃нїа.
ѣство словоуѣ по дѣнствєнѣ законѡ ѣства:~
20 81. Закѡны ѣства сѣ, творнаа дѣнствємнѣ оу҃
дѡвъ сѣлѡжєнїа. іѣже ѣ дрѣгѡнства слѡво
нарѣ, іако мнѡгѡчєстїа своѣ сво҃нствѣ.
Ннѣ пакѣ закѡнѣ ѣствєнын ѣ, коегѡжѣ
внѣдѣ ѣ оуда дѣнство въ снлѣ. іако вѣ бѣ
25 въсоу тварѣ, сн҃це дѣша тѣлесныѣ оуды
дѣнствѣѣ ѣ подвн҃жѣ кон҃жѣ кѣ своємѣ
дѣнствѣ. Вѣзыщнмѣ же, конмѣ словѡ

Разн. към Z: 2 помрачєнїе. Ѡслѣплєнїе. ѡведєнїа] B¹ помрачєнїа. ѡслѣплєнїа. ѡведєнїа;
3 прнлѡзѣ] B¹ прнлѡжєнїа; 4 пѡвнаа] B¹ пѡдовна; 5 оуставѣ] C² B¹ B² доб. же; 6 трїємн]
C¹ C² T¹ T² B² трїємнѣ, B¹ тремѣ; съпрнмѣсншѣ] B¹ прнмѣснша сѣ; 9–10 възмагаю] C²
възмагаа, T¹ възмагоаю; 11–12 немоцнаго разѣма] C¹ разоума немоцнаго; 12 не постн҃жна]
C² B² не постн҃жнаа; 13 коем҃жѣ] B¹ ко҃нмѣждѣ; 17 тѡн] C² T¹ T² доб. вѣ; 18 ѡвѣтѣвнтелнѣ]
B² ѡвѣтѣтеленѣ; велегл҃нїа] C¹ велѣгл҃нїа; 19 законѡ] B¹ законѣхѣ; 22 мнѡгѡчєстїа]
B¹ многочѣстнаа; 25 въсоу] B² всѣ; оуды] C¹ B¹ доб. ѣ; 27 Вѣзыщнмѣ] B¹ вѣзыщєм, B²
вѣзыщѣм.

Бел.: б снлаамѣ] ѣ е поправєн от н; дѣшевнымѣ] ѣ е поправєн от н; е 13 сѣлѡжєнїю] лѡжєн
е напнсано на изтрїто мѣсто.

f. 259v

[ѣроствѣ н желаніе. ѿвогдѣ оубѣ ѿгоносн]їи мѣ
жїе плѣскаа вѣтн глѣю. ѿвогдѣ дѣшевныи
соу снлы. н глѣмѣ іако ннѣдннѣ рѣзногласїе
слова сѣхѣ нмѣ, ѿ нже нзвѣсто вѣщїи тѣ.
5 нѣ н ѿвоон нстннствѣю. н по пѣвающомѣ нарѣ
нїа прѣмѣннѣю зѣлѣ прѣмѣдрѣ. за ѣже не
зрѣнно вѣкоупѣ вѣтїе нхѣ вѣ соуцаа, по ѣ вѣ
ѣднновѣтїа н ѿвразѣ. іако вѣтн сѣврѣше
на ѣвѣ дѣша тѣоу дѣїе. несѣврѣшенѣ тѣло пн
10 тателнаго рѣ вѣзращїнїа. дѣша вѣ о севѣ
нмѣ, н снлѣ похѣтѣннаго желанїа. н іарѣ
ншю кѣ мѣжѣства рѣвностн подвнжнѣ, ѿ
сѣзданїа нѣ. словеснѣ н оумнѣ сѣзданѣ вѣвшн.
несѣздана вѣ сѣ ннѣю іарѣ бесловеснаа, н безоу
15 мное желанїе. іакѣ нн вѣ плѣтн прѣвѣе. нѣ сѣ
здано, неплѣнно вѣ крѣмѣ мѣкрѣтѣ. ѿ нн
же желанїе н іарѣ звѣрѣскаа сѣпослѣдова.
по прѣслѣшанїѣ вѣ вѣпѣшѣ ѣмѣ вѣ тлѣ н дѣ
велство бесловеснѣ, по нѣжн н іарѣ н жел
20 нїе снхѣ вѣ ннѣго вѣннѣде. Сѣго рѣ н сѣпро
тнелмѣет сѣ хѣотѣннѣ дѣшевномѣ, по іарѣ
стн же н желанїѣ ѣгдѣ ѿвлѣѣ. вѣннѣга
же покѣрнт сѣ мрѣтѣвнѣе слѣвесномѣ, послѣ
дѣ кѣ блѣгнѣ дѣнствѣ дѣшн. ѣга вѣ смѣсн
25 шѣ н размѣсѣ вѣше плѣтѣскаа прнѣвѣѣнаа
сѣ дѣшею своѣства, тогдѣ оупѣвн сѣ скѣотѣ
пѣклоннѣ сѣ зѣкоонѣ грѣховномѣ нѣже радн

Разн. към Z: 1–2 ѿгоноснїи мѣжїе] B¹ ѿгоноснїи людїе; 2 плѣскаа] B¹ плѣтѣскаа; 3 ннѣдннѣ] B¹ нїедннѣ; 4 вѣщїи] C¹ вѣдѣщнмѣ; 5 по] T¹ T² B² проп.; пѣвающомѣ] T¹ B¹ B² пѣвающею; 6 зѣлѣ] C² зѣло; 8 ѣднновѣтїа] B¹ ѣдннѣ вѣтїе; 8–9 сѣврѣшенѣ] B¹ сѣврѣшеннѣ; 9 тѣоу] B¹ доб. н; несѣврѣшенѣ] B¹ несѣврѣшеннѣ же; 11 похѣтѣннаго] T¹ B¹ похѣтѣннаго; 14 несѣздана] C¹ C² B¹ доб. во; 15–16 сѣздано] C¹ сѣзданїе; 16 вѣ] B² во; 17 звѣрѣскаа] B¹ звѣрѣскаа; 18 прѣслѣшанїѣ] C¹ C² B² прѣслѣшанн; вѣпѣшѣ] B¹ пѣшѣ; 20 Сѣго] C² B² доб. радн; 20–21 сѣпротнелмѣет] B¹ соупротнелмѣет; 23 же] B¹ во; 25 прнѣвѣѣнаа] B² прнѣвѣденнѣаа.

Бел.: 7 вѣтїе] їе е написано върху почистено място.

f. 260r

ѣства. скѡтѣ ѿ словѣснаго, ѿ зѣврѣ ѿ члѣтва бѣи:~

82. Иѣко дѣша раднѣ въдоуновѣнїа съдѣтелствована

бѣвшн словесна ѿ оумена жнвѣтнаго раднѣ

въдѣхновѣнїа. іѣроѡ же ѿ похѡтъ скѡтѣскѣю

5 не съзѣа съ нѣю бѣ. нѣ хѡтѣнїа снѣс желате

лнѣ, ѿ кѣ нѣмѣ оуслѣженїа мѣжѣство рѣчнѣ

лно. снѣце, нѣ тѣлесн съзѣа въ іѣроѡ ѿ похѡтъ

бесловеснѣю ѿз науѣла вълѡжнѣ ѣ. послѣ

же бѣ тѣ рѣ прѣсѣшанїа прїѣтова. мрѣтъ

10 вно ѿ тѣннѣ ѿ скѡтѣско ѿмѣже ѿ ѡпѡвн се бѣ

въ. тѣло бѣ іѣко глѣю бѣгословѣнн, нѣтѣннѣ

съзѣанно бѣ, іѣковѡ же ѿ въскрѣнетѣ, іѣко

ѿ дѣша вѣстрѣтна, ѡце ѿ прнѣтно стрѣтемѣ

бѣ. растѣшѣ ѡвѡѡ ѿ растѣорнѣ рѣ ѣствѣна

15 съзѣа ѣ въ дрѣс дрѣга въмѣщенїа ѿ подѣа

нїа, дѣша же ѿ тѣлѡ. ѡва оуѣвѣ стрѣтнѣ па

чѣ вѣсы възгнѣвшн се. ѡвѡ, бесловеснѣ

скѡкѡ оуѡѡѡѡѡ оуѣстроѣнїа дѣнѣствомѣ

ѿ ѡдрѣжанїѣ тѣннѣ. ѿ въ ѣдннѣ ѡвѡѡѡ

20 снѣлы бѣвшѣ, ѣдннѣ скѡтъ бесловеснѣ

ѿ вѣзѣмнѣ іѣроѡстїѣ ѿ похѡтїю бѣвъ съврѣ

шн се. ѿ по ѿстннѣ прнѡжн се скѡтѣѡ по

пнсанїѣ, ѿ оуѡѡѡѡ се ѿмѣ по въсѣкомѣ ѡбразѣ:~

ѡ доврѣтѣлѣхѣ:~ 83. Науѣлѡ доврѣтѣлѣмѣ

25 ѿ вѣтїѣ, влѣгоѣ прѣлѡженїѣ ѣ. рѣкшѣ,

желанїѣ доврѣго. іѣко бѣ вннѣ ѣ ѿ ѿстѡ

ѡннѣ въсѣкѡ влѣга. доврѣго науѣлѡ, вѣра.

Разн. към Z: 4 въдѣхновѣнїа] B¹ въдоуновѣнїа; 7 съзѣа въ] T² съзѣакъ; 8–9 послѣже] T¹ послѣдъ же; 10 ѿмѣ] B¹ тѣмѣже; 12 съзѣанно] C² T¹ T² B¹ B² създано; іѣковѡ же] B² іѣкоже во; 13 прнѣтно] B¹ прїатна; 15 въмѣщенїа] T¹ B¹ B² доб. же; 22 ѿстннѣ] B¹ B² ѿстннѣ; 24 ѡ доврѣтѣлѣхѣ] B¹ доб. глѣа; 25 вѣтїѣ] B¹ вѣтїю; влѣгоѣ] B² влѣго; 26 желанїѣ] B² желанїа. Бел.: 6 желателнѣ] следва една изтрита буква.

f. 260v

- павѣ хсѣ, ка́менъ вѣры. егѡ ꙗко на҃уелѡ ѿ ѿ
сно҃ваніе ѿнамы вѣсѣмъ доврѣтѣлемъ. на не
мже сто́имъ, ѿ на немже съзидѡм се, ѿ зѣ
жѣмъ вѣсѣко дѣло бл҃го. съ є ка́менъ кра́е
5 оу҃глатнынъ съсвѣзѡ на ѿ севѣ ѿ дрѡгъ дрѡ. ѿ
мнѡщѣннынъ вѣсеръ, егѡ ѿще ѿже вѣ глѣ
вннѡ безмѣвѣа вѣходѣн ѿноокъ, вѣсѣ сѡща
ѡмѡ хотѣнѣа продаѣ послѣшаніемъ заповѣ
ден. ꙗко да ѡсоудѡ тѡ ѡднѡ стѣжнтъ:~
10 84. Равно́сть дрѡгъ къ дрѡгѡ доврѣтѣн стѣжашѣ.
ѿ вѣсѣ вѣ ѡднѡ съвѣраю҃т се, ѿ ѡднѣ оустѣвѣ
ѿ вѣдѣ доврѣтѣны ѿсплѣнѣю. сѡ вѡ доврѡдѣ
тѣлн. ѿ сѡ доврѡдѣлѣн доврѡдѣлн вѡлше,
ꙗко ѡвѣдрѣжны ѿ съдрѣжнтѣлны мнѡжа
15 ншѣ, ѿлѣ ѿ вѣсѣ. ꙗко вѣжтѣнаа лю́бовъ ѿ
смѣреніе, ѿ съврѣшенѡе трѣпѣнѣе. глѣ вѡ
гѣ ѡ нѣн рѣ стѣын нѣлѣ, вѣ трѣпѣнн вѣшемъ
стѣжнтѣ дѣше вѣше. не рѣ вѣ по́стѣ вѣшемъ.
ѿлѣ вѣ вѣдѣнн вѣшемъ. нѣ вѣ трѣпѣнн вѣшемъ
20 стѣжнтѣ дѣше вѣше. трѣпѣнѣе глѣ, є по вѣзѣ
вѣкаемѡе. црѣоу доврѡтѣлемъ. ѡсно́ва
нѣ мѣжедѡвѣстїемъ. сѣ вѡ є сѣ, вѣ вѣра
нѣ мѣрѣ. вѣ вѣры тѣшнѣа. вѣ ѿсправлѣшѣ
тѡ, неврѣклѡннѡе вѣдрѡзѣнѣе. ѡже, нн ѡ
25 рѡжїа. нн лѣцн. нн ко́пїа. нн во́инства по́пѣща
ема. нн сѡмѡе вѣсѡвѣское ѡплѣуенѣе. нн
мрѣуенн съпрѡтѣвнѣ плѣцн вѣдѣнтн вѣзмѡ

Разн. към Z: 4 съ] B¹ сѣ, B² сен; 5 съсвѣзѡ] C¹ съсвѣзѡу҃жн, C² B² съсвѣзѡу҃лѣн, B¹ съсвѣзѡу҃лѣн; севѣ] B² севѣ; 6–7 глѣвннѡ] T¹ T² B¹ B² глѣвннѡ; 7 вѣходѣн] B¹ вѣхѡдѣа; 9 стѣжнтѣ] B¹ стѣжѣтъ; 10 къ] C¹ B¹ проп.; 12 доврѣтѣны] B¹ доврѡдѣтѣлн; 13 ѿ сѡ] B¹ проп.; доврѡдѣлн] B¹ проп.; 14–15 мнѡжаншѣ] B¹ мнѡжаншн; 15 ѿлѣ ѿ] B¹ проп.; вѣжтѣнаа] B¹ вѣжтѣна; 16 съврѣшенѡе] B¹ B² съвѣршенѡе; 18, 20 стѣжнтѣ] T¹ T² стѣжѣтъ; 18–20 не рѣ вѣ по́стѣ ... дѣше вѣше] B² проп.; 20 трѣпѣнѣе] C¹ C² T¹ T² B¹ доб. же; глѣ] B¹ глѣтъ; 22 сѣ] T¹ T² сїе; 23 тѣшнѣа] T¹ тѣшннѡ; ѿсправлѣшѣ] B¹ ѿсправленїнѣтъ; 24 вѣдрѡзѣнѣе] B¹ вѣдрѡу҃женїе; нн] B¹ нн; 27 съпрѡтѣвнѣ] T¹ T² B¹ съпрѡтѣвнѣ.

Бел.: 18 не рѣ вѣ по́стѣ] е написано върху заличен текст.

f. 261r

тѣ, ꙗже тоѡ стѣжавшаго ѿ хѣѣ ісѣѣ:~

85. Дѡбродѣли ѡце ѡ дрѡгѣ дрѡгѣ соѹ роѡднелны,
нѣ ѡ тріе сѣлѣ дѣшєвнѣхѣ вѣсе вѣтїе нѣмѣ,
крѡмѣ вѣтєвнѣ. вѣнѣ вѣ ѡ наѹело ѹетѹ
5 рємѣ роѡднѣ вѣ єстєвнѣ ѡ вѣтєвнѣ дѡврѡтѣ
лємѣ, ѡз нѣє ѡ вѣ нѣнѣ прѡѹєє сѣстєвлєѡє сє.
мѣдрѡвѣѡѣ же ѡ мѣжѣстєвѣ. цѣломѣдрѡѣ
же ѡ правды є, вѣтєвнѣ бѣгѡслѡвнѣнѣ дѣхѡ
мѣ подѣвѣжнѣ прѣмѣдрѡѣ, вѣ оѹмѣ же ѹетѡро
10 гоѹвѣнѣ дѣвѣжємѣ. нє вѣкѣпѣ же вѣсє дѣнѣ
стѣвѣ. нѣ ѡсѡбѣ кѡѹжє вѣ вѣрѣмє єнѣ, ꙗкѡ
хѡѣ. ѡ вѣ оѹвѣ ꙗкѡ сѣѣ. ѡвѣ ꙗкѡ сѣлѣ
ѡстѣрѣѡ ѡ прѡдѣвѣжнѣмѣ вѣдѣхѣнѡвѣнїє.
ѡвѣ же ꙗкѡ ѡстѣнѣтєлѣнѣ сѣлѣ ѡ ѹнѣстѣтє
15 лѣнѣ. ѡвѣ ꙗкѡ роѡсѣ ѹнѣстѡтѣ вѣзѣлѣнтє
лѣнѣ, ѡ зѣнѡѣ стѣрѣтѣнѣмѣ прѡхлѣдѣнтєлѣнѣ.
кѡѹжѡ кѡмѣжѡ ꙗкѡ прѣрѣѹє сє сѣвѣрѣшє
нѣмѣ сѣвѣрѣшєнѣ ѡ дѣнѣстѡ по прѣспѣѣнїѣ
пѡдѣѣ:~ 86. Зѣрѣѣ сѣвѣрѣшєнѣ дѣшѣ нє дѣ
20 рѣ, є ѡ сѡєѡгѡ тѣѣѣѣнѣ дѡврѡтѣлѣ наѹнѣ
нѣнїѣ, ѡцє нє сѣмѣ сѣѣѣстєвнѣ вѣ нѣвѣ
кѣнѡвѣнѣ вѣтѣнѣ прѣнѣдѣ. кѣѣжѡ вѣ нѣмѣ дѣ
роѡвѣнїє ѡсѡбѣнѣ дѣнѣстѡ ѡ сєвѣ, ꙗкѡ мѡѣшѣ
ѡ нє хѡтѣѣшѣ прѣнѣлѣѹнѣтѣ прѣнѣєстѣнѣкѣ сѣѡ
25 кѣ сєвѣ, ѡвѣѣѣѣ ѡ єстѡмѣ вѣлѣгѡгѡ. ѡ єгдѣ
нѣмѣ дѣ сє, нєпрѣмѣнѣнѣ ѡ нєпрѣлѡжнѣ
ѡтѡлѣ сѣвѣлѡдѣѣт сє. жѣвѣ вѣ ꙗкѡ

Разн. към Z: 3 тріе] B¹ трєхѣ; вѣсє] B² всѣ; 4–5 ѹетѣрємѣ роѡднѣ] C¹ ѹетѣрєрѡднѣмѣ; 6 сѣстєвлєѡѣ] B¹ сѣстєвлєѣт; 8 вѣтєвнѣ] B¹ вѣтєвнѣ; бѣгѡслѡвнѣнѣ] B¹ бѣгѡслѡвєснѣ; 9 подѣвѣжнѣ] B¹ пѡвѣжнѣ; же] T² B¹ B² проп.; 9–10 ѹетѡрогѡѹвѣнѣ] B¹ B² ѹетѡрогѡѹвѣнѣ; 10 дѣвѣжємѣ] T¹ B¹ дѣвѣжнѣмѣ; вѣсє] B² всѣ; 11 кѡѹжє] C¹ C² T¹ кѣѣжѡ, B¹ кѡѡждѡ, B² кѡѣжѡ; 17 кѡѹжѡ] B¹ кѡѡжѡ, B² кѡѣжѡ; ꙗкѡ] B² ꙗкѡ; прѣрѣѹє] T¹ T² прѣдѣрѣѹє; сѣвѣрѣшєнѣмѣ] C¹ B² сѣвѣрѣшєнѣмѡѹ; 18 ѡ] B² проп.; 19 пѡдѣѣ] C¹ пѡдѣѣт; 21 сѣѣѣстєвнѣ] B¹ сѡѹѣѣстєвнѣ; 24 хѡтѣѣшѣ] B¹ хѡтѣѣшѣ, B² хѡтѣѣшѣ; 25 ѡ єстѡмѣ вѣлѣгѡгѡ] B¹ єстѣстєвнѣ вѣлѣгѡмѣ.

Бєл.: 5–6 дѡврѡтѣлѣмѣ] пѣрѡтѡ ѡ є дѡстѡ удѣлѣжєнѡ нѣдѡлѡ; 10–11 дѣнѣстѣѣ] є є пѡпѣрѡвѣнѡ от дѣругѡ бѹкѡѡ.

f. 261v

- ДѡШЪ ВЪ СВОИХЪ ОУДѢ НМОУ ѢЖЕ ДѢИСТВОВАТИ ТЫИ
ВЛГТЬ ДХОВНЮ. ТѢМЖЕ Н МРЪТВЪ ВЪ ДО
ВРОТѢЛНЫ СЪВѢРЪ КРОМѢ ЕН ВЪВАЕ. Н МНѢ
ЦНМ СЕ СЪВРЪШЕНѢ НМѢТН НЛН НСПРЪВЛАЮ
5 ЦН Н. Н ТЫИ СЕВѢ ЕДННЫ СѢНН Н ѠВРАЗН ДО
ВРАГО СОУ, А. НЕ НСТНННАА ВЪ ѠВРАЖЕНІА:~
87. ГОУ ОУБВ ЧЕТЫРН СЪВѢРНЫИ ДОВРОТѢЛН. МЖЖЪ
СТВО. МДРОѢ. ЦѢЛОМДРОЕ, Н ПРЪВДА. ѠСЪ
М ЖЕ, ѢЖЕ ПО ПРѢОУМНѢЖЕНІѢ Н ѠСКЪДѢНІѢ
10 ТѢМЪ ВЛНЗЪ ПОСЛѢДЮЩЕ. ЗЛОБЫ ОУБВ Ѡ
НА. ДОВРОТѢЛН ЖЕ Ѡ СЩН ВЪ МНРѢ Н ГЛѢМЫ Н
РАЗЪМѢКАЕМЫ. Н МЖЖЪСТВЪ ОУБВ, ДРЪЗѢ Н СТРА
ХОВАНІЕ. МДРОСТИ ЖЕ ЛКАВСТВО Н НЕРА
ЗЪМІЕ. ЦѢЛОМДРОЕ ЖЕ, НЕУѢВСТВО Н ВЛЪЖЕ
15 НІЕ. ПРЪВѢ, ЛНХОМСТВО Н НЕПРАВДА, РЕШЕ,
ѠХЪЖЕНІЕ. ПОСРѢ ВЪ СЪ ДОВРОТѢЛН, НЕ ТЪ
УІѢ СЪВѢРНЫИ Н ѢСТВНЫИ ВЪ СЕ ѠСКЪДѢНІА
Н ПРѢОУМНѢЖЕНІА. НЪ Н ДѢЛНЫИ. Н ѠВЫ ОУ
БВ ПРОИЗВОЛЕНІЕ, НРЪВА ПРЪВОСТІѢ. ѠВЫ
20 ПРѢВРАЩЕНІЕ Н МНѢНІЕ СЪПОСПѢШННКА СТѢ
ЖАШЕ. Ѡ ТѢХ ВЪ ІАКО ПОСРѢ СОУ ДОВРОТѢЛН
ПРЪВОСТИ, СВѢТЕЛЪ ПРНТЧА СНЦЕ ГЛЮЦІА.
Н НСПРАВНШЕ ВЪ СЕ ѠСТИ ВЛГЫ. ВЪ СЕ ОУБВ ВЪ
ВЪ (sic!) ТРНХЪ СНЛА ДШЕВНЫ СЪСТАВЛАЕМЫ. ВЪ
25 НЕМЖЕ РАЖАЮТ СЕ Н ЗНЖЪТ СЕ, ІАКО ѠСНО
ВАНІЕ ЧЕТЫРН РОДНЫИ ДОВРОТѢЛН НМШТЪ,
ПАЧѢ ХА СВОЕМЪ СЪЗАНІѢ. ІАКО ДА ѢСТВНЫ

Разн. към Z: 1 Дѡш] B² Дѡша; 5 еднны] B¹ ѣдннѣ; 5–6 добраго] C¹ добрааго; 6 ѣстнннаа] B¹ ѣстннна; 8–9 ѡсѣм] B² ѡсмыа; 9 ѠскѣдѣнїѢ] B² ѡскоудѣнїе; 16 посрѣ] B¹ посреди; 17 въсеѠскѣдѣнїа] B² въ ѡскоудѣнїа; 19 произволенїе] B¹ произволенїа; 20 прѣвращенїе] B² прѣвращенїа; 22 прнѣтча] T² принѣта; снѣ] B² снѣа; 23 ѣсправншѣ] C¹ C² B² ѣсправншн; ѡстн] B¹ ѡ стѣ. ѣ; 24 трнхѣ] T¹ T² B¹ трѣ.

Бел.: 23 ѡстн] над с стои чл, поставено от друга рѣка.

- оубо, радн дѣлны ѡунищаемомъ. вѣтвны^и
 же ѿ паучествны^и даржемоумъ въ бл҃гостн дѣла:~
 88. ѿ дообрѣтѣлен, ѡвы оубо сѣ дѣлны. ѡвы же
 ѣствны. ѡвы же, вѣтвны ѿ дѣховны. ѿ
 5 дѣлныи оубо, ѿ прои́зволѣнїа. ѣствны
 ѣ ѿ съзѣнїа. вѣтвныи, ѿ вл҃гтн сѣ:~
 89. ꙗко дообрѣтѣлноє ро́женїе дѣла на́ша ꙗма́тъ,
 сн҃це ѿ стр҃ноє. нѣ ѡвы оубо по ѣствѣ,
 ѡвы же урѣсѣ ѣства ражати ѡвыи. вниѣ
 10 вѣ кѣ добраго ꙗн зл҃аго ро́женїѣ дѣла, оубло
 ниенїе хотѣнїа стѣжа. ꙗко нѣкын ѡстѣнѣ
 кѣ ѡкрѣпленїи. ꙗн мѣр҃нлноє ꙗко ꙗможе
 дѣще ѡклонит се, тѣ съпоспѣшннѣ ѿ ѡспрїѣмлѣ
 ѿ дѣнствѣ. подлѣжеще вѣ ѣ кѣпно кѣ двѣ
 15 ма дѣнствема прѣлѣженїе. понѣ ѿ сн҃ѣ ѿ
 нѣ въ севѣ носитѣ. ѡвѣ оубо ро́женїе[. ѿ
 вѣ, самонзволныи оублѣненїе хотѣнїа:~
 90. Ѳтрѣквенце ꙗсанїе нарнѣ дообрѣтѣлн.
 за съдрѣжнѣлноє тѣ кѣ дѣлн съвѣкѣплѣ
 20 нїе вывающе. ѿ въ ѣдннѣ дѣлѣ ѿ тѣло съ
 нѣю вѣмѣмъ. любви вѣ ѣ ѡбразѣ Ѳтрѣ
 квенѣскын вѣдѣ. ѿ чнстоты ѿ ѡсѣнїа
 знаменїе, ѡбразѣ сѣнннѣ сн҃ дѣлѣ. ѡвы
 25 чан вѣ ѣ вѣтвенѣ прѣѡбразжати вл҃гтн
 на нѣ оубтѣрѣдншѣ, ѿ протнѣ сѣро́номѣ не
 лѣстнѣ въ мѣгѣщн вѣдѣтѣрннѣ:~
 91. Ѳдѣ дѣвѣ ꙗко ѡсѣмъ прѣстателн въ сѣ стрѣѣ.

Разн. към Z: 2 даржемоумъ] C¹ C² по дароу даемоумъ, T¹ T² по даржемоу, B² по дароу дароуемоу; въ] B² проп.; 4 ѣствны] B¹ ѣствннѣ; вѣтвны ѿ дѣховны] B¹ вѣтвеннѣ дѣхннѣ; 6 ѣ] B¹ же; вѣтвныи] B¹ вѣтвеннѣ же; 7 ꙗма́тъ] T¹ T² нѣ; 11 хотѣнїа] B¹ хотѣнїю; 15 прѣлѣженїе] B² прѣлѣженїе; 16 носитѣ] B¹ носѣтъ; ро́женїе] C¹ C² T¹ T² B¹ B² рожденїемъ; 16–17 ѡвѣ] B¹ ѡва же; 17 самонзволныи] B¹ самонзволнѣмъ; 22 чнстоты] B¹ чнстѣ; 24 вѣ] B¹ оубо; 25 нѣ] B² ннѣ; 25–26 нелѣстнѣ] C¹ B¹ B² непрѣлѣстнѣ; мѣгѣщн] T¹ мѣгѣщн; 27 прѣстателн] T¹ T² прѣстателн, B¹ прѣстателїе.

Бел.: 13 ѡспрїѣмлѣ] ѿ кѣ са написани над реда, с е написано върху изтрито място.

f. 262v

- трїѣ оубѣ велїцнн, сревролюбіа, урѣвоуѣтъ
їадѣніа. ѿ тѣшеславіа. пѣт же ѿже снмъ
послѣдоующн. влѣда. ѿ гнѣва. ѿ печалы.
ѿ оуныніа. ѿ грѣдостн, снце сѣ ѿ съпротнвлѣа
5 ющн се снмъ ѿвѣдрѣжннѣ трн добротѣлн.
нестѣжанїе. вѣздрѣжанїе. ѿ смѣренїе. съ
ннмѣ ѿ тѣмъ послѣдѣюще, чнстота ѿ крѣ
тѣ. радѣ ѿ мѣжѣство ѿ оунынженїе. ѿ вѣсѣ
добротѣлноѣ послѣдованїе. снлы же ѿ дѣ
10 нства ѿ оуханїа ѿсѣѣтъ коежѣ добротѣлн
нлн злѣѣѣ навѣкнѣтн ѿ познатн, не вѣ
сакого хѣтѣщаго ѣ. нѣ творещаго ѿ стражѣ
щаго дѣлѣ ѿ словѣ. ѿ ѿ дѣа дарованїе хѣ
дожѣства прїемшаго ѿ расоуженїа:~
15 92. (Ѣ) добротѣлн, ѿвы оубѣ дѣнствѣютъ. ѿвы
дѣнствѣемы сѣ. ѿ дѣнствѣю оубѣ тынѣ вѣ ѿ
прнхѣдеще, ѣгда пѣбаѣ, ѿ вѣнѣгда, ѿ ѣлко
хѣтѣтъ, ѿ іакѣ. дѣнствѣемѣ же мѣ тынѣ по
прнзѣволенїѣ ѿ по дѣлноѣ навѣкнѣнїѣ
20 нашѣго хѣдожѣства. нѣ ѿны оубѣ сѣшѣстѣ
внѣ. мѣ же ѿвразнѣ по нрѣвѣ вѣѣвразѣ
ѣмн. ѣлма ѿвразѣ ѣ ѿже вѣсѣѣ нашѣ дѣ
ланїн нрѣвѣ, кѣ тѣмѣшнн навѣлѣѣвразнѣ.
пѣмѣ малѣмѣ зѣлѣ сѣшѣственѣ мѣслѣнна
25 вѣспрїемлѣют се прѣжѣ вѣщаго нѣтлѣнна
вѣспрїѣтїа. трѣды вѣ ѿсѣдѣ ѿ ѿвразы,
а. не добротѣлн сѣмѣнѣ вѣ нѣтннѣ дѣнствѣ

Разн. към Z: 1 велїцнн] T¹ T² B¹ B² велїцн; 3 послѣдоующн] T¹ послѣдѣствѣющн, B¹ послѣдоующн; ѿ] B¹ проп.; 4–5 съпротнвлѣающн] C¹ съпротнвлѣащѣѣѣ, C² съпротнвлѣащѣѣ, B¹ соупротнвлѣающн, B² съпротнвлѣающн; 6 нестѣжанїе] B¹ доб. ѿ; 7 ѿ] B¹ проп.; послѣдѣюще] T¹ послѣдѣющїѣ, B² послѣдоующа; 10 коежѣ] C¹ кѣѣѣѣ, B¹ коѣнѣѣ, B² каѣѣѣ; 11–12 вѣсакого] T¹ всѣко; 13 ѿ] B² проп.; 13–14 хѣдожѣства] B² хѣдожѣство; 15 (Ѣ) C² О; 23 кѣ] C¹ нѣ; 16 тынѣ] B¹ тѣ; 17 ѣлко] B¹ колнко; 18 жѣ] B¹ проп.; 22 нашѣ] B¹ нѣ; 25 вѣспрїемлѣют] C¹ вѣспрнѣмѣет; вѣщаго] B² доб. ѿ; 26 вѣ] T¹ вѣ; 27 нѣтннѣ] B² нѣтннѣнѣ; дѣнствѣемѣ] B² дѣнствѣѣмѣ.

Бел.: 3 послѣдоующн] н е поправено от ѣ; 10 коежѣ] ѣ е написано върху изтрити три или чѣтири букви; 18 хѣтѣтъ] ѣ е поправен от ѣ; 24 сѣшѣственѣ] ѣ е поправен от ѣ или ѣ; 25 нѣтлѣнна] на е написано върху една или две изтрити букви.

f. 263r

- [ѡмѣ ѡ вѣспрїѣмїемѣ:~] 93. Ѣщеннодѣнствѣ
ѡ ѡмїе по павлѣ, ѡже вѣспрїѣматѣ ѡ поддѣ
тѣ мѡгын дѣнствомѣ ѡ дрсгынмѣ прѡсѣенїе хѡ.
ѡ ѡко нѣкое сѣмѣ вѣтвное. слово вѣ дѣшев
5 ныѣ слышешѣ вразны вѣлагѣ. слѡво вѣ
ше рѣ да воудѣ вѣ влѡгтѣ, сѡлїю растворено
вѣтвныѣ влѡгтѣ, ѡко да дѣ влѣтѣ ѡже вѣ
роу слышешѣмѣ. дѣлателѣ же пѡкы ѡ дѣ
лѡнїе дѣнтелѣ ѡ чнмыѣ (sic!) нарѣкѣ, ѡвлагѣ сѣ
10 ло ѡвѣ. ѡвы оѣвѣ, ѡко ѡрачѣ ѡ сѣателѣ
вѣтвнаго слѡва. ѡвѣ, ѡко землю доврѡтѣ
лїемѣ пѡоночнѣ тѣчнѣ ѡ влѡокраснѣ. сѣе
нодѣнство вѡ вѣ ѡтннѣ ѡтнннѣ, не тѣчїю
вѣтвннѣ дѣнство ѡ. нѣ ѡ вѣспрїѣтїе влѡгѣ
15 ѡ поддѣнїе:~ 94. Рѡзлѣнѣ ѡ ѡже проѡзно
сомѣ кѣ дѣнтелствѣ ѡсѡдѣмѣ слѡво. ѡ разлѣнѣ
ѡ мнѡгын ѡвразѣ сѣвѣраѣт сѣ, ѡ чѣтырѣ
вѣдѡвѣ. ѡво ѡ дѣнїа. ѡво ѡ чѣтнїа.
ѡно ѡ дѣнїа, ѡ дрсгѣ ѡ влѣтѣ. нѣ ѡко во
20 да ѡднѣ ѡ ѡствомѣ. прѣтвараѣт же ѡ прѣ
лагѣ по пѡлежѣнѣ разлѣнѣнѣ рѣстнѣн
вѣшнѣ, на свою ѡнѣ влѡгѣ. ѡко вѣкѣсѡмѣ
размѣвѡемѣ, ѡвѣ оѣвѣ бѣтнѣ гѡркѣ. ѡвѣ
слѡкѣ. ѡ ѡнѣ слѡнѣ ѡ сѣраднѣ дрсгѣю. сѣ
25 це по дѣлѡмѣ навѣкѣновѣнїѣ когѡже проѡ
сѡдѣшѣе слѡ ѡ ѡзмѣнѣемо, дѣнствомѣ познѣ
ваѣт сѣ ѡ пѡлѣзѣ дѣетѣ:~

Разн. към Z: 1 вѣспрїѣмїемѣ] B² вѣспрїѣмїеть; 2 вѣспрїѣматѣ] T¹ T² B¹ вѣспрїѣматѣ; 5 вразны] T¹ T² B² вразѣ; 7 влѡгтѣ] C² B¹ B² влѡгѣтнѣ; 8–9 дѣлѡнїе] B² дѣлѡнїю; 9 чнмыѣ] C¹ C² T¹ T² B¹ B² оѣчнмыѣ; 12 влѡокраснѣ] C¹ C² B¹ B² влѡокласнѣ; 12–13 сѣеннодѣнство] B¹ B² сѣеннодѣнство; 13 ѡтннѣ] B² ѡтнннѣ; 15 поддѣнїе] B¹ поддѣнїе; 16 дѣнтелствѣ] C² T¹ T² B² оѣчнтелствѣ; ѡсѡдѣмѣ] B¹ ѡсѡдѣшѣ; 19 ѡно] B¹ ѡ ѡно; 20 ѡднѣ ѡ] B¹ ѡднѣ; 21 пѡлежѣнѣ] B¹ пѡлежѣнѣ, B² доб. ѡ; 25 когѡже] C¹ C² T¹ T² B¹ B² когѡжо; 26–27 познѣваѣт] B¹ показѣт.

Бел.: 3 прѡсѣенїе] вѣ е написано от друга рѣка над реда; 4 нѣкое] ѣ изглежда като с; 9 чнмыѣ] на полѣто част от бележка: ѡ дѣнїа; 16 ѡсѡдѣмѣ] шѣе е написано над реда от същата рѣка.

тогда вѣтнаа ѿ ѿлаа неходатанственѣ ѿ сѣ
 шѣственѣ іако соутѣ ествомѣ вѣдѣ. ѿ словеса ѿ
 іасно зрѣтъ. ѿ єдиню вниѣ вѣсауѣскимѣ
 трѣцѣ, іако є мѣшно унѣтъ вѣдетѣ:~ О вѣм[ѣвѣ:]~

- 5 99. Прѣвѣ оуѣо длѣжнѣ є вѣмѣвѣствен, іако
 Основаніе ѿмѣти пѣтъ доврѣтѣлен сѣ. вѣ
 нѣже ѿ дѣланіа сѣзидовати. сѣрѣ, мѣвѣ
 ніе. вѣзрѣжаніе. вѣдѣніе. сѣвѣрѣніе. ѿ трѣ
 пѣніе. дѣланіа же вѣоуѣгодна, трѣ. пѣніе,
 10 ѿ мѣтѣ, ѿ уѣтѣніе. ѿ рѣкодѣліе аще є немо
 шѣнѣ. прѣвѣныи вѣ доврѣтѣлен, не тѣуѣ сѣ
 вѣсѣмѣ ѿ вѣдрѣжны. нѣ ѿ сѣстѣвѣтелны дѣ
 дрѣгѣ. ѿ ѿ оуѣтра оуѣв оуѣпражнѣати сѣ вѣ
 памѣ вѣжѣ мѣтѣвою, ѿ сѣуныи вѣмѣвѣтѣ
 15 прѣлѣжно мѣти сѣ ѿ прѣвѣын. таже вѣоуѣрын
 уѣстѣ, ѿ трѣтѣи пѣти. уѣтѣрѣтын мѣти сѣ.
 пѣтын уѣстѣ, ѿ шѣстѣи пѣти. сѣмыи мѣ
 лѣти сѣ. ѿсмыи уѣстѣ, ѿ дѣвѣтын пѣти.
 дѣсѣтын іѣти. єднѣдѣсѣтын сѣпѣти,
 20 аще трѣвѣдѣ. двѣдѣдѣтын пѣти вѣрѣю.
 ѿ тако доврѣ пѣпрѣше дѣнѣвное прѣхѣде,
 оуѣгаѣѣтъ вѣвѣ:~ 100. О вѣсѣ потрѣвно є
 доврѣтѣлен іако пѣла сѣвѣратѣ потрѣвѣнѣ
 нѣла. ѿ тако вѣспрѣіѣмѣ ѿ вѣсѣ по мѣлѣ,
 25 тѣорѣти вѣлѣкодѣланіа доврѣтѣлнаго сѣло
 жѣніе. ѿ нѣже мѣдѣ прѣмѣдрѣстѣын
 прѣѣврѣѣѣтъ сѣ кѣ вѣсѣлѣ дѣшѣ:~

101. Оуѣоѣ же аще хѣѣшѣ ѿ нѣшное рѣстоѣніе

Разн. кѣм Z: 1 ѿ²] B² проп.; 2 вѣдѣ] C¹ T¹ T² вѣдѣтъ; 3 єдиню] B² єдиню; 4 О вѣм[ѣвѣ:]~
 T² проп.; 6 доврѣтѣлен] B¹ доврѣтѣлѣи; 7 нѣже] B¹ сѣ же; сѣзидовати] C¹ T¹ сѣзидовати,
 B¹ сѣзидати; 11 прѣвѣныи] T¹ T² прѣвѣныи, B¹ B² прѣвѣненныи; вѣ] C¹ оуѣо; сѣ] T¹ проп.;
 13 оуѣв] B² проп.; 15 прѣвѣын] B¹ ѣ; 16 уѣтѣрѣтын] B¹ ѣ; 17 пѣтын] B¹ ѣ; шѣстѣи] B¹ ѣ;
 сѣмыи] B¹ ѣ; 18 ѿсмыи] B¹ ѿ; ѿ] B² проп.; дѣвѣтын] B¹ ѣ; 19 дѣсѣтын] B¹ ѣ; єднѣдѣсѣтын]
 B¹ ѣ; 20 двѣдѣдѣтын] B¹ ѣ; 23–24 потрѣвѣнѣнѣла] B¹ потрѣвѣнѣшѣ; 25 вѣлѣкодѣланіа] B¹
 вѣлѣко дѣланіе; 25–26 сѣлоѣжѣніе] T¹ сѣлоѣжѣніе, B¹ сѣлоѣжѣніе.

Бел.: 10 уѣтѣніе] пѣрѣвоѣ є е написѣно вѣрѣху изѣтриѣ буква; 28 же] є написѣно вѣрѣху
 изѣтриѣ буква.

f. 265v

не полѣзѣтъ непрілежаніа ꙗко нѣмѣ ны нѣкѣны
вны, нѣ въ нѣсходѣ въсѣко невѣзможно ꙗко не прѣ
ѣтъ нѣзвѣщеніе плѣда въры нѣ повѣга. нѣ вѣдѣтъ
своего ꙗко ꙗко хсѣ ісѣ, дѣшамѣ нѣзбавленіе нѣ спѣніе
5 бѣоуѣтъ слово. не върѣе же, ѡсѣженѣ вѣдѣтъ
въсѣко на нѣсходѣ. нѣ оу. же ѡсѣженѣ ꙗко рѣ гѣ.
нѣже вѣ сластемѣ равотаен. нѣ славы юже ѡ ѣлѣтъ
нѣцен, а. не ю ѡ бѣ, невѣрнѣ ꙗко рѣе аще нѣ словѣ
върнѣ вѣтъ мнѣтъ се, ꙗко хсѣ даго нѣсповѣданіа нѣ въ
10 ры. таковын прѣлѣстнѣ ꙗко себѣ ѡтан. слышн
тъ вѣ ꙗко, понѣ не прѣѣтъ мѣ въ срѣцѣ своѣ. нѣ ѡ
върѣе мѣ въспѣтъ хрѣвѣа своего, нѣ азѣ ѡврѣ
гѣ тебе. повѣе вѣ върѣомѣ нѣ вѣрѣнадежѣномѣ,
върѣватѣ оуѣвѣ бѣжѣ нѣстнѣ свѣтелствѣемѣ въ вѣѣ
15 писанѣ. нѣсповѣдоватѣ же своѣ немѣщѣ, ꙗко
да не свѣго прѣимѣ ѡсѣженіе нѣ невѣрѣнно:~
104. Сѣкрѣшено срѣцѣ нѣ дѣш сѣвѣренѣ нѣнѣтоже нѣно сѣце
сѣтѣвѣраѣ, ꙗко ꙗко ѡсѣватѣ се въ разѣмѣ,
нѣ ꙗко въсѣтъ мѣлѣуѣніе. въ нѣстнѣ не нѣно что ꙗко
20 гѣвѣще дѣстроѣніе вѣзмѣвѣа, нѣ вѣтѣвѣнѣ ѡ
нѣго ѡнѣмѣлющѣ сѣлѣ, ꙗко ѡвѣдрѣжѣны сѣ
шѣтъ стѣрѣтѣ. невѣнновѣніе нѣ ѣрѣвовѣсѣе.
мѣнѣгосѣвѣе же нѣ мѣлѣвы. нѣ възѣношеніе нѣ гѣа
стѣрѣтѣ мѣнѣніе. въ нѣнѣже сѣ дѣсѣдѣтѣ ѡвѣ
25 кѣнѣын, сѣврѣшенѣ нѣ по прѣспѣанѣ наѣпѣуѣ
ѡмѣраѣ невѣювѣствѣнѣ вѣваѣ. нѣ аще вѣвѣ
въспѣренѣтъ пакѣ сѣ върѣоу нѣ дѣсѣдѣтѣмѣ пѣжѣ
въ наѣло. нѣскомоѣ полѣзѣтъ пакѣ. нѣ пѣ

Разн. към Z: 1 полѣхнѣтъ C1 полохнѣти; 3 ѡзвѣщеніе B1 ѡзвѣщеніа; ѡ] B1 проп.; 5 бѣгоуѣтъ C1 B2 вогуѣ члѣкъ; 6 нѣтъ C1 B1 доб. ѡ; ѡсѣженъ C1 ѡсѣженіе; 7 юже B1 B2 іаже; 8 ю] B1 ѣ, B2 іаже; 9 рѣ] B1 доб. ѡ; 14 истинѣ B1 B2 истинноу; свѣдѣтельствѣю B1 свѣдѣтельствѣюу; 15 писанѣ B1 писанѣ; ѡповѣдовати B1 ѡповѣдати; 18 сътворѣше B2 сътворяетъ; іако ѣ] B1 іакоже; 19 истинѣ B2 истиннѣ, C1 B1 B2 доб. ко; 21 ѡмѣлющѣ C2 B1 ѡмѣлаще; 23 мнѡгословіе B1 ѡ многословіе; 25 съврѣшенѣ B1 съврѣшеннѣ; прѣспѣванн B1 прѣспѣванію; 26 ѡмрачаѣ B1 ѡмраченіемъ; 27 въспрѣнетъ C2 въспрѣнеть; вѣрою C2 вѣрѣа.

Бел.: 9–10 [ѿры] ры е написано върху почистено място; 10 сикє] второто є е написано върху изтрито т; 16 нѣ^ѡннѣ] ѣ ѣ нѣ^ѡ е написано върху почистено място; 23 мѣъвы] ы е поправено от друга буква; 26 нечю^ѡкъствѣтъ] първият ъ е поправен от друга буква.

- үе смѣрае се въпрашае ѿ нѣще. аще ли единно ѿ прѣ
 рѣны радн невѣженіа въцѣрнт сѧ въ нѣмѣ, тогѧ
 въсѣ злы съвѣръ съ пѧгѣвнымъ невѣріеѧ воінство
 вавѣ, пѣстѣ дѣш ѿ исплѣниенъ стрѣтинъ съдѣловаѣ.
 5 іакѡ нѣкыи ннѣ вавѣлонскыи грѣ вывающѣ
 вѣсѣвскыи мѣтежнѣ ѿ мѣтѣвѣ. іакѡ вы
 ти послѣниаа горшаа прѣвы. ѿ вѣргѣ іаровѣнѣ
 ѿ клеветниѣ на безмѣлѣвствующе вывающѣ,
 ѿ ѣзыкъ велѣн ѿ іакѡ мѣуѣ ѡвоюдѣвѣ стрѣ
 10 на нѣ ѡстрѣщѣ:~ 105. Кѡды стрѣтныѣ ѿ ннѣ
 же мѣтѣнѣ ѿ смѣсноѣ безмѣлѣвѣ исплѣниаѣ дѣш
 мѣре, нѣ ѿ ннѣко прѣнѣти рѣзѣ въ кѡрѣвлѣ прѣ
 зѣнѣ ѿ лѣгѣцѣ ѡбдорѣжнаго нестѣжаніа ѿ вѣзѣ
 жаніа. ѿ невѣзѣжаніа вѣ ѿ вѣцѣлювѣ,
 15 стрѣтнѣнѣ потѣощѣ зѣмлю сѣуѣнѣю потѣпнѣше.
 ѿ вѣсѣко гнѣлѣство ѿ кѣлѣ помѣслѣнѣнѣ въ нѣю въ
 нѣсѣше. тогѣда сълѣнѣтѣ ѣвѣ ѡуѣмѣ. съмѣщѣнѣ
 мыслѣнѣ. тѣготѣ же тѣлѣснѣ сътѣвараѣ. ѿ прѣнѣ
 магающѣ ѿ ѡтѣмнѣнѣнѣ ѿ ѣтрѣпающѣ дѣш ѿ
 20 сѣрѣ съдѣловаѣ. ѿ своѣ ѣже по ѣствѣ навѣ
 кнѣвѣнѣ ѿ ѣіѣвѣства ѿзѣнѣаѣтѣ:~
 106. Слѣвѣ ѿ прѣнѣмѣѡгѣш ѿ безѣмнѣ ннѣуѣѣ ѿ нѣно сѣ
 цѣ іакѡ сѣмѣѡлѣвѣ въ нѣстнѣнѣ стрѣтнѣнѣ пѣнѣ
 телѣ, дѣш тѣщѣлѣнѣ сътѣвараѣ. вѣнѣѣ вѣ
 25 тѣлѣснѣаа ѣпокоѣнѣа пѣуѣ ѣже ѡ доврѣтѣлѣнѣ
 трѣдѣвѣ прѣпоуѣнѣаѣ. ѿ сънѣвѣдѣтелѣнѣ нѣ
 пѣщѣтѣ рѣзѣмѣ зѣрѣвѣа рѣ ѣ не потѣрдѣнѣтѣ сѣ
 въ дѣлѣ вѣѡлѣю. пѣуѣ ѿ ѣдѣѣвнѣ зѣповѣдѣнѣ

Разн. към Z: 1 павѣ] C¹ C² T¹ T² B¹ доб. же; единно] B¹ единого; 1–2 прѣрѣнѣнѣ] T¹ T²
 прѣднѣрѣнѣнѣ, B¹ B² прѣрѣвѣннѣхѣ; 4 съдѣловаѣ] B² съдѣлаѣ; 6 мѣтежнѣ] B¹ мѣтежнѣ; 7
 послѣниаа] B¹ послѣнѣа; горшаа] T² горша, B¹ горшѣ, B² грѣше; іаровѣнѣ] B² іаровѣднѣмѣ; 9
 нѣ] C¹ B² проп.; 12 рѣзѣвѣ] B¹ рѣзѣвѣ; кѡрѣвлѣ] C² корѣвлѣ; 12–13 прѣзѣнѣ] C² прѣзѣнѣ; 16–17
 вѣнѣсѣшѣ] C² B¹ сънѣсѣшѣ; 18–19 прѣнѣмагающѣ] T¹ B¹ B² прѣнѣмагающѣю; 19 ѣтрѣпающѣ]
 B² ѡѣтрѣпающѣ; 20 съдѣловаѣ] B¹ съдѣловаѣтѣ; ѣже] B² ѿже; 23 нѣстнѣ] B² нѣстнѣноу; 24
 дѣш] B² дѣшѣ; тѣщѣлѣнѣ] C¹ C² B¹ B² тѣщѣлѣнѣхѣ; 26 сънѣвѣдѣтелѣнѣ] B² снѣвѣдѣлѣнѣ; 28
 зѣповѣдѣнѣ] B¹ зѣповѣдѣхѣ.

Бел.: 19 ѡтѣмнѣнѣнѣ] с ѣ поправѣно ѿ ю; 21 ѿзѣнѣаѣтѣ] з ѿ г сѧ написѣнѣ върху
 почистѣно мѣсто.

тн се тѣхѣю. нѣ ѿ быти ꙗко ꙗгнѣцѣ по вѣ
 ѡвраженіѣ вѣ вѣщемѣ. словеса вѣ, заѣ.
 вѣщн же таинамѣ, тѣмо вѣспрїѣти ꙗповаѣ:~
 113. Мѣтва ѣ, вѣ нѡвоначѣлны оѣвѡ, ꙗко ѡгнѣ вѣ
 5 селѣа ѡ срѣца вѣзѣаемиѣ. вѣ сѣврѣшенѣ же,
 ꙗко сѣѣ блѣгоуѣхаѣ дѣнѣствоуѣмиѣ. нѣнѣ пакѣ
 мѣтва ѣ, апѣлкоѣ проповѣданїѣ. вѣрѣ дѣ
 нѣство, пѣуѣ вѣра нехѡдѣтанѣствѣна. оѣпо
 ваѣмымиѣ сѣстѣвѣ. дѣнѣствоуѣма лѡвовѣ.
 10 агѣкоѣ дѣнѣженїѣ. сѣла вѣсплѣтныѣ, дѣло нѣ
 вѣселїѣ нѣхѣ. блѣговѣствованїѣ бѣжїѣ. нѣзвѣщїѣ
 нїѣ срѣца. сѣсѣнїѣ надѣжа. ѡсѣнїѣ знамѣ
 нїѣ. сѣтѣстн ѡвразованїѣ. бѣжїѣ познѣнїѣ.
 15 крѣпѣнїѣ ꙗвлѣнїѣ. оѣмыѣватѣлноѣ ѡнѣщѣнїѣ.
 дѣха сѣтѣго ѡвѣрѣженїѣ. нѣсѣво рѣдѣванїѣ. вѣсѣ
 лїѣ дѣшн. мѣтѣ бѣжїѣ. прѣмнѣрѣнїѣ знамѣ
 нїѣ. хѣва пѣчатѣ. лѣва мыѣслѣнаго сѣнѣца.
 дѣнннѣца сѣрунаѣ. хрѣтїѣанѣствѣ оѣтвѣрѣженїѣ.
 прѣмнѣрѣнїѣ бѣжїѣ ꙗвлѣнїѣ. блѣтѣ хѣва. прѣ
 20 мѣдрѣ бѣжїѣ. пѣуѣ сѣмоѡ прѣмѣоѣдрѣстн на
 чѣло. хѣво ꙗвлѣнїѣ. нѣнѡкѣ дѣло. вѣзмѣ
 вѣствѣющн жнѣтелѣство, пѣуѣ вѣзмѣлѣвїѣ вн
 нѣ. агѣлѣскаго жнѣтелѣства знамѣнїѣ. нѣ чѣмѣ
 пѣваѣ мнѣѡжаѣ гѣлатн. мѣтва ѣ, бѣ. дѣнѣ
 25 стѣвѣен вѣсѣ вѣсѣ. за ѣ, ѣднѣнѣ вѣтн ѡѣа
 нѣ сѣна нѣ сѣтѣго дѣха дѣнѣствѣ. дѣнѣствѣющаго вѣ
 сѣ ѡ хѣѣ ісѣѣ:~ 114. Жѣзѣлѣ сѣлѣ ѣщѣ не вѣ мѣ
 ѣсн ѡ бѣ прїѣлѣ, не вѣ бѣ фѣраѡнѣнѣ вѣвѣ,

Разн. към Z: 7 проповѣданїѣ] C¹ доб. ѿ; 12–13 знамѣнїѣ] B¹ знаменїѣ; 14 ѡнѣщѣнїѣ] B¹
 ѡцѣщѣнїѣ; 16 прѣмнѣрѣнїѣ] T¹ прѣмнѣрѣнїѣ; 20 сѣмоѡ] B² сѣмоѣ; 26 дѣнѣствѣ] B² проп.; 27, 28
 вн] T¹ T² B¹ B² вѣ; 27 сѣлѣ] B¹ сѣлы; 28 вѣвѣ] B¹ B² вѣ.

Бел.: 2 вѣ] ѡ е поправѣно от ѣ; 10 дѣнѣженїѣ] н е поправѣно от друга буква; 11 вѣселїѣ]
 е е поправѣно от ѣ; 25 вѣѣ] с е поправѣно от друга буква; 28 вѣвѣ] в е поправѣно от
 друга буква.

f. 268v

того оубо раниитъ ѿ егѣпта. ѿ оумъ аще не
снлоу мѣтвеноу въ роуцѣ прїимѣ, грѣхъ ѿ сѣ
протнвныи снлы съкрѣстн не възможно:~

115. Глѣюще ѿ нн творещи утѣо кроуѣ смѣренїа, спѣ
5 внше знѣмѣ храмїноу безъ кала знѣдѣти. ѿ сѣ
сѣм же ѿ раздѣломъ тѣм ѿврѣстн ѿ нн познатн
малы зѣлѣ соу. ѿже вѣ словомъ ѿ немъ повѣ
доующн, пѣбны сѣ мѣрещн безънѣ. мы же
слѣпїи дръзостнѣ ѿ велнцѣмъ семъ свѣтѣ
10 малѣ мѣутающѣ глѣмъ. смѣренїе въ ѿстн
нѣ, нн смѣренословїе ѿмѣ, нн смѣрено ѿбра
зѣ. нн мѣдроватн смѣренаа нѣдѣт се.
нн себе зѣкараетъ смѣраѣ се, аще ѿ сїа внны ѿ
ѿбрази смѣренїа сѣ, ѿко нрѣвн разлнчны.
15 нѣ влѣтѣ ѣ сѣ ѿ даръ съвѣше. двѣ же смѣре
нн сѣ ѿко ѿцѣ глѣ. ѣ ѿмѣтн себе пѣ въсе
лн, ѿ ѣ напѣсоватн бѣвн ѿсправленїа свѣ.
ѿ прѣвое оубо, науѣлѣ. вѣороѣ, конѣцѣ.
прнвѣваѣ же ѿщнмъ тѣм, ѿ ѣ сѣ раздѣ
20 мѣмъ ѿмѣтн ѿ помышлатн трѣ сїа въ
себѣ. ѣ пѣуе въсѣѣ ѿлѣ грѣшнѣ вѣтн. ѿ
пѣуе въсѣѣ тѣварен скврѣннѣншѣ, ѿко въ ѿрѣ
съествнѣ сѣщѣ. ѿ пѣуе вѣсѣвъѣ ѿкаан
нѣншѣ, ѿко рабѣ соуѣщѣ вѣсѣмъ. глѣтн же
25 снѣѣ длѣжнѣ ѣ. гдѣ во вѣмъ азѣ ѿпѣсно
ѿлѣкыи грѣхы кѣковы ѿ колнцѣ сѣ, ѿко
прѣхѣдет лн ѿ нн съравнѣюѣт се моѣ безъ
кѣнїе. ѿ не вѣжѣства ѿѣ ѿ. дѣше, пѣ въсѣѣ

Разн. към Z: 2 прїимѣ] B¹ прїатъ; 3 съпротнвныи] T¹ съпротнвныи; 4 Глѣюще] B² Глѣюще; 5
знѣдѣти] C² знѣдѣти, B¹ знѣдѣти, B² съзнѣдѣти; 6 ѿнн] C¹ проп., B¹ B² ѿ; 7 зѣлѣ] C¹ C² зѣло; 8
мѣрещн] T¹ мѣрающн; 10–11 ѿстннѣ] B¹ B² ѿстннѣ; 12 смѣренаа] T² смѣренїа, B¹ смнрена,
B² смѣренїа; 13 ѿ] T¹ проп.; 14 смѣренїа сѣ] B¹ соуѣ смнренїа; разлнчны] B² разлнчнн;
16 ѣ] B¹ ѿ; 20 трѣ] B² трїа; 21 въсѣѣ] B¹ проп.; 22 тѣварен] B¹ тѣварн; скврѣннѣншѣ] C¹ T²
B¹ B² скврѣннѣншѣ; 27 съравнѣюѣт се] B¹ равнн соуѣ; 27–28 безъакѣнїе] T² безъакѣнїомъ.

f. 269r

мн ѱлѣмы. ꙗко зѣмля ѿ пепелѣ ѿ по нѣ
галин ѿхѣ. како ѿ не ѿмѣти себѣ скверѣннѣ
нша, вѣсѣмѣ твѣремѣ въ ѿ по ѣствѣ сѣщнмѣ
ꙗко бѣше. мнѣ радѣ безмѣрны безакѣннѣ
5 въ ѿ ѱрѣсѣ ѣства. въ ѿстнѣ ѿ зѣкрѣе ѿ скѣ
ти ѿнѣстѣншѣ менѣ грѣшнаго соѱ. ѿ сего рѣ
ѣсмѣ по вѣсѣмн, ꙗко въ ѣдѣ ѿ прѣжѣ сѣмрѣтн
нѣзѣнѣ вѣвъ сѣлѣжѣ. кѣ же не вѣсѣтъ въ
ѿѣствѣ ꙗко ѿ вѣсѣвъ гѣршѣ ѿ грѣшнѣн,
10 ꙗко рѣвъ тѣ ѿ послѣшннѣ. ѿ ѱсоѱ сѣ нѣмн
въ тѣмѣ безнѣ зѣтворѣнѣ. въ ѿстнѣ гѣрѣн
вѣсѣвъ ѿ нѣжѣ ѱ нѣ ѿвѣдѣмын. ѿ сего рѣ вѣ
жѣ сѣ нѣмн наслѣдовѣла ѣсн дѣше ѿкаѣ
ннѣ. въ зѣмн же ѿ ѣдѣ ѿ вѣжѣ прѣжѣ сѣмрѣ
15 тн жѣвы, како правѣна себѣ ѿменѣе ѿмѣ
мѣ лѣстншѣ сѣ. грѣшна ѿ скверѣнава ѿ вѣ
са зѣмн дѣлы себѣ сѣтворѣнѣ. ѿ.вѣ тѣоего
вѣлѣжнѣнѣ ѿ прѣлѣстн зѣвѣснѣн, ѱѣ не
ѿнѣстѣн ѿ вѣсѣскверѣннѣ. въ ѿгнѣ ѿ тѣмѣ сѣ
20 радѣ ѿсѣлаѣ:~ 116. Прѣмѣдрѣ дѣхѣдѣн
жѣна ѿ по бѣгѣсѣлѣ, сѣла ѿмнѣнѣ ѿ ѿнѣстѣ
ѣ ѿ ѿгѣкѣнѣ мѣтѣвы. ѿнѣ зѣмѣнѣе вѣнѣ
гѣдѣ мѣнтн сѣ, ѿмѣ безѣвѣдѣнѣ вѣсѣсѣсѣ
зѣрѣтн сѣ. ѿ нн себѣ нн ѿного кѣ въ дѣвѣлѣстѣ
25 зѣрѣтн. нѣ ѿ ѿѣствѣомѣ мнѣжнѣе ѿ сѣвѣ
тѣ ѿного сѣсѣтовѣтн сѣ. ѿмѣ вѣ невѣщѣстѣ
внѣ ѿ сѣвѣтовѣдѣнѣ тѣгда вѣваѣ. бѣ нѣн
зѣрѣннѣ въ ѣдннѣ дѣхѣ прѣлѣпѣаѣ сѣ:~

Разн. към Z: 1 пепелѣ] T² B¹ попелѣ; 2–3 скверѣннѣнша] B¹ B² скверѣнѣнша; 4 безакѣннѣ] B² безакѣннѣ; 5 въ ѿ] B¹ понеже; ѱрѣсѣ ѣства] B¹ ѱрѣсѣ ѣствѣство; ѿстнѣ] B² ѿстнѣноѱ; зѣкрѣе] C¹ T¹ зѣкрѣе, C² зѣкрѣе; 6 грѣшнаго] B¹ проп.; 11 ѿстнѣ] B² ѿстнѣноѱ; гѣрѣн] C¹ гѣршѣн, T¹ гѣрѣн, B² грѣшн; 12–13 вѣжѣ сѣ нѣмн] C¹ C² B¹ B² сѣ нѣмн вѣжѣж; 14 зѣмн] T¹ зѣмѣ; 17 зѣмн дѣлы] B¹ зѣлѣ; 19 вѣсѣскверѣннѣ] B¹ вѣсѣскверѣе, B² вѣсѣскверѣнавын; 20–21 дѣхѣдѣнжѣна] B¹ B² дѣхѣдѣнжѣна; 21 сѣла] B¹ сѣлѣ, B² сѣлы; 26 сѣсѣтовѣтн] B¹ сѣсѣтовѣтн; 28 прѣлѣпѣаѣ] B² сѣвѣсѣсѣпѣаѣ.

Бел.: 3 твѣремѣ въ] тѣ въ са написани върху почистѣно мѣсто; 9 грѣшнѣн] ѣ е попра-
вѣно от ѣ; 13 между ѣсн и дѣше са изтрити двѣ буквы; 15 правѣна] ѣ е поправѣно от друга
букѣ; 19 вѣсѣскверѣннѣ] послѣднѣо ѣ е поправѣно от ѣ; 24 зѣрѣтн] тѣ е поправѣн от ѣ.

f. 269v

117. СѸтъ оѹбѡ въводѣшен ѿ наставляющен въ тоѡ
бѣнѣ даемое смѣреніе, ѡбразы разлѣчны сѣ
днѣ, съставны дрѹгѣ дрѹгѣ ѿ разжательны. мѣ
чѣніе. смѣреномѹрїе. смѣренослѡвіе.

- 5 смѣрено Ѡдѣаніе. самодкѡреніе. съкрѡ
шеніе. послѣностѣ. ѿ мѣчѣніе оѹбѡ въ ра
зоумѣ, ражаеѣ смѣреномѹрїе. ѡ смѣре
номѹдрїа же, ражаѡт се трїе ѡбразы смѣ
10 ренїа. ѣже смѣренаа вѣщатн. ѿ ѣже смѣ
ренаа ѿ хѣдаа нѡснтн. ѿ ѣже себѣ вѣнѣ оѹ
каратн. трїе ѡбразн сїн, ражаѡ съкрѡ
шеніе, ѣ ѡ попоѹщенїа напѣстнаго вѣва
еѡе. ѣ ѿ смѡтрїтелноѣ наказыанїе глѡ
15 ѿ ѡ вѣсѡвъ смѣренїе. съкрѡшенїе, оѹдѡбѣ
дѣлѡмѣ тѡрнтѣ дѣшѣ пѡ вѣсѣмн бытн, ѿ по
слѣднѣншѣ вѣсѣ, іако ѡ вѣсѣ ѡблѣемѣ.
дѡ оѹбѡ сїа ѡбразѣ, съврѣшено ѿ бѡдѡро
ванѡе прїносѣѣ смѣренїе. ѣ снѣ съврѣ
20 шенїа вѣсѣмѣ доврѡтѣмѣ нарѣчѣютѣ.
ѿ тоѡ напѣсѣѣ бѣн ѿсправленїа.
Прѣвое оѹбѡ вѣсѣмѣ ѿ мѣнѣ ѣ, мѣчѣніе.
ѡ нѣгѡ ражаѣѣ се смѣреномѹдрїе. сѣ же
ражаѣѣ, трѣ смѣренїа ѡбразы. трѣ же,
ражаѡ ѣднѡго ѿже ѣ съкрѡшенїа. съкрѡ
25 шенїа же, ражаѣѣ сѣдмѣн ѿже пѡ вѣсѣмн
бытн, прѣваго смѣренїа ѡбразѣ. ѣгѡ ѿ сѣ
мѡтрїтелно смѣренїе глѡ. смѡтрѣ
лѡѣ, прїносѣѣ бѡдѡрованѡе ѿ съврѣшѣ

Разн. към Z: 1 въводѣшен ѿ наставляющен въ тоѡ] B¹ въводѣшен в то. ѿ наставляѡще; тоѡ] B² томѣ; 4 смѣреномѹрїе] B¹ смѣреномѹрїе; 8 трїе] B¹ трѣ; 9, 9–10 смѣренаа] B¹ смѣреннаа, B² смѣреннаа; 11 сїн] B¹ сн; 14 съкрѡшенїе] C¹ B¹ B² доб. же; 15 дѣлѡмѣ] B² тѣмѣмѣ; 16 іако] C¹ C² іакоже; 17 съврѣшено] C¹ B¹ B² съврѣшенїе, C² съврѣшено; 17–18 бѡдѡрованѡе] C¹ C² B¹ B² бѡдѡрованїе; 18 прїносѣѣ] B¹ прїносѣѣ; 19 нарѣчѣютѣ] B¹ B² нарѣчѣѣ; 20 тоѡ] B² тѣ; ѿсправленїа] B¹ ѿсправленїе; 21 Прѣвое] B¹ прѣвое; 23 трѣ] C¹ C² T¹ B² трїе; смѣренїа] B¹ смѣреннаа; же] B¹ ѣже; 24, 24–25 съкрѡшенїа] B¹ съкрѡшенїе; 26 бытн] B² вѣватн; смѣренїа ѡбразѣ] B² ѡбразѣ смѣренїа; 27 съврѣшенїе] C¹ съврѣшенїе, B¹ съкрѡшенїе.

f. 270v

ѸЕ ВѠ ОУМЪ ВЪ ЛЪГѸУАНШН^Ѹ Ѹ СІА Ѹ ПРѢЖЕ ВРѢМЕНЕ
МЪУТАТИ СЕ. ІАКО ДА Ѹ ДАНОЕ ЕМЪ Ѡ БѠ МАЛОЕ
ОУСТРОЕНІЕ ПОГЪВНТЪ, Ѹ ТЪЦЪ Ѡ ВЪСѢ ВОУДѢ.

5 ТѢМЪ ПОБАЕ СЪ МИѠУЗЪМЪ РАСЪЖЕНІЕМЪ,
НИ ІАЖЕ ВРѢМЕНѢ ПРѢЖЕ ВРѢМЕНА НСКѠТИ.

НИ ІАЖЕ ВЪ РЪКЪ ѠЛАГАТИ Ѹ ННАА МЪУТАТИ СЕ.

ЕСТВОМ ВѠ ОУМЪ КЪ ПРѢРѢНЫ^Ѹ ОУДОБЪ НМАТЪ

МЪУТИ ТВОРНТИ Ѹ ПРНТВАРАТИ СЕВѢ Ѹ ВЪ ІА

НЕ ДОСПѢЛЪ Е. СЕГО РѠ СТРАХЪ НЕ МАЛЪ Е, ІА

10 ДА НЕ Ѹ ДАННЫИ ЕМЪ ТАКОВЫИ ЛІШНТ СЕ, Ѹ ОУ
МЪ МИѠЖИЦЕЮ ПОГЪВНТЪ ПРѢЛЪЦЪ СЕ. МЪ

УТАТЕЛЪ, А. НЕ БЕЗМАЛѢВНИКЪ ВЪЕВЪ:~

119. БѠТЪ, НЕ ТЪУІЮ ВЪРА Е. НЪ Ѹ ДѢИСТВЕМАА М

ТВА. ВЪРЪ ВѠ НСТНИИЮ НМЪЩЮ ЖНѠТЪ ІСѢВЪ

15 ІАВЛАЕМЪ ПОКАЗЪЕ, ЛЮБОВІЪ ДѢИСТВЕМАА

ДХОМЪ. ТѢМЖЕ СЪПРОТНВНЪ Ѹ МРТВЪ А. НЕ

ЖНѠТНЪ НМА ВЪРЪ, НЖЕ ДѢИСТВЕМЪ ВНДѢН

ТЪ ВЪ СЕВѢ. НЪ НИЖЕ ВЪРНЪ КТО ВЪ НСТННЪ ВЪ

ТИ ГЛѢ СЕ, НЖЕ СЛОВѠ ПРОСТѢМЪ ТЪУІЮ ВЪ

20 РЪЕН, А. НЕДѢИСТВОЕМЪ ТЪ ЗАПОВѢМЪ НН

ДХОМЪ НМѢ. ПОБАЕ ОУЕВ ІАВЛАЕМЪ ТОУ

ПОКАЗОВАТИ ПРѢСПѢАННИ РѠ ДѢЛЪ, НН ДѢ

ЛЫ ДѢИСТВЕМЪ ВЪ СВѢТѢ СІАЮЩЪ НМѢТИ, ІА

КѠ Ѹ БЖТВНЫИ АПЛЪ РЕ. ПОКАЖИ МИ ТЫ ВЪ

25 РЪ СВОЮ Ѡ ДѢЛЪ СВОИ, Ѹ АЗЪ ТИ ПОКАЖЪ ДѢЛА МО

Ѡ ВЪРЫ МОЕИ. ПОКАЗЪЕ ѠСЪДЪ, ІАКО Ѡ ДѢ

ЛЪ ЗАПОВѢДНЫИ ІАВЛАЕТ СЕ ВѠТНАА ВЪРА.

ІАКО ДѢИСТВЕМЪ СЪ ЗАПОВѢДИ РѠ Е ВЪ ВѠГО

Разн. към Z: 1 врѣмене] T¹ времени; 2 даное] B¹ B² дан'ное; 5 врѣменѣ] B² врѣмениѣ; врѣмена] C¹ врѣменѣ, C² B¹ B² врѣмене, T¹ T² времена; 6 ннаа] C¹ C² B¹ B² нна; 7 прѣрѣны] C¹ B¹ B² прѣрѣниимъ, T² прѣдирѣниимъ; 10 данныи] C² T¹ T² даныи; 14 истиннию] B² истин'ноу; 15 іавлаемъ] C¹ іавлѣемъ; показъѣ] B¹ показѣ; дѣиствемаа] T² дѣиствоуема, B¹ показѣма; 17 вндѣн] B¹ внда; 18 истинъ] B² истин'нъ; 19 глѣ] B² да глѣт; простѣмъ тѣуію] C¹ C² B¹ B² тѣуна простѣмъ; 21 нмѣ] B¹ нмѣан; 23 свѣтѣ] C¹ B¹ B² доб. н; 24 Ѹ] B¹ проп.; 28 ѣ] B² іаже; ѣ въ] T¹ въ ѣже.

Бел.: 5 врѣменѣ] вторият ѣ е поправен от е; 7 прѣрѣны^Ѹ] ы е написано върху изтрита буква; 8 севѣ] ѣ е поправен на е; 17 ДѢИСТВЕМЪ] е е написано върху изтрита буква; 21 ДХОМЪ] м е написано върху изтрита буква; 24 ты] ь е поправен от н; 27 іавлаѣт] първо-то ѡ е поправено от друга буква; 28 сѣ] с е написано върху изтрита буква.

f. 271r

- ти вѣры ѿ сѣають. Коорѣн вѣ заповѣмъ ѿ,
вѣра. паучѣ ѿстоунникъ къ възращенію сѣ на
паающн. на двоѣ раздѣлаема, ѿповѣданіѣ
н блгѣтъ. аще ѿ нераздѣла ѿ ѿстоуннѣ:
5 120. Малаа ѿ великаа ѿ съкращена повннѣющн се
лѣствнца, пѣтъ степеніи ѿже къ съврѣшенію
вѣдѣщнхъ ѿмѣ. Прѣвын, ѿврѣженіе. Вѣо
рын, повннованіе. Трѣтн, послѣданіе.
Уѣтврѣтын, смѣреніе. Пѣтын, вѣтвнаа
10 лѣвовѣ, ѿже ѿ вѣ. ѿ ѿврѣженіе оуѣв, ѿ аа
възводнтъ лежецаго. ѿ поравощенаго ѿ тн
нн свовѣжаѣ. повннованіе, хѣ ѿврѣте
н томи слѣжнтъ ѿко сѣмъ рѣ. ѿже мнѣ слѣ
жен, мнѣ послѣдѣѣ. ѿ, ѿдеже ѣсми аѣтъ,
15 тѣ ѿ слѣга мон вѣжѣ. гдѣ ѿ хѣ, на ѿсѣхъ ѿ деснѣ
ѿѣа сѣде. тѣмѣже оуѣв, тамо поѣаѣ вѣтн
слѣжещомѣ ѿде ѿ слѣжнмын. възводѣ нѣ
гѣ къ въсхѣженію. ѿлѣ ѿ прѣже даѣ възыѣ
нрѣвы, съ хѣмъ вѣшѣ ѿ въсхѣде. послѣа
20 нѣ дѣнствѣемо заповѣдны вынѣ, дѣла
ѿ лѣствнцѣ ѿ разлѣчнѣ доврѣѣлен. ѿ сѣ
ѿко въсхѣженіе въ дѣшн завѣщаѣѣ. ѿ нн
гоже вѣсокотворное смѣреніе того ѿвѣѣм
н гоорѣ възнѣсе, ѿ црѣн доврѣѣленѣ лѣвн
25 прѣдѣвѣ, хѣн прнѣде прѣѣставляѣѣ. ѿ такѣ
съкращеною лѣствнцѣю оуѣдѣвъ на ѿѣв въ
схѣднтъ, ѿже съ ѿстнною ѿ раздѣломъ по
вннѣен се: 121. Съкращенѣншн пѣ къ вѣ

Разн. към Z: 1 вѣры] B¹ вѣрѣ; ѿ] B¹ проп.; Коорѣн] C¹ C² T¹ T² B¹ B² корень; заповѣмъ ѿ] B² ѣсть заповѣдѣмъ; 2 къ възращенію] B¹ възвращенію; 2–3 нааающн] C¹ C² нааащн; 4 ѿ ѿстоуннѣ] C¹ C² B¹ B² ѣствомъ ѿ; 5 великаа] C¹ B¹ велнкаа; съкращена] B¹ съкращенѣна; 6 лѣствнца] B² доб. ѣсть; пѣтъ] B¹ ѣ; степеніи] B¹ степенен; 8 повннованіе] C¹ B¹ повнновеніе; 10 ѿже] C¹ ѿже; 12 свовѣжаѣ] T¹ B¹ B² свовѣжаѣ; повннованіе] C¹ повнновеніе же; 17 слѣжещомѣ] T¹ слѣжащомѣ; възводѣ] B² възводѣн; 18 ѿ] B¹ проп.; даѣ] B² даѣ; възыѣ] C¹ C² T¹ T² B¹ B² възытн; 22 въсхѣженіе] C¹ C² T¹ T² B¹ B² въсхѣженіа; завѣщаѣѣ] T¹ завѣщаѣѣ; 26 съкращеною] B¹ B² съкращенѣною; ѿѣв] B² ѿѣса; 27 ѿстнною] B¹ B² ѿстннѣною; 27–28 повннѣен] B¹ повннѣѣ; 28 Съкращенѣншн] B² Съкращенѣнѣншн.

Бел.: 10 лѣвовѣ] ѿ е поправено от друга буква; 15 вѣжѣ] е написано над реда, изглежда от същата рѣка; 18 прѣже] ѣ е поправено от а.

f. 272r

тн, нѣ кѣ нацѣлѣ. кѣ властѣмѣ тѣмѣ вѣка
сѣго. кѣ доухоушныи злѣбѣ пѣнебныи кнѣ
за вѣзѣшнаго аплоу рѣкшѣ, ключаеми быти
іако вѣ мнѣрѣ ннѣмѣ велѣнцѣ ества дѣшевы
5 наші сѣлѣ, быти съпротнѣвовѣрѣнѣ наміѣ
скровнѣ. ѿ на трѣе трѣе кнѣзи пѣвнѣжнѣ
съпротнѣвѣ поставаѣше воѣннствоуѣ. ѿ вѣ не
мже кѣо прѣкоуспѣлѣ ѣ. ѿ вѣ нѣмже дѣла
ѣ, воѣрнѣмѣ вываѣ. ѿ змѣн оуѣво кнѣзѣ вѣ
10 знѣ, кѣ ѿже сѣунѣ вѣннѣмающнѣмѣ воѣннствѣ
ѣ съпротнѣваѣт се. іако кѣ урѣслѣ похѣотно
мѣ ѿ пѣпѣ урѣвнѣомѣ крѣпѣ ѿмѣе. ѿ завѣнѣнѣ
нѣмѣ слѣдостнѣмѣ сполннѣомѣ, гѣреѣе
ражѣженѣ стрѣлѣ сѣлы пѣщаѣ на нѣ. іако
15 ннѣ вѣзѣнѣ ѿ мѣре похѣтѣ ѿмѣе. вѣхѣде ѿ
прѣслѣмыкаѣ се ѿ вѣзмѣщаѣ тѣо ѿ распѣнѣа
ѣ. вѣзгѣрѣваѣ тѣо ѿ кѣ слѣшѣнѣомѣ ражѣ
же. ѿ слѣстѣмѣ потѣоу прѣнѣваѣ томѣ,
ѿ іако несѣтно не насѣщаѣ. Кнѣзѣ же
20 мнѣра сѣго, кѣ ѿже дѣлнѣю добѣтѣлѣ прохѣ
дѣшнѣмѣ съпротнѣваѣт се. іако кѣ іѣроѣстнѣо
мѣ вѣрѣѣ ѿмѣе. ѿ лѣнѣостнѣнѣмѣ спѣолннѣо,
ѿ вѣсѣуѣскѣнѣ стрѣтен кѣзѣны іако вѣ мнѣрѣ
ннѣомѣ, ѿлнѣ позѣорнѣнѣ ѿ стѣннѣнѣнѣ воѣрѣнѣе
25 оуѣмнѣ тѣвѣре. повѣѣжаѣмѣ ѿлнѣ повѣѣждаѣ ѿ
же прѣно съ ннѣмѣ мѣжѣтѣскѣ воѣрѣнѣнѣ се. ѿ вѣнѣ
це ѿлнѣ стоуѣды прѣѣ агѣлнѣ тѣмѣ ѿсѣхѣдѣтѣнѣ
ствѣоуѣ. ѿ ѣплѣуѣнѣа своѣ на нѣ вынѣ вѣѣѣроуѣ

Разн. към Z: 1 властѣмѣ] B¹ властѣлѣ; 2–3 кнѣза] C¹ C² кнѣза, B¹ кнѣжа; 5 съпротнѣвовѣрѣнѣ наміѣ] C¹ съпротнѣвовѣрѣнѣ на, C² съпротнѣвовѣрѣнѣ на, B¹ соупротнѣвовѣрѣнѣ на; 6 кнѣзи] C¹ кнѣзи, C² кнѣзи; трѣе] B¹ троѣа; пѣвнѣжнѣ] B² подвнѣжнѣ; 9 кнѣзѣ] C¹ C² кнѣзѣ; 13 сполннѣомѣ] B¹ ѿсполннѣомѣ; гѣреѣе] C¹ гѣраѣжѣ; 17 слѣшѣнѣомѣ] T¹ B¹ B² слѣшѣнѣомѣ; 17–18 ражѣже] B¹ ражѣе, попр. на ражѣжѣа; 18 прѣнѣваѣ] C¹ T² прѣнѣваѣ; 19 Кнѣзѣ] C¹ кнѣзѣ, C² кнѣзѣ; 20–21 прохѣдѣшнѣмѣ] T² прѣхѣдѣшнѣмѣ; 23 стрѣтен] B¹ B² стрѣтнѣ; 24 позѣорнѣнѣ] C² T¹ доб. же; позѣорнѣнѣ ѿ стѣннѣнѣнѣ воѣрѣнѣе] B¹ позѣорнѣе же. ѿ стѣннѣе. воѣрѣнѣа; 26 прѣно съ ннѣмѣ] B¹ с ннѣмѣ прѣно; воѣрѣнѣ] B¹ воѣрѣнѣ; 27 стоуѣды] C¹ C² B¹ стоуѣ; 28 нѣ] B¹ нѣ; вѣѣѣроуѣжѣ] T¹ вѣ ѣрѣжѣа.

Бел.: 13 сполннѣомѣ] сполннѣ е написано върху изтрит текст; 28 ѣплѣуѣнѣа] а е поправено от е.

- жае съ на́мн вѡре се. Кнезъ же въздѣшнын,
 на ѿже мы́слиѡ къ бѣговѣдѣніѡ оупражнѣю
 щѣ се мѣхѣты тѡре. ꙗко къ словесноу же
 ѿ оумноу прѣблѣжае се съ лѣкавствѣа въ
 5 здоушным доу́хы. ѿ съ неразоу́мѣа спо́лнно
 протѣжноу мы́сль ꙗко ѿно словесное не
 бѡ възмоу́щае моу́тно тѡрнтъ. мѣхѣта
 телныѣ ѿ мѣглѣныѣ доу́хѡвъ зра́кы ѿ прѣ
 ѡбразованѣа лѣстненѣ ꙗко мѣлѣніѣ ѿ грѡ
 10 мы воу́рныѣ ѿ зѣ́кы страхоу́нѣа наведе.
 которыѡ колыѡ ꙗвѣ ꙗко трѣмн къ трѣ
 чѣстномъ дѣш вѡре се съпрѡтнѣлаѣт се.
 ѿ къ ѿнже чѣстн рѣтъ ѿмѣ, къ тѡн ѿ пѡвѣгъ
 стежаваѣт. ~ 123. Оумн вѡ соу́ще нѣкоуа
 15 ѿ тѣн вѣз вѣщѣствѣа ѡного ѿ тѣнкости
 ѡпѣше, вѣществѣно нѣкоѡ дѣвѣство къ
 ѡже стежалъ ѣ. по навѣуѣніѡ ѿлѣ дѣнствѣ
 вътѣлесеваѣмъ, ѿдѣ дѣнствѣе оутѡрѣдн
 се. понѣ вѡ по члѣкъ ѿ тѣн аггѣкъю слѣдѡстѣ
 20 погѣвѣше. ѿ пѣще нѣныѣ лѣшнѣше, прѣ
 стѣ ꙗко мы ѿ тѣн пѣтѣтн се стрѣжѣтъ. ѿ
 вѣществѣноу слѣстѣ наслѣженѣе съ на́мн
 ѿмоу. вѣщнн нѣкако ѿ тѣн ꙗко ѿ мы вѣ
 вше, вѣществныѣ стрѣтен навѣуѣнн.
 25 ѿ не дѡнтѣ чѡдѣтн се. ѣлма ѿ ꙗже по ѡ
 бразѡу бѣжѣ словесна же ѿ оумна съзѣана
 вѣкшн дѣша на́ша, скѡтѣна ѿ нечѡвѣстѣ
 вѣна ѿ ѡноу вѣзоу́мна вѣщѣствѣныѣ дѣлѣ на

Разн. към Z: 2 къ] B¹ проп.; 2–3 оупражнѣющѣ се] B¹ оупражнѣющн, C¹ B¹ B² доб. на-
 ходѣтъ; 6 протѣжноу] T¹ прѡтѣженю, B¹ прѡтѣженноу; 9 мѣлѣніѣ] B¹ молѣніѣ; 10 зѣ́кы]
 B¹ B² зѣ́кы; 11 трѣмн] B¹ трѣмн; 11–12 трѣчѣстномъ] B² причѣстному; 12 съпрѡтнѣлаѣт]
 B¹ соупротнѣлаѣт; 13 ѿнже] B¹ коен же; рѣтъ] C¹ C² B¹ B² вѣрѣ; ѿ] B¹ B² проп.; 14 вѡ] C¹
 проп.; 17 ѿлѣ] B¹ ѿ; 18 вътѣлесеваѣмъ] C¹ C² вътѣлесеѣваѣмъ; 19 тѣн] C¹ тѣ; 20 погѣвѣ-
 ше] B² погѡвѣше, C¹ C² доб. ѡ; пѣще] T² пѣщн; нѣныѣ] C¹ C² B² бѣтѣныѣ; лѣшнѣше] B¹
 лѣшнѣшн; 21 ꙗко] B¹ доб. ѿ; тѣн] C¹ B¹ тѣ; 23 вѣщнн] B¹ вѣщнѣ; тѣн] C¹ B¹ тѣ; 24 стрѣтен]
 B¹ стрѣтн; навѣуѣнн] B¹ навѣуѣнѣмъ.

f. 273r

слаженни бы, ба не разоумѣвшн. вѣстъ бѣ на
выкновѣніе прѣтворати ѣство ѿ ѿзмиѣнава
ти дѣнствомъ къ прои́зво́ленію. ѿ ѿвн ѿ
5 бѣ соу́тѣниавн ѿ тежцн нѣцѣн неоудѣѣтъ оудѣ
жны. ѿровѣднн ѿ мѣстнннцн. ѿ ѿко зѣѣре
нѣцѣн плѣтоѣдцн къ тѣннѣн слѣстн ѿ пѣ
танѣ зѣающе. равнѣ ѡмѣтъ крѣвоѣдцеѣ
гнонще съ вѣсоуѣшннн се ѣдоуще, люѣтъ
10 знѣ тѣмѣ мѣутѣютъ. дѣбелыѣ ѿ тѣниѣ
выѣ плѣтн ѿ пѣщѣ ѿ храмѣноу ѿмоуще.
ѡвн же, вѣднн нѣкацн ѿ мо́кроутиѣ ѿ
ко въ ѣзерѣ пѣавнще нѣкыѣ въ похотн, ѿ
жабы ѿ змѣѣ. ѣ же ѣгда ѿ въ рыѣвы прѣме
нѣающе се плѣзетъ, слѣнѣю вѣда слѣстѣ
15 ѿко насла́женіе стѣжавше. ны́рѣающе въ
пѣуниѣ мнѣгопѣтѣѣ. глѣдцн нѣкако съ
ще ѿ мѣкцн ѣствомъ, ѿ мо́кроуѣ бесло
веснѣ слѣстѣн раѣуше. вѣтъны помѣслѣ
ѿ скверѣненіѣ ѿ трѣвлѣненіѣ ѿ вѣре прѣно
20 дѣшн въ зѣвѣжѣ. ѿнѣн же, лѣгцн нѣцѣн
ѿ тѣнцн ѿко въ зѣдѣшнн доуѣ съще, зрѣте
лноѣ дѣшн въ зѣвѣаю. вѣтры нѣкыѣ воу
ры ѿ вѣтънѣмъ съмѣшеніѣ ѿ мѣутѣнѣ про
тежоуще. въ пѣтѣѣ. ѣ же ѣгда ѿ въ дѣгѣлы
25 прѣѣвѣраѣемн, дѣшѣ прѣлѣѣаю. пѣметн
вѣдѣтѣвѣреще вѣдомоуѣхъ нѣкыѣ. прѣѣвѣрѣ
зѣающе ѿ прѣѣвѣраѣающе въ сако вѣдѣнѣѣ
дѣховноѣ, пѣѣ ѿ ѣще пѣвѣнѣаюшнхъ се

Разн. към Z: 3 дѣнствомъ] B¹ дѣнство; 4 тѣниавн] C¹ C² T¹ T² B² тѣниавн; нѣцѣн] C¹
B¹ B² доб. ѿ; 5 зѣѣре] T¹ T² зѣѣрѣѣ, B¹ зѣѣрн; 6 тѣннѣн слѣстн] B¹ тѣнѣ. ѿ слѣстн; 7
зѣающе] B¹ знѣаюшн; 8 гнонще] B¹ гнонѣа; 8–9 люѣтъзнѣо] B¹ люѣтъзнѣо; 9–10 тѣниавыѣ] T¹ T²
тѣниавыѣ; 10 пѣщѣ] B² пѣщѣ; 14 слѣстѣ] B¹ ѣстѣ; 15 стѣжавше] C¹ стѣжавшѣ, B¹ стѣжавшн;
ны́рѣающе] B¹ нырѣаюшн; 16 мнѣгопѣтѣѣ] B¹ многого пѣтѣѣ; 19 скверѣненіѣ] T¹ B¹ B² сквер
неніѣ; трѣвлѣненіѣ] B¹ трѣволненіѣмъ; вѣре] B¹ воуѣ; 20 дѣшн] B¹ въ дѣшн; въ зѣвѣжѣ] C²
въ зѣвѣжѣтѣ; ѿнѣн] C¹ C² ѿнн; 21 въ зѣдѣшнн] T¹ T² въ зѣдѣшннн; 22–23 воуѣры] C¹ доб.
же; 25 дѣш] B² дѣшѣ; 26 вѣдомоуѣхъ] B¹ вѣдомоуѣ; 27 прѣѣвѣраѣающе] T² прѣѣвѣраѣаюшѣ; 28
дѣховноѣ] B¹ дѣховно; пѣѣ] C¹ T¹ B² доб. въ; ѿ ѣще] B¹ въ ѿже.
Бел.: 22 въ зѣвѣаюѣ] вѣ е написано въ рху почистено място.

f. 273v

прѣжде ѹнстѡты ѿ дѡвнаго расцѣненїа, нн
ѹтѡ вѡ ѿ дѡвно, ѿже не ꙗко тоѡ по мѣѹтанїѹ

ѡтан прѣѡбразоѹѡт се. протнѣѡ вѡ оѹстро
ѿнѣ ѿ мѣрѣ прѣспѣанїа, ѿ тнн вѣѡбращаѡ

5 т се. прѣлѣсть вѣ мѣсто ѿстнны. ѿ мѣѹтанїѹ
вѣ мѣсто бѡвнѣнїа прннѡсѣе вѣселѡѡ.

О сн вѡ прнсанїѹ сѣлѣствѡѹѡ глѣ. звѣры
селнныѹ ѿ птїце нѣныѹ ѿ гадѹ землѣныѹ,
доѹхѹ лѣкавствїа назнаменаѡ покая:~

10 124. Вѣстанїѹ стрѣтноѹ ѿ вѣзвнѣщїа се плѣскаа
бранѣ, пѣтымн ѡбразѹ прнвѣваѡ вѣ на.

ѡвогда оѹѡ плѣ ѹрѣсѣ потрѣѡ прїѡмѡ
щн соѹщаа. ѡвогда же ѹрѣсѣѣствнаа ꙗко

по ѣствѣ ѿщщн дѣнствѡвѡтн. ѿногда

15 ѿ ѡ вѣсѡвѣ вѣѡрѡжаема на дѡш, ꙗко слѣ
дцѣ сѣлѡблѡщн се снмѣ. ѿ же ѿгда ѿ сѣ
ма дѡш ѡ слѣдѡстрѣтїа прѣнменнаго сѣма

О сѣѣ вѣзѹннѣѡ, ꙗко прѣѡѹтѡрѣднѣ се ѿ
стрѣтнн. вѣваѡт же ѿ на послѣдѣкѣ вѣсѣ

20 бранѣ ѡ заѡнѣтн вѣсѡвскыѹ по попѡщннѣ
сѣпрѡтнѣлѡщнн се нѣмѣ смѣрѣнїа раднѣ,

ѿгда ѡ вѣсѣ прѣжѣрѣѹѹннѣ погрѣшетѣ:~

125. Вннѹ же по ѿстннѣ бранн, трн соѹ. ѡ вѣсѣ

ѿ вѣсѣмн нѣмѣ прнвѣваѡщн. наѡнѣ

25 нїѹ. ѹрѣсѣпотрѣѣствѡ соѹщн. ѿ ꙗже по
попѡщннѣ вѣсѡвскаа заѡн ѿ бранѣ.

а. ѿже вѣстѣтн ѿлѣ жѣлатн плѣтн

на дѡш ѿ дѡш на плѣ, тѣѣѡ ѡбразѣ по наѡн

Разн. към Z: 1 ѿ] B¹ проп.; 3 вѡ] B¹ проп.; 4 прѣспѣанїа] B² прѣспѣанїа; тнн] C¹ тн; 4–5 вѣѡбращаѡт] C¹ C² B¹ B² вѣѡрѡжаѡт; 5 ѿстннѣ] B¹ B² ѿстннѣ; мѣѹтанїѹ] B¹ мѣѹтанїа; 7 звѣры] C¹ C² B² звѣрѡ, B¹ звѣрнѣ; 8 землѣныѹ] C¹ C² T¹ B¹ B² земнѣ; 10 вѣзвнѣщїа] B¹ B² вѣзвнѣщїа; 11 пѣтымн] T¹ T² B¹ B² пѣмн; 13 ѹрѣсѣѣствнаа] B¹ ѹрѣсѣѣствѡ; 15 дѡш] B¹ дѡш; 16 сѣлѡблѡщн] C¹ лѡблѣщн, T² сѣлѡблѡщн; 17 прѣнменнаго] C¹ прѣнмѣннѣнаго; 18 вѣзѹннѣѡ] B² вѣзѹннѣѡѣтѣ; 21 сѣпрѡтнѣлѡщнн] B¹ сѣпрѡтнѣлѡщннѣ; 22 прѣжѣрѣѹѹннѣ] T¹ T² B¹ B² прѣжѣрѣѹѹннѣ; погрѣшетѣ] B¹ погрѣшнѣтѣ; 23 ѿстннѣ] B² ѿстннѣ; прнвѣваѡщн] T¹ B¹ прнвѣваѡщнѣ; 26 вѣсѡвскаа] B¹ вѣсѡвска; 27 вѣстѣтн] C¹ B¹ вѣстѣтн; жѣлатн] T² лѣжатн; 28 тѣѣѡ] B¹ тѡѣѡ.

Бел.: 4 мѣрѣ] вторїят ѣ е поправен ѡт ѣ; 11 ѡбразѹ] ѹ е написано вѣрху изтрїта буква; 17 дѡш] д е поправено ѡт друга буква; 18 вѣзѹннѣѡ] з е поправено ѡт с; 27 жѣлатн] же е написано вѣрху почїстѣно мѣсто; плѣтн] слѣдѡа едно изтрїта дума, ѡт коѡто лїчї ѣ.

f. 276r

- УЕНІѢ Н ДѢНСТВѢ НМОУ. ПЛѢСКИЕ НА ДШ СТРѢН,
Н ДШЕВНАА НА ПЛѢ ХРАВѢРСТВА. Н САМАА ЖЕ БРА
НЪ, Е ЕГДА БЕЗ РАСМОТРѢНІЕ (sic!) Н БЕЗ ВНЫ ІАКО
БЕСТѢДНА НА НЫ СВѢРѢПѢЮЩН РАТѢЕТЪ НАС.
5 НЕ ДАЖДЪ ОУБѢ Ѡ. ДРОУЖЕ ПІАВНИЦН ІАКО КРѢВН
РАЃЮЩН СЕ, НЗСМРѢЦѢВАТН КРѢВНЫЕ ЖНЛЫ.
Н ННЖЕ БЛѢВАТН КРѢВЪ ВЪЗМОЖЕ КОГДА. НН ПРѢ
СТЪ ЗМІИ Н ЗМІЕЮ ПОПѢЩАН, Н ПОПЕРЕШН ѢДО
ВЪ ЛѢВОВО Н ЗМІЕѠВО ШЕТАНІЕ. ВЪЗДЫХАЮ
10 ДОНДѢ СЪВЛѢК СЕ ѠБЛѢУЕШН СЕ ВЪ ВЫШНІЕ ЖН
ЛНЦЕ, Н ВЪ ѠБРАЗЪ НЖЕ ПО ѠБРАЗѢ СВОЕМЪ ТѢ
СЪЗДАВШАГО ТѢ ХА:~ 126. ВЪ НСТННѢ НЖЕ САМѢ
МЪ ДѢЛѠМЪ ПЛѢТЪ СЪЩЕН Н САМОЛЮБІЕ ЛѢЗУЮ
ЩЕН, СЛАСТН Н ТѢЩЕСЛАВІѢ ПРНО РАБОТАЮ. ВЪ
15 ННХЖЕ ЗАВН ОУКѢРЕНН СЕ, Н ПЕЧАЛІѢ ТАЮЩЕ. Н
НСКРѢННАГО БЛГОДѢЛІЕ ГОРѢЕТЪ ВЪМѢНІАЮЩЕ.
ѠБЛѢГДЮЩЕ ДОВРАА ІАКО ЗЛАА Н ПРѢЛѢСТН СЪ
ЩА РОѢЖЕНІА. Н ННЖЕ ДХОВНАА ПРІЕМЛЮ НЛН
ВѢРѢЮТЪ. НН БА ВѢДЕЩЕ НЛН ПОЗНАВШЕ МАЛО
20 ВѢРІЕМЪ СВОМЪ. ТАКОВІН ПО ѠСЛѢПІЕНІѢ НХЪ
Н МАЛОВѢРІѢ, ВЪ ЛѢПОТѢ ТАМО ОУСЛЫШЕТЪ, ЕЖЕ,
НЕ ВѢДЕ ВАС. ПОБАЕТ ВѢ ВЪПРАШАЮЩОМЪ ВѢРНО
МЪ НЛН ВѢРОВАТН ІАЖЕ НЕ ВѢДѢАШЕ СЛЫШЕ, Н
ЛН ОУЧНТН СЕ ІАЖЕ ВѢРѢ, НЛН ОУЧНТН ІАЖЕ Ѣ
25 ВѢДѢ. Н МНѠГО ОУСѢГШЕЛІАТН НЕЗАВНСТНО ВЪ
ПРІЕМЛЮЩН ВѢРНѢ ТАЛАНТЪ. АЩЕ ЛН НЕ ВѢРѢ
ІАЖЕ НЕ ВѢ, Н ОУННЖАЕ ІАЖЕ НЕ ОУВѢДѢ, Н ОУЧН
ІАЖЕ НЕ НАВЫУЕ ЗАВНДЕ ОУЧЕЩНМЪ ДѢЛНѢ СІА,

Разн. към Z: 1 дѣнствѣ] C¹ B¹ дѣнство; нмоу] B¹ нмать; 2 самаа] B¹ сама; 3 расмотрѣніе] C¹ C² T¹ T² B¹ B² расмотрѣніа; 4 бестѣдна] T² бестѣднаа; 5 даждѣ] B¹ даи же; 6 раѣющн] C² ратоуащн, T¹ раѣюще; нзсмрѣцѣватн] B¹ нзъсмрѣцѣватн; 7–8 прѣстѣ] C¹ C² T¹ T² B¹ B² доб. вѣ сытость; 8 змію] B¹ B² змию; 9 зміеѠво] T¹ змеево, B¹ B² зминѣво; вѣздыхаю] T¹ T² B¹ B² вѣзыхаа; 12 нстннѣ] B² нстнннѣ; 13 плѣтѣ] B¹ плоти; 13–14 лѣзующн] B¹ желающн; 14 работаю] B¹ работающе; 15 оукѣрени] T¹ T² вѣкорени; 16 нскрѣннаго] B² нскреннаго; 17 Ѡблѣгдюще] B¹ Ѡболгающе; довраа] B¹ довра; злаа] C¹ C² B¹ B² зла; 17–18 сѣща] T¹ B¹ сѣще; 18 дховнаа] B¹ доуховна; 19 вѣдеще] B¹ B² вѣдоуще; 22 вѣпрашающомъ] T¹ B¹ вѣпрѣшающемъ; 23 іаже] B¹ еже; 24 вѣрѣѣ] B² вѣроуѣ; 25 оусѣгшѣлатн] C¹ C² B¹ оусѣгоуѣтн, B² соугѣуѣтн; 27 оуннжае] B¹ оуннунжитъ; 28 оучещнмъ] B² оучещнхъ.

Бел.: Листѣт е размѣстен при преподвѣрзванѣто на ръкописа. 5 крѣвн] н е поправѣно от ѡ; 22 вѣде] де е написано върху две изтрѣти букви.

f. 276v

боудѣ ѹсѣтъ ѣгò вѣсáко съ нмоушнми жлѣуѣ
гòрестн ѡ съδзδ неправды запрѣщаемъ:~

127. Вѣтѣн ѣ по соушн въ словѣ прѣмѣдрѣ, ѡже въ

5 съкращени роунымиъ хоудожѣствомъ сѣщаа

òвѣѣмили. ѡ ꙗко ѣднно тѣло ѡ съвѣкѣплаг

ѣ ѡ раздѣлае тѣ. ꙗвляе сѣ ꙗко ѣднноснла

по дрѣгоуствоу же ѡ тоужѣствоу. ѡже по ѣстн

нѣ показателнѣ глѣмын. ꙗн пакы, вѣтѣн

10 ѣ въ ѣстнноу дѣховнын, ѡже раздѣленаа съвò

рнаа ѡ соушн пѣтъ роунаа своѣства. ꙗже въ

ѹлѹнвше се слòво съвѣкѣпн, раздѣлае ѡ съвѣ

кѣплаг. ѡвѣѣтнымиъ словоомъ глѣа тврѣда

ꙗко вѣтѣн ѡвѣѣмили вѣсѣ. не слòвомъ мѣ

лѣмъ тѣуѣ показателнѣмъ по вѣнѣшнѣ

15 показовати ѡнѣмъ тѣ. нѣ ѡ ꙗвляющн се

въ немъ дѣхомъ соушнмиъ бгòвндѣтелство

мъ, ѡ ѡнѣ просвѣщати мòгы. Любомѣ

дрѣцъ же ѣ ѣстннын, ѡже ѡ соушн вниѣ

20 сѣшнмиъ вѣды. ꙗн ѡ вниы соушаа съвѣ

ды. по ѣ выше оуѣма съѣднниѣ ѡ нехо

дѣтанѣствнѣн вѣрѣ вывѣ, не тѣуѣ навѣ

кѣ, нѣ ѡ пострѣвѣ вѣтвнаа. ꙗн па

кы. Любомоудрѣцъ ѣ въ ѣстнноу, ѡ

25 же дѣнѣствнѣн же ѡ бгòвндѣтелнѣ вывѣ ѡ жн

телствѣн оуѣмъ. съврѣшен же ѣ оуѣмъ

любомѣдрѣцъ, ѡже дѣлно ѡ ѣствное

ѡ бгòслòвное ѡспрѣвнѣн любомѣдрѣе.

павѣ бгòлòвѣе. ѡ дѣлнаго оуѣв, дѣнѣа.

Разн. към Z: 1 жлѣуѣ] B¹ золуѣ; 2 съδзδ] B² съжзѣ; 4 съкращени] B¹ съкращениѣ; 5–6 съвѣкѣплаг ѡ раздѣлае] C¹ B¹ B² раздѣлаѣ ѡ съвѣкоуѣплаг, C² раздѣлаѣ ѡ съвѣкоуѣплаг; съвѣкѣплаг ѡ раздѣлае тѣ] T¹ T² раздѣлаа тѣ ѡ съвѣкѣплаг; 7 тоужѣствоу] C¹ тоужѣствоу; ѡже] C¹ B² доб. ѡ; 7–8 ѣстннѣ] B² ѣстннѣ; 9 ѣстнноу] B² ѣстнноу; раздѣленаа] T¹ раздѣлаа, B¹ B² раздѣлена; 9–10 съврѣнаа] B¹ совра; 10 роунаа] B¹ рѣна; 12 тврѣда] B¹ тврѣдаа; 13–14 малѣмъ] B¹ малѣ; показателнѣмъ] B¹ показателнѣ; 15 тѣ. нѣ] B¹ тайно; 17–18 Любомѣдрѣцъ] T¹ на полето: фѣлософѣ; 19 вѣды] B¹ вѣдѣ; соушаа] B¹ B² соуша; 22 ꙗн] B¹ ѡ; 23 Любомоудрѣцъ] B² мѣдрѣцъ; ѣстнноу] T¹ B² ѣстннѣ; 24 бгòвндѣтелнѣ] B¹ бгòвндѣтеленѣ; 25 оуѣмъ] C¹ доб. ѡ.

Бел.: 5–6 съвѣкѣплаг ѡ раздѣлае] отгоре има знак за словоредно разместване, чети: раздѣлае ѡ съвѣкѣплаг.

f. 274r

ѢСТВНАГО, СЛОВОСА. БГОСЛОВНАГО, ВѢДѢНІЕ.

И ДОГМАТОМЪ ѠПАСѢСТВО Ѡ БА НАОУЧЕНЪ БЫВЪ.

Нлѣ пакы. Вѣтѣн бжтвны въ бжтвны ѿ,

НѢЖЕ СОУЩАА ѿ СОУЩН^Х НЛИ НЕ СОУЩН^Х РАЗДѢЛІАЕ.

5 ѿ словеса оубѡ ѿнѣ ѡ снхъ показѹе. ѿ ѡ

сѣ ѿнѣ словеса зрѣ бг҃овѣднѣше. ѿ мѣсль

НЫН ОУБѢ Н НЕВНМЫ, Ѡ ЧЮВЪСТЪВНАГО Н ВН

МАГО. УЮВЪСТЪВНЫН ЖЕ Н ВНМЫН МНРЪ, Ѡ

НЕВНМАГО Н МЫСЛЪНАГО расѣжає. ꙗко ВН

10 маго оубѡ, ѡбразъ невѣмомѡ. невѣмаго^ж,

ВНМОМЪ ПРЪВѢВЪБРАЗНА. ПРЪПОЛАГАЮТЪ БО

се рѣ не въ ѡбразны ѡбразн. ѿ ѡбразованіа

НЕѠБРАЗѠМЫХЪ. ꙗко ѠНѠМЪ СѠМОУ, Н СН

мѣ ѡномѣ ꙗ́влати се дѣховнѣ. ѿ ꙗ́сно др

15 ГЪ ВЪ ДРОЗЪѢ Н ЁДННО ВЪ ДРОГОМЪ ЗРѢТН, Н ІА

ВЛЮЕНЪ ТВОРИТИ ИСТИННЫМЪ СЛОВА. НЕВЪ

ЗВОДНЫМН ІЛІ ІНАКОСКАЗАТЕЛЬНЫМН СЛО

ВЕСЫ ПРНТВАРАТН НЖЕ ПОВНО СЛНЦЪ НСТН

ННЫИ СІАЮШИ РАЗОУМЪ. НЪ ХУДОЖЕСТВОМЪ

20 ἡ ἐλπίς σου ἄνευ νοῦ σου ἐστὶν ἡττημένη· ὅτι ἐλπίς σου ἐστὶν ἐν ἐμοί.

сѧ оуѣснѣюша ѿ показꙋюша х҃и г҃ва҃нѣ

НШЕ. ЕАКО УВОРО ОУБУ. ЕАЗАТЕАЖ НАШЕГ

ΕΙΤΗ Ὁ ΘΕΟΣ^Ж ΑἰΩΝΙ^Ъ ΕΥΧΗΝ^И ἢ Εὐμένει^Ъ

ДѢЯНИЯ СВЯТЫХ АПОСТОЛЪ

[illegible]

ЦРЬ Є ВЖТІВНА, НЖЕ ДІВАНІЄМЪ Н ВІДІВНІЄ
НІКАУТІНІСТІВІФ СЯ ОМІНИТИ СЯ ПОН. О. 146

НЕХОДАТАНСТВЕНЪ СЪЕДИНЕНЬИИ ЕЕ БВН. И ДОС
 ПА ПЛѢНЪ ѿ ПЛѢНЪ : ѿ ПЛѢНЪ ѿ ПЛѢНЪ ПЛѢНЪ ПЛѢНЪ ѿ

Г҃Ѣ ВЖИ Н БЫВѢИ Н ГЛ҃҃ЕМЫ. ꙗко прѣвѣю н тво

РНТЕЛНДЮ НСТНННДЮ ПРЪМДРОО Н ЛОВЗА^{КК},

Разн. към Z: 2 ѿ бѧ] B² проп.; 6 бѣговѣднѣше] B¹ бѣговѣднѣша; 12 се рѣ] T¹ T² снѣрѣ; не въ ѡбразнѣ] B² не въ ѡбразенѣнѣ; 14 ѿ] B¹ проп.; 15 въ] B² проп.; дрѡгѡмѣ] C¹ дрѡуѣмѣ, T¹ дрѡгѣ; 15–16 ѡбленѣ] B¹ ѡблене; 18–19 ѣстиннын] B¹ ѣстинѣ; 21 ѡѣснающа] T¹ ѡснаѡѣщи; показѡща] C¹ C² T¹ показѡща; 21–22 ѡбленѣнѣше] C¹ ѡбленѣнѣши, T¹ B¹ ѡбленѣнѣша; 22 ѡвогѡ] B¹ ѡвогда; 23 ѡвогѡ] B¹ ѡвогда же; 24 ѡ ѡбѣ] B¹ ѡа ра^{AB}; 24–25 Лѡвоѡдрѣтъцѣ] C¹ T¹ B¹ доб. же; 25 вѣднѣ^{AB}] T¹ T² вѣднѣнѣнѣ; 26 нехѡдѡтанѣствѣ] C¹ хѡдѡтанѣствѣ; 27 ѿ] B¹ B² проп.; 27–28 тѡорѣнтѣнѣ] C¹ C² B¹ B² доб. ѿ.

Бел.: 10 зрѣтн] ѣ е поправен от ѣ; 27 вы́кты] і е добавено по-късно.

f. 274v

нъ възлюбивъ паче всѣхъ нѣхъ любви нъ прѣмъ
дростнъ нъ разоума. Любословъ же ѿ
нъ не въ истинноу любовоудръцъ, аще нъ слава
любомудрїа нѣхъ посвѣнши ѿкоже ѿ великихъ
5 грѣшнѣхъ ѿ тѣхъ. нѣже прѣмоудроу сїѣ
сѣдѣтелство бжїе любви нъ испытоуе. по послѣ
немъ нѣзглѣнїѣ. а. не похвалы ѿ члвчскихъ лю
бомудрїе сѣ нѣметн показателнѣ. ѿко да не
любовешнъ боудѣ а. не любовоудръцъ ѣствосло
10 весны бжїе прѣмудростн. Книжннкъ же
ѿ нѣже въ црѣвїн бжїн надуны се, въсакъ нѣже
дѣланїемъ въ ѿ ѿ бжѣ видѣнїн оупражнїае се,
нъ въ безмѣлвы прѣвѣван. нѣже нѣзноснтъ ѿ скр
внша своего срца, новаа нъ ветхаа. снѣѣ, ѣл
15 скаа нъ прѣруцскаа. нлѣ ѿ новаго нъ ветхаго завѣ
та. нлѣ оупнтелскаа нъ ѿтѣѣкаа. нлѣ зако
ннаа нъ аплкаа. сїѣ бѣ соу новаа нъ ветхаа та
нѣнствѣ. ѿже дѣнствннн книжннкъ нѣзносн
оупнн се въ бжѣоудръцѣмъ жнтелствѣ. Кн
20 жнѣ пакы ѿ въсакъ дѣнствннн, нѣже тѣлѣ
снѣ нъ ѣще къ дѣланїемъ оупражнїаен се.
Вѣтїн же бжѣннн нъ ѣствннн, нѣже къ ра
змѣнѣ нъ словесемъ сѣшн посрѣ стѣен. нъ
показателнѣ въсѣмъ въ дѣѣ, разѣклнтелноу
25 слова сїлоу. Любомудръцъ же истннннн,
нѣже прѣѣствнѣ бжїе сѣѣдннннїе, вѣдо
мѣ нъ неходатнствнѣ нѣмѣн въ сѣѣѣ:
128. нѣже кромѣ дѣха нѣшнщнѣ нъ глѣшн. нъ црѣквѣ

Разн. къмъ Z: 1 въсѣхъ нѣхъ] B¹ нѣхъ всѣхъ; нѣхъ] C¹ нѣхъ; 3 истинноу] B² истинноу; слава] B² слова; 4 ѿкоже] B² нъ ѿкоже; 5 грѣшнѣхъ] T¹ грѣшнѣхъ, T² B¹ B² грѣшнѣхъ; ѿ тѣхъ] C¹ C² T¹ T² B¹ B² ѿтан; прѣмоудроу сїѣ] B¹ прѣмудрїю; 6 любви нъ] B¹ любви; по] B² проп.; 7–8 любовоудрїе сѣ] B¹ любовоудроу сѣ; 9–10 ѣствословесны] C² ѣствословесны, B¹ ѣствсѣмъ словесны; 11 бжїн] B² проп.; надуны] B¹ надуны; 12 видѣнїн] C¹ вѣдѣнїн, B² вѣдѣнїю; 14 своего срца] B¹ срца своего; новаа] C¹ нова; 15–16 нлѣ ѿ новаго нъ ветхаго завѣта] C¹ проп.; 16 нъ] B¹ нлѣ; 17 нъ] B¹ проп.; новаа] T¹ B¹ нова; ветхаа] B¹ ветха; 21 дѣланїемъ] T² дѣланїемъ, B¹ дѣланїе; оупражнїаен] B¹ оупражнїа; 23 посрѣ стѣен] B² прѣстоан; стѣен] B¹ стѣоа; 25 слова сїлоу] B¹ сїлоу слова; 27 нѣмѣн] T² нѣмѣн; 28 ѿ] B¹ проп.; нъ] C¹ проп.

Бел.: 5 тѣхъ] о е поправено от друга буква; сїѣ] следва задраскано сѣдѣте; 11 надуны] ы е написано върху почистено място.

съз[н]довати хотѣшен, дѣшевы съ іакѡ нѣгде
 рѣ вѣтвныи аплѣ, дѣха не нѣмѣше. таковѣи вѣ
 повѣнны съ клѣтвѣ глѣюшен. горѣ раздѣмнмѣ
 въ себѣ н прѣ собою хоудожнмѣ. ѿ себе вѣ
 5 глѣю а. не дѣхъ вѣжн ѣ глѣи въ нѣ по глѣю словѣ
 си. ѿ своѣ оубѣ помыслѣ прѣжѣ чнстоты
 глѣюшен, дѣхомъ мнѣнїа прѣлѣстншѣ. ѿ сѣ вѣ
 глѣи прнѣта. вѣдѣхъ мѣжа мнѣвша се въ себѣ
 мѣдра вѣтн, оуповѣнїе же пѣче нѣмѣ вѣзѣмны
 10 н ѣго. н ѣ, не вѣванте мѣдрн ѿ себѣ, прѣмѣрѣ
 стѣ запрѣщаѣ намѣ. нѣ н сѣмѣ нсплѣннѣны
 дѣха вѣтвныи аплѣ нсповѣдоуѣ глѣ. нн вѣ
 доволны ѣсмы ѿ себѣ помыслѣтн ѣтѣ іакѣ
 ѿ себе. нѣ доволство наше ѿ бѣ. н ѣже, нѣ іа
 15 ѿ бѣ прѣ бѣмѣ ѿ хѣ глѣмѣ. не таковы вѣ слѣ
 весѣ, несѣлака н непросѣена. не ѿ жнѣваго
 нстѣоуѣннѣ дѣха прѣѣмлюще н глѣюше. нѣ іа
 кѣ ѿ нѣкоѣго ѣзѣра тнѣмѣннаго сѣца, пѣвн
 це н змѣнѣ н жавы похотѣ н вѣзнѣшенїа н не
 20 вѣзѣрѣжѣнїа нѣмѣваго нѣтаюше. н вѣда рѣ
 зѣма нѣхъ, смѣрѣдѣшн. мѣтна же н тѣопла.
 юже пнѣюшен, на вѣзгнѣшенїе н скарѣдїе н
 вѣлѣвѣнїе прѣмѣнѣмн ѣбращѣюѣ се:~
 129. Тѣлѣ хѣо мѣ ѣсмы рѣ вѣтвныи аплѣ н оубѣ
 25 ѿ чѣстн. н пакѣ, ѣднѣо тѣло н ѣдннѣ дѣхъ
 ѣсте іакѣ н зѣвѣн вѣсте. іакѣ вѣ тѣло мѣрѣ
 тво н нечѣвѣствѣно ѣ кромѣ дѣха, снѣце оубѣ
 твннѣн се стѣртн запѣвѣден неврѣжѣнїе

Разн. към Z: 1 съз[н]довати] B¹ съзѣати; 2 нѣмѣше] B¹ нѣмоушен; 3 глѣюшен] C² T² B² глѣ-
 шн; 5 ѣ] T¹ проп.; 6 оубѣ] T¹ во; 7 глѣюшен] B² глѣюше; 10 мѣдрн] T¹ мѣдрѣн; 8 се въ себѣ]
 B¹ себе; 10 н] B¹ проп.; 11 сѣмѣ] B² самѣ; 12 нсповѣдоуѣ] B¹ нсповѣдаѣтъ; нн] B² не; 13
 помыслѣтн] B¹ помышлатн; 15 не] B¹ на; 15–16 слѣвесѣ] C¹ словесѣ; 16 н непросѣена] T²
 нн просѣена, B¹ B² н непросѣенѣна; 18 тнѣмѣннаго] T¹ тнѣваго, T² тнѣваѣ; 22 вѣзгнѣ-
 шенїе] B¹ вѣзгнѣшанїе; 23 прѣмѣнѣмн] T¹ прѣмннѣоуѣмн; 27 снѣце] B² доб. н.

Бел.: 5–6 словесн] н е поправено от ѣ; 6 чнстоты] ы е написано на място на изтрита
 буква; 11 нсплѣннѣны] ы и част от н са написани върху почистено място; 12 дѣха] а е
 поправена от друга буква; вѣтвныи] вж са поправени от други букви; 14 себе] второто
 е е написано върху почистено място; 18 тнѣмѣннаго] ѣ е поправен от ѣ.

f. 275v

по крѣпленн, недѣлствнѣ бываѣ ѿ непросѣненъ
стмѣ дѣломъ ѿ хвѣю влѣтѣю. ѿмѣнѣ оубѣ дѣхъ,
ѿ вѣры ѿ порожденіа. недѣлствнѣ же ѿ не
побѣжнѣ, ѿ дѣшевныѣ мѣртвостн. іако
5 вѣ дѣша єдина оубѣ сѣшн оубѣ же тѣлеснн
мнѣшн, вѣсе тѣ дѣрѣжнтѣ ѿ жнѣвотвѣрнтѣ
ѿ подвѣжѣ жнѣшн пріѣтныѣ. по нѣкоѣн же
сѣлѣшншн се бѣлѣшн оубѣдшѣ оубѣ, іако
мѣртвы ѿ непобѣжнѣ нѣснтѣ оубѣ вѣ сѣвѣ.
10 ѿбѣуѣ нежнѣвѣтны ѿ неубѣвѣстны. снѣ
вѣсѣ вѣ вѣсѣ несмѣсно хѣсѣ оубѣ хѣсѣ дѣхъ, дѣ
нствнѣ ѿ жнѣвотвѣрѣ пріѣматн жнѣвѣтѣ мѣ
гѣшѣ. нѣ ѿ не пріѣматн немоушнѣ, ѿко
любнѣ іако своѣ сѣдрѣжнтѣ. тѣмѣ ѿ вѣсѣ
15 кѣ вѣрѣнѣ, прнѣстнѣ оубѣ ѿ ѿ вѣры сѣно
положеніа дѣхѣнаго. недѣлствнѣ же вѣ
ваѣ ѿ непросѣненъ стѣтныѣ ѿ мѣрѣ
твостн, ѿ невѣженіа ѿ ѿ невѣрѣа сѣсѣ
та ѿ жнѣшн інѣсѣ лнѣшаѣмѣ. іако вѣтн вѣ
20 рнѣ вѣсѣкѣ оубѣ хѣсѣ, ѿ дѣхъ хѣсѣ ѿмѣнѣ. недѣ
нствнѣ же ѿ непобѣжнѣ, кѣ прнѣстѣ влѣ
дѣтн пріѣтнѣ:~ 130. Гѣсѣ рѣднѣ вѣдѣ
нѣн глѣмѣ вѣтн. прѣвѣ ѿ ѿ вѣсѣ, вѣзвѣ
днѣ ѿ вѣзнѣуѣлнѣ ѿ несѣздѣннѣ. ѿ вѣ
25 сѣмѣ вѣнѣвнѣ трѣнѣнѣ єдина ѿ прѣсѣу
шѣстѣвнѣ вѣжѣвѣ. вѣѣрѣ, оубѣнѣ
снѣлѣ ѣнѣ ѿ вѣтрѣнѣ. Трѣтѣ, сѣшн
сѣстѣвлѣнѣ. Чѣтѣрѣтѣ, сѣмѣотрѣтѣ

Разн. към Z: 2 ѿмѣнѣ] C¹ ѿмѣжн; 3 же] B² проп.; 3–4 непобѣжнѣ] C¹ недвижнѣ, T¹ подвижнѣ; 8 сѣлѣшншн] B¹ слѣшншн; 11 оубѣ] B¹ B² оубѣ, C¹ T¹ T² B¹ B² доб. ѣстѣ; 12, 13 пріѣматн] T¹ T² B¹ пріѣматн; 12–13 мѣгѣшѣ] B² мѣгѣшѣ; 21 непобѣжнѣ] C¹ доб. ѿ; 21–22 влѣдѣтн] B¹ влѣдѣтн; 22 пріѣтнѣ] T¹ T² B¹ B² пріѣтнѣ; 23–24 вѣзнѣднѣ] C¹ вѣзнѣднѣ; 25–26 прѣсѣшѣстѣвнѣ] C¹ прѣсѣшѣнѣ; 28 Чѣтѣрѣтѣ] C¹ C² T¹ B¹ чѣтѣрѣтѣ. Бел.: 9 непобѣжнѣ] ѣ е написано върху почистѣно мѣсто; 17 непросѣненѣ] вѣсѣ е написано върху почистѣно мѣсто.

ное слова съхоженіе. Петоє, съвоорноє
 въскрніе. Шестоє, страшноє ѿ второє хѣо при
 шествіе. Седмоє, вѣунаа мѣка. Осмо
 црѣвіе нѣное. ѿ четырѣ оубѣ, мнѣмошѣшѣ
 5 ѿ вѣвшѣ сѣ. четырѣ же боушѣ ѿ не оу. іавла
 юшѣ се. вѣма же соуѣтъ сѣа ѿздалече ѿ ѿврѣта
 іот се ѿ стежавшѣ влѣтѣ мнѣмѣ оу мнѣю
 чнѣстѣ. кромѣ же свѣта прѣходѣн въ таа,
 да вѣ мѣуѣтаніа въ ѿвѣражає а. не вѣдѣніа.
 10 мѣуѣтателнымѣ ѿ мѣуѣтающимѣ доуѣхомѣ
 мѣуѣтаемѣ ѿ мѣуѣтає~ 131. Гѣ ѿ ѿ прѣлѣстѣн
 ноуѣно є прѣтѣноу сѣлѣ рѣшѣ. іако сѣшѣ
 мнѣмѣмѣ по мнѣмоуѣкѣмнѣмѣ. ѿ мнѣмо
 ѿвѣражноу єнѣ засѣдѣніѣ, не оуѣдоуѣ разѣ
 15 мнѣ ѿ ѿноуѣ неѣстѣжѣмѣ. прѣлѣстѣ глѣ,
 въ двѣмѣ ѿвѣражѣмѣ іавлаєт се. ѿлѣ паує на
 хѣдѣтѣ ѿ прѣмѣває. по мѣуѣтаніѣ ѿ по дѣнѣ
 стѣ. аще ѿ ѿ ѿдѣноуѣ грѣдоуѣ науѣло ѿмѣ
 ѿ вѣнѣ. ѿ прѣваа оубѣ, науѣло въ ѿѣрыѣ. въ ѿ
 20 раа же, науѣло є по ѿзѣстѣплѣніѣ трѣтѣ є.
 науѣло въ ѣже по мѣуѣтаніѣ вѣдѣніа, мнѣніѣ.
 є вѣжѣвноє іако въ ѿвѣражѣ тѣвѣрѣтѣ мѣуѣ
 тѣ се. ѿ неѣмѣ послѣдѣє іаже по мѣуѣтаніѣ
 кѣ прѣлѣстѣніѣ прѣлѣстѣ. ѿмѣ же ѿ хѣла ра
 25 жаєт се. ѿ сѣ нѣмѣмѣ іаже по мѣуѣтаніѣ
 прѣлѣстѣ, ражаєтѣ неѣѣвѣнѣ мѣуѣтѣ стѣ
 хѣѣвѣніѣ. ѿ вѣдѣшѣ ѿ въ сѣнѣ. є, трѣпѣтѣ
 ѿ колѣѣвѣніѣ дѣшѣ ѿмѣнѣемо глѣ. грѣдоуѣ

Разн. към Z: 2 хѣо] B² проп.; 4 црѣвіе] B¹ црѣтѣ; 5 сѣ] B¹ проп.; 6 ѿздалече] T¹ B¹ ѿз-
 далече; 8 таа] C¹ C² B¹ B² та; 9 мѣуѣтаніа] B¹ мѣуѣтаніѣ; 10 мѣуѣтателнымѣ] C¹ мѣуѣтателны;
 11 мѣуѣтає] C¹ мѣуѣтаєа; 14 єнѣ] B² єю; 16 ѿвѣражѣмѣ] B¹ ѿвѣражѣ; 19 прѣваа] C² прѣва; 21
 мѣуѣтаніѣ] C¹ C² доб. ѿ; 22 ѿвѣражѣ] C² ѿвѣражѣ; 23 іаже] B¹ іако; 27 ѿ] C¹ C² проп.

Бел.: 6–7 ѿврѣтаіот] ѿ е поправено от друга буква; 11 прѣлѣстѣн] на полето от друга
 рѣка е написано: ѿ прѣлѣ; 16 іавлаєт] є е написано върху изтрита буква; 20 ѿзѣстѣплѣніѣ]
 з е поправено от с; 21 вѣдѣніа] а е поправено от ѣ.

- во послѣдѣетъ прѣлѣстѣ. ѿ прѣлѣстѣи хоула.
 хоула же страхованіе. ѿ страхованіѣ трѣ
 петѣ. трепѣтоу же, ѿзстоуплениѣ ѿ по ѣствѣ
 съмысла. ѿ съ ѣ ѿже по мѣутаніѣ прѣлѣстѣи прѣ
 5 вын ѡбразѣ. по дѣнствѣ же вѣторын ѡбразѣ
 съ. навелѣ во, сладострѣтіемѣ еже ѡ ѣствѣ
 неглѣ похотѣніа ражаемо ѿма. ѡ сластѣи вѣ
 ражаѣтъ се неѿзгланнѣ нечѣстѣтъ. разгрѣ
 вающѣи же тѣ вѣсе ѣство ѿ вѣлноѣ помѣщѣшн
 10 съ привнѣнен прѣмѣшеніемѣ, вѣ ѣствѣплениѣ
 привождѣтъ оумѣ. пѣанствомѣ жегѣцаго дѣ
 ѣства везоумна тѣ съдѣвающн. ѿ прѣглатѣи
 творѣтъ ѿ лѣжнаа прѣрѣства прѣрѣцающа.
 стѣхѣ нѣкыѣ ѿко ѿ вѣдѣніа ѿ словеса ѡнѣ
 15 съ тѣмѣ повелѣвающн. пѣанѣ сѣцоу пѣанѣ
 ствомѣ стрѣтѣ. ѿ нрѣвѣ прѣмѣненѣ ѿ вѣсѣ
 вѣскѣ ѿмоуцоу. таковыѣ ѿже вѣ мѣрѣ лѣ
 стѣю прѣлѣстѣною вѣднѣи, прѣркы нарѣцаю
 прѣсѣдѣще ѿ прѣвѣвающе вѣ хрѣмѣ стѣ
 20 нѣкыѣ. ѿ ѿко сѣ доухоу съдрѣжнѣи. ѿ ѡ
 самѣ ѡнѣ дѣнствѣемѣ ѿ мѣнѣи ѿ прѣсѣ
 наваемѣ, ѿ ѿже ѡ нѣ велѣмаа ѣлѣкѣ вѣзвѣ
 цающе. ѿже вѣсоующн се вѣ ѣстнѣ ѿ прѣ
 лѣщенѣ ѿ прѣлѣстѣи порабощенѣ лѣпо ѣ нарѣ
 25 цаѣи, а. не прѣркы ѿ прѣглатѣющн настоѣцаа
 ѿ воуцаа. тѣ вѣ вѣднѣи вѣсѣ помѣрачн
 вѣ сластѣнымѣ ѡгнѣмѣ оумѣ ѿхѣ, вѣ ѿзствѣ
 плениѣ привождѣтъ съмысла. мѣутаѣ ѿхѣ

Разн. към Z: 2 ѿ] B¹ проп.; 2–3 трѣпетѣ] T¹ на полето доб. дрожѣ; 4 съ] T¹ T² сѣ, B² сѣ;
 5 вѣторын ѡбразѣ] C¹ C² T¹ T² B¹ B² ѡбразѣ вѣторын, C¹ C² T¹ T² B¹ доб. ѣсть; 8 ражаѣтъ се]
 C¹ C² T¹ T² B¹ B² доб. неѡдрѣжаннѣ, B¹ доб. неѡдрѣжаніѣ; нечѣстѣтъ] T² нечѣстѣты; 9
 помѣщѣшн] T¹ T² помѣстнѣшн; 10 привнѣнен] B¹ привнѣнѣи; 11 жегѣцаго] T¹ T² жегѣца,
 B¹ жегѣцающаго; 13 лѣжнаа] C¹ B¹ лѣжна; прѣрѣцающа] T² прѣрѣцающн; 16–17 вѣсѣвѣскѣ]
 B² вѣсѣвѣскы; 17 ѿмоуцоу] B² ѿмоуца; 17–18 лѣстѣю] B² проп.; 19 прѣсѣдѣще] B¹ прѣсѣ-
 дѣще, B² прѣсѣдѣщѣ; прѣвѣвающе] T² прѣвѣвающа, B² прѣвѣвающѣ; 21 ѡнѣ] C¹ проп.;
 21–22 прѣсѣнаваемѣ] B¹ лѣнѣваемѣ; 22 велѣмаа] B¹ велѣма; 22–23 вѣзвѣцающе] B²
 вѣзвѣцающн; 23 ѣстнѣ] B¹ B² ѣстнѣнѣ; 23–24 прѣлѣщенѣ] B¹ прѣлѣщенѣнѣхѣ; 24 прѣ-
 лѣстѣи] B¹ прѣлѣстѣю; порабощенѣ] B¹ B² порабощенѣныхѣ; 26 тѣ] B² тон.

- стѣиѣ нѣкѣиѣ, ѿ вѣсѣды ѿ вѣдѣнїа показоуѣ.
 ѿ же ѿгда ѿ сáмн ѿнн вѣсѣдѣ ѿвѣлаюѣт се кѣ стрá
 хоуáнїѣ стѣмоуѣтнѣ тѣхѣ. ꙗгоу вѣ вѣлїароо
 вѣ стѣсвѣзавѣ тѣѣ, кѣ ѿже по дѣнѣстѣоу грѣхоу по
 5 ноуѣжѣнѣ ѿхѣ порѣвѣѣ. ꙗко да прѣдáны ѿмáтѣ
 ѿ равѣ дáже до стѣмрѣтн, мѣцѣ хѣотѣ прѣдáтн ѿхѣ:~
 132. Потрѣвѣно ѿ вѣтн. ꙗко трѣ стѣвѣрнѣ прѣкѣстѣ
 вѣннѣ ѿмá ѿмнѣже прѣхѣднѣтѣ ѿлѣѣ. ѿ грѣдо
 стн. ѿ зáвнѣстн вѣсѣвѣскѣиѣ. ѿ ѿ показáтѣ
 10 лнáго попоуѣщенїа. вѣннѣ же снáмѣ, грѣдѣстн
 оуѣвѣ, лѣкѣкѣстѣ. прѣспѣáнїѣ же, зáвнѣ. покѣ
 зáтѣлнѣмѣ же попѣщенїю, грѣхѣвнѣе жнѣтѣ.
 ѿ ꙗже оуѣвѣ ѿ зáвнѣстн ѿ мнѣнїа ѿдннѣ, скѣро
 ѿмá ѿсѣцѣленїѣ. ѿ пáуѣ ѿгда смѣрнѣт се. а. ѿ
 15 ѿ показáнїа рá грѣхá сáтáнѣ прѣдáнїѣ, мнѣ
 гáжнѣ ѿ дáже до стѣмрѣтн кѣ ѿстáвленїѣ вѣ по
 пѣшáѣ тоуѣ. ѿ же ѿгда ѿ непѣвннѣиѣ мѣвѣтн
 се кѣ спѣсѣнїѣ прѣдáѣ. Пѣвáѣт же вѣтн ѿ сѣ.
 ꙗко ѿ тѣ сáмн мнѣнїа вѣсѣ прѣрѣнѣетѣ вѣ ѿ
 20 не ѿпáсно сѣце стѣмáтѣрáющнѣ:~ 133. Оуѣннѣцн
 ѿ цѣрїѣ ѿстннѣоу помáзѣюѣт се вѣ порѣѣженїнѣ вѣ
 снѣ влѣгѣуѣстнѣвнѣ, ꙗкѣ по ѿвѣрзѣ тогда ѿ дрѣ
 внѣнѣ. ѿвѣрзнѣ вѣ вѣхѣ ѿнѣ нáшен ѿстннѣѣ.
 не ѿ ѣстнѣ. нѣ вѣснѣ вѣсѣ нáс нáзнáмѣнáахѣ.
 25 ннѣ вѣ по ѿнѣ пѣвѣѣвѣрзнѣ ѿ ѿдннѣвнѣднѣ нáшѣ
 цѣрѣтѣ ѿ стѣлѣтѣ, áшѣ ѿ ѿвѣрзнѣ тнѣжѣ. ннѣ
 по нá рáздѣленїѣ ѿмá ѿстѣ, ѿлнѣ влѣтѣ ѿ
 зѣвáнїѣ кѣ ѿмáзáнїѣ ѿ вѣтн помáзáнáа рáзнѣ

Разн. кѣм Z: 2 сáмн ѿнн] B¹ ѿнн ѿ сáмн; 4 стѣсвѣзавѣ] C¹ стѣсвѣзавѣ, B¹ свѣзавѣ; тѣѣ] C¹ B¹ B² ѿ; грѣхоу] C¹ грѣхá, B¹ грѣхѣ; 5 прѣдáны] B¹ прѣдáннѣхѣ; 7 вѣтн] T¹ вѣдáтн; прѣкѣстѣ] T² B¹ прѣкѣстн; 9 ѿ] B¹ проп.; 9–10 показáтѣлнáго] B¹ показáтѣлнá; 10 же] B¹ во; 13 скѣро] C² B¹ B² скѣроѣ; 17 же] B¹ доб. ѿ; 19 тѣѣ] B² тон; прѣрѣнѣетѣ] B¹ прѣрѣнѣѣтѣ; 21 ѿстннѣоу] B¹ B² ѿстннѣоу; помáзѣюѣт] T² B¹ помáзáюѣт; порѣѣженїнѣ] B¹ порѣѣженїѣ; 23 ѿстннѣѣ] B¹ B² ѿстннѣѣ; 26 тнѣжѣ] C¹ C² тнѣже, B¹ тнѣже; 28 помáзáнáа] B² помáзáнїа; рáзнѣ] B¹ рáзнѣнѣ.

f. 279r

- лоука́вство. ѿ разлѣненіѣ. дрѹгъ же соу́ ро́дн
телны ѿ съдрѣжнтелны. невѣрїе вѣ ѿ, лоука́
вствоу оу́чнтелъ. лоука́вство же, дрѹгъ разлѣ
ненію. ѣже ѿ съврѣшенѣн лѣнстн ѡбразъ.
5 ѿнѣ вѣспѣтъ пакы, разлѣненіѣ лоука́вствѣ
ро́днтелнѣца. іако́ рече г҃ъ, лоукавын ра́ве
ѿ лѣннын. Лоукавѣство же, мѣтн невѣрїѣ.
вѣсакъ вѣ лоука́вын, невѣрнѣ. невѣроуѣн же,
ѿ невѣговѣа́зненѣ ѿ. ѡ негѣ разлѣненіѣ ра́
10 жаѣтъ се, мѣтн прѣвѣндѣнїюу. ѿмже вѣсе
вѣгоѣ невѣромоу ѿ, ѿ вѣсе злоѣ съдѣваѣтъ се:~
136. Сла́ва ѿ бѣѣ ѿстнннаа, ѿ разоу́мъ соу́щн нелѣжъ
нын, съврѣшенѣоу до́гматѣмъ правосла́віѣ
съста́вляѣ. тѣмъ ѿ сла́вословнѣн снѣ тако
15 вын длѣжнѣнъ ѿ. сла́ва тебѣ хѣ бѣ на́шъ сла́
ва тебѣ. іако́ на́ раднѣ вѣу́чнѣ се ѣснѣ бѣ сло́во
прѣсоу́щѣствнын. сегѣ раднѣ велнко ѿ та́н
нѣство съмо́трѣнїа твоѣгоу спсѣ на́шъ сла́ва
тебѣ:~ 137. Соу́тъ оу́вѣ съпнсоу́ющн сло́ве
20 са по велнкомъ ма́жїюу, ѡбразн разлѣнны
трїѣ. незазорнѣ ѿ неѣсоу́женн. Прѣвын
ѿже па́мѣтн раднѣ своѣѣ. Вѣо́рын, ѿже по́
лзѣ раднѣ ѿнѣ. Трѣтн, ѿже послѣшанїа раднѣ
съпнсоу́ѣн. ѿмже ѿ мнѣжаншаа ѡ пнсанїн
25 съложена вы́ше ѿмже смѣренѣ вѣзы́скавшн
сло́во. а. ѿже кѣ оу́годїѣ ѿ сла́вѣ ѿ за ѣже
внѣдѣтн се доврѣтѣленѣ ѿгѣ сло́веса съпн
соу́ѣн, ѡсто́нтъ рѣ мѣзды своѣѣ. ннѣдн

Разн. към Z: 1 разлѣненіѣ] C¹ доб. над реда дроу́гъ, C² B¹ B² доб. дрѹгъ; 3 лоука́вство] C¹ C² лѣкавѣствоу; 6 рече г҃ъ] B² г҃ъ рече; 12 бѣѣ] C¹ бѣѣ, C² бѣѣ; ѿстнннаа] B¹ ѿ ѿстнн; 13 съврѣшенѣоу] B² съврѣшенѣоу; 14 съста́вляѣ] B¹ съста́вляѣтъ са; 17 ѿ] B¹ проп.; 18 спсѣ] T¹ T² хѣ бѣ; 21 неѣсоу́женн] C¹ неѣсжжѣнн; 21–22 Прѣвын ѿже] T¹ Пѣрвын; 22 раднѣ своѣѣ] B¹ своѣа радн; 22–23 по́лзѣ] C¹ C² по́лзѣ, T¹ T² B¹ B² по́лзѣ; 24 съпнсоу́ѣн] B¹ спнсоу́ѣ; мнѣжанша] B¹ мнѣжанша; 25 смѣренѣ] B² смѣренѣнѣ; 27–28 съпнсоу́ѣн] B² спнса.

Бел.: 15 длѣжнѣнъ] длѣ е написано върху изчистѣно място, под ѣ личат контурите на е; 19 съпнсоу́ющн] второто н е написано върху изтрито място, отдолу личи ѣн.

f. 280r

- вываѣ ѿврѣзанѣ на́мъ оуши повннныѣ. Тѣмъ
же ѿ вѣнцѣ трѣпѣщѣи́и ꙗ́ко ѿвѣщаль ѣсть вѣкъ вѣка:~
о́ стра́стнѣмъ ѿзми́неніи:~ 141. Оу́ныи́е
нездѣвъ повѣжаема соу́щн стрѣтъ, ѿсла́вля
5 ѣтъ тѣлѣ. ѿсла́вляема же тѣлоу, съѿсла́вля
ѣтъ се съ нѣмъ ѿ дѣла. ѿвѣма же расла́вляше
ма се, ѿзми́ноуѣ ра́створѣніе тѣлесное съ
сладо́стрѣіемъ. сладо́стрѣіе же по́внже
похотѣніе. похотѣніе же, ра́жеженіе.
10 ра́жеженіе, вѣста́ніе. вѣста́ніе по́внже па
мѣ. памѣ, мѣу́та́ніе. мѣу́та́ніе же, прѣло́.
прѣлогъ, съу́ета́ніе. съу́ета́ніе, съсло́же
ніе. съсло́женіе же твѣ́рѣтъ дѣ́аніе. ѿнѣ
ѣже съ тѣлѣмъ, ѿнѣ ѣже съ мнѣ́гоу́бразъ
15 ныи прѣтры́ваннѣ. ѿ тако у́лкъ повѣ́же
нъ вы́въ па́етъ:~ о́ влзѣ́мъ ѿзми́неніи:~
142. Трѣпѣ́ніе въ вса́къ дѣ́лѣ, ра́жаѣ мѣжѣ́ство.
мѣжѣ́ство же оу́срѣ́діе. оу́срѣ́діе же по́жаніе.
по́жаніе, прѣте́женіе. дѣла же прѣте́же
20 ніе рѣ́кше прѣло́женіе, оу́та́лаетъ нео́удѣ
жаніе тѣлесное, ѿ сладо́стрѣіе оу́тѣшаѣ по
хотное. похотѣ́ніе же по́внже же́ланіе.
же́ланіе же лю́бовъ. лю́бовъ, рѣ́вностъ. рѣ́внѣ,
то́плотоу. то́плота въ́звѣ́женіе. въ́звѣ́же
25 ніе, тѣ́щаніе. тѣ́щаніе, мѣ́твѣ. мѣ́тва вѣ́зъ
мѣ́твѣе. вѣ́змѣ́вѣѣ ра́жаѣ вѣ́дѣ́ніе. вѣ́дѣ́ніе,
ра́звѣ́мъ. ра́звѣ́мъ, та́ннѣ́ствомъ по́стѣ́женіе.
ко́нѣ́цъ же та́ннѣ́ствомъ, бѣ́госло́віе. пѣ́ло же

Разн. към Z: 2 вѣкъ] C² B¹ вѣкы; 5–6 съѿсла́вляѣтъ] B¹ ѿсла́вляѣтъ; 6–7 расла́вляше-
ма] B¹ B² расла́вляшма; 7 ѿзми́ноуѣ] C² T¹ T² ѿзми́ноуѣтъ; съ] B¹ проп.; 9 похотѣ́ніе]
T² хотѣ́ніе; 10 ра́жеженіе] B¹ доб. же; 11 же] B¹ проп.; 12 съу́ета́ніе] C¹ доб. же; 12–13
съсло́женіе. съсло́женіе] T¹ съло́женіе. съло́женіе; 15 прѣтры́ваннѣ] B¹ прѣтры́ваннѣ; 16
вы́въ па́етъ] T¹ T² вываѣтъ; 19 по́жаніе] B¹ доб. же; прѣте́женіе] B² прѣта́жаніе; 20 прѣ-
ло́женіе] T¹ T² прѣло́женіе; оу́та́лаетъ] B¹ оу́ста́лаѣтъ; 21 ѿ] B¹ проп.; 21–22 похотное]
B¹ похотѣ́ніе; 22 похотѣ́ніе] B² похотное; 24 то́плотоу. то́плота] B¹ тепло́тоу. тепло́та; 27
по́стѣ́женіе] B¹ по́стѣ́женіа.

Бел.: 15 прѣтры́ваннѣ] ѣ е написано върху почистено място; 25 мѣ́твѣ] в е поправено
от ѣ.

f. 280v

Б҃гословїа съврѣшенаа любовѣ. любови смѣренїе.

смѣренїе, вестрѣтїе. вестрѣтїе, провѣдѣнїе.

и прѣручѣство и прооуѣѣнїе. не вѣ съврѣшены ктѣмъ

ѡсоудѣу и ма добрѣтѣи. ниже единою оу ма

лаѣ злѣи. нѣ по малѣ вѣзрацаемѣ добрѣ

тѣи, по малѣу и злѣи вѣ еже не быти ѡходѣти~

5

Разн. към Z: 1 съврѣшенаа] B² съврѣшеннаа; 2 смѣренїе] C¹ C² смѣренїа; вестрѣтїе²] C¹
C² B² вестрастїа; 3 прѣручѣство] B² прѣручѣствоу; съврѣшены] B¹ съврѣшенїи; 4 ѡсоудѣу] B¹
ѡсюдѣ; 5 по малѣ] C¹ C² T¹ T² B¹ B² по малѣу.

РЕДКИ ДУМИ И ХАПАКСИ В *УЧИТЕЛНО ЕВАНГЕЛИЕ* НА КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ¹

ЖЕНИ ЖИКОВА²

Катедра по кирилометодиевистика

Жени Жикова. РЕДКИ ДУМИ И ХАПАКСИ В *УЧИТЕЛНО ЕВАНГЕЛИЕ* НА КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ

Обект на изследване в статията са редките думи и хапаксите в целия текст на *Учителното евангелие* на Константин Преславски като част от лексикалната система на паметника. Те са изолирани под формата на речникови статии, като за „рядка лексема“ се приема всяка лексема с фиксации в до 5 паметника извън *Учителното евангелие* (по данни от използваните лексикографски справочници, речник-индекси на паметници, авторски изследвания) и засвидетелствана във всички преписи, т.е. с голяма вероятност за принадлежност към първоначалния превод. Редките думи са поставени в контекста на лексикалното богатство на класическите старобългарски паметници и на други съчинения от старобългарската епоха, запазени в по-късни преписи. В резултат на съпоставката се установява с кои паметници Константиновото евангелие показва най-голяма лексикална близост и се търси обяснение за това.

Ключови думи: Константин Преславски, *Учително евангелие*, редки думи, хапакси, старобългарски език

¹ Текстът е част от дисертационния ми труд „*Учителното евангелие* на Константин Преславски – текстологични и лексикални проблеми“, защитен през 2017 г. в Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

² Жени Жикова, bgfilbgfil@abv.bg .

This paper is dedicated to rare words and hapax legomena used in the Didactic Gospel (Homiliary) of Constantine of Preslav, a medieval Bulgarian writer and translator, one of the most important men of letters working at the Preslav Literary School at the end of the 9th and the beginning of the 10th century. The lexemes are given in the form of dictionary articles. Being “rare” is considered every word attested in up to five sources apart from the Didactic Gospel (according to the lexicographical sources used as well as indices of words of published medieval sources and the research of the author of this paper). These rare words are viewed in the context of writings that are regarded as originating from the Old Bulgarian period (late 9th–11th c.) but surviving in later copies. As a result of this largescale comparison, it is established with which Old Bulgarian texts Constantine’s Homiliary shows the greatest lexical proximity.

Key words: Constantine of Preslav, Didactic Gospel (Homiliary), Rare Words, Hapax Legomena, Old Bulgarian

Константин, епископ Преславски, е емблематична фигура в историята на старобългарската книжнина и духовна култура. Представител на Преславската книжовна школа, той играе ключова роля сред просветителите, чиито творби моделират облика на Ранното българско средновековие. *Учителното евангелие* е първият по рода си системен проповеднически сборник в славянската традиция за нуждите на младото славянско богослужение в новопокръстена България. То е компилативен труд – встъпленията и заключенията към 50-те беседи и цялата 42-ра беседа са авторско дело на Константин, а останалият текст е превод от гръцки на готови съкратени катени с тълкувания върху евангелския текст на Йоан Златоуст (38 беседи), Кирил Александрийски и Исидор Пелусиотски. Сборникът съдържа 51 хомилии за неделните дни от Великден до Цветница.

Текстът на *Учително евангелие*, съставено и преведено от Константин Преславски, се използва в настоящата студия по четирите достигнали до нас пълни преписа според изданието на М. Тихова от 2012:

Син – ГИМ, Москва, Синодална сбирка, № 262, последна четвърт на XI – началото на XII в., 265 л., руски правопис. Преписът е използван и по електронното му издание на сайта: <http://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/show/doc_154> Липсващата част в *Син* в изданието на Тихова (2012) е публикувана по препис В (л. 167с* – л. 168d*).

Г – РНБ, Санкт Петербург, ф. 182, сбирка на А. Ф. Гилфердинг, № 32, от 1286 г., 162 л., сръбски правопис.

В – Австрийска национална библиотека, Виена, Cod. slav. № 12, XIV в., сръбски правопис.

Х – Хилендарски манастир № 385, от 1344 г., 129 л., сръбски (рашки) правопис.

Частично са използвани и следните преписи по публикации на М. Спасова:

Беседа № 1 – в сръбски панегирик към Постен триод, ХАЗУ, Загреб, IV.d.4, края на XIII – началото на XIV в. (Спасова 2016);

Беседа № 2 – в среднобългарски триоден сборник, РНБ, Санкт Петербург, ф. 777, сбирка на П. Н. Тиханов, № 540, края на XIV в., л. 192–194 (Спасова 2015);

Беседи № 45 и № 47 – в *Златоуст* от РГБ, ф. 173.I., сбирка на Московската духовна академия, № 48, 1479–1499 г. (Спасова 2014).

Гръцкият текст на катените е привлечен по изданието на Тихова (Тихова 2012), която се опира на изданието на Крамер (Cramer 1840; 1844). Установено е, че у Крамер гръцките катени не са напълно аналогични на славянския превод, доколкото има пасажки, останали непреведени от епископ Константин, и обратно, за някои фрагменти в славянския текст липсват гръцки съответствия. Гръцкият текст на евангелската традиция е използван по изданието на Нестле-Аланд (Nestle-Aland 2012).

До този момент липсва лексикално изследване на текста на *Учителното евангелие*. Изолирани наблюдения върху лексиката се откриват в изданията на В. Ягич (Jagić 1873: 34–36), архимандрит Антоний (Антоний, архиепископ 1885), Михайлов (Михайлов 1894: 76–133), Вайан (Vaillant 1967: 68–81) и в описа на Горский и Невоструев (Горский, Невоструев 1859), но като цяло речниковият фонд на хомилетичния сборник остава сравнително слабо познат. В речниците на Миклошич (Miklosich 1862–1865), Срезневский (Срезневский 1–3) и СДЯ (СДЯ: 1988–2013) лексикалното му присъствие е крайно ограничено, при това не чрез пряка ексерпция от източника, а чрез описанието на *Син* от Горский и Невоструев. В речниците на Срезневский и на Чешката академия (Slovník 1–52) е включен само речниковият фонд на *Азбучната молитва* и на прозаическото Предисловие. Поради различни причини лексиката на *Учителното евангелие* не е засвидетелствана в СР 1998, 2009, СС 1999 и СРЯ 1975–2008. Материал от паметника е използван в дисертацията на П. Петков „Лексика и словообразуване в старобългарския превод на Египетския патерик“ (Петков 2015).

Оскъдният брой проучвания, засягащи отделни аспекти от лексикалната проблематика на сборника, са дело на Спасова (Спасова 2005а) и Галучи (Gallucci 2004). Техните частични наблюдения са концентрирани върху наличието на редки лексеми, гръцки заемки, преславизми и архаизми в ограничен брой беседи. Въз основа на два фрагмента от текста по *Син* (л. 4b–19d, 122b–168d) Спасова ексерпира и анализира лексемите, които имат до 15 употреби в ръкописите от старобългарския канон, и коментира лексикалното вариране и присъствието на гръцизмите. Галучи проучва езика на *Учителното евангелие* и в частност лексиката с оглед наличието на преславизми,

кирилометодиевизми и гърцизми, като ограничава наблюденията си върху 7 беседи (12, 14, 23, 47, 48, 49 и 50) от хомилетичния сборник.

Основна задача в настоящата студия е да се изолират редките думи и хапаксите в текста на *Учителното евангелие* под формата на речникови статии. За „рядка лексема“ се приема всяка лексема с фиксации в до 5 паметника извън *Учителното евангелие* (по данни от използваните лексикографски справочници, речник-индекси на паметници, авторски изследвания), която е засвидетелствана във всички преписи на екзегетичната творба, т.е. с голяма вероятност принадлежи към първоначалния превод. Изключения се допускат единствено в случай на явни индивидуални преписвачески грешки в някой/някои от преписите и това се посочва изрично. В хода на лексикалната съпоставка редките думи и хапаксите са отделени с цялата условност на тези понятия, доколкото привлечените източници са представителни за средновековното славянско (българско) словно богатство само отчасти. Трябва да се отбележи, че интересуващите ни по този критерий речникови единици от текста на *Учителното евангелие* в повечето случаи имат регистрирани производни от същия корен, което още веднъж демонстрира условния характер на термина „рядка лексема“. Към това трябва да се прибави липсата на исторически речник на българския език, както и непълнотата на речници като СДЯ (използван до т. 10 включително, до съвѣтѣти) и СРЯ (използван до т. 28 включително, до съвѣтъмѣновати). Редките думи се поставят в контекста на лексикалното богатство на класическите старобългарски паметници и на други съчинения от старобългарската епоха, запазени в по-късни преписи. Целта е в резултат на съпоставката да се установи с кои паметници Константиновото евангелие показва най-голяма лексикална близост и да се потърси обяснение за това. Редките думи и хапаксите се проучват в контекста на адресата на хомилетичните беседи и актуалната историческа действителност в края на IX в., като същевременно те се разглеждат и с оглед на преводаческата техника на Константин Преславски.

Редките думи са неизменен компонент на лексикално-лексикографските изследвания, най-често провеждани в рамките на определен средновековен паметник. Според Спасова те са характеристика за определяне на „почерка“ и идиолекта на преводача, своеобразен маркер при идентифициране на други текстове, дело на същия книжовник, а силното им присъствие в даден текст е сериозно доказателство за ранно датиране. От друга страна, редките думи се привличат като аргумент да се установи дали е използван основният превод (протопревод) при извършването на нов (втори) превод на един и същ гръцки образец (Спасова 2008: 134–135). По отношение на *Диалозите* на Псевдо-Кесарий редките думи се използват за „външни“ маркери, чрез които се проучват връзките на *Диалозите* с други славянски преводни и оригинални съчинения (Милтенев 2006: 221, 203–236). Например изследването на редките думи

в *Пандектите* на Антиох установява най-голяма близост със Супрасълския сборник, Синайския псалтир и Синайския молитвеник (измежду класическите старобългарски ръкописи) и със *Симеоновия сборник* от 1073 г., *Паренесиса* на Ефрем Сирийн, *Словата* на Григорий Богослов, което се превръща в основание да се провери вероятността преводачът на *Пандектите* на Антиох да е участвал и в превода на тези съчинения (Върбанова 2011: 7–9).

Досега редките думи в текста на *Учителното евангелие* не са били специално изследвани. Единствено Спасова въз основа на два фрагмента от текста по *Син* (л. 4b–19d, 122b–168d) ексцерпира и анализира 268 лексеми, които имат до 15 словоупотреби в ръкописите от старобългарския канон, и още 162 лексеми, които липсват в него (Спасова 2005а: 137–139). Авторката класифицира тези лексеми според броя на ръкописите, в които се регистрират – в един ръкопис, в два ръкописа, в три и в повече от три ръкописа. Тя установява 13 речникови единици (от всичките 162 липсващи в СС), които липсват и в речниците на Срезневский и Миклошич. Сред тези речникови единици са и изолираните тук лексеми: *видѣтель*, *пирень*, *пирьникъ*, *вазальнъ*, *сѣтънничъ*.

За съпоставяне на лексикалния състав на *Учителното евангелие* с речниковия фонд на старобългарски и средновековни славянски текстове (преводни и оригинални) се използват няколко типа лексикографски източници. На първо място са привлечени различни лексикографски справочници (СР 1–2; СС 1999; Slovník 1–52; Срезневский 1–3; СРЯ 1–28; Miklosich 1862–1865; СДЯ 1–10; Бончев 2002; 2012). От друга страна са използвани и речник-индекси на ранни славянски (в частност старобългарски) паметници, голяма част от които не са включени в споменатите наръчници: *Второ слово против арианите* на Атанасий Александрийски в превод на Константин Преславски (Пенкова 2015), *Шестоднев* на Йоан Екзарх (Aitzetmüller 1975), *Слова* на Йоан Екзарх (Иванова-Мирчева 1971), *Богословие* на Йоан Екзарх (Sadnik 1983), съчинения на Климент Охридски (Христова 1994), *Слова* на Петър Черноризец (Павлова 1994), *Симеонов сборник* по Светославовия препис от 1073 г. (Симеонов сборник 2), *Беседа против богомилите* на презвитер Козма (Давидов 1976), *Изборник* от 1076 г. (Гольшценко, Дубровина и др. 1965), Славянска версия на *Хрониката* на Георги Синкел (Тотоманова 2008), *Ефремовската крѣмчая* (Максимович 2010), *Княжи изборник* (Федер 2008), *Хроника* на Георги Амартол (Истрин 1930), *Диалози* на Григорий Велики – Римски патерик (Борисов 2013), старобългарския превод на Книгата на пророк Иезекиил (Илиева 2013), *Паренесис* на Ефрем Сирийн (Айцетмюлер 1990), *Пандекти* на Антиох (Popovski 1999; Върбанова 2011). В по-малка степен за лексикографската съпоставка са използвани отделни изследвания (Спасова 1999; 2008; Милтенев 2006; Върбанова 2011; Бояджиев 2015; Цибранска 2016; Мирчева 2016). Част от лексикалния материал е обработен чрез търсачката към текстовия корпус

от над 130 средновековни паметници и към електронния исторически речник на българския език (<http://histdict.uni-sofia.bg/textcorpus/list>).

Екскерпираните по приетите критерии редки лексеми са структурирани под формата на речникови статии. Всяка речникова статия се състои от заглавна дума според старобългарския правопис (следва се правописът, възприет в СР 1 и СР 2), гръцко съответствие, значение, словоформи с контекст и със съответната сигнация (номер на листа в *Учителното евангелие*). На отделен ред се дават словоформите, за които липсва съответен гръцки паралел (те са или в авторските части на Константин Преславски, или в преводните катени с неустановен гръцки оригинал). В курсив се представят редките думи и хапакси, които не са засвидетелствани в класическите старобългарски паметници (по СР 1–2, СС). Ако дадена лексема се среща в *Учителното евангелие* само без гръцко съответствие, за пълнота след заглавната дума в скоби се дава гръцко съответствие, извлечено от различни лексикографски наръчници, например *благогласънь* (εὐφωνος) *доброгласен*. В края на речниковата статия е посочен броят на фиксации на съответната лексема и паметниците, в които тя се среща (по данни на привлечените лексикографски източници).

В резултат на лексикографския анализ от текста на *Учителното евангелие* са екскерпирани следните 105 речникови единици с рядка употреба, подредени по азбучен ред:

благогласънь (εὐφωνος) *доброгласен, сладкогласен*

без гр. *благогласънаа* (Братъе. ноцъ оуспѣ а дньъ привлжи сѧ. рече благогласънаа цѣвница. избврантъе съсудъ, л. 93с), *блгогласънъи* (Братина рече блгогласънъи прркъ. кѣто изглѣтъ силы гнѧ. оуслышантъ сътворитъ всѧ хвалынего, л. 134b); Фиксации (2) – *миней* (за юли, август, декември), сборник с жития и слова от XIV–XV в. (Miklosich 1862–1865: 23; Бончев 2002: 36; СДЯ 1: 175, СРЯ 1: 196).

благодатъе, благодѣтъе (εὐεργεσία) *благодат*

без гр. *благодатни* (за ню же самъ тѣ не пощадѣ себе. ноудѣомъ же на всѧко лѣто. въспоминаниа свонхъ благодатни. праздниктъ съвѣза бѣ, л. 87b), *благодатию* (*благодатию и чловѣколюбиемъ. гѧ нашего їс хѧ нъинѣ и присно и въ вѣкы вѣкомъ аминъ.*, л. 93с, *аще кротъко сътърпиши обидоу. прѣтърпѣние кротость. члвколюбие ... игоже вси молимъ сѧ оулоучити. благодатию гѧ нашего їс хѧ. именуе слава*, л. 100а, *да и земьнъихъ насладимъ сѧ. и нѣскыхъ блгъ оулоучимъ. блгодѣтию и члвколюбиемъ. хѧ бѧ нашего*, л. 143с); Фиксации (5) – *Второ слово против арианите, Богословие* на Йоан Дамаскин в превод на Йоан Екзарх, *Хроника* на Георги Амартол, *Пандекти* на Никон Черногорец, *Слова* на Григорий Богослов от XIV в. (Срезневский 1: 59; Miklosich 1862–1865: 24; Истрин 1930: 208; СДЯ 1: 179, 184; Пенкова 2015; СРЯ 1: 199/ СРЯ 27: 231).

благолюбые φιλαρχία *властолюбие* – неточен превод; *любов към доброто*

бл҃голюбіє (овѣхъ во бл҃голюбіє одръжаше, л. 37а); Фиксации (4) – *Пандекти* на Никон Черногорец, Пролог за юни, Житие на Теодор Студит, чети-миней (Срезневский 1: 61; Miklosich 1862–1865: 25; Бончев 2002: 39 обич; СРЯ 1: 205).

благощевотѣнь който звучи, пее добре

без гр. благощевѣцѣнни (и благощевѣцѣнни! гззыкъ, л. 57с, златотрѣнѣвааго сего. ластовицоу благощевотѣноу. гтрѣлицоу добро, л. 88b); Фиксации (1) – Богословие на Йоан Екзарх (Срезневский 1: 812; Срезневский 3: 1615; Miklosich 1862–1865: 29).

богопротивникъ ἀντίθεος противник на Бога

бѡпротивникъ (осана бл҃гѣ гл҃дѣи въ имя г҃нѣ. црѣ нзлѣвѣ. еже знамение бѣ върѣжѣнихъ. тако не бѡпротивникъ естъ, л. 234b, ВГ бл҃гопротивникъ); Фиксации (4) – чети-миней, Пролог, Житие на Александър Невски, *Паренесис* на Ефрем Сирий (Miklosich 1862–1865: 37; СРЯ 1: 265; Aitzetmüller 1990: 3; Бончев 2002: 56).

вельгласѣ (μεγαλοφωνία) силен глас, грѣмогласие

без гр. вельгласиѣ (Послоушан же юдѣска вельгласиѣ. сѣмѣ аврамѣ есмь. И николиже николюже не рабѡтахомъ, л. 125а); Фиксации (1) – *Огласителни поучения* на Теодор Студит (Miklosich 1862–1865: 60 без посочване на паметника, СДЯ 1: 379; СРЯ 2: 56).

вельдоушѣ (μεγαλοψυχία) великодушие, щедрост

вельдѣшѣ (неистовѣство жидѡвско. пристѡупатъ. и бѡбѣжютъ и. и се во исто. образъ бѣ вельдѣшѣ и любѣве, л. 11с); Фиксации (4) – Послание на епископ Симеон до монах Поликарп (1226 г.), Леонтий или Житие на св. Григорий Агриджемѣнтини, Постен триод, Йосиф Флавий (Срезневский 1: 128; Miklosich 1862–1865: 60; Бончев 2002: 67; СРЯ 2: 57).

видѣтель θεατής зрѣтел

видѣтелѣ (и испѣтѣнѣи видѣтелѣ прѣславѣна видѣнѣи, л. 35b); Фиксации (3) – 13 слова на Григорий Богослов, Книга Йов, чети-миней и Новгородски миней (Срезневский 1: 139; Miklosich 1862–1865: 63; СРЯ 2: 173).

враждѣница δυσμενής враждебност, вражда

без гр. враждѣница (адамѣи во и пиѣи недѡстоинѡ грѣхъ себѣ естъ и пѣетъ. не враждѣница во трѡпѣза естъ, л. 236d); Фиксации (3) – *Пандекти* на Антиох XI в., Патерик, Троицки сборник XII–XIII в. (Miklosich 1862–1865: 75; Срезневский 1: 167; СРЯ 3: 96; СДЯ 1: 481). В Чудовския псалтир – враждѣникъ.

вѣшѣрѣченъ споменат преди, по-горе

без гр. вѣшѣрѣченѣи (и не зѡветъ тѣхѣи. нѣ и вѣдитъ. на ѹтоже вѣдитъ. на вѣшѣрѣченѣи, л. 194с), вѣшѣрѣченѡе (не мѡзѣмъ не подѣтивѣи вѣтити. да не сѣконѣѹѣтъ сѣ на насъ. вѣшѣрѣченѡе слово, л. 210а); Фиксации (5) – Рязанска крѣмчая, *Пандекти* на Никон Черногорец, Сборник с жития от XIV в., Степенна книга, руска грамота (СРЯ 3: 277; СДЯ 2: 260).

възгласѣнъ ἀντίφωνος произнасян със силен глас, звучен без гр. възгласѣнѣиша (не тѣкмо во тѣло оживляють словеса х̃ва. нъ ид̃шоу из гроба грѣховнаго въскрѣшають. възгласѣнѣиша во рече англаскыа троубы, л. 136с); Фиксации (1) – Типик (Miklosich 1862–1865: 86 без посочване на паметника, Бончев 2002: 84).

въззиранѣ ѿψις външност

въззиране (Акоже во адама изгънавъ из-д-раа. прамно емоу въсели и бѣ. да чаетое въззиране обнавляа страсть. истиньнѣе чювьство подаеть, л. 146b, В Гзрѣниѣ); Фиксации (5) – Михановичева Крѣмчая, *Лествица* на Йоан Синайски, 13 слова на Григорий Богослов, Постен триод XI в., Изборник 1073 г., Успенски сборник (Срезневский 1: 190; Miklosich 1862–1865: 89; СРЯ 2: 152).

въспорѣν προσάντης спор

въспориѣνъ (въспориѣνъ πρόσαντες мнимо въ было слышаниѣ); Фиксации (1) – чети-миней за септември–януари (Срезневский 1: 219; Miklosich 1862–1865: 106).

въсыненѣν νίοθεσία осиновяване

въсыненіе (да въсыненіе крѣщеніе цѣло и невѣдно, л. 167с); Фиксации (4) – *Пандекти* на Антиох XI в., *Второ слово срещу арианите*, Супрасѣлски сборник, Апостол (Христинопольски, Слепченски, Шишатоваци) (Срезневский 1: 227; Slovník 6: 348; Miklosich 1862–1865: 112; СС 1999: 158; СР 1: 299; Пенкова 2015).

въсѣцѣсарѣν παμβασιλεύς цар на всички

въсѣцѣроу (видѣхомъ славоу такоже пѣвааше. и лѣтъ вѣ имѣти единочедоу и присносороу^{сн}ѣноу. въсѣцѣроу боу, л. 168*а); Фиксации (2) – служебен миней, Повест временных лет (Срезневский 1: 247; Miklosich 1862–1865: 119).

вънѣцедатель ἀγωνοθέτης който дава награда, арбитър

вънѣцедатель (издрѣцѣмъ ꙗ притѣуѣ. воле рѣцѣмъ. вѣди нѣкъто вѣнѣцедатель., л. 228а), вѣнѣцедателиѣν (два же отъ нихъ прѣстоупыша. ꙗже вѣсте. паче приснѣиша. вѣнѣцедателиѣν глѣте, л. 228b, В вѣнѣцедателиѣν); Фиксации (2) – Осмогласник, Миней за октомври (Miklosich 1862–1865: 121; Бончев 2002: 121).

гнѣводръжаниѣν μνησικακία злопамятност, таене/отдаване на гняв

гнѣводръжаниѣν (не мозиѣмъ же мѣсти единой надѣжше сѣ. вѣдати сѣ пици. и пианьствѣ. и любодѣаниѣν. и лихѣиманиѣν. и гнѣводръжаниѣν., л. 214d); Фиксации (5) – *Пандекти* на Антиох XI в., *Проповеди* на Кирил Туровски, Пролог за април, *Слово за Захарий и за зачатіе* на Йоан Крѣстител на Климент Охридски, Троицки сборник от XII–XIII в. (Срезневский 1: 275; Miklosich 1862–1865: 132 без упоменати източници, Бончев 2002: 127; Христова 1994: 87; СДЯ 1: 339; Popovsky 1999; СРЯ 4: 43).

дѣсѣторити δεκαπласιάξειν удесеторявам, умножавам по десет

десѣторивѣше (въ вѣторое пришествіе его. приимѡуть и похвалы. и вѣшь-
нии ѹбсти съподобѣть сѧ. десѣторивѣше бо., л. 208b); Фиксации (1) – Миней на
Миханович (Срезневский 1: 341; Miklosich 1862–1865: 159).

добльнѣ ѱενναῖος смел, храбѣр

добльно (не скоро вславленни просити о дѣржащихъ зѣлъ. нѣ тѣрпѣти при-
падающе добльно, л. 83b, нѣсть бо зазора. еже самѡу сѧ не вѣдатѣ вѣдамъ. нѣ
еже вѣпадъшю не сътѣрпѣти добльно., л. 189c); Фиксации (4) – Супрасѣлски
сборник, *Златоструй*, Празничен служебн миней XII в., *Огласителни по-
учения* на Теодорит Студит (Срезневский 1: 348; Miklosich 1862–1865: 164;
Slovník 8: 491; СС 1999: 190; СР 1.; СДЯ 1: 478; СРЯ 4: 256).

добрѡизволеніе ἀρετή добродетел

добрѡизволеніе (сего ради отъмѣташе сѧ хѣъ. зане вѣдаше. іако си всѧ имать
изглати. да гавитъ моудро разоуміеніа. не хотѣше бо да сѧ съкрыеть толико до-
брѡизволеніе жены, л. 124b, В доброразоуміеніе); Фиксации (5) – *Шестоднев*, Ми-
хановичев хомилиар, Йоан Лествичник XII в., сборник Маргарит, чети-миней
(Срезневский 1: 350; Miklosich 1862–1865: 165; СРЯ 4: 262).

доброразоуміе εὖνοια благоразуміе

доброразоуміеніе (просѧщихъ съ многомъ доброразоуміеніемъ исцѣлаѧ, л. 35d);
Фиксации (4) – Йоан Лествичник, Пролог, 16 Слова на Григорій Богослов от
XIV в., Послание на Силвестѣр (Miklosich 1862–1865: 166; СРЯ 4: 265).

достовѣрне ἀξιοπιστία достоверност, правдоподобіе

достовѣрніе (рекъ же іако посла ме ѿцѣъ. и азъ послаю вы. износитъ нмъ
помышленіе. и кажеъ много достовѣрніе, л. 169*а); Фиксации (2) – Ефремовска
крѣмчая, Тѣлковен псалтир (Miklosich 1862–1865: 173; Бончев 2002: 150; СРЯ
4: 336; Максимович 2010: 99).

естѣствованіе ὑπαρξις съществуване, бит

естѣствование (ѿ остѣствование присно соущаго творить повѣсть, л. 4c); Фик-
сации (1) – Балашева крѣмчая (Срезневский 1: 429; Miklosich 1862–1865:
1160; СРЯ 5: 62).

женатѣць βιωτικός мирянин, светски човек

женатѣць (неврѣгомѣнихъ не ѹрнѣца тѣѹнѣ глѣж. и живѣщаѧ въ горахъ.
нѣ всѧкого вѣрна. аще бо и женатѣць вѣдетъ., л. 212d); Фиксации (2) – *Хроника*
на Георги Амартол, Слова на Григорій Богослов XIV в. (Срезневский 1: 441;
Miklosich 1862–1865: 194; Истрин 1930: 235; СДЯ 3: 245).

занимованіе (δάνος) заем, дълг

без гр. занимованіа (занимованіа же не еже съ лихвою глѣтъ. нѣ даіаніеніеже
въ простоу вѣываетъ. нѣ и въ лѣцѣ слово се оутвѣржаѧ, л. 135b); Фиксации (4) –
Ефремовска и Михановичева крѣмчая; Книга Премѣдрост на Иисуса, Син Си-
рахов; Студийски устав от XI–XIII в., *Златоструй* (Miklosich 1862–1865: 210;
Максимович 2010: 117; Бончев 2002: 182; СДЯ 3: 305; СРЯ 5: 204).

зѣвѣрити сѧ ἐκθηροῦσθαι дѣржа се като звѣр, озверѣвам, подивѣвам

звѣрѣ сѧ (и на нѣса бѣвѣтъ зъванъ ни звѣрѣ сѧ правдынъ оубо вѣдѣтъ., л. 217а; ВГ – низоувѣре се, Х – низъвѣре се); Фиксации (4) – Варлаам и Йоасаф, *Беседи* на Григорий Велики, *Огласителни поучения* на Теодор Студит, чети-миней (Slovník 11: 668; Miklosich 1862–1865: 223; СДЯ 3: 364; СРЯ 5: 351).

звѣръство (θηριότης) жестокост, нечеловечность

без гр. звѣръство (И оустраши сѧ земли. яко въ толико звѣръство. Прѣложи сѧ родъ чловѣчьскыи. се же глаголю. не къзни. ни дѣланиа. ни воиньства, л. 97б); Фиксации (3) – Римски патерик, Пчела, *Златоструй* (Miklosich 1862–1865: 223; СДЯ 3: 366; СРЯ 5: 354).

златорѣчивъ (χρυσορρήμων) който притежава красноречие – прозвище на Йоан Златоуст

без гр. златорѣчивааго (Хръстолюбъци истовъни богъ нашъ. доуховноу трапезоу поставивъ. съзываетъ боголюбие ваше. пирьника приставивъ. златорѣчивааго сего, л. 88а) златорѣчивъи (Изищѣмъ и послоушанимъ. чѣто златорѣчивъи съказаа евангелиа сего хошеть глаголати., л. 93d); Фиксации (3) – *Беседа срещу богомилите* на Презвитер Козма, Изборник от 1076 г., Княжи изборник (Срезневский 1: 503; Miklosich 1862–1865: 227; СДЯ 3: 386; Федер 2008: 100; Давидов 1976: 109).

златословесънъ (χρυσολόγος) сладкодумен, който притежава красноречие; прозвище на Йоан Златоуст

без гр. златословесънъиимъ (есть же слово сице съказанно златословесънъиимъ симъ, л. 135а), златословесъномъ (призъва же и въ любѣви си показа. златословесъномъ симъ оучениемъ., л. 189а); Фиксации (2) – Миней от 1097 г. Пролог за ноември (Срезневский 1: 503; Бончев 2002: 192; СДЯ 3: 387; СРЯ 6: 13).

златоточънъ (χρυσορρόης) изливащ златни струи, златоструен

без гр. златоточънъи (чѣто хошеть златоточънъи. съ потокъ съказаа глти нъиѣ, л. 115d); Фиксации (1) – Миней за май (Miklosich 1862–1865: 227 без посочване на паметника; Бончев 2002: 192; СРЯ 6: 13).

зѣлость σφοδρότης сила, мощ

зѣлости (аще во се не бѣ было. тамо бѣ пришла. явлаетъ и ѿзѣлости, л. 123б); Фиксации (3) – *Проповеди* на Исак Сирин, сборник Маргарит, Римски патерик (Срезневский 1: 519; Miklosich 1862–1865: 234; СРЯ 5: 371).

извѣтованье βεβαίωσις потвърждение

извѣтованиюнь (а еже яко непѣниаесть и притчи. нь извѣтованиюнь извѣтованию. и глаше, л. *168а), извѣтованию (а еже яко непѣниаесть и притчи. нь извѣтованиюнь извѣтованию. и глаше, л. *168а); Фиксации (1) – Огласителни поучения на Теодор Студит XIV в. (СДЯ 3: 488). Глаголът извѣтовати Синайски патерик XI в., Ефремовска кръмчая, 13 слова на Григорий Богослов XIV в. (Срезневский 1: 536; Максимович 2010: 97).

издрицати ἐπισημαίνω указвам, изричам

издриацѣтъ (издриацѣтъ ἐπιστηαίνεται ἐν γλῶττῃ, л. 35b); Фиксации (4) – Миней 1096 г., Йоан Лествичик, миней за октомври, Житие на Стефан Пермски (Срезневский 1: 551; Miklosich 1862–1865: 252; СРЯ 6: 205).

истѣщевати κενόω изпразвам, опустошавам

истѣщева (коѣ истѣщева мѣсто съдръженъ вса, л. 167c); Фиксации (5) – 13 слова на Григорий Богослов XIV в., печатна крѣмчая, миней за декември, Житие на Стефан Дечански, Пчела (Miklosich 1862–1865: 272; Даничиѣ 1: 425; Бончев 2002: 221 истошчевати; СРЯ 6: 333).

касаныѣ ἀφῆ δοκωσανε, допир

касаниимъ (и касаниимъ оувѣдѣше, л. 36a); Фиксации (1) – Слова на Йоан Златоуст (Успенски сборник) (Miklosich 1862–1865: 284; СРЯ 7: 85).

крѣуьмовати (κατηλεύειν) търгувам, пазаря се, продавам

без гр. крѣуьмжють (не крѣуьмжють птица, ни жьнють. понеже крѣуьмовати, л. 63b), крѣуьмжють (не крѣуьмжють птица, ни жьнють. понеже крѣуьмовати, л. 63b); Фиксации (2) – Супрасълски сборник (крѣуьмлавати), Пандекти на Никон Черногорец (Срезневский 1: 719; Miklosich 1862–1865: 318; Slovník 15: 19).

кысѣльство (ὀξότης) свиване, стягане

без гр. кысѣльства (не вѣша во сътрѣпѣли стрѣпи премѣжъна кысѣльства. тѣмъже того ради съгрѣшникы и мѣтари вѣздежѣше. на свои же ѡрьмьникъ, л. 163d); Фиксации (2) – Богословие на Йоан Екзарх, Методий Патарски (Срезневский 1: 722; Miklosich 1862–1865: 328; Sadnik 1983).

лихонматель πλεονέκτης алчен човек, скѣперник

лихонматель (занѣ вси цѣри ихъ неправѣдни вѣша. и лихонматель., л. 234d)

без гр. лихонмательмъ (и не лихонмательмъ вѣти, хощете ли да научуѣ отъ воинъ... рѣвноующе гѣрдѣше сѣ., л. 21a), лихонмателе (къ соушнимъ подѣннимъ. лихонмателе, л. 95d), лихонматели (оуслышимъ и оужаснѣмъ сѣ лихонматели. къ вамъ во слово сѣ, л. 99a); Фиксации (3) – Великое зеркало XVIII в., Патерик (XIV в., сръбски), Житие на Александър Ошевенски (Miklosich 1862–1865: 339; СРЯ 8: 248).

люבודѣиствѣнъ (τῆς πόρνης) който извършва прелюбодеяние

без гр. люבודѣиствѣнъ (аще и сѣ евангелистъ напсалъ. не ласкание нъ пауче истину глѣ. Хотѣ люבודѣиствѣнъ пазыкъ жидовскъ онѣмнѣти, л. 137b); Фиксации (1) – Беседи върху Евангелието на папа Григорий Велики (Slovník 16: 160; СРЯ 8: 332).

мраченѣ окότησις мрак, затѣмнение

мрачениѣ (и не хотѣша пяти лѣуча свѣта. не оствѣтомъ свѣта мрачениѣ тѣмъ, л. 8a); Фиксации (3) – Супрасълски сборник мръчение, Богословие на Йоан Екзарх мръчение, Слово за закона и благодатта на Иларион (Slovník 17: 235; Miklosich 1862–1865: 384; СС 1999: 334; СР 1: 871; Sadnik 1983: 99; СРЯ 9: 290; СДЯ 5: 31).

мѣногобожьствѣнъ (πολύθεος) многобожествен

без гр. многобѣжьствѣнааго (Въ урѣво нищинѣхъ глѹ. да пожьнемъ многобѣжьствѣнааго плода. не щадимъ гыблющаа вѣщи, л. 138d); Фиксации (5) – Миней 1096 г., Супрасълски сборник, Написание за правата вяра, *Богословие* на Йоан Екзарх, *Слова* на Климент Охридски (Срезневский 2: 120; Slovník 17: 239; Sadnik 1983; Христова 1994: 147; СРЯ 9: 195).

мѣногоразличѣе политеїа разнообразие, многообразие, грешен превод: политеїа „обществен живот, държавно управление“ вероятно е сметната за πολυπληθία „множество, изобилие“

многооразличина (иоанъ же гачьныа (!) глѣть. не кромѣ дѣла се рѣ. нъ величание многооразличина., л. 78d); Фиксации (3) – Синайски евхологий, Михановичев хомиляр, Александрия (Miklosich 1862–1865: 376; Slovník 17: 242; СРЯ 9: 214; СС 1999: 336; СР 1: 876).

невеличанье ἀκόμπαστος липса на самохвалство, гордост

невеличание (се же твораше за невеличание, л. 36b), невеличанїа (Которое естество члѣкъ. неувѣствовано бѣдетъ. селника. образа. невеличанїа слыша., л. 230c); Фиксации (1) – Похвално слово за Лазар (Успенски сборник) (Miklosich 1862–1865: 421; СРЯ 11: 35).

негрѣдѣнье ἀτυφία скромност

негрѣдѣнїю (учьсомуѣ сачуждахоу. негрѣдѣнїю, л. 27d); Фиксации (3) – *Паренесис* на Ефрем Сирин, *Хроника* на Георги Амартол, *Слова* на Григорий Богослов XIV в. (Aitzetmüller 1990: 265; СРЯ 11: 68).

недѣжжники ἀσθενής този, който е болен, с недѣг

недоужьники (іако не выша приносили исцѣленыа недоужьники, л. 59d); Фиксации (3) – Мк. 6:5 Евангелие (Зографско, Мариинско евангелие), *Златоструй*, Чудовски псалтир (Срезневский 2: 207; СС 1999: 364; СР 1: 959; СРЯ 11: 109).

независтьство ἀφθονία изобилие

независтьство (богатыство и независтьство. благодати гавлаа, л. 48d); Фиксации (1) – незавидьство (ἀφθονία) Тит 2:7 Апостол XV в. (Slovník 19: 39).

незазрьимъ ἀνύποπτος незабележим

незазрьимо (въ поустыню же іа водить. да съ преспѣванїемъ незазрьимо бѣдетъ уоудо. и да не мьнитъ никтоже близъ соущоу въсь, л. 79c); Фиксации (1) – Миней 1096 г. (Срезневский 2: 209; СРЯ 11: 116).

немощевати ἀνίστημι отслабвам, слаб съм

немощевала (тѣмьже аще не бѣы. немощевала вѣра. и противоу вѣтроу оуподобль сѧ стоалъ., л. 85a), немощеваша (іако не въси оученици немощеваша о вѣрѣ нѣынѣ. иво стѣлпнѣвѣша тоу, л. 89b); Фиксации (3) – *Второ слово срещу арианите*, *Пандекти* на Антиох XI в., *Слова* на Исак Сирин (Miklosich 1862–1865: 430; Пенкова 2015).

ненарочѣнъ ἀδιόριστος неудобен, неподходящ, ненавременен

нѣнарочѣно (нѣнарочѣно ἀδιόριστως положи и о инѣхъ же многѣ, л. 56с); Фиксации (3) – Срѣбски спомени, приписвани на княз Медо Пуич; сборник жития и слова XV в., Похвално слово за Лазар (Даничић 1: 681; СРЯ 11: 185; СДЯ 5: 309).

нѣсварливѣ ѡстаѡіаѡтѡс миролюбив

нѣсварлива (сѣхѡженіе ѡлѣвѣско рече. иже аѡановомѣ прѣстоупленіемѣ. ѡ высокаго и нѣсварлива. и сѣа житія ранскаго., л. 162а); Фиксации (3) – *Беседа срецу богомилите* на Презвитер Козма, Апостол (Шишатоваци, Македонски и др.), *Слова* на Григорий Богослов XIV в. (Miklosich 1862–1865: 441; Slovník 20: 404; Давидов 1976: 182; СРЯ 11: 280; СДЯ 5: 358).

нѣстънисканье ѡκτημοσύνη бедност, нищета

нѣстънисканин (послоушаите притѣа сѣа рече. и гѣа речѣныхъ намѣ вѣше. о илѣнии о нѣстънисканин, л. 142а, оудовѣ оуже. и о нѣстънисканин, л. 218с) нѣстънисканин (оудовѣно сѣстрога спсѣние естъ же .р. дѣвѣство и нѣстънисканин, л. 142б); Фиксации (2) – Синайски Патерик, Кирил Туровски (Срезневский 2: 233; Slovník 11: 296; Miklosich 1862–1865: 443; СРЯ 11: 296).

новоречѣнѣ проѡфатѡс ѣρημένον неотдавна споменат

новоречѣнѣныхъ (сѣго ради сѣлетъ ю же аѣглѣ иосифа кѣ исани. да аще и гѣа забовѣдетъ. тако новоречѣнѣныхъ, В – тако новоречѣнѣ, Г – тако новоречѣнѣ, л. 178с); Фиксации (1) – *Сказание за буквите* на Константин Костенечки (іакоѡздѣ вѣ новорѣнѣный) (<http://histdict>).

нѣырѣти сѣ (νίχεςθαι) гмуркам се, потапям се

без гр. нѣырѣа сѣ (такоже подѣлѣжащѣ сѣвѣдѣтельствоуѣтъ. на показанин во нѣырѣа сѣ рече. такоже и инѣде глаголетъ живѣ азѣ гѣнѣтъ гѣ, л. 134с); Фиксации (5) – *Шестоднев*, *Номоканон* на Вук Караджич, *Миней* за август, *Изборник* 1073 г., *Лествица* на Йоан Синайски (Срезневский 2: 244; Miklosich 1862–1865: 457; Бончев 2002: 338).

обилѣство δαψιλής изобилие

обилѣство (вѣще же тѣкѣмо. нѣ и тольма боли. ельма небо земли. и иѣще вѣще. сѣкровище же рече. обилѣство вѣзданин. и прѣвѣиваемо, л. 103б); Фиксации (4) – *Шестоднев* на Йоан Екзарх, *Хомилии* на Йоан Златоуст 1574 г., *Никодимово евангелие*, *Хронограф* (Miklosich 1862–1865: 464; Slovník 21: 467; *Шестоднев* 3: 446, по Aitzetmüller 1975; СРЯ 12: 53).

облѣненье немарливост, леност

без гр. облѣненіе(имѣже звани вѣхѡмѣ. не звани вѣхѡмѣ на тѣеніе. и на облѣненіе. нѣ на обновленіе оума нашего., л. 223д); Фиксации (1) – *Паренесис* на Ефрем Сирин (Aitzetmüller 1990: 301).

одрьѣ κλίβιδιον носилка

одрьѣ (велитъ же емоу одрьѣ вѣзати., л. 16а); Фиксации (2) – *Супрасълски сборник*, *чети-миней* (Срезневский 2: 328; Miklosich 1862–1865: 492;

Slovník II 22: 518; CC 1999: 406 решетка; CP 2: 65 уред за мъчение, скара; СРЯ 12: 294).

озръчѣнь *περίβλεπτος* горд, презрян, възмутителен

озръченъ (яко сице озръченъ съи трѣпаше, л. 27d), озръчѣни (нѣ озръчѣни соуше кнѣзи, л. 36d); Фиксации (2) – *Беседи* на папа Григорий Велики, Чудовски псалтир (Срезневский 2: 335; Miklosich 1862–1865: 496; Slovník 22: 525; СРЯ 12: 313).

охочѣати (*καθυβρίζειν*) порицавам, охульвам

без гр. охочѣаѣтъ (не ѡтѣвращаѣтъ сѧ насѣ. нѣ и приѣмлетѣ. и охочѣаѣтъ. и лобѣзѣаѣтъ. не скаръѣдоуѣтъ сѧ насѣ, л. 200d, ВГ липсва и приѣмлетѣ. и охочѣаѣтъ.); Фиксации (4) – Пчела, *Златоструй*, Михановичев хомилиар, Житие на Теодор Студит (Срезневский 2: 437; Miklosich 1862–1865: 546; СДЯ 6: 322; СРЯ 14: 89).

охѣпати прегръщам

без гр. охѣпа (тѣ во ѣсть приимѣти. и охѣпа вси заблѣужьшаго сѧ, л. 237b); Фиксации (4) – *Пандекти* на Антиох XI в., Супрасълски сборник, *Беседи върху Евангелието* на папа Григорий Велики, Суб. Мат. IV (Slovník 23: 629; Miklosich 1862–1865: 545; Срезневский 2: 435; СРЯ 14: 81).

пиренѣ (*συμπόσιον*) пир, пиршество

без гр. пиреніе (вратіе мога възлюбленаа. вѣѣма оуже пакызѣветѣ нѣ. на дѣховное пиреніе., л. 192a); Фиксации (3) – Миней 1096 г. (Празничен миней XII в.), Руски летописи (Новгородска, Лаврентіева), Крѣмчая (Срезневский 2: 483; Бончев 2012: 17; СДЯ 6: 391; СРЯ 15: 48).

пирѣникъ който дава пир

без гр. пирѣника (разѣумѣниѣ же пирѣника съзѣвѣшаго ны на пѣрение сѣ, л. 57c); Фиксации (2) – 13 слова на Григорий Богослов XI в., *Слова* на Йоан Златоуст (Срезневский 2: 484; Miklosich 1862–1865: 564; СРЯ 15: 48).

подативѣ *εὐμετάδοτος* щедър

подативи (блѣзи и подативи. и ѡбѣщѣници. и нишиѣнѣ въ вѣѣдахѣ помагати. въ лютоу моукоу вѣпадоуѣтъ, л. 145b)

без гр. подативомѣ (ѣще во вѣи боѣство сѣ прѣвѣвало. и съ нами. то и тако не достоѣаше намиѣ. не подативомѣ вѣѣти, л. 150b); Фиксации (1) – *Пандекти* на Никон Черногорец (Срезневский 2: 533; СДЯ 6: 514; СРЯ 15: 219).

подвизатель *ἀγωνοθέτης* арбитър

подвизатель (и такоже етерѣ подвизатель, л. 41b); Фиксации (2) – Постен триод, чети-миней (Miklosich 1862–1865: 593; Бончев 2012: 29; СРЯ 15: 233).

поздѣньство (*βραδύτης*) късно време, закъснение

без гр. поздѣньство (нѣ поздѣньство. потрѣѣѣ и вѣѣмени, л. 12c); Фиксации (1) – Ефремовска крѣмчая (Срезневский 2: 561; Miklosich 1862–1865: 605; Максимович 2010: 237; СРЯ 16: 113; СДЯ 6: 571).

посрамѣнь *ἐντροπτικός* достоен за уважение, почтен

посрамно (и зѣло посрамно, л. 63а); Фиксации (3) – *Хроника* на Георги Амартол, Житие на Теодор Студит, Мерило праведно (СДЯ 7: 283; Истрин 1930: 291; СРЯ 17: 220).

посрѣдѣнъ μέσος средоточие, среда

посрѣдѣнъ (се авлаетъ намъ посрѣдѣнъ бѣжства ѿго, л. 5b); Фиксации (3) – *Шестоднев*, Слова на Исак Сирин, 13 слова на Григорий Богослов (Срезневский 2: 645; Miklosich 1862–1865: 638).

прикасанънъ ἀφῆ допир, докосване

прикасание (въ домъи водаще и. и прикасание роуцкы просаще., л. 85с); Фиксации (3) – Миней 1097 г., Пролог, сборник Златая цепь (Срезневский 2: 722; Miklosich 1862–1865: 668; СДЯ 8: 446; СРЯ 19: 174).

природъ потомство на добитьк

природъ (многъ во приевитѣкъ овыцъ бѣвають отъ вълны. и отъ млѣка и отъ природа., л. 212а); Фиксации (1) – Михановичев хомилиар (Miklosich 1862–1865: 678).

приснѣство γυνήσιος законност, истинност; близост

приснѣство (послоушѣстваща гѣствоу ѿго. и приснѣство сновѣства. и равъночѣстѣнонеже къ ѿцю, л. 117b, се во естъ приснѣство хытѣрихъ исцѣлитель. и любитель ихъ, л. 163с)

без гр. приснѣство (да оувѣмъ колико приснѣство иматъ хѣ къ дѣвамъ. подающамъ милостѣнию обило, л. 119а, X – оу своенни); Фиксации (1) – *Второ слово срещу арианите* (Пенкова 2015).

провѣртѣнънъ провѣртане, пронизване, пробиване

без гр. провѣртѣнни (вельвоудоу сквозѣ провѣртѣнни игълиноу пронти. неже богатоу въ црѣстви и нѣвскоу., л. 104с); Фиксации (1) – Миней 1097 г. (Путянин миней XIV.) (Срезневский 2: 775; Miklosich 1862–1865: 692; СДЯ 9: 25). Лексемата е в цитат от Мт 19:24.

противѣнъ ἀντίθεσις противоположност

противѣю (противѣж оуже сѣмоупротивѣю, л. 62d)

без гр. противѣн (сѣго ради пакы рече к нимъ миръ вамъ. противѣн даѣ вранил. 169а); Фиксации (3) – *Хроника* на Георги Амартол, Изборник 1076, Княжи изборник (Срезневский 2: 813; Miklosich 1862–1865: 708; СРЯ 20: 253; СДЯ 9: 217; Федер 2008: 184 съпротива). В Чудовския псалтир противление, противѣство.

първореченъ προεργημένην изречен, споменат по-рано

първоречѣноу (тогда оуже и самъ възлагаеть рѣкоу глѣ. повѣрѣваю. воуди вама. за първоречѣноу же виноу., л. 74d); Фиксации (1) – *Паренесис* на Ефрем Сирин (СРЯ 14: 204; Aitzetmüller 1990: 401).

първѣцъ πρῶτος първи, първенец

първѣци (къ нимъ първѣци посѣла. онѣхъ оуста затѣкаа а нѣ кажа. вѣсе неже отъ сѣбе конѣуавати, л. 113b); Фиксации (2) – 13 слова на Григорий Богослов, Дионисий Ареопагит (Срезневский 2: 901; Miklosich 1862–1865: 715).

прѣдѣпжѣти (сътворити) προωδοποιέω начало

прѣдѣпоутѣи створи (прѣдѣпоутѣи створи сима, л. 58b); Фиксации (3) – *Пандекти* на Никон Черногорец, Миней за юни, Скрижаль II (Miklosich 1862–1865: 726; СДЯ 8: 106; Бончев 2012: 63 – шествие напред, напредване; СРЯ 18: 207).

прѣдѣснати (προλάμπειν) сияя преди (нещо друго), предварително

без гр. прѣдѣснати (се нѣнѣ гѣскааго праздниѣка прѣдѣснати свѣтлостъ, л. 231c); Фиксации (2) – *Шестоднев*, миней за август (Бончев 2012: 63; СРЯ 18: 209).

прѣлюбвѣзнь (προσφιλής) прелюбезен

без гр. прѣлюбвѣзнаго (теплоты вашезаѣраше. и желаниа вашего прѣлюбвѣзнаго нѣ молю въ дадите ми въ заимѣ скрижали срдѣцъ вашихъ, л. 107a); Фиксации (2) – Чудеса на Света Богородица, Апостол (Христианополски) (Miklosich 1862–1865: 735; Slovník 31: 456; Бончев 2012: 70 благоразположен; СРЯ 18: 269).

прѣстоѣпоклатьи прѣстѣпване на клетва, клетвонарушение

без гр. прѣстоѣпоклатьи (и прѣстоѣпоклатьи къ неправдѣ. и троудѣ своимъ прилагають, л. 96c, *Х прѣстоѣпоклѣтїи*); Фиксации (2) – Синайски евхологий, 13 слова на Григорий Богослов (Срезневский 2: 867; Miklosich 1862–1865: 746; Slovník 31: 492; СС 1999: 552; СРЯ 19: 62).

прѣщедръ (πανοιχτήριον) прещедър, милостив (за Бог)

без гр. прѣщедръи (не тѣчнѣи во телеса наша трѣбѣти. прѣщедръи. и прѣмилостивъ и вѣ нашъ, л. 196b); Фиксации (5) – Супрасълски сборник, Синайски евхологий, Сказание за Борис и Глеб, Успенски сборник, *Житие на св. Сава* от Дометиан (Slovník 31: 502; Miklosich 1862–1865: 752; СС 1999: 554; СР 2:531; СРЯ 19: 85; Даничић 2: 509; СДЯ 8: 337).

равѣночисльнъ (ισάριθμος) равен по численост, брой

без гр. равѣночисльнѣи (Братїи да видимъ ѹбо глѣтъ равѣночисльнѣи ꙗꙗмъ, л. 118c); Фиксации (5) – Миней 1097 г., Миней (септември, февруари, ноември), Скрижаль 1656 г. (Срезневский 3: 8; Miklosich 1862–1865: 768; Бончев 2012: 115; СРЯ 21: 118).

равѣноестѣствнъ (ὁμοούσιος) еднакъв по природа, единосъщен

без гр. равѣноестѣствнѣи (и животворащїи. и равѣноестѣствнѣи тронци, л. 183b); Фиксации (5) – *Второ слово срещу арианите* на св. Атанасий Александрийски, Супрасълски сборник, Миней 1096 г., Написание за правата вяра, Житие на Александър Невски (Срезневский 3: 7; Miklosich 1862–1865: 768; Slovník 32: 544; СС 1999: 565; СР 2: ; СРЯ 21: 110).

раствѣлѣти διαφθείρω развратя

раствѣлѣномъ (тако же во нюдѣи не пришѣдѣше досадиша. тако и еже възлещи. житїемъ раствѣлѣномъ. еже во въ сквѣрнѣнахъ ризахъ вънїти сирѣчь жиѣнїе нечїсто имоуще, л. 113d); Фиксации (3) – Ефремовска крѣмчая, руски хроники,

Княжи изборник (Срезневский 3: 50; Miklosich 1862–1865: 791; Максимович 2010: 296; Федер 2008: 194; СРЯ 22: 34).

ращѣтати сѧ ἀπαλλάσσω отделя се

ращѣтавъ (ращѣтавъ же сѧ отъ тѣлесѧ. идѣ отъ пища въ адъ, л. 146b); Фиксации (2) – Михановичев хомилиар, миней на Вук Караджич (Miklosich 1862–1865: 793).

рѣтовати (ἀμιλλᾶσθαι) стремя се силно към нещо

без гр. рѣтѣжѣше (не рѣтѣжѣше. не завидѣше. не лѣжѣше между собою. не величѣше сѧ на братию, л. 231b, X – рѣвноуѣше); Фиксации (4) – 13 слова на Григорий Богослов, *Златоструй*, *Проповеди* на Кирил Туровски, чети-миней (Срезневский 3: 61; Miklosich 1862–1865: 798; СДЯ 10: 369; Popovsky 1999; СРЯ 22: 148).

самолюбѣць (φίλαυτος) себелюбив човек

без гр. самолюбци (бѣ во мѣрдѣ сы и ѹлѣколюбѣць. и хотѣи спѣсению ѹлѣвскоу-моу. кажетъ ны да вѣдемъ мѣстѣи. милосрѣди. самолюбци., л. 159c); Фиксации (4) – Пчела, Стоглав, Апостол (Слепченски), Сборник с жития (Срезневский 3: 129; Miklosich 1862–1865: 820 без упоменати източници; Бончев 2012: 141; Slovník 27: 13; СРЯ 23: 42; СДЯ 10: 568).

словѣсѣствовати говоря, разговарям

без гр. словѣсѣствоуиѣ (ни лѣхо словѣсѣствоуиѣ, л. 205c); Фиксации (1) – *Беседа* на Презвитер *Козма срещу богомилите* (Miklosich 1862–1865: 857 словесовати, СРЯ 25: 98). Лексемата е в цитат от Мт 6:7. Според Спасова лѣхословѣсѣствоуиѣ би могло да е композитно образување (Спасова 2014: 174).

срѣдовѣчѣе средна възраст, зрелост

без гр. середовѣчѣиѣ (аще ли кто. и .ѣ. не можетъ. понѣ .л. аще во кто въ оуности. не доспѣетъ оугодити бѣи. понѣ въ середовѣчѣиѣ, л. 142d); Фиксации (3) – *Беседи върху Евангелието* на папа Григорий Велики, Софийски временник XV–XVI в., Сказание за Адам (Срезневский 3: 244; Slovník 37: 154; СРЯ 27: 140).

старѣиство πρεσβυς достоинство

старѣиство (ако члци старѣиство и начатѣкъ ѹтоуѣ сирѣчь бѣ оца же оставѣ о снѣ бесѣдоуѣть, л. 4d; а не вѣдѣща. и мѣньша сихъ. гласима по всѧ дѣни има. нѣ единого тѣчию искаашете. еже старѣиство оулоуѣтитѣ., л. 227d; знѣи ми бѣиста оуѣеника. того ради старѣиство приати, л. 228d, X – старѣишинѣство), старѣишѣство (обою же мѣстоу старѣишѣство о томъ оукрѣплѣетъ дѣшо ѣа, л. 25a, B X – старѣиство); Фиксации (1) – Климент Охридски (Похвала за Михаил и Гавриил) (Miklosich 1862–1865: 881; Христова 1994: 248).

стрѣченѣе στίγμῃ точка

стрѣченѣе (не подоваѣтъ во ѣ коньчѣнаго стрѣченѣе поставити въ ничѣсоже л. ба); Фиксации (5) – *Богословие* на Йоан Екзарх, *Шестоднев*, Тълковна палея, *Слова срещу арианите*, 13 слова на Григорий Богослов XI в. (Срезневский 3: 289; Miklosich 1862–1865: 897; СРЯ 28: 164).

сѣвѣстелъ ἐπιστήμων сведущ, който знае истината

сѣвѣстелъ (и сѣтихъ оучени сѣвѣстелъ., л. 133а); Фиксации (2) – глаголически фрагменти, *Беседи върху Евангелието* на папа Григорий Велики (Срезневский 3: 343; Miklosich 1862–1865: 916; Slovník 38: 241; СРЯ 23: 129).

сѣизвѣстовати потвърждавам, свидетелствам

без гр. сѣизвѣстоуѣть (сѣизвѣстоуѣть же се и прѣкъ гл҃а. тако сладѣка грѣтанимо кмоу словеса твоа. пауче мѣда оустомѣ моимѣ, л. 126b); Фиксации (1) – Клоцов сборник (Miklosich 1862–1865: 926).

сѣпинати (ἐμποδίζειν) преча, възпрепятствам, спѣвам

без гр. сѣпинаѣщаго (сѣпинаѣщаго шѣстие наша ѣже на бѣжиѣ., л. 219d); Фиксации (4) – *Хомилии* на Йоан Златоуст от 1574 г., Изборник 1073 г., *Тълковно евангелие* на Теофилакт Охридски, Методий Патарски (Срезневский 3: 399; Miklosich 1862–1865: 944; Симеонов сборник 2: 170; СРЯ 27: 33).

сѣтънничъ ἐκατοντάρχης прил. от сѣтънникъ, който се отнася до началника на стотниците, центуриона

сѣтъннича (уѣсо ради исцѣливѣ раба сѣтъннича. незовомѣ ницѣмѣже на вѣскрѣшениѣ мъртвѣца приде вѣдѣи вса, л. 137а); Фиксации (3) – Постен триод XI в., Житие на Свети Сава от Дометиан, *Пандекти* на Никон Черногорец (Срезневский 3: 430; Miklosich 1862–1865: 962; Даничић 3: 1317).

сѣцѣгло ἰδιος лично

сѣцѣгло κατ'ἰδίαν (понеже близъ бѣ храма приводитъ а тоу сѣцѣгло. исцѣлѣти га, л. 74b, *В Г Хиѣдина*); Фиксации (5) – Синайски псалтир, *Второ слово срещу арианите*, Николско евангелие (Марко 9:1), *Постнически слова* на Исак Сирий, Римски патерик (Срезневский 3: 636; Miklosich 1862–1865: 906; Пенкова 2015). Вж. и сѣцѣглождѣръ (*Пандекти* на Антиох, XV в.; Miklosich 1862–1865: 906).

Според Е. Мирчева в основата на значението на лексемата сѣцѣглъ стои индоевропейският корен **kai-* (сѣцѣглѣ образувана от префикс сѣ- в смисъл на „изцяло“ и цѣглъ със значение „изцяло“), като е налице етимологична връзка с цѣлѣ. В славянските преводи на *Учителното евангелие* и на *Четириите слова против арианите* на Атанасий Александрийски употребите на сѣцѣглъ разкриват по-особен смисъл – те са натоварени не просто със семантика „един-единствен“, а с нюанс и допълнителен акцент „неповторим, уникален“, като по този начин се цели да се покаже специфична градация на уникалността, единичността, своеобразието на изтъкваната единственост. Мирчева отбелязва, че всички фиксации на сѣцѣглъ в тези два паметника са свързани с разсъждения около уникалността и неповторимостта на Бог-Син и така се отличават от останалите примери в старобългарски паметници (Мирчева 2016).

трѣлакотѣнь (τρίπηχυς) дълг три лакти

без гр. трѣлакотѣньи (да вънрадите чѣто хощете ꙗлати. трѣлакотѣньи съ чловѣкъ. нѣстъ касана сѧ. не престаи и слави., л. 82d); Фиксации (1) – Пролог за юни (Бончев 2012: 232).

трѣзвѣнь (νηφάλιος) трезвен, здрав

без гр. трѣзвѣною (отѣгѣнавѣше отѣ себе злыи съ недѣлѣтъ. молими сѧ чистомъ срдѣцемъ. и трѣзвѣною съвѣстѣю. да и к намѣ речеть, л. 159a); Фиксации (2) – *Хомили* на Йоан Златоуст от 1574 г., *Слепченски апостол* (Срезневский 3: 517; Miklosich 1862–1865: 1012; Slovník 43: 514).

тѣщеславѣнь (κενόδοξος) тщеславен, суетен

без гр. тѣщеславно (всакомѣ просѧщюмѣ оу тебе дѧи. творѧи во милость тѣщеславно., л. 219c); Фиксации (5) – *Пандекти* на Антиох XI в., *Паренесис* на Ефрем Сирин, *Лествица* на Йоан Синайски, *Устюжка крѣмчая*, *Апостол* (Гал. 5:26) (Срезневский 3: 535; Slovník 43: 536; Miklosich 1862–1865: 1019; Бончев 2012: 236).

оубѣждѣнье (παράκλησις) убеждаване, завладяване, интригуване

без гр. оубѣждѣниемъ (лѣсти дрѣжии бѣша. въпрѧжени дѧиволомъ. сего радн напрасно зѣвани бѣша. оубѣждѣниемъ., л. 194b); Фиксации (3) – *Номоканон* на Методий, *Никодимово евангелие*, *Ефремовска крѣмчая* (Miklosich 1862–1865: 1032; Slovník 44: 588; Бончев 2012: 241; Максимович 2010: 351).

оуваждати μαράινω исушавам, правя нещо да увехне

оуваждеть (а иже на камени. немощни тѣуюю. нѣстъ во равѣно никомоу же напасть творѧщю. оучение да оуваждеть напастѣмъ настоѧщимъ, л. 139d, *Х да веждеть*); Фиксации (2) – *Супрасѣлски сборник*, *Паренесис* на Ефрем Сирин (Miklosich 1862–1865: 1034; Slovník 44: 594; СС 1999: 725; Aitzetmüller 1990: 530).

оудевелити/оудовелити (παχύνειν) развалям

без гр. оудевелимъ (оухание не оудевелимъ зѣлѣми вои ми, л. 133d); Фиксации (4) – *Шестоднев*, *Изборник* 1073 г., *Патерик* XIII в., *Паренесис* на Ефрем Сирин (Miklosich 1862–1865: 1039; *Симеонов сборник* 2: 184; Бончев 2: 245).

оудовѣлѣти ἀρκέω имам достатѣчни сили, в състояние сѣм (да направя нещо)

оудовѣлѣ (мѣножицею исцѣлѣние приѧти. страстни ѿ мѣньшихъ. такоже при корѣниѣ. тако творѧщихъ знаменѧи. оудовѣлѣ сила чоудеса творити, л. 89a); Фиксации (2) – *Трипесенник* за Велики Вторник, втори синаксар, *Синайски евхологий* (Бончев 2012: 247; СС 1999: 729).

оусмѣтворѣць (σκηνοποιός) гр. ковчезник, общар (прозвище на апостол Павел като техен покровител); Фиксации (1) – *Беседи* на Йоан Златоуст (сборник от ЦИАИ 1521: л. 272a от 1564 г., *Цибранска-Костова* 2016).

без гр. оусмѣтворѣць (и павѣлъ оусмѣтворѣць. и давѣдъ црь. и ишѣвъ богатѣ. занѣ кѣждо ихъ. строѧше свое дѣло, л. 97c, В ѡсмѣшѣвъць, Г оусмѣшѣвъць)

Единственият новозаветен контекст, документиращ професионалното занимание на апостол Павел (Деян. 18:2–3), посочва, че той е бил σκηνοποιός – лексемата е абсолютен hapax legomenon в целия Нов завет. Поради тази причина, според М. Цибранска, тя се явява специфичен маркер на стара текстова традиция, отразявайки определена историческа реалия, доколкото апостол Павел е бил разпознаван като производител на ремъци, обувки, носилки, хамаци, балдахин, обработени кожи и др. Авторката открива в Житието на св. Никола Софийски и в сборник от ЦИАИ 1521 композитите ουσμωσὴν βύχνης, ουσμωσὴν βύχνης, ουσμωσὴν βύχνης. Лексемите ουσμα, ουσμή, ουσμαрь се приемат в изследователската традиция като прабългаризми (Цибранска-Костова 2016: 2–7).

οἰκονομία μόνωσις уединение, усамотение

οἰκονομία (и добро естъ ꙗгда добро боудеть οἰκονομία. ꙗгда подобаетъ молити сѧ бѣи. οὐбо безмѣлвѣю естъ ѿць. и тишина и отишнѣ. отъ всѣхъ мѣлвѣ свѣдаѧ ны, л. 81d); Фиксации (5) – Римски и Синайски патерик, Житие на св. Сава от Дометиан, Минеи от 1096 г. и 1097 г., Първа книга Макавеи, Требник – молитва за дъжд (Срезневский 3: 584; Miklosich 1862–1865: 1084; Даничић 3: 1459; Бончев 2012: 247).

χοδατаницъ ходатай, застъпник

без гр. χοδατаница (блажени милостиви и ако ти помиловани боудуть. милость и любѣ добръѧ χοδατаница цесарьствѧ вожиѧ. тѣмъ οὐбо възлюбимъ, л. 165c); Фиксации (1) – Стихирар от 1163 г. (Срезневский 3: 694; Miklosich 1862–1865: 1093).

чловѣкоадыць (ἀνθρωποφάγος) човекоядец

без гр. чловѣкоадыць (изъобрѣтаниѧ дѣавола. такоже чловѣкоадыць звѣрь. паче же не звѣрь. нъ самого врага чловѣчѣска, л. 106a); Фиксации (2) – Пролог от XIV в., Михановичев миней (Miklosich 1862–1865: 1120; Бончев 2012: 331).

юнотънъ (νεανικός) млад

без гр. юнотъка (ако не рече дѡу нъ юнотъкоу. прѣвѣ бо то речемъ, л. 179c); Фиксации (1) – Рилски листове (Slovník 49: 931).

Особено внимание заслужават и онези лексеми от *Учително евангелие*, които не са засвидетелствани в класическите старобългарски паметници и в привлечените тук за сравнение източници (лексикографски справочници, речници и речник-индекси на средновековни славянски паметници, изследвания). Те условно се определят като hapax legomena, доколкото включването на нови паметници в лексикалното сравнение може да промени картината. Затова е много важно уточнението, че класифицирането на дадена лексема като хапакс става единствено „засега“, защото с всяко ново издание на славянски текст, в което има лексикален индекс, кръгът на хапаксите се стеснява все повече и повече (Спасова 2008: 134–135). Явор Милтенов нарича хапаксите

„вътрешни“ маркери, характеризиращи превода на *Диалозите* на Псевдо-Кесарий (Милтенев 2006: 221, 195–202).

По-нататък са отделени 41 редки думи от текста на *Учителното евангелие*, нерегистрирани засега в нито един от паметниците, използвани за лексикографската съпоставка в настоящото проучване. Необходимо е да се отбележи обаче, че в повечето случаи в паметниците са известни думи от същото словообразователно гнездо, които се посочват във всяка речникова статия. Речниковите единици, които приемам за хапакси, следват подредени по азбучен ред:

валовати $\theta\epsilon\rho\alpha\pi\epsilon\upsilon\omega$ лекувам

валоуѹще (не вредаше нъ яко стражѹще съ нимъ. валоуѹще яззыкѹмъ. и волѣзнь отемлюше. и лоуѣзнь помагающе, л. 145d, Г – врачоуѹще, Х – врачующе)

Думи от същия корен: валии Мариинско евангелие, Синайски евхологий, Синайски псалтир, Супрасълски сборник, Тълковен псалтир XII в., чети-миней за септември, валинскъ чети-миней за декември, валованъ Синайски евхологий, *Огласителни поучения* на Кирил Йерусалимски XII в., вальство Синайски евхологий, *Хроника* на Георги Амартол, *Беседи* на папа Григорий Велики, Киевски листове и др.

благочаианъ $\chi\rho\eta\sigma\tau\acute{o}s\ \acute{\epsilon}\lambda\pi\acute{\iota}s$ добра надежда, добро очакване

блѣочаиане (тѣжко си мѣнаше. въпрашаеъ же и. кое се лѣто имать. въвода и въ блѣочаиане. оставлаеъ же и дързати не на величание, л. 89d)

богатъстволѹбъць ($\phi\iota\lambda\omicron\pi\lambda\omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\varsigma$) който обича богатството, сребролюбец

без гр. богатъствоулюбъць (не боудеть богатъствоулюбъць постѣи сѧ и моли сѧ лѣтъкъ несть и въдръ. и мѣлостива себе приготоваеъ бѧ, л. 92d)

Подобни сложни думи: богатолюбивъ, богатолюбивца (у Миклошич без посочване на източника)

боговидѣтель ($\theta\epsilon\acute{o}\pi\tau\tau\eta\varsigma$) който е видял Бог – обозначение на Мойсей

без гр. бѣвидѣтелѧ (кольми паѹе вѣсѣдоуѣи съ богѹмъ. постѹмъ и мѣтвою. си доврѣи изволенни носеѧ бѣвидѣтелѧ съдѣасте, л. 93a)

Думи от същото словообразователно гнездо: боговидѹць Климент Охридски, *Беседа* на Презвитер Козма, Супрасълски сборник, Миней 1097 г.

богодѣхнѣнь $\theta\epsilon\acute{o}\pi\nu\epsilon\upsilon\sigma\tau\omicron\varsigma$ вдъхновен от Бога

богодѣхнѣньими $\theta\epsilon\omicron\pi\nu\epsilon\upsilon\sigma\tau\omicron\upsilon$ (якоже во несть истиноу рещи. вѣсѣми богодѣхнѣньими кѹнигами. съшаклевета нъ видимъ., В – богодѣховѣньими, Г – бѣгодѣхновенными, Х – бѣгодѣхновенными, л. 193c)

Срв.: богодѣхновенъ Енински апостол, *Слова* на Климент Охридски, *Беседа* на Презвитер Козма, чети-миней за юли, октомври, *Пандекти* на Антиох XI в. и др.

боуравати $\kappa\lambda\upsilon\delta\omega\nu\acute{\iota}\zeta\omicron\mu\alpha\iota$ вълнувам се

боуравати (и вѣсѣ же ношъ оставлаеъ боуравати. оубоуждѧи ихъ сѣдѣца. и вълагаѧ въ вѣщѣшю его любѣвь, л. 83b)

Думи със същия корен: *во҃урьнѣ* Синайски псалтир, Супрасълски сборник, *Пандекти* на Антиох XI в., *Хроника* на Георги Амартол, Апостол (Шिशатовацки), *во҃уриа* Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Синайски псалтир, Синайски евхологий, Супрасълски сборник, *Златоструй*, Остромирово евангелие, Путятин миней XI в., *Пандекти* на Антиох XI в., *Беседи* на папа Григорий Велики, *Хроника* на Георги Амартол, Новгородски летопис 6633 г., Изборник 1076 г. и др.

вѣдрѣвѣ бодър, неспящ

без гр. *вѣдравьн* (не х҃ляа вашаѣа молитвы се глаголю. ни о҃убо. нѣ вѣдравьн готова на моление, л. 125с)

Думи със същия корен: *вѣдрѣ* Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Мариинско евангелие, Савина книга, Синайски евхологий, *Диалози* на папа Григорий Велики, *Хроника* на Георги Амартол, *Паренесис* на Ефрем Сирин, *Симеонов сборник*, Княжи изборник и др.; *вѣдрѣливѣ* Зографско евангелие, *Златоструй*, *Григоровичев паримейник*, *вѣждѣ* Супрасълски сборник *вѣзальнѣ* (δεσμευτικός) силно обвързващ

без гр. *вѣзѣльнѣ* (молю же сѧ и н҃ынѣ о҃убо братиѣ. вѣжми нѣ о҃убо враждѣ сѧ нашаѣа. вѣзѣльнѣ и прѣлютѣ. многа во различїа имать ло҃укавѣна, л. 117d)

Срв.: *вѣзальнѣ* Октоих, чети-миней за октомври, Кръмчая, *Пандекти* на Антиох XI в., *вѣзати* Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Савина книга, Енински апостол, Супрасълски сборник, Остромирово евангелие, Слова на Исак Сирин, Апостол (Шिशатовацки), *Златоструй*, чети-миней за януари, Псковски летопис 6979 г., Ефремовска кръмчая и др.

до҃ушесѣпасьнѣ (ψυχοσώος) душеспасителен

без гр. *до҃ушесѣпасьнааго* (нѣ понеже не лѣтъ ѣсть. научьнѣше вѣсплатити сѧ. ѣдиначѣ дръжимѣ сѧ до҃ушесѣпасьнааго сего дѣла, л. 192b)

Срв.: *до҃ушесѣпасителънѣ* Послание на С. Шаховски до Д. Пожарски XVII в.

дѣиствити ενεργέω действам

дѣиствить (водо҃у занѣ дѣиствить ενεργεῖν присно, л. 48d)

Думи със същия корен: *дѣиствовати* Супрасълски сборник, Ефремовска кръмчая, Новгородски летопис 6867 г.

ѣфротеча който върви по въздуха – прозвище на пророк Илия

без гр. *ѣфротеча* (илию огняна ѣфротеча, л. 93b). Фиксацията е в заключителна част на 18 беседа, вероятно принадлежаща на Константин Преславски.

желаньнолюбвити ἐπιθυμέω желая, привърженик съм на

желаннолюбѣща (градеѣ паки оживитѣ юю. тѣмьже и она желаннолюбѣща ловитвоу, л. 58a)

златословесьникѣ (χρυσολόγος) златословесник

без гр. *златословесьникѣ* (ѧкоже съказатѣ златословесьникѣ сѧ, л. 57с)

Срв.: *златословесьнѣ* *Пандекти* на Антиох XI в., чети-миней за ноември, 13 слова на Григорий Богослов, Миней 1097 г., *златословѣ* Миней 1097 г. и др.

златоустѣнъ (χρυσόστομος) който притежава красноречие

без гр. златоустѣномъ (златооустѣномъ. съказание сѣаго евангелиа, л. 107a)

Срв.: златоустъ Асеманиево евангелие, Супрасълски сборник, Киевски листове, Устюжка крѣмчая, Савина книга, Патерик, Остромирово евангелие, Миней 1097 г., Синайски патерик; златоустѣць Михановичева крѣмчая, Михановичев Пролог, Постен триод, *Хроника* на Георги Амартол и др.

изблѣнѣти ἐκρίγνυμι изхвърля

изблѣнѣ (похваленъ бывъ законѣникъ хѣмъ авиѣ величание изблѣнѣ. никого-же мѣна быти иѣръ себе., л. 161b)

Срв. непрефигирания глагол: блѣнѣти – Лаврентиева летопис, сръбско-български номоканон.

казъ ἀφανισμός щета по лицето

казъ (аще ли се иѣтъ лица, л. 217 b)

Срв.: казити (сѣ) *Хроника* на Георги Амартол, Ефремовска крѣмчая и др.

колѣноначатителъ φύλαρχος вожд, предводител

колѣноначатителѣ (и гробъ и осыпание. землѣащтрока сего. вѣнѣаминаво во колѣна вѣ рамина. отъ колѣноначатителѣ. и ѿ погребѣнѣа, л. 186d)

красопѣвнъ мелодичен

без гр. красопѣвнѣи (органъ хѣвъ. красопѣвнѣи "зокъ. златоустѣи съ рекоу иванъ. глѣтъ же и оучитъ и съказаетъ евангѣлиѣ се, л. 122с)

мѣсачьновати/мѣсѣцовати сѣ σελήνιαζομαι лунатик съм, страдам от душевна болест

мѣсачьноуѣтъ сѣ (Приде рече чловекъ. къ иѣсови на колѣнѣ кланѣа сѣмюу и глѣ. Помилуѣи сѣа. моего. тако мѣсачьноуѣтъ сѣ. и зѣтъ стражеть, л. 88с), мѣсачьноуѣщааго (ѿць мѣсачьноуѣщааго. първое же о немъ же рече хѣ. ако вѣроуѣщоуѣ всѣ възможна, л. 88d, В – мѣсечьноуѣмаго, Г – мѣсечноуѣмаго, Х – мѣсечноуѣмаго), мѣсѣцовѣща сѣ (аще же мѣсѣцовѣща сѣ нарицаетъ. ничимъже сѣ възмоуѣае. ѿца во вѣсьноуѣщааго иѣтъ глѣ сѣ., л. 90с), мѣсѣцовѣща (тако мѣсѣцовѣща мѣногѣи исцѣли. отъмѣнѣнѣи мѣногѣихъ сѣ нарицетъ., л. 90d)

Срв.: мѣсачьнъ Зографско евангелие, Супрасълски сборник и др.; мѣсачьникъ Евангелие с тълкувания, Студийски устав; мѣсѣчина Синайски патерик, *Шестоднев* и др.

напиѣти сѣ напия се

без гр. напиѣмъ сѣ (ѣдиначе дръжимъ сѣ доушѣспасѣнааго сего дѣла. тѣмъже прѣстоуѣимъ. напиѣмъ сѣ доушѣвѣнааго сего пира, л. 192b, Х – напиѣ се)

Срв.: пиѣтъ Савина книга, Синайски псалтир, Супрасълски сборник, *Диалози* на папа Григорий Велики и др.; пиѣнство Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Синайски евхологий, Остромирово евангелие, *Слова* на Исак Сирин, Крѣмчая, *Пандекти* на Антиох XI в., Сборник от 1076 г. и др.; пиѣница Мариинско евангелие, Асеманиево евангелие, Савина книга, Остромирово евангелие, Изборник 1073 г., *Пандекти* на Антиох XI в. и др.;

пианивъ — Книга Премъдрост на Иисус, син Сирахов, пианиъствънъ — Първа книга Царства, Типик и др.

невъвалица (ἄπειρος) неопитна (жена)

без гр. невъвалици (а мариин же сего не рече. отроковици соущи и невъвалици. мѣжеви же тако правѣднѣ (!) соущоу, л. 178с)

Срв.: невъвальць Патерик, Новгородски летопис 6888 г., Книга на пророк Захарий

неплодовѣе ἀκαρπία безплодие

неплодовие (образъ когѣждо показатъ. овъ козълища нарича овъ же овъца. да овѣхъ. неплодовие покажетъ, л. 212а, Г — неплодиѣ)

Срв.: неплодство Супрасълски сборник, Миней 1096 г., неплодѣе Миней 1096 г. и др.

нескъждество ἀνέλλειπτος изобилие, щедрост

нескоудство (нескоудство поданиагавлаа, л. 49а)

Срв.: нескъждѣнъ Синайски евхологий, Миней 1096 г., *Паренесис* на Ефрем Сирин, *Слова* на Климент Охридски, Написание за правата вяра, *Симеонов сборник*; нескѣудно *Симеонов сборник*; нескъдѣа Савина книга; нескъдѣиѣнъ Мариинско евангелие, Зографско евангелие и др.

неоудовлаиѣнъ ἀκαταγώνιστος непобедим

неоудовлаио (іако ни сѣмрътъ іемоу оудолѣ. ни льсть. ієсть во неоудовлаио., л. 6d)

Срв.: оудовлаити Асеманиево евангелие, Синайски псалтир, Синайски евхологий, Супрасълски сборник, *Пандекти* на Антиох XI в., *Хроника* на Георги Амартол и др.

оскърънникъ μιαιώτης нечестивец, престѣпник

оскърънници (оскърънници все скъръннии, л. 38а)

Срв.: оскърънити Мариинско евангелие, Асеманиево евангелие, Енински апостол, Синайски евхологий, Остромирово евангелие, Супрасълски сборник, *Пандекти* на Антиох XI в., *Хроника* на Георги Амартол, *Паренесис* на Ефрем Сирин, *Слова* на Климент Охридски, *Симеонов сборник*; оскърънати Синайски патерик, Супрасълски сборник, Сборник 1076 г., *Хроника* на Георги Амартол, *Хроника* на Георги Синкел, *Паренесис* на Ефрем Сирин, оскъръненѣе Синайски евхологий, Супрасълски сборник, Устюжка крѣмчая, *Хроника* на Георги Амартол, *Паренесис* на Ефрем Сирин, *Симеонов сборник* и др.

потакъливънъ колакеυτικός угоднически, ласкателен

потакливно (нъ потакливно глѣще іѣда и вы заблоудистѣ, л. 51а)

Срв.: потаковънѣи Измарагд XIV в.

потакъливѣство колакеіа ласкателство

потакъливѣства (Да възведетъ и помалоу и наоучитъ. всакого потакъливѣства отъврѣщи сѣ., л. 101с)

Срв.: потаковѣе Дубенски сборник с правила и поучения XIV в.

пѣторити π ἐπταπλασιάζω умножавам по пет, увеличавам петкратно
пѣторивѣше (принимѣхъ и похвалы. и вѣшныи чѣсти съподобѣхъ сѧ. десѧ-
торивѣше во. и пѣторивѣше даныпазанѣ приовѣтоша мѣногы., л. 208b)

Думи със същия корен: пѣторица Пролог март–август, *Слова* на Йоан Ек-
зарх, пѣторѣ Пролог март–август, Крѣмчая Михановича, пѣть Мариинско
евангелие, Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Супрасѣлски сбор-
ник, Остромирово евангелие, Крѣмчая Михановича, *Златоструй*, Пролог
Миханович, пѣтѣи Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Асеманиево
евангелие, Супрасѣлски сборник, Остромирово евангелие, *Лествица* на Йоан
Синаит, Изборник 1073 г. и др.

родочисти γενεαλογέω излагам родословие

родоуче (рекѣ же всѧ прадѣды. и коньчавѣ до иисифа. не прѣста до тоу. нѣ
приложѣ. моужа маринна. показана. тако сеѧ ради и сего родоуче веле же. да слыша-
вѣше мѣжа марѣина, л. 175a)

Срв. родоучѣние 13 слова на Григорий Богослов

самоповелѣнѣнѣ αὐτεπάγγελτος доброволен, приѣмаш единствено
собствената свободна воля

самоповелѣнна (того оубо имѣ искрѣннаго. трѣбоуѣщаго. и самоповелѣнна по
можениѣ стоупѣи рекѣ вѣдѣа хѣ., л. 162a)

славохотѣе (ἀρεσκεία) угодничество, раболепие

без гр. славохотѣе (похоти плѣтѣскѣ пакости оубе не творѣхъ. славохотѣе не
нѣдѣи алкотѣи и жажѣ не можѣхъ оубе тѣрпѣти., л. 143a)

слѣпѣство слѣпота

без гр. слѣпѣствомѣ (нѣ слѣпѣствомѣ дѣавольмѣ. акоже рече вѣдѣа., л. 169b;
Хслѣпотою)

Думи със същия корен: слѣпота Синайски евхологий, Миней 1096 г.

стоудовати сѧ ἀναίσχυντέω не се срамувам

стоудоуѣ (и да никтоже се стоудоуѣ глѣхъ, л. 21c)

Думи със същия корен: стоудѣ Мариинско евангелие, Зографско еванге-
лие, Асеманиево евангелие, Савина книга, Синайски псалтир, Синайски евхо-
логий, Супрасѣлски сборник и др.; стоудѣнѣ Синайски евхологий, Супрасѣл-
ски сборник, *Пандекти* на Антиох XI в., Клоцов сборник, Устюжка крѣмчая,
Изборник 1073 г., *Хроника* на Георги Синкел и др.; стоудовѣнѣ Супрасѣлски
сборник, *Пандекти* на Антиох XI в., Устюжка крѣмчая и др.

слѣлѣтѣнѣ σύγχρονος съвременен, одновременен

слѣлѣтѣнѣ (вѣ мирѣ вѣ. не тако мирови слѣлѣтѣнѣ, л. 8a)

Думи със същия корен: лѣтѣнѣ Супрасѣлски сборник, Ефремовска крѣм-
чая, Миней 1097 г., *Слово* на Йоан Екзарх, Празничен миней XII в. и др.

слѣмѣромѣдрѣсть (ταπεινοφροσύνη) единство на смирение и мѣдрост

без гр. слѣмѣромоудрѣсти (вѣдѣ ли сеѧ слѣмѣромоудрѣсти ино что равнѣе.
послоушаниже нюдѣска вѣльгласѣа. сѣмѣа аврамѣ исмѣ, л. 125a).

Срв.: съмѣромѣдріе, съмѣромѣдрѣство *Пандекти* на Антиох XI в., 16 слова на Григорий Богослов, *Лествица* на Йоан Синаит, Апостол (Шишатоваци), Княжи изборник

съсѣннѣти сѧ засенчвам

без гр. съсѣннѣти сѧ (моуѣ прѣстѣпа дѣвѣы мариѧ нарицаше сѧ. многа бо прикрѣвѣннѣа тѣгда вѣшла. да съсѣннѣти сѧ рождѣство то, л. 181b)

Думи със същия корен: сѣнь Клоцов сборник, Супрасѣлски сборник, Остромирово евангелие, Пролог XIV в., *Пандекти* на Антиох XI в., *Пандекти* на Никон Черногорец, сѣньнѣ Синайски псалтир, Постен триод, Паримейник и др.

оуѣаснѣти сѧ да се уѣася, да се скова от уѣас

без гр. оуѣасни сѧ (оуѣасни сѧ небо. и оуѣстраши сѧземле. іако вѣ толико звѣрѣство. прѣложи сѧ родѣ чловѣчѣскѣи, л. 97b)

Срв. думи от същото словообразователно гнездо: оуѣаснѣти Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Супрасѣлски сборник, Савина книга, Синайски евхологий; оуѣасѣ/оуѣасѣтъ Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Савина книга, Синайски евхологий, Синайски псалтир, *Хроника* на Георги Амартол, *Паренесис* на Ефрем Сирин и др.; оуѣасѣнѣ Супрасѣлски сборник, Миней 1096 г., оуѣасѣнѣ Супрасѣлски сборник

оуѣлючнѣ ѡрѣмѣдіос подходящ, справедлив

оуѣлючѣно (тѣмѣже и оуѣлючѣноѡвѣщаѣтъ къ нимѣ, л. 39d)

Срв. думи със същия корен: ключимѣ Апостол (Шишатоваци), *Пандекти* на Антиох XI в., *Лествица* на Йоан Синаит, Путянин миней, *Богословие* на Йоан Екзарх, *Пандекти* на Антиох XI в., *Хроника* на Георги Амартол и др.; ключѣно Житие на Андрей Юродиви; ключити сѧ *Хроника* на Георги Амартол; ключати сѧ *Златоструй*, Изборник 1076 г., *Шестоднев* и др.

оуѣоуѣждати (оуѣоуѣждати, оуѣоуѣждати) ѡллотрономѣω приписвам чужди неща някому, прен. распределям неправилно

оуѣтѣждающеѧ (затѣкаѧ оуѣта маркиѣнова. и маниѣеова. оуѣтѣждающеѧ тварѣ ѡ него. коупѣно же и показѧ, л. 79a, X оуѣюждающеѧ), оуѣтоуѣжденѣпа (іако своѣго сѣна не пощадѣ. да оуѣтоуѣжденѣпа рабѣы съпасѣтъ, л. 87d)

Срв. думи със същия корен: оуѣтоуѣждити (сѧ) *Пандекти* на Антиох XI в., *Слова* на Григорий Богослов XI в., *Поучения* на Кирил Ерусалимски; оуѣоуѣждѣ Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Савина книга, Синайски псалтир, Синайски евхологий и др.; оуѣоуѣждѣ Миней септември, Книга Премѣдрост Соломонова, Книга на пророк Исаѣя и др.; тоуѣждѣ Клоцов сборник, *Пандекти* на Антиох XI в., Апостол (Шишатоваци), Остромирово евангелие, Ефремовска крѣмчая, Миней 1096 г. и 1097 г., *Хроника* на Георги Амартол, *Симеонов сборник* и др.

оуѣтавити φαίνω покажа

оуѣтавлѣ (показѧннѣ не оуѣтавлѣѣмоу, л. 23a.)

Срв. думи със същия корен: *павити* Мариинско евангелие, Зографско евангелие, Асеманиево евангелие, Савина книга, Синайски евхологий, Супрасълски сборник, Клоцов сборник, Ефремовска кръмчая, Остромирово евангелие, Сборник 1076 г., *Паренесис* на Ефрем Сирин, *Хроника* на Георги Синкел, *Слова* на Климент Охридски, *Слова* на Йоан Екзарх и др.; *павленъе* Мариинско евангелие, Асеманиево евангелие, Зографско евангелие, Савина книга, Синайски евхологий, Супрасълски сборник, *Диалози* на папа Григорий Велики, *Богословие* на Йоан Екзарх, *Пандекти* на Антиох XI в., *Хроника* на Георги Амартол, *Беседа* на Презвитер Козма и др.

ѣдиноглашенъе (ὁμοφωνία) единогласие

без гр. **ѣдиноглашениа** (и толь мнози соущіе. паче приатъни соутъ. и лѣтъ ради. и мнѣства ради. и **ѣдиноглашениа** ради, л. 179d)

Срв. думи от същото словообразователно гнездо: **ѣдиногласъе** Супрасълски сборник.

Редките думи в текста на *Учителното евангелие* (105 речникови единици) обхващат различни семантични категории – понятия, тълкуващи християнските добродетели и обозначаващи нравствени характеристики, названия на природни явления, предмети от всекидневния бит и т.н. Почти половината от тях (46) се срещат в авторските части на беседите или в части от преводните катени, за които не е установен гръцки образец: **благогласнь**, **благодатье**/**благодѣтъе**, **благошѣветънъ**, **вельгласъе**, **враждьница**, **въшѣреченъ**, **възгласънъ**, **заимованъе**, **звѣръство**, **златорѣчнѣъ**, **златоточънъ**, **кръуьмовати**, **ктысѣльство**, **любоудѣиствѣнъ**, **мъногобожьствѣнъ**, **ныръѣти сѧ**, **облѣненъе**, **одръць**, **охѣлпати**, **охжпати**, **пиренье**, **пирьникъ**, **поздънство**, **проврътѣнье**, **прѣдъсиати**, **прѣлюбъзьнъ**, **прѣстѣпоклатье**, **прѣщедръ**, **равьночисльнъ**, **равьноестъственъ**, **ретовати**, **самолювьць**, **словесьствовати**, **срѣдовѣчъе**, **съизвѣстовати**, **съпинати**, **трылакотънъ**, **трѣзвѣнъ**, **тъщеславънъ**, **оуѣжденье**, **оудѣелити**, **оусмѣтворьць**, **ходатанъ**, **чловѣкоадъць** и **юнотънъ**. В тези части се срещат и 17 хапакса (от изолираните общо 40): **богатыстволювьць**, **боговиудѣтель**, **вѣдрѣвъ**, **взальнъ**, **доушѣспасънъ**, **ѣиротеча**, **златословесьникъ**, **златоустънъ**, **красопѣвънъ**, **напиати сѧ**, **небъвалица**, **славохотъе**, **слѣпство**, **съмѣромъдрость**, **съсѣнити сѧ**, **оужаснити сѧ**, **ѣдиноглашенъе**. От тази статистика може да се заключи, че 44% от редките думи и хапаксите се срещат в оригиналните авторските части на беседите, които обхващат много по-малко текст в сравнение с текста на преводните части.

Направените лексикални и лексикографски наблюдения поставят на първа позиция по брой лексикални съвпадения на *Учителното евангелие* с богослужебния сборник *Миней*, запазен в ранните Новгородски преписи от 1096 и 1097 г. Общите редки лексеми между двете произведения са 32: **благогласнь**, **благолювье**, **богопротивьникъ**, **видѣтель**, **въспоръе**, **въсецѣсарь**, **вѣньцѣдатель**, **десаторити**, **добльнъ**, **доброизволенъе**, **звѣрити сѧ**, **златословесънъ**, **златоточънъ**, **издрицати**, **истъщѣвати**, **мъногобожьствѣнъ**, **незавьримъ**, **ныръѣти сѧ**,

одръць, пирень, подвизатель, прикасанье, проврътѣнье, прѣдъпжтъе (сътвори-ти), прѣдъснати, равъночисльнъ, равъноестъствѣнъ, рашетати сѧ, ретовати, оуе-динень, чловѣкопядць. От тях единствено с този паметник съвпадат 3 редки лексеми: вѣспорѣе *προσάντης*, златоточнъ, *незаъриимъ ἀνύποπτος*. Минеят като химнографска богослужебна книга съдържа служби за неподвижните християнски празници, разположени според църковния календар. Най-общо минеите се делят на служебни (с четива за денонощния богослужебен цикъл), празнични (със служби за големите християнски празници и най-почитаните светци) и общи (в тях общи служби не са разположени в календарен ред). Сред старобългарските минеи са Синайският празничен малък миней от XI в. (2 листа част от служба за Йоан Кръстител и Канон за апостолите Петър и Павел), съхраняван в Синайския манастир „Св. Екатерина“ (MS 4/N), и служебният празничен миней (Драготин) от края на XI – началото на XII в. (около 12 служби или части от тях; 48 палимпсестни листа в апостол от края на XII в. от НБКМ № 880) – открит и частично издаден от Христова-Шомова (Христова-Шомова 2009). Вероятно самият Константин Преславски заедно с Климент Охридски и Наум Охридски е участвал в съставянето на славянската версия на минея. Името на Константин се чете в Канон за архангел Михаил с фразов акростих, в Канон за Рождество Христово с фразов постишен акростих, в цикъл от 24 предпразнични стихире за Богоявление, в Служба за св. Методий, в Канон-трипеснец за Предпразненство на Успение Богородично с фразов акростих, а предполагаемо неговото име се свързва още и с канона за св. Димитър Солунски (Йовчева 2008: 114–124 и цит. лит.).

Голяма лексикална близост показва речниковият фонд на *Учителното евангелие* със сборката от 13 слова на Григорий Богослов (13 общи редки лексеми): видѣтель, вѣзирание, доброразоумие, женатъць, истѣшевати, негрѣдѣние, несварливъ, пирѣникъ, посрѣдые, прѣвъць, прѣстѣпоклатье, ретовати, стрѣчение. По своя характер сборникът е свод от слова, свързани с най-важните християнски празници – Рождество Христово, Пасха, Петдесетница и др. Сборникът с 13 слова на Григорий Богослов, подобно на *Учителното евангелие*, задоволява острата необходимост от проповеднически четива, неизменен елемент на църковната действителност. Най-ранният ръкописен свидетел на колекцията е руски препис от XI в. (РНБ, СПб. Q.n.I.16). В науката преобладава мнението, че преводът на 13-те слова на Григорий Богослов е записан с глаголица през X в. в България (подробна библиография вж. у Спасова 2008: 127), но началото на превеждането на съчиненията на Григорий Богослов на старобългарски език може да се отнесе още към края на IX в. в Североизточна България. Преводачи са двама книжовници (има двукратни преводи на Словото за Рождество Христово и на Словото за градобитието), които следват плисковско-преславската книжовна традиция, като единият вероятно е пряк ученик на Кирил и Методий (Спасова 1994: 22–25). Първоначалният превод на колекцията от 13

слова е запазена в две версии: а) архаична – с транслитерация на кирилица без редактиране на превода; б) преславска версия – с транслитерация на кирилица с частично редактиране, извършено в Преславския книжовен кръг и обкръжението на цар Симеон (Спасова 1994; Спасова 2008: 126–128 и цит. лит.).

На трето място най-близо в лексикално отношение до *Учителното евангелие* стои Супрасълският сборник, с който са налице 10 общи редки лексеми: вѣсьиненъ, довлѣнъ, крѣуѣновати, мрачение, мѣногобожѣствѣнъ, одръць, охжпати, прѣшедрѣ, равѣноѣствѣнъ, оуѣждати.

Следва кръг от паметници, с които *Учителното евангелие* има с по 6, 7 и 8 общи редки лексеми:

Патерични разкази – 8 (вражѣдница, звѣрство, зѣлостъ, лихониматель, неспѣнисканѣ, съцѣгло, оудѣелити/оудѣелити, оуѣдинѣнѣ), *Шестоднев* на Йоан Екзарх – 7 (добронзволѣнѣ, нѣрѣти сѧ, обильство, посрѣдѣ, прѣдѣснати, стрѣченѣ, оудѣелити/оудѣелити), *Пандекти* на Антиох XI в. – 6 (вражѣдница, вѣсьинѣнѣ, гнѣводръжанѣ, немошѣвати, охжпати, тѣшеславѣнъ), *Паренесис* на Ефрем Сирин – 6 (богопротивникъ, негрѣдѣнѣ, овѣнѣнѣ, прѣворечѣнъ, тѣшеславѣнъ, оуѣждати), *Второ слово срещу арианите* – 6 (благодатѣ/благодѣтѣ, вѣсьинѣнѣ, немошѣвати, присѣство, равѣноѣствѣнъ, съцѣгло), *Богословие* на Йоан Екзарх – 6 (благодатѣ/благодѣтѣ, благошѣвотѣнъ, кѣспѣльство, мраченѣ, мѣногобожѣствѣнъ, стрѣченѣ), *Беседите върху Евангелието* на папа Григорий Велики – 6 (звѣрити сѧ, лювоѣистѣвѣнъ, озрѣчѣнъ, охжпати, срѣдовѣчѣ, съѣстѣлѣ), *Златоструй* – 6 (довлѣнъ, заимованѣ, звѣрство, недѣжжѣникъ, охжпати, рѣтовати), Ефремовска кръмчая – 6 (достовѣрѣ, заимованѣ, изѣтованѣ, поздѣнѣство, растѣлѣти, оуѣждѣнѣ).

Тъй като става въпрос за редки лексеми, естествено изглежда заключението, че само 11 от всичките 105 редки лексеми в *Учителното евангелие* на Константин Преславски присъстват в корпуса на класическите старобългарски паметници (вѣсьинѣнѣ, довлѣнъ, мѣногобразѣчѣ, недѣжжѣникъ, одръць, прѣстѣжопоклатѣ, прѣшедрѣ, равѣноѣствѣнъ, съцѣгло, оуѣждати, оудовѣлѣти). Най-много (7) са фиксациите в Супрасълския сборник (вѣсьинѣнѣ, довлѣнъ, одръць, прѣшедрѣ, равѣноѣствѣнъ, оуѣждати, оудовѣлѣти), следван от Синайския евхологий (4: мѣногобразѣчѣ, прѣстѣжопоклатѣ, прѣшедрѣ, оудовѣлѣти), Синайския псалтир (2: съцѣгло, оудовѣлѣти) и Мариинското и Зографското евангелие (1: недѣжжѣникъ).

По отношение на редките лексеми, които на този етап от проучването на *Учителното евангелие* не са регистрирани засега в друг паметник, трябва да се отбележи, че почти за всички се откриват в други паметници думи от същото словообразователно гнездо. Изключения правят само следните 6 сложни лексеми: благочапанѣ $\chi\rho\eta\tau\acute{o}\varsigma\ \epsilon\lambda\pi\acute{\iota}\varsigma$, ѳиротѣча, желанѣнолюбѣти $\epsilon\pi\iota\theta\rho\mu\acute{\epsilon}\omega$, колѣноначѣтитѣл $\phi\acute{\upsilon}\lambda\alpha\rho\chi\omicron\varsigma$, красопѣвѣнъ, самоповѣлѣнѣнъ $\alpha\upsilon\tau\epsilon\pi\acute{\alpha}\gamma\gamma\epsilon\lambda\tau\omicron\varsigma$. Съществува известна вероятност те или някои от тях да представляват нео-

логизми на Константин Преславски. С най-голяма сигурност това може да се предположи за композитата, които са преобладаващата част (15) от хапаксите – **благочапанѣ** χρῆστός ἐλπίς, **богатыстволубѣць** (φιλοπλούσιος), **боговидѣтель** (θεόπτης), **богодѣхнѣнѣ** θεόπνευστος, **благодатыѣ/благодѣтыѣ** (εὐεργεσία), **благолубѣѣ** φιλαρχία, **доушеѣспасѣнѣ** (ψυχοσώος), **златословѣсьникѣ** (χρυσολόγος), **златоустѣнѣ** (χρυσόστομος), **колѣноначатитѣль** φύλαρχος, **красопѣвѣнѣ**, **родочисти** γενεαλογέω, **самоповелѣнѣнѣ** αὐτεπάγγελτος, **сѣлѣтѣнѣ** (ταπεινοφροσύνη), **ѣдиноглашенѣѣ** (ὁμοφωνία). Сложната дума **ѣфиротѣча**, засвидетелствана в заключителната част на 18-та беседа, е изграден по модела на **прѣдѣтѣча** (прозвище на Йоан Кръстител), познат на класическите старобългарски ръкописи, на словата на Климент Охридски, Ефремовската кръмчая и др. паметници. Вероятно е калка от αἰθήροδρομος, аналогично на **прѣдѣтѣча**, така че Константин е ползвал готов вече словообразователен модел.

Една трета от всичките хапакси са глаголи (**благочапати**, **боуривати**, **дѣистивити**, **желанѣнлюбити**, **изблѣнѣжти**, **мѣсачьновати/мѣсачьновати сѣ**, **напиати сѣ**, **пѣторити**, **родочисти**, **стоудоватисѣ**, **сѣсѣнѣнѣ сѣ**, **оужаснѣнѣ сѣ**, **оутоуждати** (оучоуждати/оуцоуждати), **оуѣвити**), 10 са прилагателните (**богодѣхнѣнѣ**, **бѣдрѣвѣ**, **вѣзальнѣ**, **доушеѣспасѣнѣ**, **златоустѣнѣ**, **красопѣвѣнѣ**, **потакѣливѣнѣ**, **самоповелѣнѣнѣ**, **сѣлѣтѣнѣ**, **оуключѣнѣ**), останалите са съществителни имена – всички с изключение на **казѣ** са със сложна морфемна структура, формирана с различни суфикси: **-ѣѣ** (**благочапанѣѣ**, **неплодовѣѣ**, **ѣдиноглашенѣѣ**), **-ѣство** (**нескѣдѣство**, **потакѣливѣство**, **слѣпѣство**), **-тѣль** (**боговидѣтѣль**, **колѣноначатитѣль**), **-икѣ** (**златословѣсьникѣ**, **оскверѣнѣнѣнѣ**), **-ица** (**небѣвалица**, **-ѣць** (**богатыстволубѣць**), **-остѣ** (**сѣлѣтѣнѣ**)). Към тях се присъединяват причастието **неоудовлаѣнѣѣ**, както и прозвището **ѣфиротѣча**.

Като цяло не особено големият брой лексеми, които бихме могли с голяма условност да припишем на книжовника, е в съзвучие с основната му цел – християнското слово да бъде достъпно и да достигне до повече оглашени.

ЛИТЕРАТУРА

- Върбанова 2011*: Върбанова, П. Славянският превод на Пандектите на Антиох. Езикови аспекти. Дисертация за присъждане на образователната и научната степен „доктор“. В. Търново, 2011.
- Горский, Невоструев 1859*: Горский, А., К. Невоструев. Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отдел 2. Писания святых отцев. 2. Писания догматическия и духовно-нравственныя. Москва, 1859, 409–420, 423–434.
- Йовчева 2008*: Йовчева, М. Старобългарската химнография. – В: История на българската средновековна литература. С., 2008, 102–124.
- Цибранска-Костова 2016*: Костова-Цибранска, М. Названието за общарския занаят според Житието на Никола Софийски от Матей Граматик (XVI в.). – Българска реч, 1, 2016, 57–65.
- Милтенов 2006*: Милтенов, Я. Диалозите на Псевдо-Кесарий в славянската ръкописна традиция. С., 2006.
- Мирчева 2016*: Мирчева, Е. Редки лексеми в старобългарския книжовен канон (сѣѣгѣ, цѣгѣ, цѣгѣхъ) – В: Преславска книжовна школа. Т. 17. Шумен, 2017, 91–102.
- Петков 2015*: Петков, П. Лексика и словообразуване в старобългарския превод на Египетския патерик. Дисертация за присъждане на образователната и научната степен „доктор“ (в ръкопис). С., 2015.
- Спасова 1994*: Спасова, М. Славянският превод на 16-те слова на Григорий Богослов (Текстологични и лексикални проблеми). Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен „Кандидат на филологическите науки“. В. Търново, 1994.
- Спасова 1999*: Спасова, М. Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблак. В. Търново, 1999.
- Спасова 2005а*: Спасова, М. Исторически и квазиисторически подход при тълкуването на сведенията за преводаческата дейност на славянските първоучители по време на моравско-панонската им мисия. – В: Нѣстъ ученикъ надъ учителемъ своимъ. Сборник в чест на проф. д-р Иван Добрев, член-кореспондент на БАН и учител. Съст. А.-М. Тотоманова, Т. Славова С., 2005, 106–144.
- Спасова 2008*: Спасова, М. Текстологичната история на славянския превод на „Надгробно слово за Василий Велики“ от Григорий Богослов (В търсене на типология при лексикалната характеристика на основен превод, редактиран превод, втори превод). – В: Преславска книжовна школа. Т. 10. Шумен, 2008, 125–164.
- Спасова 2014*: Спасова, М. Неизвестен препис на беседа 45 и беседа 47 от старобългарското Учително евангелие на Константин Преславски. – В: Старобългарска литература, 49–50, 2014, 169–187.
- Спасова 2015*: Спасова, М. Българският препис на беседа 2 от Учително евангелие на Константин Преславски. – In: ПОЛУИСТОР. Scripta slavica. Mario Capaldo Dicte. Москва–Рим, 2015, 266–281.
- Спасова 2016*: Спасова, М. Беседа 1 от Учителното евангелие на Константин Преславски в славянската ръкописна традиция – В: 3 in honorem. Quadrievium. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. д-р Веселин Панайотов. Шумен, 2016, 177–193.
- Gallucci 2004*: Gallucci, E. La lingua di Constantino di Preslav. Učitel' noe evangelie: lingua e technical di traduzione. – In: eSamizdat, 2, 2004, 97–120.

- Голышенко, Дубровина и др. 1965:* Голышенко, В. С., В. Ф. Дубровина и др. Изборник 1076 года. Москва, 1965.
- Иванова-Мирчева 1971:* Иванова-Мирчева, Д. Йоан Екзарх Български. Слова. Т. 1. София, 1971.
- Кръстанов, Тотоманова, Добрев 1996:* Кръстанов, Т., А-М. Тотоманова, Ив. Добрев. Ватиканско евангелие. Старобългарски кирилски апракос от Х в. в палимсестен кодекс Vat. Gr. 2502. С., 1996.
- Михайлов 1894:* Михайлов, А. В. К вопросу об Учительном евангелии Константина, епископа Болгарского. – В: Древности. Труды славянской комиссии Императорского Археологического общества. Москва, 1, 1894, 76–133 (издание на беседи 2, 7, 9, 10, 15, 26, 27, 29, 30 по Виенския препис).
- Павлова 1994:* Павлова, Р. Петър Черноризец. Старобългарски писател от Х в. – В: Кирило-Методиевски студии. Т. 9. С., 1994.
- Пенкова 2015:* Пенкова, П. Св. Атанасий Александрийски. Второ слово против арианите (в старобългарски превод). Т. 1. С., 2015.
- Тихова 2012:* Тихова, М. Старобългарското Учително евангелие на Константин Преславски, издадено с детайлното описание от Елена Уханова на най-стария препис (ГИМ, Син. 262). Weiher – FreiburgI. Br. 2012. I–XCVII, 1–474.
- Федер 2008:* Федер, У. Княжи изборник за възпитанието на канартикина Т. 1. Увод и показалци. Т. 2. Текст. В. Търново, 2008.
- Aitzetmüller 1990:* Aitzetmüller, R. Paraenesis die Altbulgarische Übersetzung von Werken Ephraims des Syrsers. Freiburg. 5. Bd., 1990. Index rückläufiges Wörterbuch facsimiles.
- Cramer 1840, 1844:* Cramer, J. A. Catenae graeco rumpartumin Novum Testamentum. Т. 1. In Evangelia S. Matthaei et Marci. Oxonii, 1840. Т. 2. In Evangelia S. Lucae et S. Joannis. Oxonii, 1844.
- Jagić 1873:* Jagić, V. Opisi i izvodi iz nekoliko južnoslovinskih rukopisa. IV. Nedjeljna propovedanja Konstantina prezvitera bugarskoga po starosrpskom rukopisu XIII vieka. – Starine, 5, 1873, 34–36 (издание на беседи 28, 42 – по преписа Гилфердинг 32).
- Nestle-Aland 2012:* Nestle, E., K. Aland, Novum Testamentum Graece (XXVI; XXVIII ed.), 2012. <<http://www.nestle-aland.com/en/read-na28-online>>.
- Sadnik 1983:* Sadnik, L. Des Johannes von Damaskus Ἐκθῆσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως. 4 Bd. Freiburg, 1983.
- Vaillant 1967:* Vaillant, A. Unehomélie de Constantin le Prêtre. – Byzantinoslavica, 28, 1967, 68–81 (издание на беседа 4).

Лексикографски наръчници, речник-индекси, справочни издания

- Бончев 2002, 2012:* Бончев, А. Речник на църковнославянския език. С., т. 1, 2002; т. 2. 2012.
- Борисов 2013:* Борисов, П. Лексиката на старобългарския превод на Диалози на Григорий Велики (Първа и Втора книга) в съпоставка с лексиката на славянския превод на неговите беседи върху Евангелието. Дисертация за присъждане на образователната и научната степен „доктор“. С., 2013.
- Върбанова 2011:* Върбанова, П. Речник-индекс на Пандектите на Антиох. – <<http://cyrillomethodiana.uni-sofia.bg/mdocs/category/8--archive?limitstart=0>>.
- Давидов 1976:* Давидов, И. Речник-индекс на Презвитер Козма. С., 1976.

- Даничић 1–3*: Даничић, Т. Рјечник из књижевних старина српских. Дио 1–3. Београд, 1863.
- Илиева 2013*: Илиева, Т. Старобългарският превод на Стария Завет. Т. 3. Старобългарско-гръцки словоуказател към Книгата на пророк Иезекиил. София, 2013.
- Истрин 1930*: Истрин, В. М. Книги временные и образные Григория Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славяно-русском переводе. Т. 3. Петроград, 1930.
- Максимович 2010*: Максимович, К. А. Византийская Синтагма 14 титулов без толкований в древнеболгарском переводе. Славяно-греческий, греческо-славянский и обратный (славянский) словоуказатели. Frankfurt am Main, 2010.
- СДЯ 1988–2013*: Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Т. 1–10. Москва, 1988–2012.
- Симеонов сборник 2*: Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.). Т. 2. Речник-индекс. Авторы С. Богданова, В. Вълчанов, Ц. Досева, С. Иванов, Ц. Ралева, В. Христова, П. Янева. С., 1993.
- СР 1–2*: Старобългарски речник. С., т. 1, 1999; т. 2, 2009; <http://histdict.uni-sofia.bg/oldbgdict/oldbg_search>.
- Срезневский 1–3*: Срезневский, И. Материалы для словарь древне-русского языка по письменным памятником. Т. 1–3. СПб., 1893–1903; Дополнения, Санкт-Петербург, 1912.
- СРЯ*: Словарь русского языка XI–XVII вв. Т. 1–28. Москва, 1975–2008.
- СС 1999*: Старославянский словарь (по рукописям X–XI в.в.). Под ред. Р. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. Москва, 1999.
- Тотоманова 2008*: Тотоманова, А.-М. Славянската версия на Хрониката на Георги Синкел. С., 2008.
- Христова 1994*: Христова, И. Речник на словата на Климент Охридски. С., 1994.
- Aitzetmüller 1975*: Aitzetmüller, R. Das Hexaemeron des Exarchen Johannes. Т. 7. Graz, 1975.
- Miklosich 1862–1865*: Miklosich, F. Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum. Vindobonae, 1862–1865.
- Popovsky 1999*: Popovsky, J. The Pandects of Antiochus. Vol. 3. Index verborum. Index nominum. – В: Полата књигописная, 31–32, 1999, 43–239.
- Slovník 1–52*: Slovník jazyka staroslověného. Lexicon linguae palaeoslovenicae. HI. Red. Kurz, Praha, 1958–1966.

Март 2018 г.

Рецензент: проф. дфн Татяна Славова

„НЕПОВИННИЙ БЪЛГАРИН“ НА Г. С. РАКОВСКИ – (АВТО)БИОГРАФИЧНОТО ПИСАНЕ И ЕВАНГЕЛСКИЯТ ТЕКСТ

ПАУЛИНА СТОЙЧЕВА¹

Катедра по българска литература

*Паулина Стойчева. „НЕПОВИННИЙ БЪЛГАРИН“ НА Г. С. РАКОВСКИ –
(АВТО)БИОГРАФИЧНОТО ПИСАНЕ И ЕВАНГЕЛСКИЯТ ТЕКСТ*

Настоящата статия тръгва от разбирането, че незавършеният автобиографичен текст на Г. С. Раковски „Неповинний българин“ във варианта, представен чрез т.нар. втора редакция, преднамерено е изграден от своя автор съобразно модели, познати от мъченическите жития. Разработката изследва диалогичните връзки между произведението на Раковски и библейския текст, доколкото агиографското писане по презумпция е обърнато към Светото Писание като задаващо образец. Разграничени са няколко типа реминисценции и препратки към библейското, които творбата на Раковски осъществява – на смислово равнище, на нивото на отделни наративни конструкти и мотиви, на равнището на изграждане на персонажите и пр. Високата честотност на позоваване на библейското е интерпретирана като индикация за търсенето на пътища към сакрализация на (авто)биографичните герои, което ги натоварва с допълнителни функции в сравнение с персонажите от откровено „светските“ по тип автобиографии.

Ключови думи: автобиография, мъченически жития, библейски текст, реминисценции и препратки, Българско възрождане

¹ Паулина Стойчева, pstoycheva@yahoo.com .

This article starts from the understanding that the unfinished autobiographical text of G. S. Rakovski *Nepovinnij bolgarin* [The Innocent Bulgarian], in the so-called second version, was deliberately built by his author according to the models known from martyrology. The paper discusses the links between Rakovski's work and the biblical text, in so far as the hagiographic writing is presumably referred to the Holy Scripture as a model. Several types of reminiscences and references to the biblical text in the work of Rakovski are analyzed. The high frequency of biblical references is interpreted as an attempt to sacralize the (auto)biographical characters, which adds additional features to them as compared to the characters of the pure 'secular' type autobiographies.

Key words: autobiography, martyrology, biblical text, reminiscences and references, Bulgarian National Revival

Фигурата на Г. С. Раковски, белязана от противоречивост и енергия, традиционно се осмисля от хуманитаристика ни като възлова при изследване на процесите, градящи представата за Българското възраждане. Полифункционалността, присъща на обществено ангажираната личност от периода, отдавна е превърнала Раковски в обект на внимание от страна на историци, журналисти, фолклористи, лингвисти, литературоведи, а съхраненото му книжовно наследство провокира търсенето на различни интерпретаторски оптики.

Дори и най-беглият преглед на литературноисторическите публикации, мислени като една от формите на разноликия научен интерес към създаденото от известния възрожденец, показва, че във фокуса на критическото внимание най-често попада поемата „Горски пътник“, възприемана като възлова не само по отношение на биографията на поета Раковски, но и по отношение на българската възрожденска поезия въобще. Още Михаил Арнаудов обаче, един от най-последователните и емоционално ангажирани коментатори на Възраждането, откроява значимостта на група текстове на Раковски, които ученият обединява и публикува през 1925 г. в библиотека „Българска книжнина“ под заглавието „Автобиография и мемоари“, като прилага към тях статията си „Раковски и неговите мемоари“. Сред тях е и „Неповинний българин“ – произведение, което, за разлика от „Житието“ на Софроний или „Записките“ на Захарий Стоянов, рядко е основен обект на внимание от страна на изследователите.

Причините за относително ограничения изследователски интерес към визираната тук творба могат да бъдат търсени в различни посоки. „Неповинний българин“ има странна съдба – по свидетелствата на своя автор, текстът е създаден веднага след освобождаването на Раковски от тъмницата, което препраща първоначалния замисъл и първата му реализация към втората половина на 40-те години на XIX в. Литературноисторическите публикации го споменават като „изгубен“. Малко по-късно, възстановен „по памет“, той претърпява

две редакции, за да остане незавършен и по този начин да лиши читателя от възможността да се докосне до цялостна творба, която евентуално би извела докрай ясно различни автори послания.² В критическата рецепция произведението не особено последователно и аргументирано е назовавано ту мемоари (което е и по-честият случай), ту автобиография. Самото споменаване на думата *послания* обаче предполага определена степен на предпоставеност, на целенасочено и подчинено на определени цели и задачи разказване, а това, от своя страна, отдалечава който и да е ръкопис от спонтанността, от придържането към действително преживяната и обективно предадена събитийност, на които по принцип разчита или които се стреми да внуши всеки текст, почиващ на припомненото реално съществувало минало.

Според хипотезата, която настоящата статия предлага, въпреки своята незавършеност, „Неповинний българин“ носи чертите на *литературен текст*, което го оттласква от спецификата на онези спомени, които естествено и безхитростно разказват за някога билото, без да се натоварват със задачи, надхвърлящи желанието за съхраняване на паметта и, евентуално, на истината, ако съответната творба реши да борави с подобна категория. Заедно с това теорията на автобиографията и мемоарите отчита като характерна особеност на съответните жанрови форми склонността им да гравитират по посока на познати жанрови модели, голяма част от които свързваме с т.нар. фикционална, а не фактуална (в терминологията на Жерар Женет) литература. Ако допуснем, че *Раковски всъщност пише не автобиография или мемоари* – форми, интерпретирани и като разновидност на „документалното“ писане, *а житие (или квазизитие)*, можем да се опрем на следното широко известно сведение: „Първите жития възникват на базата на записките от съдебните процеси срещу християните. Следователно дори и при възникването си житието се основава на един нелитературен, съдебно-документален жанр“ (Ангушева

² По повод на двете редакции Михаил Арнаудов пише следното: „От тия мемоари, съставени в Котел през 1854 г., са ни опазени две ръкописни редакции: едната по-непълна, а другата по-пълна – продължение и препис на първата“. Добавено е и уточнението, че първият текст се състои от 22 страници четвъртини, а вторият 47 – страници in folio. В същия текст на Арнаудов има и още едно важно сведение: „Втората редакция озаглавена пак като „Част от отечеството“ [тук е допусната грешка – вероятно става въпрос за „Част от списанието“ – бел. м., П. С.], съдържа и бележката: „А главното списание, Неповинний българин, и другото списание, Болгария страждуща, нахожда се в Цариград: несовършени йоще в Я.Р.“ (Арнаудов 1925: 34). Според написаното от Раковски съществува трети ръкопис, който е основен и който вероятно е или би трябвало да бъде съобразен с цялостния замисъл на автора, но именно той не е достигнал до нас.

1999: 70).³ Особеният сплит между документално и литературно⁴ още при появата на ранните житийни текстове (тук трябва да отбележим, че фактуалното е най-осезаемо и с най-малко примеси в така наречените *мъчения* (passio), които някои изследователи разграничават от т.нар. *мъченически жития*, възникнали по-късно) е добра основа за разсъждения по отношение на доближаването и оттласкването между факт и измислица, на развитието на един сложен наратив, в който фикционално и „достоверно“ (понякога, но невинаги, исторически проверимо) нерядко са твърде трудно разграничими. Взаимопреливането на тези две същности е специфична и, както изглежда, неотменна особеност на огромен корпус текстове, възприемани като автобиографични, и неговото „преодоляване“ би означавало разпад на самия жанров модел. Особената обвързаност между „съдебно-документалния жанр“, какъвто са записките от съдебните процеси срещу първите християни, и литературните модели, присъщи на агиографията, повдига въпроса дали на житията не може да се гледа като на протомодел на някои разновидности на автобиографията.

Тезата за съзнателно търсената връзка между „Неповинний българин“ и житието изисква своите доказателства и поради тази причина, без да пристъпвам в рамките на настоящата статия към разглеждане на основните елементи или конструкти, изграждащи творбата на Раковски, които съответстват на елементи в мартирологичните жития, ще поставя един максимално общ въпрос: Къде се крият основанията „Неповинний българин“ да бъде четен през призмата на житието и кое дава първоначален тласък на асоциациите с агиографското? Струва ми се, че това са **доловените аналогии с евангелския текст**.

Словото в средновековния текст е амбивалентно – едновременно разказващо, назоваващо, но и препращащо към вече съществуващо слово. Изяснявайки тази негова особеност именно във връзка с житийните произведения, Рикардо Пикио пише следното: „[...] словесните знаци [в средновековните християнски текстове – бел. м., П. С.] съдържат двойствена значимост и трябва да бъдат изтълкувани според техния древен код, съответстващ на двете нива на четене: 1) непосредствен контекст и 2) неговите изходни модели. Всяка дума или всяко изречение могат да съдържат в себе си намек (или препрат-

³ Твърдението може да бъде открито в различни формулировки и варианти. То е налично в публикации на Климентина Иванова (1986), Донка Петканова (1992), Красимир Станчев (1982; 1985), Диана Атанасова (2008), както и в разработките на чужди медиевисти, включително и в популяризаторски по характер, разглеждащи проблемите на т.нар. мъчения или мъченически жития.

⁴ Тук думата „литературно“ е разбирана като обозначаваща боравенето с полисемантична знаковост, като маркираща надхвърлянето на обикновената осведомителност, като подсказваща определена подчиненост на цели с естетически характер.

ка) за други съвършени думи и сентенции, написани от вдъхновени свихе творци. Тези намеци могат да намерят израз в отделни формални способности или пък да се явят тематичен мотив на цялото повествование. В последния случай цялата структура на повествованието **ще включва позоваването на моделите**, или казано с други думи, на образците и съвършените примери за подражание **според законите на библейската типология** [б. м., П. С.]“ (Пикио 1993: 389). Наблюдението обяснява в значителна степен структурирането на текстове като житийните, но то може да бъде отнесено и към биографията или автобиографията, формирана по модела на житието – при такива случаи отново имаме подражание или следване, но този път не пряко на конкретния библейски модел, а на житийния, което бих нарекла **подражание от втори ред**. Като се насочва към проблематиката, около която е организирано твърдението на Пикио, Красимир Станчев предпочита да говори за *принцип на двойното отражение*, в чиято основа стои разбирането, че митът (в случая – християнският мит) отразява действителността, а средновековната литература отразява мита, като добавя, че този принцип намира най-ярко проявление при жанрови форми, които са в центъра на жанровата система на епохата на Средновековието – такава е агиографията, разбирана в широкия смисъл на понятието (Станчев 1982: 25).⁵ Ако се конструира триъгълникът *реална действителност – Библия – художествен образ* като вид онагледяване на изложеното в двата приведени цитата, в който Библията е посредникът, съдържащият *образците* текст, интерпретацията на произведението на Раковски би следвало да тръгне от търсенето на съответствия с библейския текст, на библейски препратки или реминисценции, защото именно тяхното присъствие би дало основание на „Неповинний българин“ да се гледа като на произведение, гравитиращо към някаква форма на агиографията. Но само откриването на присъствието на библейското не като цитат илюстрация, а като задаващо модел при изграждането на ситуация, тип герой или повествователен конструкт, към които текстът е съзнателно обърнат, **само библейското като осигуряващо посредничество при възприятието на света на творбата, като формиращо възглед би дало основание на тезата за агиографската основа на „Неповинний българин“**, тъй като диалог със Светото Писание може да присъства на различни нива и да бъде осъществен с различни цели, без да оставя впечатлението за вписаност в житийното, както е например с някои от идилията на Петко Тодоров.

Насочването към въпроса за функциите на агиографията е не само тясно преплетено със стремежа към постройка на класификационни системи или с желанието да се навлезе в агиографската специфика, но и с проблеми относно

⁵ Тезата за *отразяващия действителността мит* изисква специални пояснения във връзка с употребата на понятията. Оставена без пояснения, тя може да събуди въпроси и възражения. Онова, което заслужава доверие обаче, е разбирането, че митът може да изпълнява функцията на език-посредник между литературата и „действителността“.

нейния произход. Фундаменталното схващане, че агиографията би трябвало да се разглежда като неотменна част от разпространението и утвърждаването на даден култ, поставя въпроси относно онези механизми, заложи в самата същност на агиографски текст, които осигуряват съответното разпространение и утвърждаване. На агиографията може да се гледа като на средство, на „информационен код“, който осигурява пренасянето на „смисъла“, заложен в култа. В изследванията на Мишел Есбрук идеята за този код присъства чрез термина „агиографски субстрат“. Чрез него се маркира една от най-съществени характеристики на житийната литература, на нейната същност като словесна постройка – а именно, диалогичната ѝ отвореност спрямо други текстове: „[...] агиографската легенда се строи като цяло (в идеалния случай) като интертертекстуално произведение. Това означава, че тя говори не с думи, а с цитати – понякога дословни, понякога не, но винаги с цитати. „Цитираните“ текстове (в семиотичния, а не задължително в тясно филологическия смисъл на думата „текст“) образуват нейния агиографски субстрат“ (Esbroeck 1986: 337–348).⁶ Наблюдението е обърнато към специфика, която е изведена като основополагаща и в изложеното от Красимир Станчев – конструирането на агиографската творба е постигнато посредством пречупване на представата за света през зададеното от библейския текст, от който агиографията чрез явни и скрити цитати или реминисценции черпи, за да изгради себе си. Заедно с това обаче в двете твърдения се съдържат съществени разлики – едното говори за „отражение“ (изведеният принцип на „двойното отражение“) на света, а другото за интертекстуалност, която не може да не извика асоциации с постмодерното разбиране за направата на литературния текст. Така или иначе, и двете становища подсказват, че анализът на произведение от агиографски тип или на такова, което гравитира по един или друг начин, в една или в друга степен към агиографски модел, би следвало задължително да отчита присъствието на цитиращото слово, както и да се насочи към цитирания образец. Още Адолф фон Харнак (1851–1930) в статията си „Първоначалният мотив за документирание на мъченичество и на изправление в църквата“⁷ отчита необходимостта от разглеждане на връзката между агиографията и Евангелието, възприемано като първообразец.

Споменаването на евангелския текст, в частност, на завещаното от четиримата, приети за канонични евангелисти, както и деянията на апостолите и посланията на св. ап. Павел, като основа, към която житийните текстове непрестанно се завръщат, може да бъде открито навсякъде в публикациите, пос-

⁶ Цитирано по Лурье 2009: 57. Цитираната тук книга съдържа логично и ясно представена информация около цялата статия на Есбрук (Esbroeck 1986: 337–348), в която е конструиран терминът. Навсякъде преводите на цитатите са мои – П. С.

⁷ Оригиналното заглавие на текста е „Das ursprüngliche Motiv der Abfassung von Märtyrer- und Heilungsakten in der Kirche“.

ветени на средновековната литература⁸. Диалогът между агиографските текстове и Евангелието се осъществява на различни равнища, което предполага и възможност за появата на различни по вид изследвания, които акцентират върху препратки на равнището на събитийността и конструирането на фигурата на агиогероя, върху функционирането на библейските цитати в агиографска среда, върху езикови заемки или елементи на стила и т.н. Тук отново ще се позова на Красимир Станчев, който избира структуралистски подход при разглеждането на средновековните текстове, поради което отделя специално внимание на елементите, градящи словесната творба. Коментирайки спецификата на фабулата, характерна за житийния текст, той пише следното: „Изходният модел за строежа на агиографската фабула е зададен в евангелския текст и по-точно в тази обобщена представа за живота на Христос, която се извлича от четирите канонични евангелия и в своя цялостен вид съществува в съзнанието на средновековния човек. [...] Редица моменти, които в образа на житийния герой се проявяват в трансформиран вид, у Христос са външно изявени, те са проява на неговата абсолютна същност, обединяваща божественото и човешкото в неразделно единство“ (Станчев 1982: 103–104). Не само средновековният читател/слушател, но и възрожденецът познава добре живота на Иисус.

⁸ Тук непременно трябва да бъде внесено уточнение по повод на съвременното разбиране за евангелския текст като първооснова, задаваща образец, с който се съотнася агиографският текст. Отново ще цитирам Вадим Лурие поради способността му с малко думи да постигне точни формулировки по въпроси, които сами по себе си са сложни и обхватни. Той пише: „Ако днес Евангелието вече не се представя като начална точка на тази верига на приемственост, която започва преди християнството [тук са визирани Вехтият завет и някои други текстове, чието съдържание е известно на науката сравнително отскоро – бел. м., П. С.], то това не променя същността на нещата. Да, християнската „биография“ на Месията, изложена в Евангелията, е построена по образца на „биографията“ на Неговите вехтозаветни предтечи и пророчества, но самата тази „биография“ в още по-голяма степен е трябвало да стане образец за „биографията“ на този, който превръща в действие думите на апостол Павел: бъдете подобни на мене, както аз на Христа (Първо послание до коринтяните 4:16)“. Приведеният цитат употребява думата „биография“ като заета „отвън“, като чужда, защото има предвид дохристиянската литературна форма, чиято жанрова номинация в случая се употребява условно или с определена степен на дистанция. Изложеното обобщение позволява продължаване на разсъждението и очертаването на интересен кръг от проблеми, съответни и на наблюденията над по-късни текстове, какъвто е „Неповинний българин“ – според него жанрът биография, но разбран не като разказ, който обхваща целия житейски път на биографичния герой, а съсредоточен само върху „съществената“, истински важната част от него, е в основата на „евангелската биография на Месията“. Евангелската биография се превръща в образец за биографиите на онези, които следват Словото на Месията и това „следване“ е в основата на житията на светци и мъченици. Тогава, логично, ако нечия биография извиква чувството за близост до „биографията на Месията“, анализиращият би трябвало да се насочи към търсенето на евентуални агиографски специфики при изграждането на „светската“ биография и да разгледа тяхното функциониране или префункциониране.

Четенето на Евангелието, самостоятелно или в група, е практика, която е не просто доминантна, но основополагаща за Средновековието. Тя не е прекъсвана и в периода на османското владичество, а това предполага възприятие на мъченическите жития или на житийната литература в цялост чрез контекст, който обогатява преживяването на текста, отваря пространства за съзнателни или несъзнателни съпоставки, за търсене на път към трансцендента.⁹

Животът во Христe, или в терминологията на западната традиция *imitatio Christi* предполага следване на живота на Исус, възприеман като идеал, и това следване има своето пряко словесно изпълнение в житийните текстове. Дейвид Кейпс отбелязва, че в периода на ранното християнство чрез литургично четене първите последователи на младата религия са подготвяни да изберат живот, подчинен на модела „*imitatio Christi*“: „Фактически, етическите наставления „върви, както Той вървеше“, „подражай на Христос“ или дори „следвай Ме“ изискват наративно определяне. Така подражанието на Христос (*imitatio Christi*) дава значим импулс за написването на евангелията, и същевременно евангелията дават определението на разказа за това какво означава да следваш Христа“ (Capes 2003). Изведената в посочената статия теза е, че като форма евангелията са биографии, които представляват сами по себе си или представят образа, достоен за подражание – разбиране, споделяно и по повод на античната биография. Не е необходимо да бъде доказвано, че Раковски познава добре не само Новия завет, но и агиографската традиция, защото това познание е специфика на всеки образован, а и недотам образован българин от XIX в. По тази причина препратките към евангелския текст, които съдържа „Неповинний българин“, не изненадват, въпреки че на пръв поглед могат да изглеждат малко странни за произведение, което обединява автор и

⁹ Във връзка с начина на битуване на представата за живота на Исус Станчев коментира разпространението на т.нар. Изборно евангелие, което, както се оказва, може да се появи и като част от дамаскин. В споменатата си вече книга, в много важна бележка под линия – № 29 към трета глава, той пише следното: „Макар и много късно, в българската литература е засвидетелствано литературно изпълнение на тази обобщена представа [за живота на Исус въз основа на подбор от евангелията – бел. м., П. С.] – разказът за страданията и смъртта на Исус в Райковския дамаскин“ (Станчев 1982: 188). Дамаскинът е публикуван от Маньо Стоянов и е датиран с 1859 г. В сборника се съдържат общо 20 произведения, превод от гръцки, а текстът, който представлява интерес за разглеждания тук проблем, е поместен като последен под заглавие „Патилуту и теглилуту на господата нашия Иисуса Христа“. Самото заглавие буди специален интерес с акцента, който поставя върху страданията, върху преминаването през препятствия, но разглеждането на въпроса с озаглавяването и контекста, в който то функционира, изисква внимание, което би отвело в посока, различна от основната за тази статия. Ще отбележа само, че творбата съдържа 46 страници и че езикът ѝ, както и на целия сборник, според М. Стоянов е „чисто среднородопско наречие“. Подборът от четирите евангелия, както и маниерът на разказване, правят от текста твърде интересен обект за наблюдение не само за лингвисти, но и за литературни историци, културолози, социални антрополози – вж. Стоянов 1972: 287–307.

основен персонаж чрез общото им име. На изненадата обаче може да се възрази с тезата за възможните връзки на автобиографията с апологията, да се извика в съзнанието прословутият автопортрет на Дюрер от 1500 г., предизвикал скандал в своето време поради факта, че изобразява художника в пълен фас – поза, в която до този момент е изобразяван само Христос, за да се напомни, че самовъзхваляването не е непозната литературна или изобразителна практика. Вероятно, проследявайки пътищата, по които се движат стремежът, импулсът или волята към самосакрализиране, в творба, в чийто център личността на автора и героят от агиографски тип своеобразно се сливат, можем да обясним и някои от съществените особености на „Неповинний българин“.

Тук искам да изведа една важна, по мое мнение, хипотеза – **възможно е именно съзнателно търсената връзка с житийното и оттам – с евангелското да е съществената причина, поради която в автобиографично произведение Раковски говори за себе си в трето лице, като за някого, който едновременно е и тъждествен, и нетъждествен на личността Раковски.** В своя великолепен коментар на постмодерното схващане за автобиографията и мемоарите Сара Хестън докосва проблема за третоличното говорене в творба, в която субект и обект на словото съвпадат, като го пречупва през връзката между мемоарно и агиографско. Отправната ѝ точка на наблюдение е текст на Дерида: „JD („Жак Дерида“) също се вписва в едно двусмислено, ненормативно субполе на мемоарите, което не е разпознато като важно от изследванията върху мемоарите, но което, твърдя, е важна стъпка в разбирането на предизвикателната история на мемоарите – агиографията. По различни начини агиографията ни показва, че разказът на отделния човек и, нещо повече, животът на отделния човек никога не е автономен; той съществува във връзка с други разкази и други животи“ (Heston 2014). Разбирането, че един текст би трябвало да бъде мислен в отношението му към други текстове, както и че един живот трябва да бъде обвързан с представите за други животи, е особено важно за интерпретацията на „Неповинний българин“. Раковски несъмнено вижда своята творба редом с други творби, както и своя живот като следващ или вписващ се в модела на други животи. Илюстрирайки тезата си, Хестън се насочва към „агиографските мемоари“ на Марджъри Кемпе, които пораждаат разсъждения около двойката идентичност – наратив при творби от определен жанров тип. Пасажът от статията ѝ, който има за цел да потърси релацията между постановките на Дерида за *неединната, разпадаща се* или *непостижима* идентичност и един средновековен текст, е изключително интересен, но тук няма да спирам вниманието си върху него, за да не се отклонявам от основната посока на разсъждения¹⁰. Ще спомена само един елемент от разработката, който хвърля своеобразен мост към текста на Раковски. Оказва се, че гледните точки,

¹⁰ Проблемът за идентичността не е просто съществен, а основополагащ при разглеждането на автобиографични и мемоарни творби. Тук той е просто споменат.

чрез които е изграден *словесният конструкт Кемпе* в съответните мемоари, са повече от една и тази специфика намира израз в позицията на изричащия, преподаващия и записващия словото. Например от своята първолична позиция „авторката“ на средновековния текст (тук думата „авторка“ е твърде неточна, дори подвеждаща, но е употребена поради невъзможността да бъде намерена по-подходяща) започва да говори за себе си в трето лице в момента, когато предава първоличното Божие откликване на собствените си думи. От азовата позиция на говорещия Всевишен, разказващата или споделящата Кемпе е *тя* – тя, която „превежда думите на Бог“ на своя скриптор. Разказващ и записващ в тази творба са нетъждествени, което също може да внесе усложнение или поне нюанси в общата картина. Въз основа на направения анализ Хестън обобщава спецификата на третоличното говорене в произведението така: „За да има текст, мистичното събитие на Божието говорене трябва да се случи, след това трябва да се появи събитието на Кемпевото превеждане на думите [на Бог – бел. м., П. С.] на скриптора. Наративът на Кемпе я описва в трето лице като „създание“, превръщайки я в литературен образ в развиващото се действие, точно както прави това с Бог и със скриптора. Но гледната точка е не-единна: понякога Кемпе говори в първо лице, понякога други източници говорят вместо нея, а понякога Кемпе (така, както и нейните мемоари) се превръща в проводник на Божиите наставления“ (Heston 2014). Ръкописът на Раковски не носи такава висока степен на сложност по отношение на наративите, той не е и наситен с мистичността на споменатата от Хестън творба, демонстрираща **разрозяване** на субекта на говорене. По тази причина няма да се движа по пътя на пресилените аналогии, а и не би било коректно да се разсъждава за текст, който не е наличен, какъвто е случаят с *Книгата на Марджъри Кемпе*. Не бих си позволила да успореждам позициите на Раковски писателя, от една страна, и говорещия Бог при Кемпе, от друга, въпреки че третоличният разказвач, като своеобразна проекция на авторовото съзнание, метафорично е определян и като демиургичен. Онова, което искам да подчертая, е изведената от Хестън връзка между мемоарното и агиографското, както и присъствието на третолично говорене в средновековен текст (а той не е единствен), носещ чертите на автобиографичното, в който „автор“ и обект на наратива съвпадат. Въпреки отсъствието на екстатично докосване до божественото, което може да роди своеобразните „диалози“ между човек и Бог в класическата средновековна творба обаче, „Неповинний българин“ недвусмислено отчита отношението между човешкото и божественото като основополагащо, и заедно с това повдига редица въпроси относно собственото си поместване в съществуващата културна традиция – и религиозна, и литературна в частност.

Написаното от Раковски ясно демонстрира докосвания до библейското. Веднага искам да отбележа, че маркирането на съответствия между „Неповинний българин“ и новозаветния текст в рамките на настоящата разработка не се стреми към изчерпателност, а само към очертаване на онези особености,

които позволяват творбата на Раковски да бъде четена през определена жанрова оптика. Обект на внимание тук ще бъде основно втората редакция на произведението, тъй като по-голямата част от първата представлява обхванен пасаж, наситен с исторически, политически и икономически акценти, чийто характер е откровено публицистичен. Именно този пасаж по волята на Раковски не е включен във втората редакция, като е изоставена и маркираната чрез него посока в развитието на текста. Като илюстрация на начините, чрез които първата и втората редакция се оказват ориентирани в различни посоки, ще приведа един показателен за нагласите на книжовника ни пример. Споменавайки за „мълвата“ сред котленци, която се оказва толкова пагубна за семейството му, Раковски, движен от съзнанието си на общественик, пише следното: „Но прежде да докажа смъртоносното следствие на тая мълва – ще говорим мало *вообще* за безчувственното развращение на *всичките първи градоначалници подвластни българи по всичката Болгарие...*“ [к. м., П. С.] (Архив 1952: 444). Достигналата до нас първа редакция, част от която е цитираното изречение, завършва със сведения около различните данъци, наложени на населението от несправедливата държава, а историята около мълвата клевета остава неразказана. Разглеждането на втората редакция, която съдържа обхвантия разказ за задържането и затварянето в тъмница, е тази, която позволява да бъдат направени редица наблюдения по повод диалога между „Неповинний българин“ и евангелския текст, както и да бъдат фиксирани редица допирни точки между тях.

Произведението започва с кратко встъпление, превърнало се вероятно в най-популярния отрязък от текста, посветено на изпълващото с блаженство душата на скиталеца завръщане (и то след знаменателното тринадесетгодишно отсъствие) в „любезното си отечество“. Възрожденските текстове твърде често съдържат стремеж за изразяване на силни чувства, които не просто вълнуват душата, но и движат поведението на някои от персонажите. Проблемът за причините, механизмите и функциите, с които са натоварени чувствата, опрян на обхванен литературен материал, е разработен разностранно от Румяна Дамянова (2008), в чието изследване „Емоциите в културата на Българското възраждане“ присъстват важни за интерпретирането на „Неповинний българин“ глави – такива са „Очакващият човек“ през Българското възраждане, „Вината“, „Радостта“. Раковски съвсем директно говори за „душата на всякого благочувственнаго човека“, за да въведе читателя си в атмосферата на творбата, а и в интимния духовен свят на героя си. След встъпителните четири изречения, дали израз на светли чувства като любов и умиление, на насладата от съприкосновението с родното, в произведението се появява нов пасаж, в чието начало стои контрастното „Но лукавия и разорителния черния демон...“. Съседството на двата абзаца, формиращи самото начало на творбата, съвсем ясно откроява драматизма като водеща за произведението естетическа категория и заедно с това очертава двете про-

тивоборстващи сили, чийто сблъсък е в основата на цялото повествование, наситено с изблици на благородство и прояви на подлост, със страдание, напрегнатост, надежди и отчаяние. Това са **силата на любовта, предаността и служенето на истината**, от една страна, и **силата на омразата, предателството и лъжата**, от друга. В рамките на произведението те придобиват различни възплъщения или персонификации, позволяващи превръщането на абстрактното в ясно проследим наратив, представящ най-вече съдбата на основния герой Раковски в определен период от живота му.

В текстовете, представителни за монотеистичното мислене, както и за християнската средновековна литературна традиция в частност, **намесата на зла сила**, която може да присъства чрез сатанинското, демоничното в живота на човека се схваща като съществена причина за преживяването на нещастни обрати в живота, на страдание и болка. Известно е, че провиденциалистското разбиране за историята, съществуващо достатъчно дълго в християнския свят¹¹, ясно прозира и в Паисиевата „книжица“, която приемаме като маркер за началото на възрожденските процеси у нас или поне за онова тяхно ранно активиране, което ги превръща в осезаеми. Мисленето на целия съществуващ свят като творение на Бог и всичко случващо се в този свят като проявление на Божията воля е в основата на възприятието на „светската“ история като неразривно свързана със „свещената история“, чийто запис е Библията. Божествената воля е тази, която движи „световните“ процеси, а нейното върховенство, както и божията милост, логично се разглеждат като залог за спасение, постигнато чрез изкупуване на греховете на човешкия род от Божия Син. При подобна визия злото, разрушителното начало, както в съдбата на цели народи, така и в живота на отделната личност, най-често намира проявление като вид противопоставяне, като вмешателство, което се стреми да възпрепятства, да отклони от предназначения път чрез дръзко противостоеие на волята на Бог. Разглеждането на конкретната роля на демоничното в текст като този на Раковски, който се отнася или е отнасян към „светската“ по тип литература, предоставя нови възможности за анализ чрез информацията, произтичаща от етимологията на думи като „сатана“ и „дявол“, използвани нерядко като синоними, и налични както във Вехтия, така и в Новия завет. Интересен в конкретния случай е ракурсът, който задава етимологията на думата сатана (в староеврейския *сатана* означава враг), съдържаща семитския корен *štn*, разпознаваем и в арабското *шейтан*. Смислът на лексемата препраща към представата за зла сила, която особено подчертано носи характеристиките на *обвинител*. Да припомним, че целият

¹¹ Проблемът за Божията воля и човешката история е формулиран и разгледан още от Августин Блажени в „De civitate Dei“. Християнското разбиране за историята е обект на внимание в различни изследвания като например Бердяев 1969, Dawson 2002 и ред. др. Следи от късната версия на провиденциализма на Ж. Босюе (XVII в.) се различават в мисленето на философи като Шлегел, Фон Ранке, неотомистите.

текст на „Неповинний българин“ е изграден върху внушението за лишеното от основание обвинение като двигател на биографичното или автобиографичното „действие“. Присъствието на лексемата *дявол* (в българския, както и в редица други езици, тя идва от гръцкото *διάβολος*, което пък означава *клеветник*) сякаш още по-плътено се вписва в специфичния за произведението на Раковски сюжет, в който завистта и користолюбието играят основна роля – в разказаното за живота на невинния страдалец демоничната сила придобива своята конкретна персонификация чрез котленските първенци, чиято ключова функция е да клеветят, да изричат обвинения, движени от злост и завист (тук, като основа за сравнение, може да бъдат припомнени следните знаменателни думи от Евангелието на Матей: „[...] защото знаеше, че Го бяха предали от завист“ (Мат. 27:18)¹², а завистта към човека, любимото творение на Бог Създател, е разпознавана като една от основните характеристики на сатана. В контекста на Библията като пример за употреба на лексемата именно с посочения смисъл може да бъде цитиран следният пасаж от Откровението на Йоан (12:10): „И чух силен глас на небесата, който казваше: Сега дойде спасението, силата и царството на нашия Бог и властта на Неговия Христос; защото бе свален *клеветникът* на нашите братя, който ги *клевети* денем и нощем пред нашия Бог“ [к. м., П. С.] (в съвременния превод на български директно е предпочетена думата „клеветникът“). Дяволското несъмнено е мислено или внушено от Раковски като някаква мощна свръхестествена сила, което е характерно за възприятието му най-вече в Новия завет: „Но лукавия и разорителния черния демон, който от тужна младост на того неповиннаго българина упулчил се беше да противодействува на неговите неповини деяния и мисли, и да покварва с немилостиво разорение всичките негови дела, чрез невидима силна и непобедима ръка, тойзи немилостивий демон, негов страшний гонител, посрешна и неговото от толко време желаемо душествие с велика жал и печал...“ (Архив 1952: 451). Именно злият демон е врагът, който противодейства на всички благородни пориви, на всички съкровени желания и добронамерени действия на героя, той ясно е изведен като *антагониста*, който злосторства, най-често изричайки лъжи (все характеристики, типични за представите за сатаната), противостои на основния персонаж в текста, и то от най-ранната му младост. Това поставя обясненията на причините, които довеждат до злощастieto в разказа за преживяното от Раковски, в светлина, доста различна от тази на рационалното. Оттук се поражда и големият въпрос: защо Раковски, получил светско образование от доста високо ниво според стандартите на своето време, прави подобен „иррационален“ избор при обяснението на собствената си житейска съдба. Проследяването на някои допирни точки между „Неповинний българин“ и Библията би могло

¹² Библейските цитати са според Писание 1982.

да внесе известна яснота, като тръгне по няколко линии на сравнение. Една от тях е свързана именно с формите на присъствие на злото в двата текста.¹³

Ако във вече цитирания пасаж „разорителният демон“ изглежда в някаква степен абстрактен, обобщаващ представата за злото, склонността му да хули и чрез обвинения да причинява страдание придобива съвсем конкретни очертания чрез въвеждането в „Неповинний българин“ на котленските първенци: „[...] Котлянските 5-мина злодеи за да уплашат народа, да ни търси сметките, а с неправди да владеят, и да ядат обществото – **съплетоха с безбожество клевета демонска** [б. м., П. С.] само против Стойка и сина му Г. на която имаха съчастника, не спомощника усерднаго Гръцкаго Преславскаго Архиерея безбожнаго Порфирия – клевета, която не само Стойковото домородство с смъртоносна отрова посипа, и конечно разори“ (пак там: 454). Клеветата не е само пряко назована, но към нея е прибавено и определението „демонска“. В контекста на християнството демоните се схващат единствено като зли сили, като пряко свързани с Луцифер паднали ангели, ръководени от волята на сатаната. Ако приемем, че демонското е форма на проява на сатанинското, а сатанинското само по себе си е клеветническо, то изреченото, чрез несъмнената си емоционална натовареност, сякаш удвоява дяволското. Думата *клеветници* присъства многократно в творбата, като в някои пасажии тя дори се превръща в откровено доминантна. В приведеното изречение демонското е вдвоено с *безбожеското*, доколкото в християнските представи сатаната в своята дързост противостои на Бог, той носи в себе си онова предизвикателство, което го подтиква да тласка човешката природа към греха. Тъй като агиографските творби осъществяват препратки от различен тип към разказа за живота на Исус, идеята за връзката между „Неповинний българин“ и житийния модел предполага темата за клеветничеството да бъде обгледана в библейски контекст в търсенето на съответствия. Там тя се появява и в четирите канонични евангелия, а причина за клеветата са **омразата, завистта, желанието да се стори зло** на невинния, което премахва всякакви скрупули и отваря пътища за лъжата: „Тогава първосвещениците и книжниците и стареите народни се събраха в двора на първосвещеника, на име Каиафа, и решиха в съвета да уловят Исуса с из-

¹³ Думата *сатана* е спомената и при четиримата евангелисти, тя е налична в Откровение, както и в Посланията на св. ап. Павел до коринтяните и солуняните. Съществуват различни изследвания във връзка с присъствието на дявола и представите за него в Стария и Новия завет, които не съм проследила внимателно, за да избегна отклонение от основната за тази статия тема. Представянето на проблема твърде грубо, само чрез едро шрихиране, неизбежно води до непрецизност и повдига редица въпроси, на които не съм търсила отговор поради специфичната оптика на настоящата разработка. Все пак, ще посоча едно издание, което може да послужи като ориентир в проблематиката – “Satan: A Biography” (Kelly 2006). На българска почва въпросът за присъствието на злата сила в агиографските текстове поставя Петър Динеков в книгата си „Софийски книжовници през XVI в. Т. 1. Поп Пейо“ (Динеков 1939).

мама и убият..." (Мат. 26:3–4). Именно решението да бъде заловен онзи, когото първосвещениците разпознават като опасния за себе си, довежда до клеветата пред представителите на светската власт. Формулировката на обвинението в Евангелие на Лука звучи така: „и почнаха да Го обвиняват, говорейки: намерихме Тогова, че развратява народа ни и забранява да се дава кесарю данък, като казва за Себе Си, че бил Христос Цар“ (Лука 23:2). Подобен момент присъства и в разказа за живота на св. ап. Павел: „А когато щяха да се свършат седемте дена, асийските иудеи, като го видяха в храма, побуниха целия народ и туриха ръце на него, викайки: мъже израилтяни, на помощ! Тоя човек учи всички навсякъде против народа, против Закона и против това място; при това още и елини въведе в храма, та оскверни това свято място.; А когато се съмна, някои от иудеите направиха заговор, заклеха се и си рекоха да не ядат, ни да пият, докле не убият Павла“ (Деян. 21:27–23:12). Конструктът *заговор и клевета от страна на своите* (единородци, единоверци – в случая, евреи) е от особена важност при развитието на библиейския разказ. При Раковски той изпълнява функцията на своеобразна завръзка: „Ми вернейший и покорнейший подданици Високою порту – известявами покорно, че Стойко С. и син его Г. Раковски, мислят да повдигнат народа противо високото царство, и син Стойков за това бе нарочно пратин от баща си по Франца и по други места – Тия човеце от толко години са лошава и бунтовници отстъпници и всичкото им домородство с тоя дух е [...] Зе това и ми от вярност към Великото царство идим покорно да известявами на правителството за Стойка и сина му като такива да ги накажи... и проч.“ (Архив 1952: 455). В бел. 29 към първия том от публикувания архив на Раковски обаче четем: „Известен е и друг текст на този донос, запазен благодарение на Кръстю Тарпански, зет на Раковски: „Девлети ефенди, тук в отечеството си имаме един човек, именем Стойко Папазоглу. Много хора е привлякъл на своя страна. Всяка вечер 5–10 души посреща и изпровожда. На този човек аслъ характерът му е такъв. [...] Сега, ефендим, Стойко има и едно момче, на име Сава. Ходил по Европа, а сега дошъл, ефендим, тук ат да язди, калъч върти и псува турците, рода и вярата им. [...] Отървете ни от тях“ (пак там: 494–495). Не повдигам въпроса за автентичността на единия или на другия вариант. Възможно е Раковски да е възстановил по памет писмото, с което котленските първенци се оплакват от него и от баща му и искат размирниците да бъдат изведени от Котел. Ще спомена само, че историците предпочитат да цитират варианта, запазен от Тарпанов. Според ракурса, от който наблюдавам текста в конкретния случай, значима е не автентичността на документа, а съвпадението с евангелския текст по линията *обвинение срещу единоверец и търсене на помощ от светската власт за неговото премахване*. Разбира се, може да се появи възражението, че разказаното от Раковски следва реално случилото се и съвпадението е въпрос на случайност. Сигурно е така, но дали съвпадението е случайност, или не, е без значение, защото то е не просто налично, но и позволява на *писателя* Раковски да изгради разказ за себе си, кой-

то доста откровено демонстрира своята близост с евангелския. По волята на исторически стеклите се обстоятелства, най-вероятно, „Неповинний българин“ повтаря формулата на „стареите народни“ и „първосвещеника“, но така или иначе, аналогията е съвсем пряка – ако Иисус е наклеветен от „своите“, от юдеите, обвинителите при Раковски са не само българи, но и котленци. Появява се проблемът с омразния грък, но онова, което пък превръща „чуждия“ грък в „свой“, е фактът, че той е християнин, единоведец. Както личи от подбраните библийски цитати, и в текста на Лука, и в Деяния на апостолите основното обвинение срещу Иисус и св. ап. Павел е в подстрекаване към незачитане на закона, а това означава и към незачитане на властта, на държавата. В писмения донос, запазен от Тарпанов, липсват думи и словесни конструкции като „бунт“, „бунтовници отстъпници“, „мислят да повдигнат народа против високото царство“. Защо Раковски ги включва във варианта, който помества в „Неповинний българин“? Поради несъвършенствата на паметта или, твърде вероятно, за да подсили драматичния ефект, но и за да подчертае връзката с познати модели, които ще се окажат основополагащи при граденето на цялата му творба. Натрупването, наслояването на нетърпимост и стремеж към унищожаване на онзи, който се оказва различният, търсещият справедливост, разобличаващият интригите, може да бъде проследено и във варианта, запазен от Тарпанов, макар че в това свидетелство стилистиката е в известна степен различна от тази на клеветническото писмо, приведено от самия Раковски. Но именно в Тарпановия вариант четем: „[...] ние не искаме да ги имаме помежду си [баща и син Раковски – бел. м., П. С.]. [...] Отървете ни от тях“ (Архив 1952: 495). Въпреки че драматизмът на разглеждания откъс от „Неповинний българин“ не носи интензивността, мощта на емоцията в библийския разказ, трудно е да се устои на извиканата асоциация между написаното от котленските чорбаджии и прословутото: „Ала те завикаха: премахни Го, премахни, разпни Го!“ (Йоан 19:15).

Редом с котленските „злодеи“, които, водени от ниските си страсти, предизвикват съда над Раковски и баща му, авторът на „Неповинний българин“ споменава духовно лице, и то архиерей – Порфирий, взел дейно участие при оклеветяването. В обяснението на причините, които движат злотворците при изричането на неистини по повод на невинни, текстът споменава симонията, разбираана достатъчно широко. По принцип понятието „симония“ предполага заплащане, търговия със свещеното, с духовното, а Раковски го превръща в част от онзи реторичен пласт на своето произведение, който носи тона на гневното разобличение. В конкретния случай лексемата може да се разглежда като препратка към духовенството, особено гръцкото, което в периода на 40-те години на XIX в. започва постепенно да уплътнява своя негативен образ в мисленето на българските възрожденци, за да се превърне в някои от текстовете в обект на откровено демонизиране. В коментара си по повод изграждането на представата за ролята на т.нар. фанариоти в българската история Николай Чернокозев пише следното: „Особено показателен и последо-

вателен по отношение на подчертаване на връзката „вяра – просвета“, както и в доказването на чистота на съхранената от българите вяра, е Бозвели, който в своите диалози и най-вече в „Плач бедния Мати Болгарии“ конструира следната картина. Българите са жертви на Фенер – те са омайвани, обайвани, отравяни, разболявани, обездушавани и умъртвявани не от някой друг, а от тези, които трябва да са блюстителите на духовната и душевна чистота“ (Чернокожев 2001а: 74). Погледнати от съответния зрителен ъгъл, алчните котленски първенци и духовникът грък се свързват съвсем естествено помежду си: „Понеже Котлянските гръкомани старейшини, в число пятмина, на които гнуснавите имена гнуся ся и да забеляжа [...] освоили бяха симонически приходите църковни, и ги разнасяха за свои си особни ползи...“ (Архив 1952: 452).

Раковски е твърде темпераментен разказвач, който не се задоволява само с експресивни определения, но и придава размах на представите си, подсилва внушенията си, като използва характерния заромантиците ефект на контраста. В конкретния случай противопоставителната двойка е съвсем релефно открояна – от една страна, стоят лошите/слепите пастири¹⁴, а от друга – народът. По повод на котленските първенци и котленци е казано следното: „[...] с една реч, правдата правяха неправда, а неправдата правда: народа, който сос всичката си немощ, и слабост, осеща неправдите, и не търпи ду край насилието, търсяши улечение, и свобода от двойното си подданичество, сиреч, искаши да са освободи от насилието и неправдите, единородните и единоверните си съграждани чорбаджии (име яничерско) и мъчители“ (пак там: 452). Лишеният от истински, изпълнени не с корист, а с грижа водачи народ се превръща в лесна жертва на онези, които не носят Бог в сърцето си, поради което са изведени и като своеобразна разновидност на злото. В Деяния на апостолиите четем следното: „Защото аз зная, че след заминаването ми ще се втурнат помежду ви люти вълци, които няма да щадят стадото...“ (Деяния 20:29). Отсъствието на истинския пастир позволява на злото да се развихри. В случаите, в които се появява фигурата на достойния водач, връзката между Евангелието и „Неповинний българин“ може да бъде осмислена по-скоро като ориентирана към Стойко Попович, докато вълците сочат едновременно към котленските първенци и към гръцките духовници, чието присъствие в произведението на Раковски съвсем не се изчерпва с фигурата на Порфирий.

Като неотменна характеристика на клеветниците се извежда **омразата**, а тя е не само неразривно свързана със завистта, но и интерпретирана като ос-

¹⁴ Метафориката на пастирите, стадото и кошарата е характерна както за Стария, така и за Новия завет. Твърде плътно съответствие с текста на Раковски и представените в него меркантилни народни водачи може да бъде открито в изреченото от пророк Исаия: „Всичките му стражи са слепи, те са невежи; те всички са неми кучета, които не могат да лаят, които сънуват, лежат и обичат да дремят./ Да! Лакоми кучета, които никога не се наситят – те са овчари, които не могат да разсъждават./ всички са се обърнали по своя си път, всеки за печалбата си, всички до един“ (Исаия 56:10–11).

новен обозначител на противостоящия Богу, доколкото християнският Бог е любов. В „Неповинний българин“ омразата се проявява на различни равнища като маркираща всички ония, които творят зло, независимо от това дали те са единоверци, или чужди. Омразата е форма или еманация на злото, тя тласка към грях (а клеветата е осмислена в текста като грях). На много места Раковски предпочита да употребява думата „злоба“ (именно „злоба“ е предпочитаната и в библейския текст лексема), която несъмнено не е синоним на „омраза“, но е сходна по функция в контекста на творбата: „[...] Турците, с всичката си турска злоба, отиваха на поздравлението му [на Раковски – бел. м., П. С.] и го приканиха да седни до них, а фарисеите [имат се предвид котленските първенци – бел. м., П. С.] мълчаха и сърдечната им злоба страшно бе изобразена на гнусните им лица...“ (Архив 1952: 457). Злобата и погнусата¹⁵ от нея вървят редом в целия текст, за да доведат до оня потрес, родил впечатляващия израз „злюбливо сърдце смрадливо“ по повод на Търновския архиепiscop Неофит, определен по начин, който изправя пред въпроса дали пишещият е използвал грацията, или е подбрал характеристики, равнопоставени по способността си да внушат отврата – „чутен съдеятел на тая клевета грък содомист“ (пак там: 458). Желанието на Раковски нито за момент да не се забравя тясната връзка на създадения от него текст с евангелския разказ за Христос, не прозира, а е ясно манифестирано в прякото назоваване на котленските първенци с фарисеи (както е в приведенния пример), садукее, Анна и Каиафа.

Ключов по отношение на омразата и нейното осмисляне в християнски контекст е следният евангелски стих: „Но това стана, за да се сбъдне словото, писано в Закона им, *че Ме намразиха без вина*“ [к. м., П. С.] (Йоан 18:25). Без особени усилия на смислово равнище могат да бъдат открити съответствия между съдържащото се в Евангелието на Йоан и повествованието на Раковски, които отправят и към заглавието на творбата – първенците са човекомразците, хулителите на Бог, белязаните от властолюбие и користолюбие и именно като такива те се обръщат срещу „неповинната жертва“.

Страхът, една от най-мощните емоции, диктуващи човешкото поведение, може да бъде посочен като мотив, който движи действията на причинителите на злото в „Неповинний българин“, редом със завистта. Изследвайки различните му проявления в епохата на Българското възраждане, Румяна Дамянова (2008: 101) пояснява: „Механизмите и формите на екстериоризиране на страха отново имат социална проекция – тя именно отразява осъзнаването на страха „от“ или страха „за“ (в корелацията на Хайдегер)“. В творбата на Раковски клеветниците изпитват страх, извикан от съзнанието за собствената им вина, и то страх „от народа“ – мисълта, че злоупотребите им ще бъдат разобличени, кара котленските първенци настойчиво да „изобретяват“

¹⁵ Думата „гнусен“ и производните ѝ също са характерни за библейския текст – в него те се срещат на 43 места.

средства за елиминирането на онези, които по волята на гражданите в Котел търсят справедливост. Противодействието на почтеността и на готовността да се служи на общността обаче се оказва лесно предвидимо за запознатите с библейския текст – клеветата. Жертва на козните са бащата и синът Раковски, а в Евангелието четем: „Наближаваше празник Безквасници, наречен Пасха; а първосвещениците и книжниците диреха, като как да Го погубят, защото се бояха от народа“ (Лука 22:1–2). В евангелския цитат като темпорален ориентир и символно натоварен конструкт присъства голям религиозен празник. Раковски също говори за празник – Деня на свети Три светители, чието тълкуване като съответно на споменаването при Лука на пръв поглед би изглеждало пресилено поради доминиращата в епохата на Българското възрождане практиката времето да се отчита според празниците в църковния календар. Симетрията обаче не остава само на нивото на отбелязването на съответния календарен празник, а получава своето фабулно, символно и смислово развитие по начин, който заслужава да бъде коментиран. В книгата си „Образи на българската памет. Историята, поборниците, записките“ Цветан Раковски, следвайки собствената си теза за устно разказаната и „дочута“ история, прави следното наблюдение: „Моделът на устния разказ смила времевите йерархии – събитията нямат дати, а само пространства. Те винаги се случват по празник“ (Раковски 2004: 223). Според приведената констатация се оказва, че при „историческите записки и мемоарните бележки“, типични за периода след Освобождението и базирани върху устния тип разказване, пространството по свой начин изтласква представата за време, доколкото въобще е възможно за празника да се мисли само като за пространство. Ако подхванем подсказаната логика, би могло да се достигне до допускането, че Историята вероятно мисли себе си през пространството, преди да е станала същинска история, преди да е разкъсала и превърнала кръга на времето, присъщ на митологичното мислене, в лъч. Веднага трябва да се допълни обаче, че отбелязаната особеност не е типична само за устния разказ. По свой собствен начин, подчинен на механизмите, зададени от заглавието на изследването му „Chiasmus“, интерпретира знаковостта на празника като задаващ оптики на възприятие на писаното слово Ани Илков. Като тръгва от празника на св. Влас, споменат в „Житието“ на Софроний, той стига до заключения относно постройката на цялостния текст, както и на конструирането на основния персонаж, в частност. Дискретното настояване на Илков, че в произведение като Софрониевото празникът не може да не бъде знаков и значещ, е в своеобразна връзка и с жанра на творбата, коментиран нееднократно и разнопосочно от българската критика (Илков 2014: 71–79). Известно е, че житийната литература борави с празника като с темпорален маркер, а същността на самия празник е ключова при възприятието на агиографския герой. Използвайки споменатата особеност като отправна точка, можем да зададем и въпроса: Знаков ли е празникът на св. Три светители за „Неповинний българин“? Или:

Може ли съответният празник да бъде тълкуван като „ключов“ при търсенето на подобия между написаното от Раковски и агиографията, приела за свой образец евангелския разказ?

Св. Три светители се чества на 30 януари и почита св. Василий Велики, св. Григорий Богослов и св. Йоан Златоуст. В православната традиция Светителите „са свещенослужители, посветени на Бога от млада възраст, епископи и архиереи, богослови, които защитавали Православието от еретически лъжечучения и свети пастири на Христовото стадо“¹⁶. В това определение, като съответна на текста на Раковски, може да бъде изведена конструкцията „пастири на Христовото стадо“, която сочи по-скоро към фигурата на Стойко Попович. Част от светителите обаче, сред които са и споменатите трима, присъстват в групата на свещеномъчениците, а „Свещеномъченици са свещениците или архиереите, приели мъчения и смърт за изповядване на вярата в Христа“¹⁷. Нито Г. Раковски, нито баща му са свещенослужители, но те са внушени като невинните страдалци в името на справедлива кауза, като защитници на истинската вяра пред издевателстващите лъжепастири. По-внимателното проследяване на биографиите на тримата т.нар. „вселенски учители“ дава възможност да се изведат подробности, които могат да се окажат любопитни от гледна точка на съответствията. Така например за св. Василий се споменава, че произхожда от известен род в Кападокия, който се слави с предаността си на християнската вяра. Подобен е и произходът на св. Григорий. Известно е, че Раковски гледа с респект на собственото си родословие и влага не малко усилия, за да го представи като белязано от благородството, макар че това не се случва на страниците на „Неповинний българин“, ако изключим пасажите, посветени на достойния баща. Св. Василий се противопоставя на арианите, чието учение по-късно е признато за ерес, като призовава съгражданите си към „мъжество и търпение“ в размирните времена, а това позволява да бъде хвърлен мост към издевателстващите чрез своите еретични въпроси котленски първенци. Възлов е моментът, в който св. Василий се оказва заплашван с разорение, разпити, заточение и дори смърт. От своя страна „архипастирът“ Йоан Златоуст, наклеветен пред императрица Евдоксия, е изправен пред съд и заплашен със смъртно наказание, заменено по-късно с доживотна присъда, която остава неизпълнена. Св. Йоан завършва живота си по пътя към своето заточение – арестуван в „свирепа зима“, пътуващ под конвой и тежко болен, той умира в Комана Понтика.¹⁸ Без съмнение, посочените характеристики и

¹⁶ Вж. Категории светци, които църквата почита. – <<http://www.pravoslavieto.com/books/agiologia/20.htm>>.

¹⁷ Вж. пак там.

¹⁸ По-подробни сведения около живота и книжовното наследство на тримата светители св. Василий Велики, св. Григорий Богослов и св. Йоан Златоуст, както и около празника св. Три светители могат да бъдат намерени на адрес <<https://days.pravoslavie.ru/Life/life2532.htm>>.

типологични моменти от биографиите на тримата светци могат да бъдат открити в житията и на други мъченици. Това обаче не пречи на интерпретацията на споменатия в „Неповинний българин“ празник да се гледа като на възможен ключ, който отваря смислови полета, свързани с пастирското, поведническото и мъченическото.

Предвидимо, най-много съвпадения между „Неповинний българин“ и Новия завет се откриват между повествованието за ареста, разпитите, изпращането в Цариград, евентуалното осъждане на бащата и сина Раковски, за което така и не се намират основания¹⁹, и главите от евангелския текст, които разказват за **залавянето на Христос, подлагането му на разпит, страданията и осъждането му**. В стремежа си да осъществи връзка с предходните наблюдения, отново ще спра внимание върху онези персонажи от произведението на Раковски, които могат да бъдат определени като антагонисти. Например свързаността на котленските старейшини със сатанинското по волята на автора на текста намира ярка проява в склонността към издевателство, към подигравки, които не само нараняват, но и ясно демонстрират безбожието като доминантна характеристика на издевателстващите: „Тия старейшини никак не послушаха совета и молбата того стареца (на Стойко Попович) – но напротив с призрение и люти укуризни подсмиваха са на народа: [...] тий – с безбожество – думаха – где е тойзи Бог? Какъв вид има Божеството? Какъв шар има греха?“. Така конструиран, епизодът до такава степен съответства на сцената с подигравките и издевателствата над Христос, че Раковски е сметнал за необходимо да вмъкне бележка, която да докаже достоверността на изложеното: „тия безбожни словеса, много люди чуха от скверните им уста, безбожнически, и са живи свидетели и ду днес – който (е) любопитен (да) ся извести от Котл. Граждани“²⁰. (Основа за сравнение може да бъде открита в Евангелието на Лука, в което четем: „Човеците, които държаха Иисуса, ругаеха Го и Го биеха; и като Го забулиха, удряха Го по лицето и Го питаха: проречи, кой Те удари? И много други хули казваха против Него“ (22:63–65).)

Сред ярките епизоди в творбата е този, в който основният герой на „Неповинний българин“ се оказва пред местните власти в Котел. След разменени кратки реплики относно причината за призоваването на Раковски в „управителский дом“, се появява момент, в който са вплетени любезна покана от страна на повикания на разпит, както и реакциите на присъстващите държавни служители и на котленските първенци: „Ако обичате, заповедайте да преносваме със спокойство в дома отца моего, да ви нагостя пристойно“. Турците

¹⁹ Тук трябва да се подчертае, че в историческите публикации за този период от живота на Раковски не се споменава произнасяне на присъда, не се сочи и документ, който да удостоверява осъждане. В историческата ни наука пребиваването на Раковски и баща му в затвора е от типа „без съд и присъда“ или в очакване на присъда, която така и, както изглежда, не е произнесена.

²⁰ Вж. бел. 12 на с. 473 към текста на „Неповинен българин“ (Архив 1952).

се склониха на това. Но лукавите фарисеи извикаха вси велегласно: „Не бива, не бива, запрете го, запрете го“ (Архив 1952: 457). Двукратно повторените възгласи ясно напомнят библейското „Разпни го!“. Наративът продължава така: „Турците като ужилени рекоха Раковскому: „Господине, твоите съотечественици и единовърни те възпират, греха на главите им да е“. Фарисеите, като изпълниха желанието на черната си душа, разидоха се един по един...“ (пак там: 457). Сцената е раздвижена чрез диалог, белетризирана, а реакцията на турците напомня твърде откровено реакцията на **Пилат Понтийски**, който сменя от себе си вината за предстоящото проливане кръвта на праведника.

Коментарите към „Неповинний българин“ обикновено не пропускат да отбележат, без да я тълкуват, неколkokратно срещаната в текста на Раковски твърде изразителна дума „човекоубиец“, която бегло маркирах по друг повод, отнасяна към различни човешки присъствия в творбата, но превърната в особено експресивна при обрисуването на мрачния и страховит, вечно мълчащ тъмничар от затвора в Цариград. Тя, а и множество други примери от подобен тип, могат да бъдат разглеждани като още едно свидетелство, че Раковски съзнателно и преднамерено търси диалог с библейския текст и на лексикално равнище. В конкретния случай препратката е отново към дяволското, сатанинското, поради което посочвам примера именно в пасажа, посветен на формите на присъствие на злата сила. Евангелието на Йоан включва момент, който, от позицията на разглежданите тук проблеми, представлява интерес по повече от една причина. В него се казва, че дяволът е „открай **човекоубиец** и не устоя в истината, понеже в него няма истина“ (8:44) – освен употребата на интересувашата ни в случая лексема, в посочения стих за пореден път се твърди, че сатанинското всъщност е неистинното, измамното, лъжовното, а този факт е ключов при интерпретирането на цялото произведение на Раковски. Разбира се, библейското говорене за истината носи дълбина, обхватност, сложност (достатъчно е да припомним знаменателното „Аз съм пътят и истината, и животът“ (Йоан 14:6), които не могат да бъдат разпознати, а и не следва да бъдат търсени в текст като разглеждания тук, лишен от стремеж към философското или богословското, но този текст има своите стратегии за диалог с библейското и се стреми последователно да се придържа към тях. В Светото Писание „човекоубиец“ се среща няколко пъти, но особено важен ми се струва контекстът, в който го споменава св. ап. Йоан в Първото си съборно послание: „Ние знаем, че преминахме от смърт в живот, защото обичаме братята; който не обича брата си, пребъдва в смърт. Всякой, който мрази брата си, е човекоубиец; и знаете, че никой човекоубиец няма вечен живот, който да пребъдва в него“ (3:14–15). Стиховете могат да бъдат отнесени директно към очертаното още в началото на тази статия противопоставяне между любовта и омразата като основно за цялата творба на Раковски. Ако си позволим, опирайки се на казаното от св. ап. Йоан, едно по-разгърнато интерпретиране на срещата между окования, сякаш очакващ смъртта Раковски, и тъмничаря, ще

се окаже, че обречен е не погребаният в мрака на подобното на гроб подземие, а изпълненият с необяснима и примитивна ненавист, неспособният да обича. Именно лишеността от любов превръща мрачния ключар във вечен обитател на нощното, напомнящо за отвъдното, за смъртта. Омарзата е отъждествена със способността да се убие, а убийството е смъртен грях. Повествователят в „Неповинний българин“ наистина едва ли би могъл да бъде наречен философ, но демонстрира таланта на художник. Той носи едновременно страст и усет към детайла, желание да сподели конкретното, но и да го превърне в метафора, да го впише в по-широки контексти, за да му придаде многоизмерност.

Последното съответствие между библейски и небиблейски текст, което ще посоча по повод злата демонска сила и нейното място в твърде специфичната творба на Раковски, засяга връзката между сатанинското и животинското. Не са необходими големи усилия, за да си припомним, че, традиционно, в нашата литература *врагът*, *антагонистът*, носи чертите на дивото, зверското, животинското – достатъчно е да се върнем към някои пасажии при Вазов, превърнали се през годините в христоматийни („пантер див и стар“, „жадна за блудство за меса и кръв изскърца със зъби“, „с радост свирепа, с увереност дива,/ че веч държи здраво плячката си жива“, „с хищни си другари“ и пр.). В полезния си справочник, посветен на вещерството, Р. Гуили отбелязва, че дяволът често може да се появи като човешко същество, за да изкушава, да склонява към зло, да примамва към грях, но в човешкия му облик могат да личат следи от животинското поради представи, преимуществено неофициозни по своя характер, които го свързват със специфики, присъщи на паганически божества – рога, копита, косми, опашка, огромен penis, горящи очи и мрачно изражение на лицето²¹. Що се отнася до написаното от Раковски, животинското може да бъде открито както като бележещо злокобния тъмничар, така и провеждащия разпита висш държавен служител, който седи в блестящата зала, едновременно страховит и извършващ „безчинни движения“²² (да припомним, че дяволът е и похотлив, а безчинният чиновник е заобиколен от „разни Ганимедовци прекрасни“), изричащ знаменателното „И в моите нехти, който впадни, никой не можи го извлечи“. Тук животинското е не просто подсказано. Внушено като похищаващо невинната жертва, в своята примитивна жестокост, в качеството си на символно натоварено, то е отрицание на разума и милосърдието. От друга страна, „звярът“ често се асоциира с Антихриста, чиято основна цел

²¹ Елементи от животинското в облика на сатаната са споменати на различни места – основно в изследвания, разглеждащи фолклорни представи, оставили своя отпечатък в апокрифни по своя характер текстове – вж. Guiley 1989 (макар и в популярен вид, справочникът дава представа за някои основни специфики на демонични същества или „злотворни“ практики, коментирани чрез отчитане на определени културни контексти).

²² Начинът, по който е употребена думата „безчинни“, подсказва, че в нея е вложен смисъл, подобен на този от Вехтия завет, където „безчинство“ означава развратеност, развала, неспазване на закона (вж. Премъдрост Соломонова 14:26).

е да прелъстява, да развращава, да противостои на Божия закон. Въпреки че споменаването на „закон“ – лексема, здраво обвързана с идеята за правосъдие, справедливост, порядък, която може да бъде разглеждана като една от възловите в текста – е изкушение за по-нататъшно тълкуване, ще се въздържа от него поради възможност от преекспониране и свръхинтерпретиране.

Изграждането на фигурите на Раковски, както и на баща му Стойко, предвидимо, е **контрастно** по отношение на характеристиките на злите завестници и клеветници. Самият автор ясно експлицира фундаменталната за текста си практика на постигане на реторически ефект чрез противопоставянето, типична както за житийните форми (особено за мъченическите жития), така и за произведения, изградени във вкуса на романтическата естетика, следи от която се забелязват навсякъде в разглежданата тук творба. Разграничението, което прави Раковски, антагонизмът при персонажите, на който се опира, изглеждат така: „Нъ друго мислят чистосърдечните и правите челоуеци, а друго действуват с злоба лукавите и жестокоусърдечните зверови“ (Архив 1952: 454). Присъствието в „Неповинний българин“ на двама позитивни герои, които могат да бъдат осмислени чрез проекции на библейското, е обяснимо на различни равнища – от една страна, произведението на Раковски се базира върху действително случили се събития, които авторът се стреми да следва, а това предполага повествование и за страданията на бащата, въпреки че заглавието на творбата не го споменава. Възможно е да възникне въпросът дали в изследване, което прави опит да открие съпадения между жанровите модели на автобиографията и житието, присъствието на втори персонаж, който чертае връзки с мъченическото, не е знак за отклонение от познатите житийни матрици. Известно е обаче, че агиографската традиция познава произведения, посветени на двама, а понякога и на повече герои, какъвто е примерът с житието на св. мъченици Вяра, Надежда и Любов и тяхната майка София. Наистина, те не са особено популярни сред българските житиеписци, но това не отменя факта на тяхното съществуване в българската православна среда. По тази причина наблюденията в тази част от разработката ще бъдат отнесени както към самия Раковски, така и към Стойко Попович. Основната призма, през която е пречупена фигурата на бащата на Раковски, е тази на всеотдайния, *добрия пастир*, който носи божественото (още в Псалми Давидови се казва „Йехова е моят пастир“ – Псалм 23:1) и който, в говоренето на Вазов, „с овцете живее на пек и на дъжд“ (одата „Левски“). По тази причина образът на Стойко е изграден като познавача на света и хората, който, въпреки съзнанието за съществуването на злото, е готов да поеме тежкия кръст на дълга в името на истината, останала докрай чужда за обвързаните с дявола: „[Стойко – бел. м., П. С.] познаваше жестоките и **бежбожните сърца** на петимата

лукави и хитри старейшини и нихните с гръшкото духовенство средства [...] **най-безбожните клевети**“ (Архив 1952: 453). Котленските първенци не носят грижата за добруването на единородците, която, поради ранга си, би трябвало да приемат като своя отговорност „и **с евангелска любов** да улекчават обществото котлянско“ (пак там: 453). Евангелската любов, включена в противопоставителна двойка със злостата/омразата, е превърната в атрибут на бъдещия доверие Стойко, неслучайно натоварен от съгражданите си с отговорността да търси правдата и да защитава справедливостта. Библейският текст предоставя повече от една възможност за извеждане на модел, който би се оказал подходящ при интерпретацията на този герой. Ще избира една от тях, съчетаваща в себе си самоотверженото служене на общността със страданията, причинени от единоверците, която ми се струва подходяща. В повествованието за живота на св. ап. Павел четем следното: „... служейки Господу с голямо смирение и много сълзи и сред изпитни, които му идеха от злите замисли на иудеите: [...]“ (Деян. 20:19). Стойко е този „комуто доброто заслужение на отечеството [при Раковски служенето на отечеството е и служене на Господ – бел. м., П. С.] в тридесет уже годишно расстояние, познаваше и повняши добре бедний народ“ (Архив 1952: 452), той е този, който поема тежестта на нещастieto, внушена като следствие от нечия злост. Стойко е представен като човека, на когото се уповават, защото е *заслужил* пред съгражданите си и с дело, и с думи. По тази причина вероятно най-синтезираната евангелска формула, приложима към неговата фигура, може да бъде открита в Евагелие от Йоан: „Аз съм добрият пастир: добрият пастир полага душата си за овците“ (10:11).

Бащата на Раковски е въведен в творбата като достолепния, смирения, самоизолиралия се в старините си човек. Когато текстът на „Неповинний българин“ рисува портрети, уплътнява характери, той не само назовава характеристики, но и ги илюстрира (подобен подход може да бъде открит и в някои от повестите и разказите на Любен Каравелов). Свидетелство в този план е следният отрязък, в който се съдържа доказателство за действеността, за ангажираността на героя с общите дела: „[...] в лето 1825: в Турското с Руси сражение [...] вишеречений Стойко пуказа голямо достоинство и родолюбство, и не тъкмо съхрани село Котел [...] но иощи оликчи сироти, с изобилие на храна, която испроси от царските хамбари [...]“ (Архив 1952: 452). С осигуряването на храна по време на бедствие смиреният и скромен Стойко, макар и далечно, напомня извършеното от вехтозаветния Йосиф, опазил с прозорливостта си египтяните от смърт през седемте гладни години. Спасил града си от разрушение през Руско-турската война от 1828–1829 г. (посочената от Раковски година на войната е неточна), С. Попович се оттегля, за да живее в скромност и мир – фигурата му започва да гравитира около тази на отшелника. Котленци се обръщат към него в търсене на подкрепа при особено критични моменти, защото вдъхва доверие, защото е доказал мъдростта и грижата си: „Нъ народа припадна нему, и го моляши, като своего **благодетеля**

и **старого отца**, да му помогни и да го спаси от това бедство“ (пак там: 453). Подобно на други добри помощници и мъдреци, характерни за фолклорното разказване, първоначално той се опитва да откаже поради отдалечаването си от света на страстите и суетите, но в крайна сметка отстъпва пред народните молби и болки (всъщност, както става известно от разказа на сина, помощта му се търси по повод на общински сметки – твърде прозаично занимание, което не предполага присъствие на словесност в регистъра на възвишеното, и Раковски компенсира тривиалността на ситуацията с едро щрихиране на деловите конкретики, за да постави акцент върху личността на **справедливеца, защитника на народните интереси**). „Стойко като стар и умен гражданин,... представи ся като **ходатай** между народа, и между старейшините...“ (пак там). (В библейски контекст Христос е наречен *ходатай*, защото той измолва спасение за греховния човешки род. В Послание до евреите св. ап. Павел го нарича „Ходатай на Нов завет“ (7:15); ходатаи могат да бъдат намерени и във Вехтия завет – вж. Втора книга Макавейска 11:17). Пишейки в трето лице, Раковски някак уедриява образите (характерите), вижда ги чрез модели, а не в конкретиката на подробностите, което поставя проблема за стратегиите на разказване, подбрани от автора на „Неповинний българин“ – стратегии, които несъмнено имат отношение към жанра. В контекста на това „уедряване“ Стойко е представен като човека, който указва как да бъде уреден народният живот в Котел, регламентира взаимоотношенията между старейшини и обикновени хора, за да се живее в мир – чрез всичко това персонажът се доближава до образа на **помирителя, съветника, дори на законодателя**.

Подбраните пасажки от текста на Раковски могат да бъдат разгледани като изграждащи своеобразни корелативни двойки с различни моменти от Новия завет не само по линията на *служенето с преданост на другите в името Божие*, но и по линията на *невинността на праведника*. Ще си позволя да приведа още някои библейски цитати, тъй като аналогите между тях и съдържащото се в „Неповинний българин“ правят силно впечатление: „От нико-го не поисках ни сребро, ни злато, нито дреха; сами знаете, че за моите нужди и за нуждите на ония, които бяха с мене, ми послужиха тия мои ръце (Деян. 20:33–34); „Павел устреми поглед към синедриона и каза: мъже братя! Живял съм с най-добра съвест пред Бога до тоя ден (Деян. 23:1). (Съответствието при Раковски гласи: „Старий Стойко [...] с сърдечно великодушие издума следните – Ей – татарино Сайт паша, аз слугувах на отечеството си 30: уже години, и на турската царщина в това расстояние вярно залужих...“) Ако потърсим пасаж в библейския текст, с който наставленията на Стойко Попович към съгражданите му разпознаваемо диалогизират, можем да го открием отново в Деяния на апостолите: „С всичко ви показвах, че именно така трябва да се трудите и да поддържате слабите, а още и да помните думите на Господа Иисуса, защото Сам Той каза: по-блажено е да се дава, нежели да се взима“ (Деян. 20:35). И пак в Деяния четем: „Агрипа каза на Павла: позволява ти се да го-

вориш за себе си. Тогава Павел простря ръка и заговори за своя защита: [...] Моя живот от младини, който съм прекарал отначало между народа си в Йерусалим, знаят всички иудеи; те отдавна ме знаят, – ако искат да свидетелствуват, – че аз, като фарисеин, съм живял според най-строгото учение на нашата вяра“ (Деян. 26:1–5). В репликата, която Стойко Попович отправя към Саид паша, ясно звучат обертонове, разпознаваеми и в подбраните тук цитати – живот, отдаден на общността и подчинен на Божиите и човешките закони. Изправен пред среднощните си съдници и защитавайки своята невинност, синът Раковски неслучайно драматично и реторично възкликва: „Кажете ми вие що съм сторил и за каква вина ма съдите = да ви ся отвеща подробно: ако съм убил, или окрал, или лъжливи пенези правил, или прелюбодействувал, или лъжосвидетелствувал...“. Текстът внимателно е подбрал точни съответствия на съдържащите се в Изход Божии заповеди: „Не убивай (20:13); Не прелюбодействуй (20:14); Не кради (20:15); Не лъжесвидетелствуй против ближния си“ (20:16). Реакцията на провеждащите разпита е своеобразна санкция, признание на праведността, на чистотата на подложения на мъчения: „[...] ми знайми, че ни едно от тия не си сторил“ (Архив 1952: 462). Споменатият пасаж всъщност, ни повече, ни по-малко, извежда героя Раковски като напълно съответен на изискваното от Бог. Разговорът със съдиите легитимира персонажа като безгреховен, сиреч като невинен, и то в една откровено или подчертано християнска/религиозна контекстуалност/положеност. Още Софроний, движен от други причини и устремен към решаването на други задачи, говори за необходимостта от завръщане към прогласените от Евангелието добродетели: **Мъжество, Мъдрост, Правда и Чистота**²³, които в „Неповинний българин“ сякаш са възплътени от бащата и сина Раковски.

Идеята за доброволното, лишено от гордост служене от страна на водача/учителя, преведена на езика на притчовото, е в основата и на прословутото измиване на краката на апостолите от страна на Исус: „... после наля вода в умивалника и почна да мие нозете на учениците и да ги отрива с убруса, с който бе препасан. Дохожда, прочее, при Симона Петра, а тоя Му казва: Господи, Ти ли ще ми миеш нозете? Исус му отговори и рече: което върша Аз, ти сега не знаеш, а отпосле ще разбереш“ (Йоан 13:5–7). А смиреното служене принадлежи цялостното присъствие на Стойко Попович в „Неповинний Българин“.

Ако до този момент сравненията се осъществяваха основно на **смислово ниво**, то могат да бъдат открити и редица допирни точки на нивото на **наратива**, като посочване на съответствия между конкретни моменти, които

²³ Проблемът е поставен и разработен разностранно от Николай Чернокожев в статията му „Възрожденски добродетели“ (Чернокожев 2001б), както и в „Български възрожденски идентификации – приложенията на християнството“ (Чернокожев 2001а: 54–87).

може и да не следват една и съща поместеност в цялостната композиция на текста при Раковски и на библиейския разказ за Иисус или св. ап. Павел, но не би било пресилено да бъдат разчетени като топоси. Изключително интересен в това отношение е финалът на пряката характеристика на Стойко Попович, чрез която той е легитимиран в творбата: „Такива совети им даваше покойний Стойко [мъдрият водач – бел. м., П. С.], когото от завист с клевета изядоха тия **безбожници** [б. м., П. С.], и **после смъртта му хвърлиха жребие на домашните му съсуди и на дрехите му** [к. м., П. С.], при живаго наследника сина его: както напоследок ще казва всичко това“ (Архив 1952: 453). При евангелист Матей съответният пасаж звучи така: „А след като Го разпнаха, разделиха дрехите Му, хвърляйки жребие; за да се изпълни реченото от пророка: „разделиха дрехите Ми помежду си и за облеклото Ми хвърлиха жребие“ (Мат. 27:35). Епизодът е изключително важен и присъства и в четирите канонични евангелия „И като делеяха дрехите Му, хвърлиха жребие“ (Лука 23:34); „Ония, които Го разпнаха, разделиха дрехите Му, хвърляйки жребие, кой какво да вземе“ (Марко 15:24); „Войниците пък, като разпнаха Иисуса, взеха дрехите Му (и ги разделиха на четири дяла, по един дял на всеки войник) и хитона. Хитонът не беше шит, а изтъкан цял отгоре додолу. Тогава рекоха си един другиму: да го не раздираме, а да хвърлим за него жребие, чий да бъде; за да се сбъдне реченото в Писанието: „разделиха дрехите Ми помежду си и за одеждата Ми хвърлиха жребие“. Тъй направиха войниците“ (Йоан 19:23–24). Както е видно, известни разлики показва цитатът от Йоан, но не те са съществени за настоящите наблюдения, а фактът, че Раковски се стреми непрестанно да се придържа към познатото, знаковото, общоизвестното от Евангелието – дали след смъртта на баща си синът наистина е наблюдавал, скрит в дома на сестра си, как се разграбва семейното имущество и как за „съсдите и дрехите“ се хвърля жребий, не е толкова важно. Междувременно, изпълняването на един такъв знаков акт, предвид неговата широка известност, би превърнал котленските първенци в самодемонизиращи се фигури, което само по себе си би било любопитно или пък вдъхващо известен скепсис у читателя, търсещ достоверността на всяка цена. Възможно е да се избере и друг подход към разказаното – то да не се възприема в буквалния смисъл, а да се приеме, че Раковски употребява определени фрази или думи като реторичен жест. В творбата могат да бъдат намерени изрази, които ясно подсказват реторическата поза на пишещия, от типа на вграждения в следното изречение, свързано отново с бащата: „Стойко са възвърна в Котел угорчен от това противно случай и чакаши **като агънц клането си**“ (Архив 1952: 456).

„Сюжетни“ съвпадения, подобни на споменатото, всъщност последователно и настоятелно изграждат *персонажа Раковски*, превръщат го в типа герой, който *авторът Раковски* е избрал. Невинно обвиненият от „фарисеите и садукееите“, който тръгва по конкретния и метафоричен път на страстите си, напуска родния Котел, а изпращането му е представено като драматич-

на сцена, наситена със страдание и състрадание: „На царската обаче оулица около Стойковий дом на пъта купище народ, жени, деца и мъже, от домашни, сродници и съседи плачевно чекаха да прикарат сродника им, за да го видят и да му отдадат последно целуване“ (пак там: 457). Съгражданите и близките на Раковски са убедени, че го виждат за последен път, въпреки че тяхната убеденост не се потвърждава от последвалите събития в живота на героя/историческата личност. Като съответен на визираното описание при Лука може да бъде посочен следният детайл, който отсъства при Матей: „И след Него вървеше голямо множество народ и жени, които плачеха и ридяха за Него. А Иисус, като се обърна към тях, рече: дъщери иерусалимски, не плачете за Мене, а плачете за себе си и за чедата си“ (Лука 23:27–28). При раздялата с близките си Раковски също изрича думи на утеха, но „разширява“ значително разказаното от евангелиста, като внася подробности, белетризира. Жестът му, както и репликата, не носят дълбокия смисъл, вложен в думите на Христос, но съответствието или асоциативната връзка между евангелски и автобиографичен/литературен текст е различимо.

По повод на формите и функциите на злото вече беше споменато, че основните конструкти, неотменно присъстващи в мъченическите жития, с които „Неповинний българин“ изгражда директно здрава връзка по силата на конкретни исторически обстоятелства, както и по волята на автора си, са **залавянето и особено разпитът на невинния праведник**, обречен на страдания. Предварително би следвало да се уточни, че арестът при Раковски се осъществява в Котел, докато епизодът с разпита в Истанбул и заключението от страна на овластените, че двамата оковани, баща и син, са невинни, повтаря вече маркирана по-рано ситуация – тази, в която се появява русенският Саид паша. Според четиримата евангелисти Христос е заловен и отведен първоначално при първосвещениците и първенците, които се опитват да проведат разпит, а след това е съден от Пилат Понтийски. По повод на залавянето на Иисус в Евангелието е казано следното: „А ония, които хванаха Иисуса, заведоха Го при Каиафа първосвещеника, дето бяха събрани книжниците и стареите“ (Мат. 26:57), както и „И доведоха Иисуса при първосвещеника, при когото се събраха всички първосвещеници, старей и книжници“ (Мар. 14:53). От своя страна, Раковски първоначално е отведен в конака в Котел, където се провежда по-скоро разговор между него и турците, но котленските първенци, християните, „своите“, присъстват. Именно те носят злата воля, демоничното, изразено дори в по-силна форма, отколкото при чуждите: „Турците с всичката си турска злоба, отвещаха на поздравлението му и го приканиха да седни до них, а фарисеите мълчаха и сърдечната им злоба страшно бе изобразена на гнусните им лица“ (Архив 1952: 457). Котленските първенци са същинските подстрекатели на залавянето с „гнусната им клевета“, предизвикала ответни

действия от страна на властта, които впечатляват с размерите и размаха си²⁴. В целия текст тези първенци, белязани от лицемерието, омразата и лъжата, последователно са наричани *фарисеи*.

„Същинският разпит“, онзи, който се провежда в блестящата зала над затвора в Цариград, е централен момент за творбата на Раковски и неслучайно той привлича вниманието не само като елемент от „сюжетната верига“ на произведението, но и като начин на изграждане, като сцена, съдържаща подробни описания, както и пряко предаден и доста многословен диалог. Онова, което може да бъде интерпретирано като библейска протооснова на съответната сцена, е широко известно, но все пак ще приведа някои по-обхватни пасажки както от Деяния на апостолите, така и от четирите евангелия поради твърде интересните, по повод текста на Раковски, детайли, които те съдържат. Основният мотив, около който е съградена съответната сцена, може да бъде формулиран като *„съдниците отстъпват пред невинността на наклеветения“*: „И начаса отстъпиха от него тия, които щяха да го разпитват. (При Раковски откриваме момент, предаден по следния начин: „щото вси [присъстващи мюсюлмани – бел. м., П. С.] едногласно с телесно движение, издумаха – ми не поемами нищо отъгори си – тиовбе истафорла [моля да бъдем извинени – бел. м., П. С.] и наша коран е истина“ (Архив 1952: 462). Библейският текст съдържа следното: „На другия ден, като желаше да узнае навярно, в какво го обвиняват иудеите, освободи го от оковите и заповяда да дойдат първосвещениците и целият им синедрион, па доведе долу Павла и го изправи пред тях“ (Деян. 22:29–30); „И като исках да узная причината, поради която го обвиняваха [св. ап. Павел – бел. м., П. С.], изведох го пред синедриона им и намерих, че го обвиняват по въпроси от техния закон, но че няма никаква вина, за която той би заслужил смърт или окови. И понеже ми бе обадено, че иудеите замислят лошо против тоя човек, аз го пратих веднага при тебе, като заръчах и на обвинителите да кажат пред тебе, каквото имат против него. Здравей! (Деян. 23:28–30). Деянията на апостолите продължават така: „И като престоях там много дни, Фест представи на царя Павловото дело, като каза: има един човек, оставен от Феликса в окови, за когото първосвещениците и стареите иудейски, когато аз бях в Иерусалим, представиха обвинения, и искаха да бъде осъден. Аз им отговорих, че у римляните не е обичай да предават човека на смърт, преди обвиненият да има обвинителите си налице и да му се позволи да се защити от обвинението.; обвинителите, като се изправиха, не представиха за него ни едно такова обвинение, каквото предполагах аз [казва Фест – бел. м.]“ (Деян. 25:14–19). Подбраните пасажки са важни най-вече с подчертаването, че обвиняемият (в случая св. ап. Павел)

²⁴ До този момент в историческата наука не се посочват документи, които да удостоверяват изпращането на постоянна редовна войска в Търново, построяването на казарма в София и Пловдив, както и на кули „по пътищата в Балканите“ като действия, свързани с обвинението срещу Раковски и баща му – вж. Архив 1952: 456.

не е съгрешил с нищо пред държавния закон, а обвинението срещу него е движено от причини, свързани с взаимоотношенията между юдеите, сиреч между единовърците. В „Неповинний българин“ заключението на присъстващите на разпитите в Истанбул е, че обвинението срещу Стойко Попович и Раковски е породено от разпри между съграждани, а затворниците се оказват невинни от гледна точка на закона. В същия дух, като повторение на формулата от предходния цитат звучи следното: „Когато той [ап. Павел – бел. м., П. С.] каза това, станаха царят и управителят, Вереника и седящите с тях и, като се оттеглиха настрана, говореха помежду си и думаша, че тоя човек не върши нищо достойно за смърт или за окови“ (Деян. 26:30).

Прави впечатление, че и в Новия завет, и при Раковски се появяват моменти, които говорят за **облекчаване на страданията на попаднали в тъмница герои**, чийто живот по правило е доминиран от праведността и от мъченическото. Например след установяване на невинността на бащата и сина в „Неповинний българин“ от страна на разследващите и разпитващите ги турци (турците са звероподобни, но по-рядко лукави като гърците или като котленските първенци, а в някои случаи дори се превръщат в справедливи), двамата затворници са преместени при по-облекчен режим в малка стая, която ги отделя от пространството на общата тъмница, без да бъдат окоавани, а в Деяния на апостолите може да бъде открит следният момент: „И заповяда на стотника да пази Павла, но да го държи по-слабо и да не възпира никого от неговите близки да му служат, или да идват при него“ (Деян. 24:23). В периода, в който двамата Раковски живеят при по-облекчени условия, те са посещавани от свои близки, които се стремят да ги подпомогнат, срещат се с адвокати, търсят начин да осъществят своето освобождение.

Поне на три места в текста на Раковски турците се оказват в ролята на Пилат – осъзнали невинността на обвиняемите, въпреки настояванията на „своите“ – на котленските първенци и на някои гърци, както и на Богориди – те търсят начин да свалят от себе си вината за осъждането на невинните: „Турците като ужалени рекоха Раковскому – Господине, твоите съотечественици, и единовърни та възпират, **гряха на главите им да е**“ (Архив 1952: 459). По времето, когато Стойко, зает с народните дела, е извън Котел, котленските първенци продължават да сплетничат и да добавят щрихи към вината на бащата и сина Раковски с единствената цел да елиминират неудобните за тях съграждани. В тази ситуация особено ярко изпъква реакцията на пашата, получил заповед да окове двамата заподозрени като опасни за държавата хора: „Пашата, който познаваши Стойка отодавно, и известен бе причината за тая лъжовна клевета, толко изречи на Стойка и на полномощните – идете си синкове в селото си, нащо правителство не зная какво прави, а ваща работа Бог да я управи“ (Архив 1952: 456). Отказът да бъде изпълнена заповедта и оттеглянето от отговорност от страна на представителя на властта, който е убеден в невинността на оклеветените, на равнището на смисъла

напомня акта на измиването на ръцете при Пилат. Библейските пасаж, с които могат да бъдат асоциирани посочените моменти, са широко известни – „Пилат рече на първосвещениците и на народа: аз не намирам никаква вина у Тогова Човека.“ (Лука 23:4), както и „Пилат, като видя, че нищо не помага, а се усилива смутната, взе вода, та уми ръце пред народа и рече: невинен съм за кръвта на Тоя Праведник; **вие му мислете**“²⁵ (Мат. 27:24). И в репликата на турците в произведението на Раковски, и в изреченото от Пилат според Матей съдниците не желаят да поемат върху себе си тежестта на несправедливата присъда, да „окървяват“ ръцете си.

Някои от съвпаденията от сцените на обвиненията – при Иисус, при св. ап. Павел и при Раковски, впечатляват със своята точност: При обръщението си към въведения в съдебната зала Раковски Мехмед Али паша изрича следното: „Познаваш ли ма и знайш ли ти търговецо, аз кой съм! Знайш ли, че аз направям всичко човеку – убивам, закклавам, убесвам удавам и във вечни темници затварям?“. Смесово твърде близко звучи следната реплика от Евангелието на Йоан: „Пилат Му казва: на мене ли не отговаряш? **Не знаеш ли, че имам власт да Те разпна, и власт имам да Те пусна?**“ (Йоан 19:10). Като своеобразна връзка между този цитат и съдържащото се в Деяния на Апостолите е отговорът на Раковски: „аз ви пузнавам куи сте и зная, че всичко направяти“ (Архив 1952: 461). Сходство може да бъде открито между пасаж в ръкописа на Раковски и момент от разказа за живота на св. ап. Павел, който се развива в сюжетно различна, но също важна от гледна точка на цялото посока: „**Управителят даде на Павла знак да говори, и той отговори: понеже зная, че от много години си съдия на тоя народ, то с по-радо сърце ще говоря за моя защита.**; И нито в храма, нито в синагогите, нито в града не са ме намерили да се препирам с някого или да правя размирица у народа, **и те не могат доказа това, за което ме сега обвиняват**“ (Деян. 24:10–13). От своя страна, основният персонаж на „Неповинний българин“ също непрестанно настоява, че няма доказателства за вината му: „Раковски отговори: „Аз никога не съм помислял зло на царщината ви, що ме клеветите за това, покажете ми с **доказателство веществено**, предложете отпреде ми делата ми [...] Какви **писмени доказателства** за това държите?“ (Архив 1952: 465). Особено впечатлява епизодът, в който ап. Павел, обзет от религиозен плам и искрена вяра, изрича думи, които всяват смут сред подлагащите го на разпит: „Но признавам ти се в това, че според учението, което те наричат ерес, аз тъй служа на Бога на отците ни, че вярвам на всичко, що е писано в Закона и в пророците, **и се надявам на Бога, че ще има възкресение на мъртви, на праведни и на неправедни, което и те сами очакват**“ (Деян. 24:14–15). Изреченото от Раковски на разпита в блестящата зала следва стратегия, която изпълва разпитващите го с тревога. Словото му е наситено с реторика, характерна за публицистичното

²⁵ Получерният шрифт и курсивът в цитатите са навсякъде мои – П. С.

говорене на българския XIX в. За разлика от св. ап. Павел той се позовава на Корана, а не само на собствено верую, воден от стратегически съображения или от истинска страст, но точно както св. ап. Павел насочва към писания, утвърдени като свещени: „Ако са истински книгите и ваша ал коран, който казва, че душите са безсмъртни и че **ще има второ възкресение мъртвим и ще стане там правосъдний божий съд**, аз тамо ще искам правдата от всички вас, що се сега в този събор нахождате, от скутовете силно ще се захватя там. Защото съм неповинен“ (Архив 1952: 462). Когато чува думите на ап. Павел за възкресението на мъртвите, Феликс прекъсва делото в стремежа си да се разтовари от отговорност и поради някакъв неназован трепет пред изреченото от апостола, а турците, издевателстващи над Раковски, се извиняват, обзети от суеверен страх, и в крайна сметка също прекъсват процеса. (Употребата на думата „процес“ тук е доста условна, тъй като историческата ни наука, на базата на известните ѝ документи, приема тезата, че до същински процес и произнасяне на присъда срещу Раковски и баща му реално не се достига.)

Внимателното проследяване на разказаната в „Неповинний българин“ история (или част от биография) чрез поставяне на акцент върху фигурите на невинните, които противостоят на злото, като изричат истината, се натъква на още една интересна допирна точка между творбата на Раковски и съдържанието се в Светото Писание. Ето елемент от сцената със залавянето на Христос, която може да бъде открита и при четиримата евангелисти, като в четирите варианта носи известни, ясно забележими нюанси: „Тогава Исус каза на народа: като **на разбойник сте излезли с ножове и колове**, за да Ме хванете“ (Мат. 26:55); „А на първосвещениците и началниците на храма и на стареите, които бяха надошли против Него, Исус рече: **като на разбойник сте излезли с ножове и колове, за да Ме хванете!** (Лука 22:52); „Тогава Исус продума и им рече: **като на разбойник сте излезли с ножове и колове, за да Ме хванете.**“ (Марко 14:48); „Тогава Иуда, като взе **една чета войници и слуги** от първосвещениците и фарисеите, дохожда там с фенери, светила и **с оръжия**“ (Йоан 18:3). При Раковски четем: „[...] та го повлякоха като хайдутина“; „[...] четирима страшни турци, въуржени от краката до главата с дълги ножови – като че чакаха някого си хайдутина“ (Архив 1952: 457); та кимна на въуржените пандур (каваси) та го повлякоха като хайдутина със зверска злоба...“ (пак там: 458).

Както вече споменах, позицията на онези от турците, които трябва да преценят вината на бащата и сина Раковски, доста директно препраща към тази на Пилат – на три места в творбата представители на властта дават ясен израз на убеждението си, че обвинените са невинни, но заедно с това под натиска на обвинителите единоверци, те решават да запазят спокойствието сред управляваните, като зачетат волята на християнските първенци и заемат позицията на безразлични към съдбата на страдалците. В „Неповинний българин“ е поместен рапорт (мазмата), който съдържа заключението на съдиите след продъл-

жително следствие: „В 6 месечно разстояние, като наложихме най-строгите мъки и утяснения на Котлянските, син и баща, Стойка, и Г. Раковскаго – и като ги испитахми с най-остроумний начин, с най-проницателна прозорливост, испращяхме и разни достойни приглядачи (спioni) в България, куйто разпитаха и придириха подробно, **от всичко това ни една вина не наидохме в тия человетци**, отъсвен една мълва за селски сметки, която последовала помежду им – за това събор Топхански реши че тия человетци баща и син, като неповинни същи, **тряба да се освободят**, и испратят на отечеството си – за това известявами на Ваше Величество, и оставами ожидающии вашето всевисоко, и всемилостиво повеление (ираде) межлис Топхански“ (Архив 1952: 465). Приведох целия документ, за който в творбата на Раковски не се споменава на какъв език е бил написан, нито как е попаднал у самия Раковски, което не означава, че той непременно е неточен или недостоверен (все пак не може да не бъде отбелязано, че съобщението за задържането на бащата и сина, поместено във в. „Амалтия“, е цитирано на гръцки и след това предадено в превод на български, докато в случая вариант на турски липсва), защото ми се иска да маркирам въпроса за оригинала, чието съдържание би било твърде интересно. Възможно е писателят да е разполагал с гръцки вариант (макар че по каква ли причина и от кого рапортът ще да е превеждан на гръцки?) – под лексемата „най-проницателна“ от ръкописа, според бележките към изданието на архива на Раковски, стои дума на гръцки, която обаче е нечетлива. Възможни са и други допускания, които обаче не са от съществено значение за ракурса на настоящия анализ. Такъв, какъвто е, „мазмата“ доста настойчиво паражда асоциация с един от най-популярните и често цитираните моменти в евангелския текст, съдържащ думи на Пилат: „Той и трети път им рече: та какво зло е сторил Тоя? **Аз не намерих в Него нищо да заслужава смърт**; затова след като Го накажа, **ще Го пусна**“ (Лука 23:22). Непосредствено след цитираната тук реплика обаче се появява следното: „Но те настояваха с голям вик да изискват да бъде разпнат; **и викът техен и тоя на първосвещениците надделя**“ (23:23). Не толкова близък като формулировка, но доста сходен по смисъл е и следният откъс: „**И понеже искаше да угоди на иудеите, Феликс остави Павла в окови**“ (Деян. 24:27). Независимо от оправдателното становище, което се съдържа в съответния рапорт, бащата и синът Раковски остават в затвора три години и половина (според свидетелството на Раковски и с около две години по-малко според последните литературноисторически проучвания), за да не бъде накърнена волята на висшестоящи светски и духовни лица, сред които се откроява личността на Алеко Богориди, а, може би, и за да се съхрани спокойствието сред управляваната рая. Отказът да бъдат освободени Раковски и баща му, е последван от разказ за тяхното своеобразно поместване сред обитателите на тъмницата, слели се в очите на разказващия в една обща и ужасяваща престъпна тълпа („Тая темница беше пълна от разнородни виновати затворени“ (Архив 1952: 466). Това поместване позволява да бъде направена връзка, по-скоро

на равнището на буквалното четене, с конкретни евангелски стихове: „И се сбъдна Писанието, което казва: **„и към беззаконници бе причислен“** (Марко 15:28); „защото, казвам ви, върху Мене трябва да се изпълни и това писано: **„и към беззаконници бе причислен“** (Лука 22:37).

Посочените примери ясно демонстрират, че изграждането на фигурите на бащата и сина Раковски последователно се придържа към стратегията на противопоставянето – двамата герои противостоят на възплътилите сатанинското в човешки образ. Те носят *истината*, подобно на праведниците в агиографската традиция, чиито образец е Исус (тук можем да припомним характеристиката за Христос словесен конструкт „Истина, истина ви казвам“, типичен за Евангелието на Йоан), докато антагонистите дават човешки образ на лъжата, подбуждана, подхранвана от дявола клеветник. Цялостното впечатление от текста на Раковски е, че в него двойката **истина – лъжа**, която може да бъде успоредена с твърде важната двойка **добро – зло**, е **основна**. Противопоставянията невинни – греховни; служещи на Бог – отрекли се от Бог; мъченици – мъчители и ред. др. следва да бъдат разглеждани като производни на споменатите две основополагащи за творбата противопоставяния.

Творбата на Раковски позволява наблюдения над *отделни сцени, моменти, детайли, езикови специфики, които също могат да намерят своите съответствия с евангелския текст*. Някои от тях, с известни уговорки, могат да бъдат приобщени към двата основни кръга на наблюдение, които вече бяха очертани около линиите добро – зло, праведност – греховност. Без стремеж към изчерпателност ще посоча някои от тях, които ми се струват значими.

Едно доста любопитно съвпадение или по-скоро асоциативно свързване между разглежданата тук творба и Евангелието е специфичното конструиране на начина, по който Раковски прекарва последните си часове в родния Котел, преди да бъде окован и изведен от града, преди да поеме по пътя към Истанбул, което означава и по пътя на страдалната си съдба: „Месец януарие, ден светий [в оригиналния текст „ден светий“ е изписано с титули, както е характерно за църковните книги – бел. м., П. С.] трисветии, ден плача и риданию бе за Стойковото домородство, което ся беши събрало в дом его и бяха постлали да обядват последний обят. Вратъта ся истропа, сегмени въуръжени викат Стойковий син на управителский дом (конак); смъщение плачевно възприе тържествений съроднический обят, в место веселию горест тлеятелна ся разля в сърдцата на всичките...“ (Архив 1952: 456). Напълно възможно е разказаното от Раковски да не търси преднамерено съответствие с Евангелието, но, така или иначе, **тържественият обяд**, събрал цялото домородство на Стойко Попович, може да намери своя корелат във **вечерята**, на която присъстват Христовите ученици и след която Исус е заловен и отведен от римските войници – „Учениците направиха, както им заповяда Исус, и приготвиха пасхата. А когато се свечери, Той седна на трапезата с дванайсетте ученика (Мат. 26:19–20); „И настана денят Безквасници, когато трябваше да

се заколи пасхалното агне, и прати Иисус Петра и Йоана, като им рече: иде-те, пригответе ни пасха, за да ядем. [...] И когато настана часът, Той седна на трапезата, и дванайсетте апостоли с Него, и им рече: от сърце пожелах да ям с вас тая пасха, преди да пострадам“ (Лука 22:8, 12–15).

Независимо че при автобиографията и мемоарите внимателно предадените детайли може да звучат и подозрително откъм достоверност, спомените често са доминирани от някаква подробност, която се е врязала в паметта на пишещия и се съхранява в нея, като изтласква дори по-значими елементи от преживяното. В този смисъл споменаването на *огъня*, който гори в стаята в конака, побрала клеветниците на Раковски и баща му, както и озлобените турци, е нещо съвсем обяснимо, защитимо, дори на пръв поглед незаслужаващо внимание, още повече като се вземе предвид, че сцената се разиграва през януари. „**Огн бе натрупан** в една стая на управителския дом, около когото се гreeха четирима страшни турци, въуржени от краката до главата с дълги ножове – като че чакаха някого си хайдутина. Чорбаджийте седяха далеч от огъня на колене наряд, с фарисейска притворност и личемерие“ (Архив 1952: 457). В определена степен огънят оживява изградената сцена, придава ѝ изразителност, релефност, дори цветност. В значителна степен обаче той се оказва нефункционален при тълкуването на произведението, освен ако не бъде включен, и то с доста усилия, в противопоставителна двойка с нееднократно открития в наратива вледеняващ студ. Така или иначе, припомнен или въобразен, писателят държи да го спомене. По-любопитно е сякаш присъствието му като детайл в повествованието за Иисус. Три от евангелията отбелязват огъня, нареден в двор, в който Петър се промъква, за да узнае нещо за съдбата на вече отведения от войниците Учител. На пръв поглед подобно мимолетно докосване между текста на Раковски и Евангелието изглежда по-скоро като случайно съвпадение, отколкото като търсен ефект. Несъмнено елементът е дребен, но споменат от трима от евангелистите, той се превръща в запомнящ се: „Петър Го следва отдалеч до вътре в двора на първосвещеника; и седеше със слугите и се грееше на **огъня**“ (Марко 14:54); „Когато накладоха **огън** сред двора и седнаха наедно, седеше и Петър между тях“ (Лука 22:5); „А робите и слугите бяха си наклали **огън**, понеже беше студено, и стояха, та се гreeха. Петър стоеше с тях и се грееше“ (Йоан 18:18). Единствено Евангелието на Матей пропуска посочения щрих при изграждането на разглеждания тук момент: „А ония, които хванаха Иисуса, заведоха Го при Каиафа първосвещеника, дето бяха събрани книжниците и стареите. Петър пък вървеше след Него отдалеч до двора на първосвещеника; и, като влезе вътре, седна със слугите, за да види края“ (Мат. 26:57–58). Тълкуването на евангелската сцена, в която Петър се смесва с групата на нископоставените, за да прикрие самоличността си и да научи какво се случва с Христос, позволява различни подходи в търсене на символното в нея. При създадената от Раковски сцена липсва най-същественото – присъствието на съмишленик на основния персонаж, който се грее на

общия огън, а това греење позволява или дори извиква интерпретации. Нараторът в „Неповиний българин“ разделя турците от първенците „фарисеи“, за които е подчертано, че са далеч от огъня. Възможно е замисълът на Раковски да е отредил по-съществено място на тези незначителни на пръв поглед подробности, които при цялостната обработка и завършеност на текста биха могли да зазвучат по-откровено метафорично. Тъй като това по определени причини не се е случило, не е необходимо да се губим в догадки – на този етап отбелязвам само съвпадение, което би могло да подхрани някои спекулации, без да анализирам пасажа чрез подходи, които са приложими най-вече при откровено фикционални произведения.

От своя страна **мотивът за преследването на близките** на Раковски, който играе ролята на съществен смислов и композиционен акцент в контекста на цялото, може да намери своя корелат в онези пасажи от Евангелието, които говорят за преследването на последователите, на учениците на Христос. Несъмнено разликите, които бележат двата типа преследване, са повече от приликите, но повторението на мотива не бива да бъде подминавано с лекота. Например, според библейския текст, в своето всезнание Исус предвижда събитията, които ще последват осъждането му, защото е месия и пророк: **„Ще ви изгонят от синагогите; настъпва дори време, когато всякой, който ви убие, ще мисли, че принася Богу служба“** (Йоан 16:2). Учениците ще бъдат разпознавани като опасни, ще бъдат обявени за осквернители, защото новото слово, което носят, вдъхва чувство за заплаха, за застрашеност на съществуващия порядък. На свой ред Раковски с истинска горчивина споделя, че на близките му, изолирани от съгражданите си поради изричното нареждане на овластените, е забранено дори да се черкуват, защото в тяхно лице са разпознати родствениците на бунтовника, на изправилия се срещу традиционно установеното и закона: „А за изпълнение в църков на пречестната божествена служба, от която ги лишаваха безбожниците, в празнични дни ходеха в окрестните близни села, а най-паче в старо село Тича и слушаха божествената литургия“ (Архив 1952: 461). Никъде в творбата праведните не губят връзката си с Бог, въпреки изпитанията, пред които са изправени. А това е специфика, типична за житията. Ако словото на Исус е изпълнено с дълбочина и многопластовост, то това на Раковски по-скоро търси препратката, за да експлицира основното си послание за невинно страдащия поради жестокост и завист, а не, за да философства. Възпрепятстващите връзката с Бог обаче, и в Евангелието, и при Раковски, са изведени като непозналите и неразпозналите Бог, като чужди на Бога: „И тъй ще постъпят с вас, защото не познаха нито Отца, нито Мене“ (Йоан 16:3). Интерпретацията на собствените мъчители, на преследващите семейството му, която Раковски прави, е от същия тип – те са „безбожници лукави“, неверници и докато „чуждите“, турците, носят поне страх от Бога, който е „фанатически“, следователно мислен в негативен план,

примитивен и затова принизяващ, „своите“ не познават дори тази лишена от истинска дълбочина връзка с божественото.

Отново в Деяния на апостолите откриваме пасаж, който поставя проблема с **подкупността** на онези, които трябва особено стриктно да съблюдават закона: „При това се надяваше [Феликс – б. м., П. С.], че Павел ще му даде пари, за да го пусне; затова го викаше често и се разговаряше с него“ (Деян. 24:26). В „Неповинний българин“ един от мотивите, около който е структурирано повествованието, е този за меркантилността, за сребролюбието и безчестието на котленските чорбаджии, присвоили обществени пари за своя облага. От определена гледна точка това присвояване е предпоставка за завръзката на текста – за разпрата между народа и първенците и упълномощаването на Стойко Попович да търси справедливост при видинския паша, под чието управление се намира Котел в онова време. Пребиваването в затвора е нова възможност за Раковски да заговори за силата на парите – за подкупите, изисквани от всякакви корумпирани адвокати и ходатаи, безсъвестно ограбващи затворниците и техните близки: „И повичито [турски чиновници – бел. м., П. С.] почти и всичките бяха ласкатели и гледаха да грабнат едно число и количество от бедните запрянни...“ (Архив 1952: 468). Повествованието на „Неповинний българин“ почти никъде не съдържа израз на симпатия към затворените в топханската тъмница, внушавани основно като заплашителна маса от маргинали. В този случай обаче затворниците видимо предизвикват съчувствието на разказвача, зад когото стои Раковски, преживял заедно със „злочестия“ си баща разпиляването на семейното имущество по фалшиви доброжелатели и измамни адвокати.

Посочените примери далеч не изчерпват диалогичните връзки между написаното от Раковски и Новия завет, а и изтръгването на отделни пасажки, които могат да бъдат коментирани в съответната светлина, от общия ток на словото, накърнява цялостното впечатление, което „Неповинний българин“ оставя у своя читател. А то е впечатление за съзнателна архаизираност на изказа, за непрестанни препратки към познати библейски мотиви или фигури. Например Раковски нееднократно вмята в повествованието си конструкцията „Ана и Каиафа“, както и „фарисеи и садукее“, които в определени ситуации може да звучат и като фразеологизми. Употребена е и лексикалната форма „някой си“, твърде характерна за библейския разказ, а че подобна употреба не е случайна, става ясно от следното изречение: „В крайното си отчайване [народът – бел. м., П. С.] прибягна *при някого си*, съотечественика, и съжителя старого, вернаго служителя, Стойка Поповича...“ (Архив 1952: 452). Раковски говори за собствения си баща като за „някого си“ не само защото е избрал позицията на третоличен, безличен разказвач, въвеждащ в конкретния случай нов персонаж в творбата (споменатата форма маркира определена степен на отдалеченост от обекта на наратива, която предстои да бъде преодоляна), но и защото ясно осъзнава специфичната стилизация, която придава подобен изказ на повество-

ванието му. Няма да се спирам на други сходства, включително и на езикови или пунктуационни заемки, тъй като това би увеличило прекомерно обема на избраните съответствия, а и защото чрез споменатите примери бяха очертани онези основни форми на диалог с библейското, които достатъчно недвусмислено, струва ми се, подкрепят тезата за *преднамерено търсената* от страна на Раковски връзка между „Неповинний българин“ и библейския текст.

Опитът за обобщаване на направените до този момент наблюдения води към заключението, че съвпаденията или съответствията са особено релефно присъстващи при пряката реч, при репликите на персонажите, както и при включените в творбата документи (понятието „документ“ трябва да се разбира достатъчно широко), най-вероятно предадени по смисъл, а не дословно, което дава свобода на въображението не само като подпомагащо, но и като моделиращо спомена. Тук е уместно да се напомним за онзи момент от теорията около жанра автобиография или мемоари, особено ясно формулиран от Жерар Женет, в който се настоява, че въвеждането на пряка реч, както и на обилие от подробности в описанията, е ясна индикация за фикционализиране на написаното, респективно – на припомненото. Наблюденията върху „Неповинний българин“ позволяват да бъде направен изводът, че Раковски не просто фикционализира, но и че текстът му носи ясно изразена интенция. Този текст е откровено обърнат към библейския разказ, защото вижда в него големия модел на повествование и послания, които могат да наситят със смисъл историята (или част от нея, ако трябва да сме достатъчно прецизни) на собствения му живот, да включат написаното в цял корпус творби, чиято легитимност и авторитетност не подлежат на съмнение.

Проследяването на някои диалогични връзки между „Неповинний българин“ и Новия завет бяха направени с цел да бъде поставен акцент върху възможността за интерпретиране на произведението от гледна точка на неговата близост с агиографските форми, доколкото житията се базират върху фундамента, зададен от разказа за Иисус²⁶, за да се подкрепи становището,

²⁶ Ще маркирам някои съответствия между „Неповинний българин“ и Житието на св. Стефан, за да илюстрирам начина, по който агиографският текст се оказва в ролята на своеобразен „посредник“ между „Неповинний българин“ и Евангелието. Например споменатите вече злонамерени и меркантилни котленски чорбаджии, които са своеобразна рефлексия на „фарисеите и садукееите“, както и понеслият грижата за общността Стойко имат своя аналог в споменатото Житие на св. Стефан. В него присъства момент, в който Христовите ученици, узнали за несправедливост в отношението към народа от страна на „юдейските началници“, „решили да изберат из числото на учениците 7 души, на които и поверили *грижите за раздаване на дажбите. Избраните били наречени „дякони“ (служители)*“. Бащата Раковски, който първоначално, подобно на Христовите апостоли, не желае да се занимава с „домакински работи“ (изразът е зает от житието), всъщност влиза в ролята на избраници, който ще служи на онеправданите. От своя страна, самите „началници“, раздразнени от нарастващото доверие в апостолите, „*затваряли ги в тъмница, забранявали им да проповядват, възбуждали срещу тях народа, наричайки ги разорители*

че произведението целенасочено се стреми да се впише в житийния модел и по-специално в този на мъченическите жития, а не да се приобщи безпроблемно към групата на „светските“ по тип автобиографии или мемоари.

ЛИТЕРАТУРА

- Ангушева 1999: Ангушева, А. Жанрът на житието. – В: Старобългарска литература. С., Анубис, 1999.
- Арnaudов 1925: Арnaudов, М. Г. С. Раковски. Автобиография и мемоари. С., 1925.
- Архив 1952: Архив на Г. С. Раковски. Т. 1. С., Издателство на БАН, 1952.
- Атанасова 2008: Атанасова, Д. Мъченици, текстове, контексти. С., ИК „Стигмати“, 2008.
- Бердяев 1969: Бердяев, Н. Смысл истории. Опыт философии человеческой судьбы. Paris, 1969.
- Дамянова 2008: Дамянова, Р. Емоциите в културата на Българското възрождане. С., Ciela, 2008.
- Динев 1939: Динев, П. Софийски книжовници през XVI век. Т. 1. Поп Пейо. С., Печатница „Художник“, 1939.
- Иванова 1986: Иванова, Кл. Житията в старата българска литература. – В: Стара българска литература. Т. 4. С., Български писател, 1986.
- Илков 2014: Илков, А. Chiasmus. Възрожденска културна идиоматика XIX и XX век. С., СУ „Св. Климент Охридски“, 2014.
- Лурье 2009: Лурье, В. Введение в критическую агиографию. СПб., Axioma, 2009. <<http://www.klex.ru/lgf/>> (20.02.2018).
- Петканова 1992: Петканова, Д. Старобългарска литература IX–XVIII век. С., 1992.
- Пикио 1993: Пикио, Р. Функцията на библейските тематични ключове в литературния код на православното славянство. – В: Пикио, Р. Православното славянство и старобългарската културна традиция. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1993.
- Писание 1982: Свещено писание, издание на Светия Синод на Българската православна църква. Новият завет на Господа нашего Иисуса Христа, 1982.
- Ракъовски 2004: Ракъовски, Цв. Образи на българската памет. Историята, поборниците, записките. В. Търново, Фабер, 2004.
- Станчев 1982: Станчев, Кр. Поетика на старобългарската литература. С., Наука и изкуство, 1982.
- Станчев 1985: Станчев, Кр. Стилистика и жанрове на старобългарската литература. С.,

на *Мойсеевия закон*“. Не е необходимо привеждане на цитати от „Неповинний българин“, за да бъдат доловени съответствията. Проследяването на диалога с Житието на св. Стефан на равнището на специфики на персонажите или на събитийността може да бъде продължено, доколкото агиографският текст следва модела, зададен от Евангелието – отчитането на съвпадения с житието на посоченото равнище би било в значителна степен отчитане на съвпадения с библейския текст. По тази причина ще се ограничи само с още един пример, който ми се струва красноречив – осъзнали своята слабост пред лицето на праведника, споменатите началници, на които доста плътно съответстват котленските първенци, „прибягнали до друго средство: възбудили срещу него (св. Стефан) народа, старейте и книжниците, като го обвинили пред синедриона, че уж хулил Бога и *Мойсеевия закон*. Намерили се лъжесвидетели, които потвърдили техните думи“. Отново властолюбието и алчността, родили клеветата, озлоблението и завистта, се оказват двигатели на действието.

- Народна просвета, 1985.
- Стоянов 1972*: Стоянов, М. Райковски дамаскин. – В: Родопски сборник. Т. 3. С., Издателство на БАН, 1972.
- Чернокожев 2001a*: Чернокожев, Н. Български възрожденски идентификации – приложенията на християнството. – В: Балканските идентичности в българската култура от модерната епоха (XIX–XX век). С., Институт за изследване на интеграцията, 2001.
- Чернокожев 2001b*: Чернокожев, Н. Възрожденски добродетели. – Литературен вестник, 38, 14–20.11.2001, 4–5.
- Capes 2003*: Capes, D. Imitatio Christi and the Gospel Genre. – Bulletin for Biblical Research (2003). <https://www.ibr-bbr.org/files/bbr/BBR_2003a_01_Capes_ImitatioChristi.pdf> (20.02.2018).
- Dawson 2002*: Dawson, Ch. The Christian View of History. – In: Dynamics of World History. Ed. John J. Mulloy. Wilmington. Del., ISI Books, 2002.
- Esbroeck 1986*: Esbroeck, M. van. Le substrat hagiographique de la mission Khazarede Constantin-Cyrille. – Analecta Bollandiana, 104, 1986, 337–348.
- Guiley 1989*: Guiley, R. E. The Encyclopedia of Witches and Witchcraft. 1989.
- Heston 2014*: Heston., S. Critical Memoir: A Recovery from Codes. – Essay: A Journal of Nonfiction Studies, Fall 2014. <<http://www.essayjournal.com/sarah-heston-11.html>> (20.02.2018).
- Kelly 2006*: Kelly, H. A. Satan: A Biography. Cambridge University Press, 2006.

Март 2018 г.

Рецензент: доц. д-р Катя Станева

ОСОБЕНОСТИ НА БЪЛГАРСКАТА ПРЕВОДНА КНИЖНИНА В ОСМАНСКИЯ КОНТЕКСТ НА XIX ВЕК

НАДЕЖДА АЛЕКСАНДРОВА¹

Катедра по българска литература

Надежда Александрова. ОСОБЕНОСТИ НА БЪЛГАРСКАТА ПРЕВОДНА КНИЖНИНА В ОСМАНСКИЯ КОНТЕКСТ НА XIX ВЕК

За да се справи с големия обем от произведения в османския контекст на XIX в., чителите характеризират описва, настоящото изследване изгражда двуделен модел. На теоретично ниво възприемателската среда и каналите за трансфер на преводи в частния случай се изучават чрез съпоставителния метод на „преплетените истории“. Той позволява тълкуването на отношенията в дадени региони не от гледната точка на втвърдените национални исторически разкази, а чрез сходства в генезиса на тези разкази, които могат да се търсят във времето преди създаването на националните държави. На нивото на емпиричния материал моделът разглежда рецептивната мрежа, създадена при преводите на френския роман «Les Jannissaires» на пет езика – гръцки, румънски, български, караманлийски и арменски в периода 40-те и 70-те години на века.

Ключови думи: преплетени истории, сравнително литературознание, османски контекст, еничари, популярна литература, Танзимат

Nadezhda Alexandrova. BULGARIAN RECEPTION OF FOREIGN LITERATURE IN THE OTTOMAN CONTEXT OF THE 19TH CENTURY

This article presents a comparative study on two levels. The theoretical one is inspired by the concept of “entangled histories” that operates on a supranational level for making cross-cul-

¹ Надежда Александрова, n.alexandrova@slav.uni-sofia.bg .

tural parallels. The second level presents a case study of the reception of the French novel *Les janissaires* by Alphonse Royer in five languages – Greek, Romanian, Bulgarian, Karamanli, and Armenian, which took place in the Ottoman context from the 1840s to the 1870s. The goal of the study is to illustrate how under the same political reign the cultural transfer enabled a circulation of notions and an appropriation of new civilizational practices between different communities that later incorporated those notions in their nationalist discourses.

Key words: entangled histories, janissaries, comparative literature, ottoman context, reception, popular novels, Tanzimat

Всяка рецепция на чуждо произведение сред народите в състава на Османската империя има своите специфики, но и се подчинява на типични за периода характеристики на възприемането на преводна литература, които ще припомним в следващите страници. Преводите през XIX в. отразяват стремежа за доближаване на местните елити до постиженията на чуждите култури и literatury, като превес вземат идейните направления и литературните видови и жанрови форми, идващи от Западна Европа. Те рефлектират върху османския контекст както в посока на опитите за реформи в отношенията между суверена и поданиците, така и в култивирането на стила и почерка на местните автори, които създават литература на езиците на отделните общности.

При сравняването на българската история на превода с тази на други народи в състава на Османската империя се наблюдават редица сходства. Те дават основания за прилагане на обща перспектива на разглеждане на рецептивната среда в споменатия исторически период. Приликите могат да се открият в няколко посоки. Едната е идентичността на преводачите. Друга се занимава с мотивите за превод, разпростиращи се между познанието и печалбата. Не по-малко важна посока за откриване на сходства е предпочитанието на език и метод на превеждане и на техники на адаптация на оригиналния текст към локалните публики. В допълнение е важно да се характеризират и някои от местата, където възникват и се задействат формите на модерна публичност. В центровете на най-интензивна печатна и образователна дейност в Османската империя през XIX в. става възможна циркулацията на сходни идеи и идентични текстове, които постъпват в книжнината на различни общности.

Някои от тези послания чрез печата и учебната книжнина резонират османските политика на реформи и опитите за възстановяване на мощта на империята, а други са отправени конкретно към потребностите и проблемите на дадена общност, нейното желание за влияние, за разпознаваемост и за автономност. Редица послания са в услуга и на двете споменати инстанции. Например посланието за нуждата от унищожение на еничарите като проправяне на път за реформи е едновременно угодно и на султана, и на поданиците от различни общности, които дълго са търпели проявите на еничарски произвол.

Обсъждайки сходствата при превода на произведения и навлизането на идеи чрез тях, аз приемам възгледите на литературния историк и компаративист Йохан Щраус (Strauss 2003). Той взема предвид съществуващите национални критически традиции, които най-често разглеждат историята на превода в национални рамки, но предлага да се излезе от тези рамки и те да се мислят като отделни частни случаи на някаква обща среда. За такава може да се приеме османският рецептивен контекст с неговите мултиетнически и транскултурни взаимодействия. Щраус предлага също да се идентифицират пътищата на трансфер на определени нагласи, идеи и настроения – например тези за свободния избор в любовта, за славното минало, за просветения султан или за злите еничари. Установяването на тези „канални на трансмисия“ е нужно, тъй като нагласите се внедряват сред интелигенцията на отделните общности и често започват да се осмислят като породени вътре в общността, а впоследствие – и като национално специфични. При разширяване на периметъра на анализ се разбира, че явлението е идентично за множество общности и реакциите към него си приличат.

Естествено, освен сходствата съществуват и разлики в рецепцията. Съществени понякога са времевите отлики в навлизането на дадено произведение в културата на различните общности. Различен може да бъде периметърът на рецепцията. Той се влияе от нивото на грамотност, от контактите с Европа и Арабския свят и от развитието на публичността за всяка общност. От голямо значение е също наличието на система за спомоществователство и източници за финансиране. Те от своя страна оказват въздействие на развитието на печатането, което, както се знае, е доста късно явление в Османската империя.² Веднъж проправило си път, то се развива с различни темпове за отделните общности и обикновено се извършва в столицата Истанбул или в места за печатане, които са далече от територията, заета преимуществено от дадената общност. В османския контекст по това време градската среда също търпи модернизационни промени и в нея се наблюдават случаите на най-интензивен трансфер. Печатници, училища, книжарници, търговски панаири, читалища и др. средища на трансфера са разположени най-вече в столицата, във вилаетските градове, в пристанищните градове и търговските центрове на територията на империята.

Наличието на едни и същи преводи в различни общности предполага сходства във възприемането на идеите, съдържащи се в произведенията, а оттам и сходства в прилагането им във формиращите се национални култури/литератури. Веднъж навлязла и адаптирана към вкусовете и потребностите на конкретната рецептивна среда, както при българите през XIX в., тази споделе-

² Фетва от 1727 г. и императорски указ от султан Ахмед III разрешават откриването на печатарска преса за нерелигиозна литература в Османската империя. Две години по-късно, през 1729 г., Ибрахим Мютеферика, придворният печатар и управител на домакинството при двора, отпечатва първия труд – двутомен арабско-турски речник (Sabev 2018).

на нагласа спомага за акумулирането на енергията за отприщване на процеси на национално самоопределяне и на изграждане на литературен канон в самата тази общност. Без понякога да може да се установи точният механизъм на внедряване на даден текст в дадена общност – кой и при какви обстоятелства точно препоръчва дадена творба за превод на нов език, на основата на самата карта на разпространението на превода могат да се набавят доказателства за комуникация и взаимодействие между отделните общности, особено в случаите, когато големият национален разказ е склонен да ги противопоставя етнически или да ги определя като „напреднали“ и „наваксващи“. Това позволява на излъчени чрез произведенията послания да резонират по сходен начин и да се усвоят съобразно общите исторически маркери, какъвто е времето на Танзимата в Османската империя през XIX в.

При припомнянето на някои особености на преводите в българската възприемателска среда и сравняването им с характеристики на османската рецептивна среда са нужни няколко уточнения. Едното е, че сравненията ще са свързани предимно с преводите на художествена проза и само откъслечно ще се споменават поетически или драматургични преводни творби. Второто е, че въпреки че ще се засегнат и етапи на превеждане, които прескачат назад към XVIII в. и напред към края на XIX в., вниманието ще се съсредоточи основно в периода от 40-те до 70-те години на XIX в., тъй като той е свързан тъкмо с желанието за съотнасяне на българските преводи към османския контекст. Именно от 40-те години според българските изследователи може да се говори за нов етап в развитието на преводната белетристика (Аретов, Чернокожев 2006: 151–170). Заражда се интересът към френската и руската художествена литература, особено към текстове на историческа или любовна тема. Преводите на белетристика преобладават, като се избират актуални и популярни за модерната европейска култура автори и авторки, а техните произведения се превеждат в цялост, а не частично. В периода до 70-те години нараства и интензивността на преводаческата дейност. Обогатява се персонажната система, проиграват се различни режими на адаптация и освен непрекия превод до края на периода вече се появяват и редица произведения, които са директен превод от оригиналите.

Трета важна уговорка е свързана с употребата на „османски контекст“ и „османска рецептивна среда“ – термини, за които предлагам работни дефиниции. Под „османски контекст“ аз разбирам макрорамката на възникване и хода на събитията, които се случват на територията на Османската империя и засягат общностите, които са в границите или в пограничните райони на тази империя. „Османската рецептивна среда“ е средата на циркуляция и възприемане на идеи чрез преводни явления и оригинални творби, която се отнася към османския контекст. Този текст обаче съвсем бегло ще засяга преноса на явления и произведения от Арабския свят и Близкия изток към книжнината на общностите, които са съседи на българите на Балканите и с

които българите влизат по-често в културно и социално взаимодействие. Не за всички тях важи определението „балкански“. Например арменската или караманлийската литература не може да се определят точно като „балкански“; не са и точно „съседски“, макар че читателите им споделят общ статут на поданици на една и съща империя.

Предвид макрорамката на полагането на тези литератури в съседство на базата на общ османски контекст трябва да спомена и названието на периода според тази перспектива. Османистиката го назовава „Танзимат“ или „период на реформи“. Класическата му рамка е между 1839 и 1878 г. Двете години бележат политически актове от страна на султаните – през 1839 г. приемникът на Махмуд II – Абдул Меджид, обнародва Гюлханския хатишериф, а през 1878 г. Абдул Хамид II суспендира първата османска конституция.³ По отношение на турската литература посоченият период е част от „по-интегрален план на секуларизацията и европеизацията в османското общество, който се успоредява с историята на танзиматските реформи“ (Tunaya 2010). Тогава се появяват първите поколения автори, които внасят просвещенските идеи и модерната западна литература сред турската общност и успяват да печатат и популяризират идеите си (Moran 1983; Tanpınar 2012; Yildiz 2006). Но в по-новите изследвания привържениците на сравнителния подход в книжната на арменци, евреи, гърци, българи, караманлии и др. са склонни да се придържат към този „по-интегрален план“ и да разглеждат модернизационните процеси в съответните народности и отразяващата ги преводна и оригинална литература във връзка с общия климат на реформи, който се определя като ера на Танзимата (Balta 2010; Borovaya, 2012; Strauss 2003; Uslu ve Altuğ 2014). Докато една рецепция се разглежда само в по-тесния общостен контекст, тя може да бъде окачествявана според установените периодизации на литературата в този контекст, като в българския лесно бихме я нарекли „възрожденска“. Но ако рецепцията е през призмата на по-широкия османски контекст, тогава ерата на Танзимата се превръща в означаващо, което визира сходството в движението на множество общности, придобили правото да имат свои вестници, печатници, книги, училища и които развиват народност-

³ В богатия корпус от изследвания за периодизацията на Танзимата има становища, които са по-категорични, и такива, които са по-гъвкави. Някои изследователи търсят началото на реформите още в края на XVIII в., а края – в началото на XX в. Реформаторският дух се свързва с крупни революционни и преобразователни процеси в цяла Европа през осемнадесетото столетие и тяхното отражение върху управлението в Османската империя – опитите на Селим III за реформа във войската, „низам и джедид“, и акта на унищожението на еничарите от Махмуд II. От друга страна, апогеят и краят на Танзимата се проследяват при царуването на султан Абдул Хамид II в края на XIX и началото на XX в. Макар и със сътресения, провокирани от авторитарния режим на Абдул Хамид II, реформите бавно продължават и довеждат до Младотурската революция от 1908 г. (Quataert 2005; Hanioglu 2003; Karal 1947; Rieder 2014; Shaw 1977; Дюмон 2007; Люис 2003; Ортайлъ 2007 и др.).

ни чувства. Паралелите на Възраждането с Танзимата не трябва да се приемат емоционално, защото всеки от термините, отнесен към общността в процеса на националното ѝ самоосъзнаване, дава много различни ефекти върху градежа на националността, макар те да произтичат от общ дух на реформи и модернизация. Българският термин „Възраждане“ не може да се третира като универсален термин за всяка общност, която попада в обсега на изследване, затова се взема предвид съществуващ в историографията и литературната компаративистика термин за изследвания период, който да отговаря на разглеждания от мен по-широк османски контекст. Случаят с романа „Еничарите“ ще онагледя преплитанията между българския и рецептивните контексти на другите общности, които са обект на танзиматските реформи и извличат от тези реформи своите собствени стратегии за еманципация и автономност.

Идентичност на преводачите

Книгите, които биват избрани за превод, достигат пределите на Османската империя благодарение на образованата прослойка от населението, която има дотег с постиженията на Западния свят или с познанието на Изтока. Това са хора от различни социални групи – търговци, занаятчии, учители, издатели, а и такива, които в определен момент от живота си освен някое от горните поприща заемат и това на преводача. Като че ли за избрания период на изследване трудно може да се намери книжовник, изцяло посветил се на превода, нещо като професионален преводач, който да се изхранва само от този занаят. Напротив, както за гръцката, арменската и румънската култура, които първи се опитват да интегрират новия тип белетристични творби в литературите си, така и за българската, турската, караманлийската и еврейската култура важи наблюдението, че преводачите принадлежат към интелигенцията на съответната общност (а понякога допринасят за развитието на преводната проза и на други общности), но освен че превеждат, те развиват учителска, журналистическа, политическа, търговска или религиозна дейност.

В българския случай на прехода от XVIII към XIX в., когато преобладават ръкописните преводи, в ролята на преводачи влизат най-често духовни лица. Те извършват и учителска дейност по църкви и манастири и превеждат книги с религиозно съдържание и съчинения с дидактичен и занимателен характер. Ярък пример в това отношение е Софроний Врачански, назоваван често „фигура на прехода“ между старо и ново време (Леков 1988: 27). От 20-те до 40-те години на века, когато се превеждат най-често кратки повествователни форми, преводачите са предимно учители в първите светски училища или учителското поприще е част от кариерата им, която впоследствие взема друга посока. Такъв е Петър Берон, чийто „Буквар с различни поучения“ съдържа множество преводи на кратки повествования от буквара на Димитриос Дарварис. Берон е още млад учител в Брашов, когато изработва учебника. По-късно се

посвещава на медицината, естествените науки и философията. Сред учителите, които активно спомагат за развитието на книжнината ни като преводачи на белетристични творби, се открояват Гавраил Кръстевич с „Мудрост доброго Рихарда и Митос Продиков“ (1837), Райно Попович с ръкописния превод на „Младого Робинсона случай“ (1841), Христати Павлович с „Изгубеное дете“ от Кристоф фон Шмит (1844) и други. Освен учители, лекари и търговци също се заемат с преводаческа дейност. От периода на 40-те години можем да споменем например Васил Станкович, превел „Покрестението на едного свещеника Исидин“ от Йон Радулеску Елиаде (1845), и Параскев Пиперов, превел „Приключенията на Телемаха, сина Одисеев“ от Франсоа Фенелон (1845). След излизането на първите печатни издания в усилена преводаческа дейност се включват Константин Фотинов и Иван Богоров. Във Фотиновото списание „Любословие“ излизат няколко преводни разказа, като „Каспар Озер“ (Гаспар Хаузер) и „Нощ бедственная“. В подлистника на „Цариградски вестник“ преди романа „Еничарите“ Иван Богоров помества своя превод „Чудесиите на Робенсина Крусо“ (1848–1849). Следващият редактор на вестника, Александър Екзарх, продължава традицията на романи в подлистници, които после се издават като самостоятелни книги. Той помества „Павел и Виргиния“ и „Индийска хижа“ от Бернарден дьо Сен Пиер, преведени от Анастас Гранитски (1850), както и няколко повести от Ксавие дьо Местр – „Младата сибирянка“ (1851), преведена от А. Екзарх, „Проказаний на градат Аост“ (1853), преведена от Ирина Попгеоргиева Екзарх, и „Кавказки пленници“ в превод на Пандели Кисимов (1851). Редакторите на вестници и българските журналисти участват активно в превода на белетристични творби. Например един от най-вълнуващите романи – „Скитникът евреин“ от Йожен Сю, е преведен от Христо Ваклидов през 1860 г., а по-късно отпечатан и в списание „Зорница“, на което Ваклидов е редактор. Друг популярен белетристично-мемоарен текст, получил широка популярност сред множество османски общности, е „Тъмниците ми“ на Силвио Пелико (1874), преведен от Драган Цанков. Преводач на художествена проза е и Петко Славейков. Любопитното за него е, че той превежда не само западноевропейски автори, но и съвременна гръцка проза на български език, например романа „Цариградските потайности“ от Христофорос Самардзидис (1877). Сред многото примери е добре да се открои и представителят на революционната линия в журналистиката и политическата дейност на българите – Любен Каравелов. Сред преводите му се открояват прозаическите творби на украинската писателка Марко Вовчок, обстойно изследвани от българските литературни критици (Арnaudов 1972; Леков 1998; Унджиева 1968 и др.).

Според някои изследователи XIX в. е времето на постепенно еманципиране на българския преводач до самостоятелен творчески субект (Илиева 2012: 112). Понякога обаче съществува проблем с идентифицирането му в книжнината, което трябва да се извърши, преди да се осмисли субектността му.

Някои труженици в този занаят са останали в литературната история като преводачи, без да може да се установи дали са извършвали и друга обществена дейност. Особено силно това се отнася за жените преводачки, чиито имена фигурират понякога в печатните издания, но биографичната информация за тях е оскъдна или все още е в частни архиви. Например за Ирина Попгеоргиева Екзарх – българската преводачка на „Проказаний на градат Аост“ от Ксавие дьо Местр, съществува откъслечна информация, свързана с подкрепата, която ѝ оказва чичо ѝ Александър Екзарх. Известно е, че тя живее при него в Цариград и учи в някое от местните женски училища. Роднините ѝ я насърчават в преводите ѝ. Чичо ѝ публикува още два нейни превода – драмата „Памела уженена“ от Карло Голдони (1853) в отделна книга и „Примери на разни писма, преведени на български от девица И. Е.“ в подлистника на „Цариградски вестник“ (18 декември 1854 – 19 февруари 1855).⁴

Още по-трудно е да се поставят проблемите с идентичността на преводачите в по-широкия османски контекст. Причините за това не са само в загубата на биографични данни или от трудността при четене на хибридните езикови феномени на турския език, предаден с гръцка или с арменска писменост. Понякога става дума за личности, които са спомогнали за публикуването на художествена проза на няколко езика и така са допринесли за развитието на литературата на няколко общности, а не само на онази, от която произхождат. За да онагледя този проблем, ще представя случая, свързан с доста рано проявилите желание за преводаческа дейност арменци, принадлежащи на Ордена на мехитаристите. Това е Орден на арменските католици бенедиктинци, който още от XVI в. допринася за повишаването на познанието за западната култура и открива свои училища във Венеция и във Виена. Именно в училището във Виена в началото на XIX в. техен ученик е писателят Ховсеп Вартанян, или Вартан паша. Той е автор на съчинението „Историята на Акаби“ (1851), което се приема за първи роман в турската литература, изпреварил романите на Шемседдин Сами и Намък Кемал от 70-те години на XIX в. (Cankara 2014: 117–137). След завършване на училището във Виена Вартан се връща в Османската империя като драгоман, журналист и политик. Той заема длъжности в министерствата на морското дело и на правосъдието. Любопитното е, че романът му е написан на арменотурски, а не на класическия арменски език крапар. Възгледите си за уместността на

⁴ Напоследък бяха открити няколко писма от Ирина Екзарх, запазени в архива на друга значима фигура от българската колония в Цариград – Мария Бурмова. Те хвърлят светлина върху ярката индивидуалност и писателските умения на преводачката на Голдони и Дьо Местр. Но достъпните данни за живота и цялостната дейност на тази преводачка все още са нищожни, затова изследванията на израстването ѝ като творчески субект са голямо предизвикателство. Вж. Писма на Ирина Екзарх до Мария Бурмова. НБКМ-БИА, фонд 16, а.е. 496. Има данни, че колекции от нейни писма са запазени в частния архив на наследниците на Александър Екзарх във Франция (Воалри 2012).

преводите на арменотурски Вартан паша споделя в предговора към друг свой превод – този на „Историята на Наполеон Бонапарт“ от 1855 г. Той пояснява, че избира арменотурски, защото така ще привлече не само арменците, но и много повече читатели в Османската империя, които разбират турския език. Както посочва Йохан Щраус в своите изследвания, арменците са билингви и онези от тях, които се интегрират и във висшата администрация на империята, съчиняват както на арменски и арменотурски, така и директно на османотурски. Изборът на език за превод често е съобразен с потенциалния брой на читателската аудитория, защото целта е по-широкото популяризиране на съдържанието и евентуалната печалба на съответното издание.

Пример за публицист и преводач със сложна творческа идентичност е гръкът Теодор Касап. Той е издател и редактор на множество вестници, сред които най-ярки са сатиричните вестници *Diyojen*, *Nayal*, *Çingirlikli tatar*, *Karagöz*, *Çaylak* (Şeni et Gorgeon 1992: 51–59), издавани основно на турски, гръцки и френски. Той разкрива и български редакции на някои от тези вестници. Касап е собственик на изданията „Звънчатий Глумчо“ и „Шутош“, в които активно участие като редактор взема Петко Славейков (Боршуков 2003: 198–199). Гръцкият издател е привърженик на идеята за сътрудничество между османските поданици и илюстрира визията си за преводите с жеста на публикуването на „Приключенията на граф Монте Кристо“ на Александър Дюма от френски на османотурски (1871). По това време преводите на османотурски са само два – „Приключенията на Телемах“, преведен от Юсуф Кямил Паша (1859), и „Робинзон Крузо“, преведен от Шемседдин Сами (1864). С третия превод в историята на рецепцията на западни романи в турската литература Теодор Касап продължава установената традиция на поместването на романи в подлистници. Седем години по-късно той привлича много читатели на вестник *Diyojen* с решението си да публикува романа на Дюма в подлистника на изданието.

В българската възрожденска култура са познати подобни явления в областта на оригиналните исторически и научни трудове, поезията и художествената проза. За пример може да се посочат личности като Иван Селимински с трудовете му на гръцки, Петър Берон с научните му търсения на френски, Григор Пърличев с поемите му на гръцки, Димитър Великсин с неговата поезия и публицистика на румънски и френски и други. В областта на превода на художествена проза изпъква фигурата на българина Никола Пиколо. Неговият живот, дейност и творчески метод се дават за пример, когато става дума за „сложния характер на възрожденската езикова ситуация“ (Веселинов 2003: 53) и за поливалентната идентичност на тогавашната интелигенция, чиито приноси надскачат локалната принадлежност по произход и месторождение и се разпространяват мрежово и преплетено сред много по-голям брой възприематели. Подобно на други българи от първото поколение на нашата светска интелигенция, Никола Пиколо изразява свободно своите разсъждения на гръцки и допринася за развитието на гръцките преводи на

класически и модерни за времето си четива. Неговата биография е потвърждение за престижа на гръцкия език като език на общността на православните християни в империята, познати като *gim* и разглеждани като носители на ромейска идентичност (Детрез 2015). В течение на XIX в. тази идентичност девалвира и се загубва с напредването на движението за религиозна и културна самостоятелност на българите. Но в края на XVIII и началото на XIX в., когато работи и твори Никола Пиколо, тя се приема от образованите и издигнати българи, които имат амбиции за приобщаване към търговските гилдии, за пост в църковния клир или за даскалуване. Пътят на такива българи често минава през обучение в княжеската гимназия „Св. Сава“ в Букурещ, която Никола Пиколо завършва с отличие през 1806 г. След като набира опит като помощник-учител в гимназията, той става учител на о. Хиос, а малко по-късно учи медицина в Италия, откъдето заминава за Париж. Н. Пиколо се установява трайно във френската столица в средите на гръцката диаспора и има възможността да общува с голяма част от френската бохема. Запазени са негови писма със Сент-Бьов, Беранже, Виктор Кузен, Фредерик Дюбнер и др. (Тодоров 1968: 138–207). Той пръв превежда на гръцки романа на Бернарден дьо Сен Пиер „Павел и Виргиния“ (1824) и е сред първите преводачи на популярни романи в османския контекст. В този момент от живота си Никола Пиколо има славата на изкусен познавач на френския и гръцкия език. Той успява да пресъздаде нюансите в смисъла, да изобрази живо природните картини и силата на преживяванията на героите в традициите на сантиментализма (Алексиева 1987: 173). Още по-интересното е, че от превода на Пиколо се раждат още преводи на същото произведение в османския контекст. Сред тях най-ранен е румънският, направен от Янку Бузня и отпечатан в Будапеща през 1831 г. Сред последователите на делото на Пиколо е и българинът Анастас Гранитски, който прави превод на романа от гръцки за „Цариградски вестник“ през 1850 г. По-късни са преводите на този роман директно от френски на арменски, дело на Амброаз Калфа от 1856 г., и на османотурски от Емин Садък през 1873 г. Най-късно се отпечатва преводът на ладино. През 1906 г. романът „Павел и Виргиния“ е преведен от Александър Бенгиат, отначало в неговото списание *El Meserret* (1905–1906), а през 1911 г. и като отделна книга. Въпреки че първите вестници и списания на еврейската общност в империята се появяват още през 40-те години на XIX в. в Смирна и Солун, активизирането на еврейската интелигенция за превеждане на популярни западноевропейски романи на ладино се засилва едва в края на XIX и началото на XX в. (Gülyüz 2015; Nassi 2010).

Подобни казуси на преплитане на историята на рецепцията на дадено произведение сред общностите в османския контекст показват широкия мащаб на навлизане на определени жанрове, теми, стил и менталност не само от запад на югоизток, но и в самия османски контекст през XIX век. Взаимното влияние между представители на интелигенцията от различни общности е на-

лице дори и когато няма как то да бъде документално установено и доказано чрез спомени от срещи, кореспонденция или съвместни публикации. Извличането на почти цялата карта на рецепцията на сантименталния роман „Павел и Виргиния“ се прави за пръв път в настоящото изследване, но подобно картографиране на каналите на трансмисия на произведения сред общностите в османския контекст е вдъхновено от представителите на компаративистиката, които издирват сведения за книжнината на общностите в Османската империя. Рецепцията на „Многострадална Геновева“ от Кристоф фон Шмит, на „Тъмниците ми“ от Силвио Пелико, на „Биографията на Наполеон Бонапарт“, на „Приключенията на Телемах, сина на Одисеев“, на „Тайните на инквизицията“ и др. включват български преводи, които доста често следват вълната от популярност на даденото произведение, която вече се е ширнала сред читателите в Османската империя (Strauss 2003: 61–65). Намирането на авторството на един роман и издирването на всички преводачи, годините и местата на превод, печатниците и разпространението на изданията е нелегка задача. Често пъти посредниците между културите чрез превод са трудно установими, но пък реконструкцията на мрежата от преводи и на агентите на тяхното създаване и разпространение показват, че връзките между общностите са преплетени и историята на преводите в национални рамки би била ограничителна и непълна. Например, когато се изтъкват критериите на избор на дадени произведения само въз основа на българския контекст, може да се стигне до обобщения, които се нуждаят от преосмисляне.

Мотиви за превод

Една от тези постановки, които се нуждаят от преосмисляне с оглед на преводите на популярни белетристични творби, е тази, че преводачите се ръководят от утилитарни подбуди да подпомогнат школското дело и просветата и да запознаят читателите с други народи и светове. В една генерална познавателна перспектива, която визираща преводите като начин за представяне на чуждата култура, литература, обществено устройство и нрави, утилитаризмът е работещо понятие. То е особено адекватно за преводите на учебна книжнина, на религиозни книги и проповеди, на исторически трудове и на чужди журналистически мнения по актуални за българите теми, като „източния въпрос“, „църковния въпрос“, „еманципацията“ и други. Голяма част от преводната книжнина е съобразена с дидактизма на епохата и с желанието на българската интелигенция да научи читателите на уважение към нашия език, към миналото ни, към науката, фолклора и народността.

Но що се отнася до преводите на художествена проза, особено на западноевропейските популярни романи, много често мотивите за превод не са непременно съобразени с този дидактичен прерогатив. При разглеждането на такива преводи в османската среда на разпространение се вижда как те се

появяват в българския контекст по силата на една вълна от популярност и принадлежност към друг „канон“ – този на сантиментализма и на просвещенското обучение чрез житейски примери, който не се нуждае от мотивация за издаване, защото се радва на европейска слава и по тази причина подхранва у преводачите и издателите надеждата за печалба.⁵ Ако говорим за ползи и утилитарен дух на този тип книжнина, то те би трябвало да се търсят в две посоки – общопросвещенска полза от познание за света около нас и финансова полза от издаването на преводна белетристика.

Ще си позволя по-голям цитат върху понятието за утилитаризъм, за да го проблематизирам впоследствие: „Специфична особеност на възрожденската преводна литература е нейният утилитаристичен дух, предопределен от своеобразието на общественото ни развитие. Той слага отпечатък върху рецепцията на литературния факт, върху съотношението между различни идейно-познавателни компоненти в оригинала и превода, върху ролята на чуждестранното произведение в контекста на културния и обществен живот. Утилитаризмът насочва преводачите към творби, чрез които читателят влиза в контакт с идеите на Просвещението и Рационализма, на френските мислители и руските революционни демократи“ (Леков 2003: 517). Изследователите на възрожденския превод обобщават, че утилитарният дух у преводачите е универсален, но поради социалната диференциация на българското общество представителите на различните идейни течения имат различни критерии за „полза“. Дефиницията за полза и поучение често изхожда от прословутия цитат на Ботев за превода на „Тайните на инквизицията“ от В. Фереал, че „за французкия народ могат да бъдат полезни и поучителни даже и романите на Пол де Кока, а за нас не ще има смисъл даже и Гьотевият „Фауст“, защото ни трябва примери от народи, които са в същото положение на гнет като нас“. За преводите на Христо Ботев се твърди, че притежават „революционно-утилитарен дух“, докато за други преводи се обобщава, че са водени от желанието за просвета. В някакъв смисъл делитбата революционери и еволюционисти е приложена и към този аспект на възрожденската книжнина. Въпреки че установява релативния характер на възгледа за „полза“ сред възрожденските критици и преводачи, тази дуалистична перспектива оставя на по-заден план други аспекти на ползата, при които икономическите съображения изпреварват идеологическите.

Коментирайки въпроса за „ползата“, много съвременни историци на българския превод се позовават на негативната оценка за нивото на преводите

⁵ Употребата на „канон“ е в унисон със съвременните дискусии в хуманитаристиката за световната литература и нейната „историческа протяжност“. Терминът е свързан с предизвикателството пред изследователите да доказват, че не само днес, а и назад до предмодерната епоха, съществуват списъци с успешни текстове, които може да не се числят към Гьотевото разбиране за „Weltliteratur“, но са утвърдени за своето място и време (Тиханов 2014: 12).

на българите, направена от Нешо Бончев в статията „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им“, публикувана в трети брой на „Периодическо списание“ през 1873 г. В нея московският възпитаник Бончев гневно нарича популярната литература „чернокнижно гяволско хороигрище“, което вреди на народа. Просвещенският патос и желанието за европеизиране на българската култура са очевидни в апела на българския възрожденски критик да не се превеждат автори от „втора, третя и десета ръка“, а да се избира измежду високите образци на класиката. Когато коментира статията на Нешо Бончев, историчката на превода Мари Врина-Николов дава глас и на опонентите на Бончевата позиция, сред които е Стефан Бобчев (Врина-Николов 2004: 212–217). Статията му „Нашата книжнина“, публикувана в списание „Читалище“ през 1874 г., се съгласява с някои от аргументите на Бончев относно изгодата, която води повечето издатели и преводачи, но подчертава, че полезното е най-добре да бъде и занимателно. Стефан Бобчев твърди, че „такива книги като *Изгубена Станка* и *Робинсона* принесли са и приносят полза и по-голяма, смеем да приложим, от неговите *Разбойници* Шилера“. Той прави преглед на каталозите на първите български книжарници и планове на Българското печатарско дружество и стига до заключението, че освен учебната литература, от която очевидно има полза, тези книжарници предлагат и доста „книги за прочит“, които отговарят на условията за полезност и развлекателност.

Освен да репликира мнението на Нешо Бончев, статията на Стефан Бобчев има и още една цел. Тя анонсира стартирането на новата рубрика „Книжевни вести“ в броя от 1 март 1874 г. Статията съдържа обръщение към всички книгопродавци и книгоиздатели да изпращат екземпляр от изданията си, „за да го имаме пред очи, когато ще известим за появяването им“. Така книгите ще получават реклама в списанието и ще увеличат шансовете си за продажба. Бобчев не би искал да отблъсква издателите, които задоволяват потребностите на читателите от популярни романи, затова е длъжен да отвори по-широко блендата на полезността, включвайки в нея книгите за прочит и разтуха на младите.

Ако се надскочи национално рамкираното разглеждане на мотивацията на преводачите към конкретни произведения и се погледне какво става в османския контекст, въпросът за мотивите за превод и публикация на български език на популярни романи следва да се преосмисли. Без съмнение, при всички общности в османския контекст се повишава процентът на преводната учебна литература и на чужди произведения с дидактични функции. Когато поучителните истории са поднесени развлекателно, тогава нараства шансът да се харесат на читателите. Ако дадена книга вече е станала популярна и е реализирала приход при първия си досег с читателите на дадена общност – например при гърците или арменците, има голяма вероятност тя да проникне и в книжнината на българите, караманлиите, турците и т.н. Пример за такова произведение е

„Приключенията на Телемаха, сина Одисеев“ от Франсоа Фенелон. Със заложените в нея идеи за управлението на просветения владетел, представени чрез примери от Античността, книгата провокира аналогии с тогавашното политическо настояще. Но освен че поднася увлекателно политическите идеи, тя изпълнява и друга функция. Поради ясения и точен език на автора става полезно пособие за обучението по френски език.⁶ Романът на Фенелон се ползва широко както във френски учебни заведения, така и във възникващите колежи и класни училища в Османската империя. Книгата е преведена още в края на XVIII в. на гръцки, а през XIX в. се появяват арменски, румънски, български и турски преводи. Арменските преводи са извършени от Емануел Вардапет Чакарджик на крапар през 1826 г. и от Амброаз Калфа на западноарменски през 1859 г. Румънският превод се появява през 1831 г. и е направен от видния учител Григоре Плешояну. Първият български превод датира от 1845 г. и е дело на Параскев Пиперов, а вторият е направен от Никола Михайловски и издаден през 1873 г. Преводът на османотурски е на Юсуф Кямил паша от 1859 г., а най-късно, в началото на XX в., се появява и превод на ладино.

Книгата е както полезна и занимателна, така и престижна за всеки народ, който иска да се числи към просветените нации. Затова и българите ѝ правят второ пълно издание, реализирано от Българското печатарско дружество „Промишление“, и внушителният списък със спомоществатели показва нестихващия интерес към нея. Българският преводач Никола Михайловски става изразител на този статус на книгата в предговора към изданието от 1873 г. Той прави равностойка, че „стотина издания са насчитат, станали от първообразния френски език, и повторителни преводи на всички, без да изключим и турския. Таквози съчинение няма нужда от препоръчание или похвала“ (Михайловски 1873: 3).

Популярността на някои други романи, като „Чудесиите на Робенсина Крусо“ или „Скитникът евреин“, които спадат към приключенската и сантименталната литература, също може да бъде доказана чрез лични свидетелства и статистика. В своите мемоари Пандели Кисимов разказва как като ученик в Търново е чел до наизустяване популярните романи по страниците на „Цариградски вестник“. Тогава изданието се е получавало само от най-имотните

⁶ В статията на Рая Заимова за Имперската османска школа в Париж се съдържат сведения за обучението по френски чрез четене на „Приключенията на Телемаха“ от Франсоа Фенелон. Това училище е създадено в Париж с указ на султана през 1857 г. и просъществува до 1864 г. Целта му е да подготви добре образовани кадри за политически и административни постове в управлението на Османската империя. В училището се приемат най-вече мюсюлмани, но има и неколцина християни – гърци, арменци, румънци и българи. Сред методите на изучаване на френски език е четенето на Фенелоновата книга. Тя е избрана заради ясения ѝ език и диалоговата форма на размяна на идеи. Произведението позволява заучаването на цели изрази от учениците, които да им помогнат да усвоят официален речев стил на общуване (Заимова 2008: 410-427).

хора. Те често плащали групов абонамент за „един лист“ и се редували да го четат. За да може да го чете до насита, последен вземал броя Пандели Кисимов:

[Аз] се бях пристрастил в прочитанието на исторически книги и те ме забавляваха повече от всяка друга игра. „Чудесиите на Робенсина Крусо“ в подлистника на „Цариградски вестник“, когато през 1848 почна тоя вестник да се издава, в няколко прочитания можех да го разказвам наизуст по языка и стила на първия наш вестник Богорова – тогива още Иван Андреев (Кисимов 1897: 46–48).

Наблюдават се сходства в интереса към сериализираната преводна белетристика между българските читатели и тези от общността на сефарадските евреи. Данните за тяхната възприемателска среда съобщава в книгата си Олга Боровая (Borovaia 2012: 149). Те показват, че читателите на популярна преводна проза се увеличават в хода на деветнадесетото столетие. Фрапиращ е случаят с тиража на вестник *Le Constitutionnel*, който публикува превод на „Скитникът евреин“ от Йожен Сю на ладино. Броят на абонатите се покачва от 3600 на 40 000 и вестникът бележи огромен финансов успех. Редакторите целенасочено превеждат романи на ладино, въпреки че интелигенцията лесно би могла да ги чете в оригинал. Както българските редактори, така и тези от еврейската общност искат да приобщят по-слабо образованата публика и така да увеличат продажбите на изданието.

Икономическата логика на търсенето и предлагането на книги за превод трябва да бъде отчетена, когато става дума за преводни развлекателни съчинения, често назовавани на български „прочитни книги“, „басноповести“, „приказници“ или направо „романи“. Редактори от всички разглеждани общности следват работещия в Европа модел на романите в подлистници (*roman-feuilleton*). Сред тях може да се отбележат имена, оставили важна диря в превода на популярна художествена проза. Например Евангелинос Мисаилидис и Николаки Сулидес са едни от първите изтъкнати редактори и преводачи за караманлийската общност; Шемседдин Сами, Намък Кемал, Ахмет Мидхат ефенди – за турската; Матеос Мамуриян, Киркор Чилингян и Дикран Дедеян – за арменската общност; за гръцката – Неоклис Папазоглу, Николаус Салтелис и Йоанис Скилисис; за румънската – Георге Асаки, Георге Лазар, Йон Ръдулеску, Константин Негрузи; а за еврейската общност – Бехор Александър Бенгиат, Давид Исак Флорентин и други. Подобно на изброените представители на преводаческото и журналистическото дело сред съседните ни общности, и в българската общност се осъзнава ясно тази особеност на пазара да търси начини за обезпечаване на печатната дейност чрез публикуване на развлекателна литература.

Освен преводна проза със същата цел се печатат песнопойки и басненици, като в тази дейност сред българската общност се откроява фигурата на Петко Славейков. За пазарния принцип в избора на книги за печатане като за

начин за бърза възвръщаемост на средства говори Катя Станева, когато коментира практиката на издателя на „Македония“ да побългарява популярни турски, гръцки и сръбски песни за разтуха на младите (Станева 2001: 177). Тя обръща внимание на това, че такава дейност развиват доста печатници в Цариград и Славейковата е част от този „издателски бизнес“. В същия дух са и спомените на Рачо П. Славейков, който живее заедно с баща си в Цариград и помага в печатницата на вестника. На приходите от „прочитна литература“ се разчита да връщат дълговете на семейство Славейкови, изпаднало в тежко положение в началото на 70-те години в Цариград:

Към края на 1871 година аз почнах да долавям, че ние обедняваме. Причините за това бяха, че работата при Библейското дружество беше вече привършена, а и читателите на „Македония“ не ставаха по-редовни платци, нито пък издаваните по него време книжки за прочит помагаха за разноските. Не че те не даваха печалба, но тая печалба я туряха в джоб други, а не баща ми, който беше много нехаен в парично отношение (Славейков по Великов 1967: 55).

Ползите от печатаната преводна популярна литература са в това, че така се подпомага продължаването на издателската дейност и се удължава животът на възрожденските периодични издания. За тях се знае, че съдържателно са политематични и целят да привлекат максимален брой читатели, да информират, да обучават, да тълкуват събитията, да развличат, да рекламират и т.н. Българите, подобно на своите съседи, започват да сериализират художествени произведения още с първото списание и първия вестник. В програмата на „Български орел“ редакторът Иван Богоров заявява намерението си да включи такива произведения в „развеселителната страна на известника“, а още с пилотния брой на списание „Любословие“ през 1844 година Константин Фотинов публикува развлекателни научнопопулярни и стихотворни творби.

В общата характеристика на рецептивните критерии Бойка Илиева систематизира пет типа черти: контекстуалност, адекватност, субективни пристрастия, стойност и популярност. Нейните наблюдения върху „стойността“ визират най-вече признатите художествено-естетически достойнства на дадено произведение, за да бъде избрано за превод – в изходната и във възприемащата литература, където би изиграло ролята на заместител в липсващо жанрово звено (Илиева 2012: 118). Към тези значения на стойността би трябвало да добавим и величината на печалбата, предвидена или просто желана от разпространението на дадена книга с развлекателен характер. Тъкмо популярността като причина за превода на развлекателни творби изтъква авторката, като дава пример със сантименталните четива от Кристоф фон Шмит. Тя споделя своя опит, че когато нито една от останалите черти не помага да си обясним мотивите за превод на дадена творба, е възможно да става дума за кратковременни модни увлечения по творчеството на определен автор, който

тъкмо в този исторически период бележи литературен успех в Европа. Затова трябва да се търсят наднационалното разпространение, неговото време на усвояване на местно ниво и посоките на неговата рецепция. Установяването на пълната картина на преплитане на каналите за трансфер е начинът да се обоснове решението на издатели и преводачи да се спрат тъкмо на даденото заглавие от репертоара на европейската популярна литература. То има своята познавателна стойност за новите публики, но тя съдържа и потенциала за печалба, който е важен за екипа, решил да я издаде.

За да завърша тази част върху мотивите за превод и нуждата от разширяване на контекста за изясняването им, ще се обърна отново към така цитираната по-горе критическа статия на Нешо Бончев „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им“. Като споделя възмущението си от състоянието на книгобесие в младата българска книжовна среда, Бончев прави няколко важни за настоящата перспектива наблюдения. Първо, коментирайки кое има полза и кое е безполезно, той заявява, че от стотина и повече книги може да се изброят само около пет, които влизат в работа. На това място в статията той вмъква следното уточнение в скоби: „(Тук не казваме за учебните и за черковните свещени книги)“. За Бончев явно тези два типа книжнина съдържат полза и поучение. Другите, белетристичните, са „измет за горене“ с малки изключения. Критикът споделя с огорчение, че харчим парите си, спечелени с пот и мъка, за такива нестойностни четива. Цялата статия атакува комерсиалните интереси на издателите и преводачите, наречени „честни родолюбци, които радят само за кесите си“. Тъкмо те са виновни за това, че простодушните българи „си купуват и четат“ непотребни и безполезни книги. Конкретни издатели и преводачи не са посочени, но зад всяко от изброените заглавия в дългия списък в курсив в статията се разпознава лесно кой стои зад даден превод. Атакуват се едновременно печатници и в Цариград, и във Влашко, проза и драма, стари преводачи и нови побългарители – всички обвинени в печалбарство. Бончев обвинява тези преводачи и издатели, че извършват измама и предлагат второразредни автори наместо класици, а за класици той смята Гогол, Шилер, античните автори и онези, които „Периодическо списание“ препоръчва. В своето историческо време, съвпадащо с епохата на Танзимата в Османската империя, Нешо Бончев атакува тъкмо търговския аспект на издателската и преводаческата дейност, който посочих като основна причина за превода на популярната европейска белетристика не само у нас, но и сред съседите ни. Ползата е кърт. Мотивът за избор съчетава надеждата за търговски успех със самочувствието да кажем, че с преводите на модерните тогава популярни романи и ние се числим към просветените народи.

Пътища на проникване на идеи и книги

През XIX в. в градовете в Османската империя за представителите на интелигенцията на всяка общност се открива възможност сред палитрата от етноси, раси и езици да опознаят постиженията на съседите си. Ако в ранните векове на османско владичество религиозният маркер е съществен при заселването на представители на дадена общност в точно определена част от града, то през XIX в. се наблюдава промяна в междуобщностното взаимодействие. Другият фактор, който влияе върху пропускливостта между границите на отделните квартали, е имущественият ценз. Дейвид Куотърт дава пример за тази промяна в градската среда на Солун от средата на XIX в. (Quataert 2005: 180). Традиционно християните, мюсюлманите и евреите имат свои отделни махали в пристанищния град, но замогването на определени прослойки от всяка общност променя локацията на представителите им. Така до средата на столетието все повече християни се заселват в традиционните махали на евреите и на мюсюлманите, като отварят там и свои културно-просветни институции. Тези по-обобщени данни може да се илюстрират и с конкретни прояви на българската общност в Солун в разглеждания период, когато българите стават видима част от културния живот на града. Те създават своя община, която реорганизира и подобрява условията в българското училище. През 1869 г. към редакциите на вилаетския вестник „Солун“, които дотогава са на турски, гръцки и еврейски, се добавя и българска. В изброените примери участието на българите в културния живот на Солун се дължи на даренията и помощите на замогналите се представители на еснафите на шивачите и зидарите, и особено много на дейността на фамилията Държилови (Динкови), които вече се разполагат в имоти в престижните централни части на града (Кандиларов 1930; Михова 1998; Снегаров 1937).

Друг пример за съвместен живот между българи и гърци на основата на висок имуществен ценз е остров Халки, вторият по големина от архипелага на Принцовите острови край Цариград. Богатите български семейства в столицата на империята се сдобиват с имоти там и съжителстват с местните гръцки фамилии. Подобно на гърците, и българите изпращат децата си на обучение в гръцките училища на Халки или в колежа в Цариград (Начов 1922: 122–132). Сходна е обстановката и в Одеса, където българските търговски фамилии имат имоти на улица „Греческа“, а един от големите дарители за гръцкото образование през 30-те години на века е Васил Априлов (Шишманов 2012: 198–240; Налбантова 2004; Младенова 2012). В Букурещ българите населяват не само околни села, но и квартали в очертанятия на града. До Освобождението в румънската столица живеят не по-малко от десетина хиляди души българи, като голямата част от тях са търговци и занаятчии, които създават семейства и подпомагат българската обществена и културна дейност във Влашко и Молдова (Жечев 1991: 22–23). Освен за благо на българите по-имотните

колонисти в Букурещ дават средства и за румънски културни инициативи. Видни дарители са братята Евлоги и Христо Георгиеви (пак там: 24).

Без да имам намерение да изчерпя списъка от примери, ще обърна внимание и на самите образователни институции, в които българите имат възможност да се срещнат с представители на младите поколения от други общности и да разменят идеи, книги и възгледи. Известен факт е култивирането на огромна част от българската интелигенция в периода от края на XVIII и началните десетилетия на XIX в. в Княжеската академия „Св. Сава“ в Букурещ. Най-малко тридесет и петима са българите, завършили това престижно училище, като сред тях са Петър Берон, Райно Попович, братята Атанас, Стефан и Петър Богориди, Никола Пиколо, Василаки Великов и много други. Последният от изброените е особено талантлив драгоман и член на Танзиматския съвет и Патриаршията. Той получава прозвището Турко Василаки и има свой принос към развитието на културата на българите в Цариград, особено за получаването на разрешение за печатането на първия български вестник в империята.

Освен тази гимназия в Букурещ, други влиятелни училища за българите в Османската империя през разглеждания период са гръцките гимназиални училища и учебните заведения, създадени с мисионерски просветителски цели от различни религиозни ордени. Сред гръцките училища, където се знае, че мнозина българи са получили модерно образование и са се насочили към превода и публикуването на литература, са богословските в Смирна и на остров Халки, училищата в Хиос и Янина, както и особено важната институция на модерно светско образование в Цариград – Великата народна школа в Куручешме. Списъкът с нейните възпитаници съдържа имената на Сава Доброплодни, Георги Раковски, Гавраил Кръстевич, Иван Богоров и други. Всички те имат своя влог в междуобщностните отношения. Биографиите и творчеството на всеки един от тях съдържат елементи от преплетените истории – било то търговски, културно-просветни, или революционни. Най-често в мемоарите на възпитаници на тези училища се срещат истории за конфронтация на етнически принцип, но има и такива, които свидетелстват за близост и признание.

Интересна в това отношение е автобиографията на Сава Доброплодни. Тя дава много сведения за устройството и порядките във Великата народна школа. Той си спомня, че гръцките ученици вземат българите на подбив, но пък някои от българчетата, като Георги Раковски, не им остават дължни:

... отвори се препирня за откоleshните български войни с гърците, които Раковски от голям патриотизъм възхваляваше доста. Гърците представляваха българите като глупави и че уж приближили до морето и мислели, че е *риба-чорба*, и си навадили лъжиците да сърбат, а Раковски им се подиграваше, че гърците, като видели българските цървули, натопени покрай морето, помислили, че е ахтапод, и ги вземали да ги варят, и пр., и пр. (Доброплодни 1893: 21).

Българи се обучават също във Френското лазаристко училище в Бебек, във Военномедицинското училище, в Робърт колеж, в Галатасарайския султански лицей. В обзора на присъствието на българи в цариградските училища до 1878 г. Никола Начов съобщава например за изострени отношения между българи и гърци в лицей в Галатасарай. Интересна подробност е, че при свадите турските ученици се застъпват за българите:

В лицей имало 7 класа и около 400 ученици, най-много турчета, после – гърчета, арменчета, левантинчета, по-малко френци и англичани и други. Българчета имало 40–50 (най-вече от Сливен). Между тях и учениците гърчета се водела постоянна борба. При спречкване турчетата вземали страната на българите: тези им помагали в уроците (Начов 1922: 150).

При свади между учениците от различни народности често пъти учебното заведение играе ролята на балансьор, което е видно както в свидетелствата на директори и учители, така и в мемоарите на ученици. В книгата си „Робърт колеж и българите“ Орлин Събев отделя цяла глава на динамиката в отношенията между съучениците, от една страна, и между учителите и учениците, от друга. Изследователят привежда множество сведения за стълкновения между ученици, но също така и твърдения, че ръководството на колежа се опитва да потушава различията и да наказва прояви на агресия на политическа или верска основа (Събев 2015). Робърт колеж обучава питомците си на търпимост и стремеж към надпревара в знанията, а не в проявите на сила. Неминуемо освен сблъсъци се е пораждала и близост, която се е изразявала както в обмяна на идеи и книжнина, така и в солидарност и съпричастност с тежненията на другите. Следният пример от мемоарите на учителя Гейтс, свързан с периода на Балканските войни, илюстрира тази тенденция:

Учениците често си казваха един на друг, че когато се дипломират, ще направят всичко по силите си да не допускат такива войни. Когато някое момче получише вести, че негов близък е починал, често момче от враждуващата страна пръв изразяваше съболезнованията си (Гейтс, по Събев 2015: 204).

Много по-оскъдни са сведенията за българките, обучавали се в Цариград. В цитираната по-горе книга са публикувани списъци за българките в Робърт колеж от 1881 г. нататък, но за останалите учебни заведения в по-ранния възрожденски период данните са откъслечни и разнопосочни. Гръцката изследователка Ефи Канер смята, че при обучението в едни и същи френски, американски, гръцки и арменски училища в Цариград представителките на различни общности усвояват едни и същи знания и си взаимодействат интелектуално. Така освен модернизиране на образованието в своите собствени общности, завършилите ученички създават контакти и добиват познания

за начина на живот и литературата, създавана и потребявана от съседите им (Kanner 2016: 66–92).

Реалното взаимодействие между представителите на общностите по време на тяхното обучение трудно може да се докаже без конкретни данни от архиви и статистика. Има както конфронтации и конкуренция, така и случаи на приятелство и сътрудничество, но пропорцията между тях зависи от това дали съответната общност вече е устроила свои училища с класно и колежанско образование, от конкретни политически събития, които рефлектират върху всяка общност, от вероизповеданието, което изповядват учениците, както и от конкретния дневен режим в съответното училище. Пресечеността на историята и методът на преплитането на историческите разкази позволяват да се борави с потенциалностите за тези отношения на основата на общи места на дейност и съжителство, които може да бъдат извлечени от архивните материали и мемоарите на випускниците на изброените по-горе училища. Проблемът с установяването на модуса на отношения между представителите на общностите чрез автобиографични сведения е, че много често техните автори се водят от един основен мотив при описанието на живота си – любовта към отечеството. Те желаят на първо място да разкажат „как се възражда народната любов още от младости в сърце едного човека“, ако си послужим с цитат от автобиографичния текст на Георги Раковски „Житие Г. С. Раковскаго“ (Раковски, по Трайков и кол. 1983: 88). Особено важно става открояването на приноса на възрожденските дейци след Освобождението, когато делото на мнозина политически и просветни дейци бива омаловажавано и забравяно. Затова случаите на конфронтации със съучениците от други общности, които показват авторовото родолюбие, са по-често срещани в мемоарните творби.

Спомени и данни от пресата са основен източник и когато се идентифицират „българските места“ в големите селища в Османската империя. По-ранни такива места на обмен са хановете, особено Балкапан хан в Цариград. Що се отнася до книжовния живот обаче, е добре да се споменат сведенията за българската книжарница в Цариград, която се е намирала тъкмо срещу Балкапан хан. За нея си спомнят мнозина нейни посетители като Михаил Маджаров, Атанас Илиев, Иван Славейков и други. Неин управител е Иван Говедаров. Той е също дописник към вестниците „Стара планина“ и „Свобода“ и участник в българската революционната организация. Говедаров осигурява печата и разпространението на книгите, запланувани от Печатарското дружество „Промышление“, но също така продава чужди книги и българска печатна продукция от книжарниците на Хр. Г. Данов, Др. Манчов и Ив. Момчилов. Неговата книжарница е място на запознанства между поколения творци. Там Атанас Илиев среща за първи път Иван Вазов, а Михаил Маджаров се запознава със своя кумир Петко Славейков. Докато текат техните срещи, книжарят крои планове как да скрие закупените оръжия и боеприпаси за революцион-

ните комитети между книгите в сандъците, предвидени за изпращане към българските земи (Тахов, по Парижков 1980: 312).

Освен в българската книжарница, книги на български и на други езици може да се открият в книжарници, разположени най-вече в Пера, Галата и по десния бряг на Златния рог. Сведения за тях се откриват в спомените на Иван Славейков, когато той описва любовта на баща си към книгите и уменията му да чете на гръцки, руски и сръбски:

... попадайки от Трявна в Цариград, баща ми се намери в центъра на гръцката литература в Европейска Турция, гдето книги можеха лесно да се доставят и от Сърбия, и от Русия [...] Той по-рядко се отбиваше в по-първите гръцки книжарници на Галата и в Пера, но обикаляше обикновените книжарници на десния бряг на Златния рог, където понякога даваше и последния си грош за някоя нова книга при любим негов книжар (Славейков, по Великов 1967: 30–31).

Освен в мемоари на българи за живота в Цариград, сведения за книжарниците се съдържат и в разкази на чужди пътешественици. Съвпада информацията, че по-известните и „по-първи“ книжарници са разположени в Пера и Галата. Идентифицирани са една гръцка книжарница в Зънданкапъ, малко дюкянче в Галата, което съдържа главно книги, внесени от Западна Европа, няколко арменски книжарници, които предлагат богословска литература, както и две книжарници в Пера. Едната се ръководи от западноевропейеца Уик и предлага „nouveautés de Paris“. Другата се управлява от арменеца Искендер, който продава предимно религиозна литература. Изложените сведения са от периода до края на 40-те години на века, но броят на книжарниците се увеличава в следващите десетилетия. До 1882 г. в Цариград вече има 49 книжарници, а до Балканските войни техният брой нараства до 63 (Strauss 2003: 46).

Докато в столичния град и големите вилаетски пристанищни градове се създават първите книжарници, в по-малките населени места и във вътрешността на полуострова циркулират пътуващи книжари, които, разбира се, не са само българско явление, а са популярни в Османската империя под името *sahhaf*. Те доставят книги по поръчка, осъществяват връзките между представителите на търговското и учителското съсловие и са изложени на всякакви рискове и финансови неудачи, докато търгуват с ръкописна и печатна книжнина. Това е опасна работа, изложена на всякакви премеждия, но също така и дейност, която превръща книжарите в дейтели на идейния трансфер между хора, разположени на стотици километри едни от други. Тяхната дейност продължава и след възникването на първите книжарници. Специално българските книжари имат обичай да прекупуват книги от книжарниците, за да ги продават в по-малки населени места, където разпространението на книжнина е мъчно дело. Във вилаетските градове и в по-големите пристанищни

градове постепенно се откриват филиали на български книжарници, като тези на Хр. Г. Данов, Ив. Момчилов, Др. Манчов. Любопитен факт е, че тези книжари са редовни посетители и на търговските панаири, където купувачи от всякакви краища на тази територия може да намерят щандовете им, а пътуващите книжари да се запасят с нови издания.

Освен икономическо пространство, балканските панаири са също и пространство на социални и културни контакти, които играят основна роля в разпространението на печатната книжнина между поданици от различни общности и между българи, които живеят отдалечено едни от други, но ежегодно посещават тези търговски локации. Тъй като книжарници и техни филиали е било по-трудно да се устроят, книжарите имат практика да излагат български и чуждестранни книги на панаирите в Узунджово, Прилеп, Ески Джумая и други. Може дори да се каже, че това са „най-големите книжни пазари“ (Ръждавичка 2009: 38) за онези поданици, които трудно стигат столицата или големите вилаетски градове. В кореспонденцията на Неофит Рилски, на Константин Фотинов и на Христо Г. Данов се разкриват плановете им да пратят бройки от определени учебни пособия или други техни авторски книги, за да се изложат по време на панаирите. Спомените на Атанас Илиев съдържат описание за първите му впечатления от Узунджово още като дете:

Панаирът гъмжеше от навалици на всевъзможни хора, събрани от България, Тракия, Македония, Цариград, Мала Азия, Египет, па и от Сърбия, Румъния, Гърция и от европейски някои страни, най-вече от Австрия. [...] Когато баща ми ме водеше по всички чаршии да видя какви стоки се продават, обичах да се спирам в българските книжарници на Данов, Манчев, Тадея Дивитчийан, а особено в мисионерската американска, дето се продаваха хубаво подвързани Евангелия и части от Библията, както и разни твърде евтини малки книжки за прочит (Илиев 1926: 31–32).

Панаирите стават трибуна на обществени действия и в македонските земи, където особено значение за разпространението на новоизлезли български и чужди книги имат Прилепският и Серският панаир. Съществуват данни, че докато трае събитието в Прилеп, читалището въвежда „ежегодни нощни събрания на съотечествениците ни“ (Ръждавичка 2009: 49). А когато книжарят Петър Мусевич-Бориков получава държавен документ, с който е упълномощен от правителството в Цариград да събира старини с археологическа стойност, той съвместява дейностите на книжар и нумизмат в Битолския и в Солунския вилает. Обикаля панаира в Серес „с различни учебни и разни други български книги, както и на разни язици“ и, установявайки се в Битоля през 1871 г., отваря „българо-румунска“ книжарница. Панаирите участват като звено в каналите за разпространение на книги. Те са локус на преплита-

нето на пътищата на настоящи и бъдещи радатели на книжовното поле, които покрай алъш-вериша използват срещите си за обмяна на идеи.

Все още не е проучен в по-широк сравнителен план въпросът за ролята на читалищата като източник за трансфер на идеи, но е известно, че този тип културно-просветни институции в Османската империя е феномен на епохата на модернизация. Конкретно за българите читалищната дейност започва в придунавските градове. Първото българско читалище възниква в Лом през 1856 г., а Шумен и Свищов също са сред най-ранните средища на тази форма на социална активност у нас. В читалищата избуява дружественият живот на българите. Провеждат се сказки, поставят се театрални представления, четат се наглас новоизлезлите вестници и книги. Ролята им на огнища за зараждането на българско самосъзнание и за организирането на революционна мрежа от комитети в страната е многократно обсъждана. До 1878 г. читалищата култивират и централизират голяма част от благотворителността на българите за народни каузи, свързани с обучението на младите, със строежи на общественозначими сгради, както и с кампании в помощ на пострадалите от Априлското въстание и от Руско-турската война.

Според Стилиян Чилингиров феноменът е разпространен в Западна Европа още в епохата на Класицизма. Немските „Lesehallen“ и „Lesevereine“ от XVI в. постепенно се развиват до общества за народно образование „Gesellschaft für Verbreitung der Villksbildung“, а у французите явлението е назовано като „Salle de lecture“. Феноменът е познат и на Балканите: при гърците като „philepaideutikos syllogos“; при сърбите като „читаоница“ или „читалиште“; при румънците като „cabinete de lectura“, а при турците като „kıraathane“. Обща функция за всички тях е обмен на книги и вестници, четене и изнасяне на сказки по теми, близки за дадената общност, но съществуват и специфики, съобразени с традициите, икономическия профил на посетителите и развиващата се модерна градска култура на Балканите (Чилингиров 1930: 41–48).

Данните, които Стилиян Чилингиров дава за гръцките и турските читалища, са взети от публикации в българската предосвободителска преса. Вестниците „Македония“, „Напредък“ и „Турция“ съдържат новини за напредъка в читалищната дейност на съседите ни.⁷ Българските журналисти говорят с възхищение за щедростта и всеотдайността на гърците към просветата и обществените дела и отправят критика към нас за бавния напредък и липсата на траен ангажимент за участие в дружествения живот. Любопитна е и информацията за участието на издигнати българи в учредяването на турското къратхане, която Чилингиров извлича от мемоарите на Христо Стамболски. Според този източник българските търговци Иванчо Пенчович и Христо Тъпчилещов

⁷ Вж. „Македония“, IV, бр. 19 от 24 януари 1870 и бр. 48 от 9 май 1870; „Напредък“, IX, бр. 37 от 12 април 1875 и бр. 39 от 26 април 1875; „Турция“, IX, бр. 15 от 25 май 1873.

стават част от изпълнителния комитет на турското къратхане, а самият Христо Стамболски бил поканен да изнася в него лекции по антропология (Стамболски, по Чилингиров 1930: 51).

Гръцките силогоси в периода на XIX в. се обединяват в централизирана организация през 1861 г. Тя се контролира от Централен филологически силогос в Цариград и има клонове в Епир, Тракия, Тесалия и Македония. В този централен силогос членуват и дружества с общопросветен характер, както и такива, които развиват само определени дейности, например драматическо, музикално, свещеническо, докторско дружество. Освен тях в рамките на Османската империя се съставят около тридесет гръцки ученолюбиви дружества и братства. Те поддържат активни контакти с подобни институции в Гръцкото княжество, които са около 50. Централният гръцки силогос в Цариград осъществява връзки също с атинските дружества „Парнас“ и „Байрон“, с много по-рано създаденото Елинистично дружество в Париж, както и с тези в Манчестър, Марсилия и Браила.

Белград пък е седалище на централния комитет на сръбските читалища. Те извършват аналогична просветна дейност. Според Стилиян Чилингиров Македония се превръща в арена на въздействията на гръцките силогоси и сръбските читалища за претопяването на българското население. Изследването му от 1930 г. внася нова националистична струя в дискурсите за враждите между сърби, гърци и българи в Македония, връщайки разказа за домогванията на съседите към българите още в десетилетията преди Освобождението. Просветната дейност на сръбските и гръцките читалища очевидно също се съчетава с политическите интереси на съответните народи за надмощие на Балканите.

В Букурещ още през 1826 г. към една от книжарниците се основава първото читалище, а по-късно, през 1843 г., такова възниква и към Букурещкото търговско общество. Най-голяма популярност и принос към културния живот на румънците добива читалището, основано от К. А. Росети и Винтерхалдер. Неговият каталог наброява над 3000 книги. В Молдова първото читалище се основава през 1836 г. от Йоан Богуш, а в Трансилвания в същия период вече във всеки по-голям град има безплатна обществена читалня, назована „Socieați de lectura“. Румънците също скоро успяват да централизират този вид просветна дейност и създават обществени библиотеки като филиали на Румънската национална библиотека. Специален закон от 1864 г., наречен Закон на Никола Крецулеску за регулацията на обществените библиотеки, постановява превръщането на създадените преди това читалища в безплатни обществени библиотеки (Allen et al. 1979: 88). След средата на XIX в. престиж и роля в културния живот на Румъния добиват също филхармоничните дружества, а в домовете на буржоазията се създават частни литературни салони по образец на салоните от класицистична Франция. Българската интелигенция в Букурещ също възприема практиката на литературните салони. Данни за един

от тях се съдържат в мемоарите на българската писателка и актриса в първите театрални представления Екатерина Василева (Basilov 1923).

Преди времето на Танзимата къратханетата дублират функциите си с кафенетата. Това са места, където мъжете се информират, четат, извършват търговски сделки, забавляват се, пият кафе и пушат. В миналото чести гости в къратханетата са разказвачите на истории и приказки, наречени *meddah*. С модернизацията на обществения живот в Османската империя през XIX в. пред обществото се явява нуждата от просветни дружества, които да предоставят за четене книги и вестници и да организират лекции и дискусии на културни и просветни теми. Старата арабска дума „*kıraathane*“ придобива нов смисъл, а в Цариград през 1857 г. се появява читалнята на арменец Серафим – „*Kıraathane-i Osmani*“. Тя се превръща в място за четене на модерна европейска литература и за дискусии между представителите на турската интелигенция. Значение за развитието на тези обществени читални има основаното през 1861 г. научно дружество „*Cemiyet-i ilmiye*“, което издава списание „Наука“ (*Mecmua-i Fünûn*). До 1890 г. само в стария Стамбул са известни шест такива средища (Fotna 2011: 162).

В печата се срещат данни за турски читалища и в други градове освен Цариград. Вестник „Дунав“ споменава за съществуването на турско читалище през 1873 г. в Русчук (Бакърджиева, Йорданов 2001: 175). След 1878 г. мюсюлманските общности в българските територии продължават да създават къратханета (Методиева 2018). Известни са такива дружества в Русе, Шумен, Видин, Нова Загора, Разград и Карнобат. Всяко от тях търпи различни влияния поради начина си на финансиране и броя на мюсюлманите, които след Освобождението остават да живеят в съответното населено място. По подобие на читалните от 60-те години на века те са създадени с цел да подпомогнат грамотността и да насърчат дарителството и обществения живот на това малцинство. Дейността им се свързва и с мюсюлманското реформаторско движение в българските територии след Освобождението. Любопитна особеност е, че в турския печат къратханетата са противопоставени на кафенетата, защото последните са добили слава на развъдници на идеите на младотурците. Макар по своето устройство къратханетата да следват традицията на възникване на вакъфите, те са замислени като проводници на модерно образование и на идеи за политическа промяна.

Освен читалищата, други места на трансфер на идеи са печатниците. Сътрудничеството и интелектуалният обмен между българските печатари и издатели с тези от други народности е сложен изследователски казус, който се нуждае от по-задълбочено межкултурно проучване. Затова ще бъдат дадени само няколко примера за такова взаимодействие, което да се вземе предвид като предпоставка за преплитането на историята на даден превод и достигането му до българските читатели. Един от най-важните центрове на българското книгопечатане е Букурещ. Но преди да се създадат българските печатници

от края на 60-те години, българите използват наличните румънски, сръбски и еврейски печатници в града. Още първата новобългарска печатна книга – „Неделник“, излиза изпод пресата на Митрополитската печатница през 1806 г. Освен нея множество учебни книги и прочитна литература се отпечатват в печатниците в хан „Герман“, в Народната печатница, в печатницата на Йозеф Копайниг, в тези на Расидеску и на Ръдулеску (Жечев 1991: 113–114).

Българите също участват в разпространението на гръцки книги. Братята Михаил и Симеон Христови, завършили Бейската академия, стават съпритежатели на печатницата на Илиаду в Букурещ, която печата гръцки заглавия. В периода 1832–1840 г. те разпространяват религиозни и дидактични книги, като „Съновидение“ и „Разговори на мъртвите“, както и някои извънредно популярни повести, като „Изгубено дете“ на Кристоф фон Шмит. Българските преводи на посочените съчинения са правени по гръцките издания на Братя Христови (Стоянов, по Парижков 1980: 296–303).

За цариградския контекст на обмен огромна роля изиграват арменските печатници на Тадей Дивитчийн, А. Минасян, А. Бояджиян и други. Статистиката сочи, че през втората половина на XIX в. от общо 13 печатници в Цариград 7 са на арменци. Те издават 202 от общо 214-те книги, отпечатани в столичния град, като най-големи заслуги има издателят Тадей Дивитчийн. Той спомага за издаването на 80 български книги. В Цариград арменските печатници се занимават както с популяризиране на западноарменския език, така и на арменотурския. Данните за такива съчинения са все още неточни, но се предполага, че от 1840 г. нататък в Османската империя възникват около 99 периодични издания на арменотурски, печатани в около 50 града, като общият брой на печатниците, които издават на арменотурски, е около 200 (Stepanyan, по Cankara 2014: 118).

Сведенията за участниците, местата и способите за трансфер на идеи и произведения може да се умножат при събирането на повече данни за всяка една общност и при разширяване на времевия обхват на сравнителния анализ. Но и приведените в тази част на изложението примери са достатъчни, за да покажат огромния синергичен ефект, който народностите си оказват една на друга в периода на Танзимата. Всеки опит да се обхванат разнообразните места на взаимодействие, е обречен на фрагментарност и непълнота. От една страна, липсват подробни и статистически проверени сведения за сътрудничеството в печатната, книгоразпространителската и културно-просветната дейност. От друга, при конструирането на разказа за миналото в национални рамки е била извършена редукция на общото, за да се извлече типичното, особеното за всяка народност. Тъй като тази дейност на критиката е дала своите резултати в анализите на националните (литературни) истории на отделните държави, настоящият преглед се опитва да обърне посоката на разглеждане на процесите от частните случаи към общите тенденции в османския културен контекст на Танзимата.

Езици на превод, пряк и непряк превод, типове адаптация

За да илюстрира нуждата на българите от добра подготовка на поне четири езика, в една своя статия Иван Богоров казва:

... българския ще говорят между тях си, с турския ще общуват между управлението, френският ще им служи между света, а гръцкият ще обслужва търговските им дела, защото ще се ползва между големите търговци (Богоров 1858: 22–24).

Статията насърчава българите да използват френския език, за да се докоснат директно до постиженията на широкия свят отвъд тесните им семейни, търговски или административни отношения. Френският език се налага трайно в учебните програми през XIX в., а с него и някои от произведенията на класическата и модерната френска литература. Българчетата, които са възпитаници на учебни заведения в големите имперски градове и в чужбина, усъвършенстват познанията си и по-рано, но след 1865 г. с повсеместна заповед на османското правителство френският език става задължителен предмет в училищата в империята (Веселинов 2003: 225).

Частните учители и обучението в гимназии в столицата и в Европа обаче са възможни само за представителите на висшите класи и за деца, на които са отпуснати стипендии за отличен успех и усърдие. Те могат да четат излезлите в Европа романи директно на френски. Макар и да нараства с годините, прослойката, която може да чете модерната западна литература в оригинал, е твърде малобройна. За да навлезе по-ефикасно дадена представа, е нужно тя да бъде сведена до знанието на по-голямата част от българите, дори и до неграмотните сред тях. В стремежа да запознаят народа си с постиженията на културата на просветена Европа, преводачите се наемат да превеждат според силите си и езиковите си познания. Така някои от тях превеждат пряко от езика на оригинала, а други използват непряк превод от език, на който четивото вече е преведено. Феноменът на непрекия превод не е необичаен за културна ситуация, в която задълбоченото филологическо образование по класически и западни езици е привилегия за малцина и в която преводът е по-скоро етноцентричен, хипертекстуален и Платонов по термините на Антоан Берман (Берман 2007: 6). Това е метод на превеждане, съобразен с приемната култура, нейните ценности, история и традиции. Неговата хипертекстуалност се изразява в степените на адаптация, имитация и апроприация на авторството, които съпътстват отношението между оригинален и преводен текст. При него сближението между автор и читател се постига, като се облекчават усилията на читателя да разбере написаното от автора. Преводачът прави всичко възможно да доведе „писателя при читателя“ според известния възглед на Фридрих Шлайермахер за двата метода на превод (Schleiermacher in Lefevre 2003: 149).

В периода на Танзимата френският език се налага като основен език, от който се превеждат повествования, но понякога преводите са директни, а в други случаи непреки. В общностите, в които преводната дейност на художествени произведения започва най-рано – гръцката и арменската, се срещат множество директни преводи от френски език. Любопитното в случая с тези първи преводи на гръцки или арменски е, че за много четива, чиито оригинали са на английски, немски, испански или италиански език, френският език посредничи при превода (Strauss 2003: 41). Сред православните поданици в империята за междинни езици се ползват най-често гръцкият, сръбският или руският. Горното твърдение важи в особена сила за българите, които използват непряк превод през гръцки, сръбски или руски не само при художествените повествования, но и при учебната литература. Румънците, които са възпитаници на учебни заведения във Влашко и Молдова, където традиционно се изучава гръцки език, също превеждат западноевропейска белетристика през гръцки. Но в румънската история на превода има значителен брой директни преводи, особено от романски езици, извършени от видни „строители на съвременна Румъния“, като Йон Радулеску, Костаке Конаки, Василе Александър, Николае Балческу и много други (Santuta 1979).

Любопитни са случаите, когато френски произведения постъпват в турската книжнина с посредничеството на арабския език (Strauss 2003: 55–57). Такъв е например случаят с превода на „Робинзон Крузо“ на турски през 1864 г. Важен трансмисионен канал за такива преводи минава през Египет. Причините за това се свързват с духа на модернизация на тази османска провинция, която след Наполеоновата кампания и отцепническите опити на Мохамед Али паша става фактор, повлиял върху модернизацията на имперския център в Истанбул. Връзките между арабски и османотурски са откоleshни. Традиционно изискване за представителите на османската улема и на висшата аристокрация е да владеят персийски, арабски и турски, за да познават религиозните текстове и да четат класическата персийска и арабска литература в оригинал. Доста от турските автори от периода на Танзимата също имат познания по източни езици, но освен тях са школувани в четенето на западни езици. С модернизирането на образованието в първото държавно турско педагогическо училище за девойки, открито през 1870 г., също са предвидени часове по турска граматика и реторика, по персийски и по арабски език, докато френският език по това време най-често се изучава с частни учители.

Някои съвременни арабски автори също намират място в турската история на литературата. Един от тях е Ахмед Фарис ал-Шидяк. Той е ливански маронит, който оказва влияние върху столичната османска интелигенция като редактор на вестник „Ал-Джаваиб“ (1861–1884). Освен този публицист и писател, съчетал в себе си левантински произход, османско поданство и протестантска религия, преводач и изтъкнат лингвист е Насиф Малуф. Той допринася за създаването на френско-османски речници. Съчинението му за

историята на Османската империя, което излиза на френски език през 1853 г., се превежда на български и арменотурски.

Ако можем да разграничим адаптациите по отношение на езика и по отношение на смисъла, то в османския контекст на XIX в. се наблюдават приближавания на автора до читателя не само чрез промени в съдържанието, но и чрез избора на език, който да бъде по-разбираем за нови читателски кръгове. По-рано стана дума, че за да разширят читателската аудитория на вече налични в османския контекст произведения, техните арменски, гръцки или еврейски преводачи все по-често прибегват не до класическите варианти на тези езици от средновековния период – съответно крапар, старогръцки и староеврейски, а предпочитат езици, за които се счита, че са по-разбираеми за съответните народи, като арменотурски и западноарменски, димотики (макар да има преводи и на катаревуса) и ладино. Във всяка общност са налични онези просветители, които се опитват да демократизират читателската аудитория, като ѝ поднесат текстове на разбираем (близък до говоримия) език.

Тази тенденция се наблюдава и у нас при използването на съвременното състояние на българската реч в преводни текстове. Разбира се, стилът на българските преводачи се влияе от вижданията им за езиковата реформа и от специфичните им диалектни и стилови особености. Подобно на положението в другите общности и сред българите най-популярни са френските автори. На второ място са представители на руската, немската и гръцката литература. Следват ги американските и английските автори, а в най-малка степен са превеждани представители на литературите на Централна и Източна Европа – сърби, поляци, чехи, италианци, както и автори с арабски, османски или персийски произход (Врина-Николов 2004: 220). Съществува и информация за преобладаващите езици на превод в различните етапи от историята на възрожденските преводи на художествена проза. До 50-те години на века основна част от преките източници са на гръцки, по-малка част са на френски, а още по-малък е дялът на други балкански езици. През 40-те години на века сред балканските езици се появяват сръбският и румънският, а от 50-те години нататък все по-сериозно място сред преводната книжнина заема руският език. През 60-те години се увеличава дялът на преводите от френски, но паралелно се извършват и преводи на френски произведения през гръцки език (Аретов, Чернокожев 2006: 170).

При непрекия превод остават следите от използване на междинния език, но дали те не повлияват на някои от явленията, които определяме като „побългаряване“? Техниките на превеждане чрез посредничеството на друг език, както и техниките, при които текстът се превежда съобразно познавателните хоризонти на възприемателя, водят до изменения в окончателния преводен текст. Това явление „има своите аналогии в практически всички литератури“ (Аретов, Чернокожев 2006: 140). Отново е в сила твърдението, че „побългаряването“ има свои аналози в по-широкия културен контекст на Танзимата, но какво

точно да приемем за „побългаряване“? Критиците, които работят върху тази тема, се обединяват около възгледа, че при побългаряването с текста настъпват изменения, които са съобразени с българския бит, душевност, топонимни и ономастични традиции. Побългаряването не се изразява само в структурни промени – липси или пояснения, а в замисъла на преводача да се погрижи за разбирането на текста от българите. От грижа за тях той целенасочено подменя оригиналните реалии, исторически периоди, именна система и др. с избрани по негово усмотрение български аналози. Дочо Леков нарича побългаряването „волна преработка на чуждестранния текст“, при която изчезва името на автора, прекроено или изцяло променено е заглавието, видоизменени са сюжетът, композицията, образите. Афродита Алексиева говори за „приспособяване на чуждите белетристични творби към българския бит, среда и душевност“ (Алексиева 1987: 209). За Николай Аретов и Николай Чернокожев побългаряването е форма на „адаптация на текста според езика и нормите на възприемащата култура, при която промените надскочат езиковото ниво“ (Аретов, Чернокожев 2006: 140) и сериозно преобразяват оригиналния текст. Изброените критици са съгласни и с това, че побългаряването помага на българските творци да започнат да създават оригинална белетристика. Съществуват различия в мненията кога точно имаме случаи на частично и кога на същинско побългаряване. За М. Врина-Николов побългаряването е етап, който предхожда създаването на оригинална белетристика (Врина-Николов 2004: 220), докато в цитираните по-горе мнения А. Алексиева, Н. Аретов и Н. Чернокожев смятат, че същинското побългаряване съвпада по време с периода на създаването на оригинална белетристика, т.е. от 1860 г. нататък.

Застъпването и съвпадането на двете литературни явления е резултат на тълкуването на побългаряването като напълно съзнателна преводаческа практика, проведена целенасочено, която се грижи текстът да бъде максимално доближен до разбиранятия и езика на тогавашните българи. Защото явления като изпадане на името на автора, преиначаване на имената на героите и някои структурни промени може да не са съзнателни форми на побългаряване, а ехо от вече направено изменение, особено в случаите с непряк превод. Освен това обстоятелството, че дадена тема е позната и близка на българите, дори и на бита им (като тази за еничарите), съвсем не значи, че роман за тях ще ги представи в светлината, която българите са изградили за тях. Затова определения като „частично побългаряване“ или „превод с елементи на побългаряване“, които доминират за разглеждания период между 40-те и 70-те години в българския контекст, по-точно представят проблема със степента на адаптация на оригинала към приемната култура. Проследяването на преплетените истории, които съпътстват проникването на даден превод, може да даде категорични отговори дали дадено собствено име, топос или епизод, свързан с българите, е преиначен, допълнен или изцяло изменен. Затова подходът, който представя българската рецепция като част от по-широка

рецептивна верига в османския контекст, може да хвърли светлина върху работата на преводачите и степените на адаптация на оригиналния текст, които те предприемат. Да се докаже дали един текст е същински, или частично побългарен, е възможно не само със затворено четене, което да разпознава „българските следи“ в текста, а чрез проследяване на каналите на трансмисия на дадена преводаческа поредица в османския контекст на Танзимата.

Романът „Еничарите“ като пример за действие на каналите за трансмисия в османския контекст на XIX в.

Още с излизането си романът предизвиква бързо преиздаване и своевременно преводи. „Les janissaires“ има две френски издания в Брюксел от 1842 г. и в Париж от 1844 г., като парижкото повтаря съдържателно брюкселското и печели на Алфонс Роайе още по-голяма слава и признание във френската столица. Първите преводи на романа са на немски и на гръцки език. Отпечатани са още през 1843 г. по брюкселското издание. Това обикновено е маркер или за популярност на автора, или за интригуваща тема, или и за двете. В западния контекст на рецепция Алфонс Роайе е познат със своите трудове, посветени на Махмуд II, както и с по-ранни исторически романи, пътеписи, драми и ориенталистски разкази. Въпреки че името му на романист е популярно до 40-те години на века, тъкмо по това време самият Роайе пренасочва интересите си към театралното и оперното изкуство и оставя на заден план писането на художествена литература.

В османския рецептивен контекст ситуацията е по-различна. Откритите до момента от мен преводи на романа са общо седем, но не от всички тях личи да е бил познат Алфонс Роайе. При някои липсва и името на преводача. Първият гръцки преводач е наясно кого точно превежда, наричайки автора Алфонс Рогерос. При изданието от 1843 г. в сила са твърденията за актуалност и на името на автора, и на темата на произведението. Името на автора не е отбелязано при българския и при румънския превод, но се запазва при караманлийския и арменския. Изчезването на името на оригиналния автор може да е свързано или с непознаване на френския писател, или с неуспех да се разпознае и преведе на друг език неговото име, транскрибирано на гръцки. Липсата на името на автора е често срещано явление в този период от историята на художествения превод в османски контекст. Тя се свързва с практиките на адаптация, характерни за разпространения тогава етноцентричен превод.

За преводачите и читателите на романа в Османската империя първостепенна важност добива темата за последните дни на еничарите и султаните реформатори, като не на последно място читателите може да са заинтригувани от любовния романс между просветения турчин Неджиб и францужойката Ерминия. Ареалът в земите на Османската империя между 40-те и 70-те години на XIX в. доказва широкия потенциал за въздействие на образите, които този

исторически роман съдържа. Свирепите еничари, великодушните султани, образованите по западен маниер госпожи, техните галантни ухажори и не на последно място ревнивите ориенталски жени очевидно са привлекли голям брой читатели, които от своя страна са допринесли за възпроизвеждането на подобни образи в по-късни преводни и оригинални произведения.

Разплитането на загатката около името на оригиналния автор стана с помощта на метода на преплетените истории и сравнителния анализ между оригинала и неговите локални преводи. Но възстановяването на пълната карта на рецепцията на този роман все още е в процес на създаване на хипотези и тяхното доказване. Най-голяма трудност създаде разкриването на идентичността на някои от преводачите, чиито имена също бяха неизвестни дори за специалистите по история на превода в съответните национални literaturи. Същевременно откритите оригинали на хартия понякога съдържаха авторските декларации за начина на превод от гръцки, докато в други случаи само старателно четене на преводите един спрямо друг можеше да разкрие дали става дума за пряк, или за непряк превод. Друго предизвикателство беше да се свържат наличните имена и преводачески реализации в компаративистично изследване. Превръщането му в наратив за проникването на романа е трудно, защото някои от причинно-следствените връзки около избора на това четиво и попадането му в ръцете на всеки преводач остават неизвестни. Все пак местата на издаване и конкретните печатници, списъците със спомоществователи и някои редакторски бележки помагат за съединяването на отделните рецептивни казуси в една „история за „Еничарите“, която на места заприличва на детективен роман.

И така вече неколккратно се каза къде и как се появява на български език творбата. През 1849 г. редакторът Иван Богоров помества в подлистника на „Цариградски вестник“ романа „Еничарите, истинско преправена приказница“⁸. Издателят решава, че интересът е достатъчно голям, за да го отпечата в отделна книга, като на корицата уточнява, че това е първи том на романа, и се подписва като И. Андреов. Името на автора отсъства от текста, не се споменава и от какъв език е превеждано. Това е накарало изследователите да изкажат предположения кой е авторът му, но до този момент хипотезите за авторството на романа бяха погрешни. Проблемът е, че справочната и критическата литература, която авторите на тези хипотези са създали, е втвърдила мнение-то им, превръщайки го в истинен факт. Така грешката се е възпроизвела и в по-късни критически анализи на това произведение.

⁸ Издаването в подлистника на „Цариградски вестник“ започва в година II, бр. 41 от 19 март 1848 г. и продължава до година III, бр. 87 от 18 февруари 1850 г. Втората част на романа започва да се печата в „Цариградски вестник“ от бр. 83 от 21 януари 1850 до бр. 87. Няма сведения дали Иван Богоров е разполагал с превод на цялата втора част на романа, нито дали неговият ръкопис е запазен.

Погрешното твърдение тръгва от изследването на Стефан Минчев върху произхода на българския роман (Минчев 1908: 40). Той прави неуверено предположение, че автор на оригиналното произведение е унгарецът Мор Йокай, но поставя името му под въпрос в справочната част на своя труд. Въпреки колебанията, изразени в този ранен труд от 1908 г., хипотезата на Минчев е приета от Маньо Стоянов, който вписва романа „Еничарите“ като част от унгарското присъствие на българската литературна сцена през Възраждането в своя влиятелен „Български аналитичен репертоар“ (Стоянов 1957: 25, 414). Най-близо до звуковия състав на името на оригиналния автор стига литературният критик Цветан Минков във втори том на „История на българската литература“ от 1966 г. (Минков, по Божков и колектив 1966: 112). Този труд на българската социалистическа критика внася много промени в канона на възрожденските автори и произведения, съобразени с генералната линия на Партията. Добросъвестността на критиците обаче е в ход при внасянето на промени в хипотезата за авторството на „Еничарите“. Тя гласи, че авторът на романа е Алфред Руер. За съжаление, името е споменато при изреждане на навлизането на романите в преводната книжнина при обзора на периода от 20-те години на XIX в. до Кримската война и източникът на това сведение не е отбелязан. Може би името Алфонс Роайе е фигурирало погрешно като „Алфред Руер“ в източника, ползван от Цветан Минков. Или пък критикът се е натъкнал на някакво съкращение на името, например Al. Royer, и е предположил какво е произношението и как е личното име на автора. Във всички случаи досега името Алфонс Роайе е претърпяло участието да бъде погрешно изписвано, а пък произведението му погрешно отпратено към друг автор.

Унгарската връзка с автора на исторически романи Мор Йокай бе възприета от автори като Георги Боршуков и Дочо Леков в техните изследвания от 70-те години на XX в. (Боршуков 2003; Леков 1976). Но от 90-те години на века тази хипотеза пробуди съмнение поради времевото несъответствие между превода на романа на български и появата на унгарския роман на Мор Йокай „Последните дни на еничарите“ – шест години след българския превод през 1854 г. (Аретов 1991: 150; Минкова 1991: 65; Найденова 1990: 198). До развързка на загадката така и не се стигна тогава, въпреки че с дребен шрифт във втория том на изданието „Френски пътеписи за Балканите“ романът «Les janissaires» и пътеписите на Роайе са отбелязани в общата библиография и в приложението на книгата. Съответствието между френския роман «Les janissaires» и българския му превод „Еничарите, истинско преправена приказница“ не е било изведено.

В търсене на български източници за османската история аз успях да докажа, че Алфонс Роайе е автор на романа, преведен от Иван Богоров в „Цариградски вестник“. За това спомогнаха някои трудове на чужди изследователи (Şimşek 2011: 245–275; Politis 2009: 230–231). Категоричното доказване на авторството на Роайе беше извършено чрез сравнителен анализ на френския

роман «Les janissaires» с Богоровия превод и с гръцкия превод от 1843 г., който съдържа името Алфонс Рогерос.

Гръцкият превод е издаден в Смирна в печатницата на влиятелния вестник „Амалтия“. Попадането на този роман в османската възприемателска среда е факт, но неизвестен остава неговият преводач. Името липсва от заглавната страница, а в по-късното издание в Атина от 1865 г. името на преводача е псевдоним, съставен от първите букви на гръцката азбука – Алфа Бета Гама. Кой и как може да е превел романа между първото и второто му френско издание? Появата на текста във в. „Амалтия“ през 1843 г. показва, че книгата още топла-топла е преминала в ръцете на преводача и той е извършил целия превод за по-малко от година време и преди парижкото издателство „Дюмон“ да преиздаде романа през 1844 г. Това трябва да е някой, който има отличен френски, който е натрупал преводачески опит и който следи всички най-нови заглавия във френския литературен живот. Също така преводачът се е справил толкова добре, че да отприщи интереса към романа и да предизвика следващите шест превода, които произтичат от гръцкото издание. За откриването на гръцкия преводач използвах източници, свързани с град Смирна и с история на гръцката публицистика там, както и библиографски данни на френски и гръцки език (Данова 1994; Politis 2009a; Solomonidis 1959). Те стесниха кръга на вероятните преводачи до едно име – Йоанис Изидорис Скилисис (1819–1890).

Ролята на Смирна като културен и търговски център на Средиземно море се увеличава през XIX в. Смирненското пристанище става едно от най-важните в Европа. Наполеоновите войни в региона и Гръцкото въстание от 1821 г. нанасят поражения върху населението в града. Но още в края на 20-те години на XIX в. Смирна възвръща и усилюва значението си на важен пункт за трансфер на стоки и идеи между Западния свят и Османската империя. Смирна е „най-космополитният град на изток, в който особено силно се чувства присъствието на англичани, французи и холандци“, които обикновено живеят във Френската махала (Данова 1994: 93–103). В града преобладават християните, а гръцката общност съставлява 1/3 от населението. По отношение на религията и образованието в града храмове и училища създават както гърците и мюсюлманите, така и католиците, протестантите, арменците и евреите. За многолюдното и разнообразно население на Смирна пишат редица западни пътешественици, чиято първа спирка по море в Леванта е именно това пристанище (Berchet 1985). В културния живот на града особено значение има печатната дейност. В нея с пълна сила участват чужденците. Водеща в тази област е дейността на Александър Блак с неговите издания *Le Smyrneén* (1824), *Le Spectateur Orientale* (1826–1828), *Le Courier de Smyrne* (1828–1832). Влиятелни са също и изданията на М. Едуардс – *L'Impartial* (1841–1845), и на Н. Баргили – *Echo de l'Orient* (1832–1846), който участва и в създаването на първия турско-френски вестник – *Moniteur Ottoman* (1831–1840), и други. Някои от първите гръцки публицисти, както и редакторът на първото българско

списание – „Любословие“ – Константин Фотинов попиват ценни познания от тях за занаята на вестникарството и за значението, което печатните издания имат за разпространяването на нови идеи.

Особено важна роля сред гръцката преса в крайморския град имат вестниците „Амалтия“ (1838–1922) и *Journal de Smyrne* (1849–1855). Те са тясно свързани и с казуса с гръцкия превод на романа „Еничарите“. Първият публикува романа през 1843 г., а вторият е самостоятелно издание на Йоанис Скилисис, което трудно излиза на бял свят, но показва дарбата на своя редактор като публицист, преводач и поет. Скилисис получава международна слава още приживе. Френската енциклопедия Larousse публикува следните хвалебствени думи за делото му:

Без съмнение, господин Скилисис владее съвършено френския език. Не бихме могли да решим коя от двете страни, Франция или Гърция, му дължи по-голяма признателност. Едната за това, че разпръсва нейното интелектуално влияние в Ориента, а другата, защото допринася за нейното морално изстраване и възраждане (Larousse 1890: 1848).

Докато се стигне до това признание, Скилисис полага много усилия. По бащина линия той е родом от Хиос, но семейството му пострадва тежко от клането там през 1822 г. и се премества в Смирна. Тук Скилисис завършва образованието си, пробва да се занимава с търговия, но бързо се отдава на влечението си по литературата. Скилисис с жар се захваща да пише поезия и публицистика, както и да превежда от френски. Той се запознава отблизо с живота във Франция, посещавайки неколkokратно Марсилия и Париж. Кариерата му на редактор започва през 1841 г., когато заедно с Яковос Самиотакис започват издаването на вестник „Амалтия“. Най-значимият му самостоятелен вестник е *Journal de Smyrne*, а след всяко пребиваване в Париж той е още по-убеден да помага на нацията си. Завръщайки се в Смирна през 70-те години на века, Скилисис публикува в „Амалтия“ поредица от статии за недостатъците на образователната система в собствената му страна. Работи над труд, озаглавен „Дни на страдание и възкресение на Гърция“, оставя и своята автобиография, изследвана в наши дни от гръцкия професор Алексис Политис (Politis 2009).

Както се разбра от цитата по-горе, в областта на превода от френски език той оставя огромна дия. Името му се свързва с преводи на едни от най-популярните романи в Европа и в Османската империя в периода на 40-те–60-те години на века: „Атала“ на Шатобриан, „Парижките потайности“ на Йожен Сю, „Леон Леони“ на Жорж Санд, „Лукреция Борджия“ и „Клетниците“ на Виктор Юго, на поезията на Ламартин и Алфред дьо Мюсе, на драмата на Расин „Тебаида“, както и на „Тартюф“ и „Скъперникът“ от Молиер. Списъкът продължава още дълго, а някъде в самото му начало стои и преводът на „Еничарите“ от Алфонс Роайе.

Погледнато в биографичен план, времето на създаването и превеждането на романа, 1842–1843 г., съвпада с много динамичен период в живота на Йоанис Скилисис. Той пътува интензивно между Франция и Османската империя и това придвижване поражда у някои изследователи скептицизъм дали наистина е възможно по време на тези странствания Скилисис да е превел скоростно произведението. Установи се, че в края на 1842 г. той напуска Смирна и заминава за Марсилия, за да учи. Още през май следващата година обаче има данни, че се връща за кратко в Истанбул. Това е тъкмо 1843 г., когато излиза първият гръцки превод. Според анализа на автобиографията на Скилисис на Алексис Политис, цитиран по горе, след това Скилисис заминава отново за Франция през 1844 г. Отива първо в Марсилия, после отскача пак до Смирна, а в края на годината се установява в Париж. В творческата му натура очевидно се вписва да превежда, докато пътува, тъй като по личните му свидетелства в автобиографичния текст става ясно, че тъкмо през 1844 г. е започнал превода на „Парижките потайности“ от Йожен Сю, който излиза в Смирна през следващите две години – том I през 1845, а том II през 1846 г. Твърде е вероятно сдобиването с романа «Les janissaires» и преводът му да са протекли по подобен начин, докато Скилисис се е придвижвал между Марсилия, Париж, Истанбул и Смирна.

До момента се откриват три източника, които потвърждават хипотезата за неговата преводаческа авантюра с „Еничарите“. Най-старият е от 1873 г. и се намира в годишник на Гръцкото дружество в Париж (Saint-Hilaire 1873: 348). Измежду заслугите на Скилисис за добрите отношения между гръцката и френската култура се изброяват неговите преводи. Един от първите е именно романът на Роайе. Цитираният по-горе речник на Пиер Ларус от 1890 г. също включва тази информация и е вторият френски източник от XIX в., който привеждам като доказателство на хипотезата си. Третият източник е престижното изследване на историята на публицистиката в Смирна от Христос Соломонидис (Solomonidis 1959). Той потвърждава, че Йоанис Изидорис Скилисис е превел романа „Еничарите“ от някой си Розе (изписано на гръцки като „Ροζέ“). Изброените три източника правят хипотезата за първия преводач на романа на местна почва много вероятна. Последният от тях показва, че и в гръцката история на литературата идентичността на Роайе е все още непроучена. Името му е обречено да претърпява промени – гръцкият преводач го нарича „Рогерос“, а по-късните гръцки критици – „Ροζε“.

Затова пък двутомникът на гръцки език от 1843 г. е снабден с десет страници списъци с абонати за книгата. Той обхваща двадесет и един града, пръснати по всички краища на империята. Най-дълги са списъците с абонати от Смирна и Истанбул. Сред истанбулските получатели на книгата се среща и името К. Г. Φωτεινός, което може да означава, че и българинът Константин Георгиев Фотинов е притежавал екземпляр. Разпространението обхваща Крит, Самос, Кипър, Лесбос, както и селища във Влашко и Молдова – Букурещ, Бра-

ила, Тулча, Яш, Галац, Мачин. Дори и ако не всички записани абонати са си купили екземпляр, както често се е случвало, пак може да се твърди, че романът получава широк прием още с първото си навлизане в османския контекст.

Хронологически следващият превод е българският на Иван Богоров. Докато в гръцкия случай има име, наподобяващо авторовото, но не и име на преводача, то на български език корицата съдържа името на Ив. Андреев, но никъде не се съобщават името на оригиналния автор и езикът, от който е преведен романът. Макар че Иван Богоров е оставил няколко автобиографични текста, в нито един от тях той не отваря дума за превода на „Еничарите“. Затова, отново разплитайки маршрутите на дейността на първия български журналист в годините на появата на френското и гръцкото издание, аз реконструирам евентуалните пътища на пренос на оригинала до неговото внимание. В периода 1840–1843 г. Иван Богоров се обучава в Ришельовския лицей в Одеса. Там общува с мнозина българи и се заема с начинанието да издаде сборник с народно творчество, озаглавен „Български народни песни и пословици“ (1842). През 1843 г. става учител в Стара Загора, а през 1844–1847 г. заминава за Лайпциг, откъдето издава три броя от първия български вестник „Български орел“. Възможно е да познава изданието още при пребиваването си в Одеса или Стара Загора. Не е изключено да е научил за романа в Лайпциг. Немското издание се отпечатва тъкмо в този град през 1843 г. и може да е попаднало в полезрението на славянските общности на лужичани, сърби, българи, които са в интензивен контакт помежду си (Боршуков 1959–1960: 681–707). Дори и да познава немския превод на „Еничарите“, е по-вероятно да си е набавил първия гръцки превод и от него да е осъществил българския. Докато е в Лайпциг, Иван Богоров получава материална поддръжка от някои български търговци в Букурещ. Тъй като тогава романът „Еничарите“ вече е разпространен на териториите на Влашко и Молдова в гръцкия си превод, не е изключено това да е пътят на достигане на произведението до българския преводач.

За интереса към романа в столичния румънски град разбираме от корицата на румънското издание на „Еничарите“ от 1848 г. Тя не съдържа името на Роайе, но пък ни съобщава името на преводача – Атанасие Пъкляну. Указано е, че е направен „свободен превод от гръцки език“ на румънската транзитивна азбука, която е още един специфичен феномен на движението към народностно обособяване през XIX в. Две години по-късно, през 1850 г., романът „Еничарите“ е преиздаден и придружен с бележка на издателя Георге Йоанид. От нея се разбира, че повторното излизане на романа е провокирано от големия интерес на читателите и изчерпването на първоначалния тираж. То е реализирано, като е спестен хонорарът на преводача. Г. Йоанид се надява, че и този път творбата ще постигне същия успех. Бележката е подписана от бюрото на редактора на улица „Липиска“, за която знаем, че е място на търговска дейност и на мнозина българи в Букурещ (Жечев 1991). Тя е доказателство за търсенето на романа сред читателите в Румъния.

За Атанасие Пъкляну (1821–1856) е известно, че е син на болярин от Брашов. Изучава литература, набляга на усъвършенстването на гръцки и френски език. През 1838 г. заема административна служба в Държавния секретариат в Букурещ, а в периода 1856–1858 г. е участник в извънредните заседания за съдбата на Влашко и Молдова, провели се в Букурещ след Парижкия мирен договор. Той предприема пътувания до Италия и до Северно море през 1850 г. Литературните му интереси и амбиции, документиран в писмо от това пътуване, се реализират частично чрез преводи. Освен „Еничарите“ от Роайе, Пъкляну превежда „Освободеният Йерусалим“ от Торквато Тасо (1852). Авторът е добър познавач на италианския език, но за превода си ползва и френско посредничество. Пъкляну скоро след това се увлича от политиката и напуска литературното поле. Отдава се на историографията и документалистиката. Той публикува трудове на А. Убичини на политическа тематика, сред които са следните заглавия: „Източния въпрос, или Дипломатическа кореспонденция, водена през всичките фази на развитието на този въпрос“ (1854), както и „Изложение по въпроса за Светите места и за причините за това преследване, последвано от официални документи, бележки, фермани, циркулярни писма и др., от началото на руско-турските спорове до избухването на сегашната война през 1855 г.“. От биографията на Пъкляну личи, че той не се числи към най-представителните фигури на тогавашния литературен живот, но има своя принос за отварянето на румънската култура към света (Santuta 1979: 682).

Прави впечатление, че преводът е направен в печатницата на Йозеф Копайниг. Това е мястото, където през 1851 г. излиза „Кратка география“ на Иван Богоров. Той пристига от Цариград в Букурещ тъкмо по времето на второто издание на румънските „Еничари“, но дали тези преплитания на маршрути означават познанства, не може да се каже. С категоричност може да се твърди само, че вълната от преводи на романа се засилва, задвижена от трансмисионни канали, които пренасят творбата от гръцки на български и от гръцки на румънски. В крайна сметка това е индикация и за разширяване на обсега на идеите в романа на още повече места и върху още по-голям брой умове.

Твърде любопитен е преводът на караманлийски. Той излиза през 1854 г. в Истанбул в печатницата на вестник „Анатоли“, където първо е сериализиран, а после издаден като книга, подобно на гръцкия и българския случай. На корицата е обозначено, че романът е френски, а името на автора е изписано с имененията, настъпили с него при първия гръцки превод. Името на преводача е Евангелинос Мисаилидис (1820–1890). Той се ражда в православно християнско семейство в днешна Маниса, Турция. Изпратен е да учи в Евангелското училище в Смирна, а след това отива за една година във Филологическия факултет на Атинския университет. Прекъсва обучението си и между 1841–1843 г. работи като учител в няколко града близо до родното си място (Şimşek 2011: 245–275). Кариерата му като редактор на вестници започва в Смирна през същата тази 1843 г., когато „Еничарите“ излиза на гръцки. Именно в тази година

той работи в редакцията на вестник „Амалтия“, което го прави потенциален читател на романа на Алфонс Роайе още с първата му поява на гръцки.

Най-голяма е заслугата на Мисаилидис в списването на вестници на караманлийски. След няколко проекта за печатни издания на караманлийски език в Смирна, през 1850 г. Мисаилидис решава да премести дейността си в Цариград, където се надява на по-траен успех. Заедно с Йоанис Лазаридис ръководят печатница и подновяват издаването на вестник „Анатоли“, започнат още в Смирна. Изследователите на караманлийската литература отчитат въздействието на Мисаилидис и неговия вестник върху културата на общността чак до края на XIX в. (пак там: 271). Освен на романа „Еничарите“, той е преводач на Езоповите басни и на „Многострадална Геновева“ на караманлийски. Особено продуктивен за преводи на западни популярни романи на този език е периодът 1882–1892 г. Тогава се превеждат романи на Ксавие дьо Монтепен, Александър Дюма, Йожен Сю и други. Когато синът на Мисаилидис поема от баща си печатницата, той продължава делото му, като дава трибуна на съчиненията на първите оригинални повести на караманлийски. Сред авторите е Йоанис Гавриилидис, който адаптира на караманлийски повестта на своя учител Ахмед Мидхат ефенди „Еничарите“ през 1890 г. Така заглавието на романа на Алфонс Роайе се мултиплицира в художествени оригинални текстове на турски и караманлийски език.

През 60-те години в Атина, в едно от най-влиятелните издателства за Гърция, Kogomela, се появява второ гръцко издание на романа. В краткия му предговор се казва, че преводачът е същият като при първата поява на творбата и че са направени само някои промени за осъвременяване на езика. Ала както споменах по-горе, вместо името е използван псевдонимът Алфа Бета Гама и по този начин е запазена в тайна идентичността на преводача на „Еничарите“. Псевдонимът може да се тълкува и като признание за делото на този преводач, който е „алфа, бета и гама“ в гръцките преводи, така да се каже, основоположник на това изкуство в тогавашна Гърция. Определението напълно важи за Йоанис Изидорис Скилисис.

Последният превод, който съм открила, е от гръцки на арменски. Отпечатан е през 1870 г. в Константинопол в печатницата на арменец Шахназарян. Откриването на самата книга и на нейния преводач се оказва истинско предизвикателство, защото към днешна дата е достъпен само вторият том на изданието. То се съхранява в Близкоизточния отдел на Библиотеката на Конгреса на САЩ. Използваната литература в тази библиотека позволи да се намери и името на преводача на арменски. Името му е Димитриос Чолакидис. Той е още един труженник на полето на установяването на културни връзки между отделните общности в империята. За него е известно, че има висок пост в Цариградската вселенска патриаршия. Името му се появява в преводи на богослужебни книги и други документи както от гръцки на арменски, така и обратно – от арменски на гръцки. Той завършва Великата народна школа

през 1852 г. тъкмо когато патриарх Германос IV увещава гръцките ученици да учат арменски, за да са в помощ на връзките на Патриаршията с Арменската църква. От всички най-усърден е Чолакидис. Затова той е избран на служба в Патриаршията, където отговаря за армено-гръцките отношения. Досега не е известно как решава да избере тъкмо този роман за превод, но от направените консултации с преводачи от арменски става ясно, че откритият от мен втори том следва последователността на сюжета и е акуратен към оригинала.⁹

Както се спомена вече, освен в Западна Европа на френски и немски език, този роман има своите читатели на гръцки, румънски, български, караманлийски и арменски. Не са установени за момента преводи на ладино или на османотурски. И в двата случая водещата хипотеза за липсата им е, че при тези две общности преводаческата дейност на подобни популярни западни романи е по-късна по време. Все пак, що се отнася до османотурския език, не са за подценяване и причините от политически и художествен характер. Връщайки се към историческата обстановка в Османската империя през периода на 40-те години, когато романът за пръв път достига местната публика, можем да припомним, че това е десетилетието, в което споменът за унищожението на тази войска и забраната за произнасяне на името „еничари“ са все още активни. Минали са само седемнадесет години от Vaka-i Naugıye (терминът носи смисъла на щастливо събитие, отворило нова ера в империята). Вероятно не е било редно в начеващата своя живот турска периодика да се публикува роман с такова име, още повече такъв, в който редица персонажи са действителни лица в пресъздадените събития.

Тъй като в този исторически роман водеща е любовната тема и в нея са въввлечени представители на висшата османска аристокрация, начело със султан Селим III, не е изключено той да се е видял непристоен за османците. Сантименталната сюжетна линия в него е изградена върху мотива за невъзможната любов. Това чувство се поражда между представители на различни религии и се подлага на изпитание по време на бурните събития, свързани с еничарските бунтове и тяхното категорично потушаване през 1826 г. Мотивът за невъзможната любов е присъщ за популярните романи в Западна Европа, но тепърва навлиза сред култури, в които все още семейството и общественото положение са решаващи за избора на партньор, а междурелигиозните връзки са табу, подлежащо на санкциониране. Обаче в романа „Еничарите“ любовта, изневяратата и отмъщението от ревност не са чужди нито на султаните, нито на техните верни пълководци, нито пък на любовниците на тези верни пълководци. Този апотеоз на любовта страст ще да се е видял твърде неподходящ с оглед на все още валидния етикет на представянето на

⁹ За редките сведения относно биографията на Д. Чолакидис дължа благодарност на проф. Катерина Далакура от Университета в Ретимно, Крит.

владетеля и сановниците при османския двор като уравновесени, мъдри и непоколебими политически фигури.

Освен тези съображения от политически и художествен характер, трябва да се направи още едно. То е свързано с описаните в предходните части на тази статия черти на османския рецептивен контекст. От една страна, френският език е част от цивилизационната промяна, която засяга висшата османска прослойка. Не само по отношение на домовете, модата в материята, облеклото, архитектурата и музиката османците внасят „алафрангата“. Сред представителите на политическата власт и интелигенцията въобще този език е част от новия етикет и владението му носи престиж и възможност за кариера. Много е вероятно романът „Еничарите“ да е бил познат в оригинал на Ахмед Митхат ефенди, един от най-значимите представители на литературата на османците през XIX в. Не е случаен фактът, че този автор създава през 1870 г. повест, която носи същото име на турски – „Yeniçeriler“. Мястото на действието в нея отново е Цариград, времето – събитията около бунта на еничарите през 1826 г., а в персонажната система се наблюдават образи схеми от западноевропейските популярни романи.

От друга страна, самата история на турската литература и особено на преводите на художествени произведения начева в края на 50-те години на XIX в. В предишната част на главата беше споменато кои произведения бележат началото на тази дейност – Ибрахим Шинаси превежда сборник с избрани западни поети през 1859 г., а по отношение на прозата началото поставя преводът на „Робинзон Крузо“ от Шемседдин Сами през 1864 г. Може да се изкаже предположението, че романът „Еничарите“ не получава своя шанс на турски език във времето на неговата най-активна рецепция (между 1843 и 1854 г.), а в последвалите десетилетия други произведения го изпреварват по популярност.

Всъщност формално погледнато, версията на караманлийски език съдържа в себе си потенциала тази книга да е четена от онези, които познават гръцките букви, а слушана от всички, които знаят турски? Дали сред тях е имало турци, не може да се каже, но романът би могъл да звучи на турски език при четене, а знаем, че в този исторически период поради голямата неграмотност на населението много от писмените текстове са се прочитали на всеослушание и са се обсъждали. Така те са добивали полуфолклорен начин на разпространение на говорим турски език, въпреки че писмеността съдържа гръцки букви.

Така възстановената рецепция на романа показва на първо място интереса към образа на еничарите, подхранен чрез художествено произведение, което внедрява и надстройва западната гледна точка към образа върху местната. Рецепцията трае най-малко тридесет години и засяга възприематели от поне пет общности. Доколкото бе възможно, беше открита и характеризирана идентичността на всеки преводач, бяха направени догадки за езиците на превод и начина на превеждане на всеки от захваналите се с този роман книжовници. Като се вземат предвид градовете, където са пребивавали по време на превода-

ческата дейност, и печатниците, в които са реализирали проекта си, изградих предположения какви са мотивите точно този роман да бъде избран за превод.

Идентичността на някои от преводачите е безспорно доказана (Богоров, Пъкляну, Мисаилидис), но на други – на гръцкия и на преводача на арменски, все още са колебливи. За Скилисис са събрани малко доказателства, че тъкмо това лице е преводачът, а за Чолакидис има съвсем оскъдна биографична информация. Дори и малкото, което се открива за тях, говори, че са рожби на своята културна епоха – владеят по няколко езика и с усърдие допринасят за просвещенската програма на общността си. От друга страна, те са активни преводачи и/или издатели, които извършват и много други дейности паралелно с преводите. Ангажирани са с преподаване, с политическа, с религиозна дейност или с журналистика. Местата на отпечатване на романа са полиетнични, големи градове, а печатниците в тези градове имат славата на места на интензивни взаимодействия и дълготрайно влияние върху представители на много общности. Богоров и Пъкляну печатат в печатницата на Йозеф Копайниг, Мисаилидис чиракува в печатницата на „Амалтия“, а Чолакидис има солидни връзки както с Патриаршеската печатница, така и с тези на арменската общност в столичния град.

За езиците на превод и методите на превод на романа стана ясно, че най-вероятно всички последвали преводи са направени от първия гръцки превод, т.е. те са непреки. Но все пак не може да се говори за явлението „побългаряване“ и аналозите му в останалите общности, тъй като при беглите опити за установяване на идентични понятия в текстовете преводите следват точно френския и гръцкия първоизточник. Всички преводачи от Скилисис до Чолакидис имат за цел просвещаването на общността, за която са загрижени. Те избират вече популярно и много успешно произведение, което докосва читателите с темата си, поражда легенди и отключва спомени за близкото минало, като едновременно с това забавлява читателите си с любовната история. В мрежата от преплетени литературни връзки и частично установени трансмисионни канали се реконструира мащабът, в който един изкован на Запад, ориентализиран образ на еничарите се настанява успешно във въображението на местните читатели, независимо от различията им на езиково, верско или идеологическо ниво.

ЛИТЕРАТУРА

Източници

- Бобчев 1874*: Бобчев, Ст. Нашата книжнина. – Читалище, IV, 5, 1 март 1874.
- Богоров 1858*: Богоров, Ив. Просветление и книжнина на българети. – Български книжици, I, бр. 16–20, 22–24, 1858.
- Богоров 1849*: Богоров, Ив. Еничерете – истинско преправена приказница. Цариград, Печатницата на Цариградски вестник, 1849.
- Бончев 1873*: Бончев, Н. Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучаването на съчиненията им. – Периодическо списание, I, бр. 7–8, 1873.
- Ботев 1875*: Ботев, Хр. Тайните на инквизицията от Фереал. – Знаме, I, 7, 26 март 1875.
- Доброплодни 1893*: Доброплодни, С. Кратка автобиография на Сава х. Илиев Доброплодни. С., Печатница „Великов“, 1893.
- Екзарх 1851*: Екзарх, Ал. Младата сибириянка, от Ксавие дьо Местр, побългарил А. Екзарх. Цариград, типография „Ц. вестника“, 1851.
- Екзарх 1853*: Екзарх, И. Памела уженена, комедия от Карола Голдонио сега първо на български преведена от девица И. П.Г.Е. (Уроженица Ескизаарская). Цариград, Типография „Ц. вестника“, 1853.
- Екзарх 1855*: Екзарх, И. Примери на разни писма, преведени на български от девица И. Е. – Цариградски вестник, IV–V, бр. 204–213, 18 декември 1854 – 19 февруари 1855.
- Екзарх 1853*: Екзарх, И. Проказаний на градат Аост. Преведе ся от французки на български от девица И. Е. (Уроженица Ескизаарская). Цариград, типография „Ц. вестника“, 1853.
- Илиев 1926*: Илиев, Ат. Спомени на Атанаса Т. Илиев. С., Печатница „П. Глушков“, 1926.
- Кипиловски 1836*: Кипиловски, Ат. Кратко начертание на Всеобщата история. Будапеща, Университетска кралска типография, 1836.
- Кисимов 1897*: Кисимов, П. Исторически работи: моите спомени, част 1. Пловдив, Единство, 1897.
- Кисимов 1851*: Кисимов, П. Кавказките пленници. Преведени от гр. от г. Пантелея Х. Г. Кисимова. Цариград, Типография „Ц. вестника“, 1851.
- Кръстевич 1837*: Кръстевич, Г. Мудрост доброго Рихарда и Митос Продиков. Мудрост доброго Рихарда от французкият на славеноболгарският наш език преведена от Гавриила Кръстеича, котлянца, настооянием же и иждивением Райна Попович Ж. на свят издано. В Будиме граде, писмени Крал. Всеучилища венгерск, 1837.
- Михайловски 1873*: Михайловски, Н. Към читателите. – В: Приключения на Телемаха, сина Одисеев. Цариград, Печатарско дружество „Промиишление“, 1873, 3–15.
- Павлович 1844*: Павлович, Хр. Изгубеное дете или приключение весма приятно и полезно, на немский език изперава сложено, на французкий после преведено, от французкий же на греческий, а сега от греческаго на болгарский от Х.П. д.п.н.ч.н.н. У Будиму в писмени Кр. Всеучилища Пещанског, 1844.
- Пиперов 1845*: Пиперов, П. Приключения Телемаха, сина Одисеев, одержава се на четири части. Сочинение Фенелона французскаго писателя. Преведе ся от французкий на славяноболгарский язык от П. Г. Пиперов и нине първо напечатата ся иждивением переводителя. Виена, писмени мехитарийского монастыря, 1845.
- Радулеску 1845*: Радулеску, Й. Покрестение на едного священника Исидина и прибавено со словото, говорено в собранието Христианско от стареца сина на вдовицата, когото е воскресил Христос из мертвих (Лука глава 7, стих 12. Собрано от И. Елиада, преведено

- на българския език от Василия Станковича, свищовца и напечатано с изживението на сина му Димитрия. Букурещ, в книгопечатната Йосифа Копайнига, 1845.
- Самардзидис 1877*: Самардзидис, Хр. Цариградските потайности. Т. 1, част 1–2, превод от гр. език П. Р. Славейков. Цариград, издава Н. Тодоров, 1877.
- Славейков 1870a*: Славейков, П. Песнопойка или събрание на разни песни български и турски. Цариград, в печатницата на „Македония“, 1870.
- Славейков 1870б*: Славейков, П. Предвещание или пълно изтълкование на сънищата, виденията, явленията. Цариград, в печатницата на „Македония“, 1870.
- Славейков 1870в*: Славейков, П. Смешен календар за Нова година 1871. Цариград, в печатницата на „Македония“, 1870.
- Славейков 1870г*: Славейков, П. Скратение на Турска-та история от основаването на Империята до наш-те дни. Цариград, Типографията на Др. Цанков и В. Мирков, 1857.
- Славейков 1870д*: Славейков, П. „Що е роман?“. – Читалище, I, 3, 1 ноември 1870.
- Славейков 1875*: Славейков, П. Българското читалище и гръцките силогоси. – Напредък, IX, 37, 12 април 1875.
- Фотинов 1845*: Фотинов, К. Младенец, (дете в пелени) младок (момок), Каспар Озер. – Любословие, I, бр. 10–13, 1845.
- Цанков 1874*: Цанков, Др. Тъмниците ми. Силвио Пелико, превел от францушки Д. Цанков. Цариград, издава Българското печатарско дружество „Промишление“, 1874.
- Ahmet Mithat Efendi 1942*: Ahmet Mithat. Yeniçeriler ed. Mustafa Nihat Özön. İstanbul, Remzi kitabevi 1942.
- Misailidis 1865*: Misailidis, E. Yeniçeri. – *Sakiye* [= Anatoli], 25, 13 July 1854.
- Pakleaul 1848*: Pakleaul, A. Ienicerii traducea libra din limba Elena Anastasie Pakleaul. Bucharest. Tipografia lui Iosef Kopainig, 1848, II 1850.
- Royer 1830*: Royer, Al. Les Mauvais Garçons (avec Henri Auguste Barbier). Paris, Eugène Renduel, 1830.
- Royer 1832a*: Royer, Al. Braunsberg Le Charbonnier, histoire invraisemblable: première quinzaine. – *Revue de deux mondes*, avril 1832.
- Royer 1832b*: Royer, Al. Le clou de Zahed, histoire orientale. – *Revue de deux mondes* deuxième quinzaine, octobre 1832.
- Royer 1834a*: Royer, Al. Venezia la bella. Paris, Eugène Renduel, 1834.
- Royer 1834b*: Royer, Al. Un Divan (collection of novellas). Paris, Abel Ledoux, 1834.
- Royer 1834c*: Royer, Al. Manoël. Paris, Abel Ledoux, 1834.
- Royer 1836*: Royer, Al. L'Auberge des trois pins (Roger de Beauvoir). Paris, Dumont, 1836.
- Royer 1837*: Royer, Al. Aventures de voyage, tableaux, récits et souvenirs du Levant. Tome 1, 2. Paris, Dumont, 1837.
- Royer 1838*: Royer, Al. Le Connétable de Bourbon. Paris, Werdet, 1838.
- Royer 1840a*: Royer, Al. Robert Macaire en Orient. Paris, Dumont, 1840.
- Royer 1840b*: Royer, Al. Mademoiselle Béata. Paris, Dumont, 1840.
- Royer 1842*: Royer, Al. Les janissaires. Tome 1, 2. Bruxelles, Melline, 1842.
- Royer 1844*: Royer, Al. Les janissaires. Tome 1, 2. Paris, Dumont, 1844.
- Rogier 1846*: Rogier, C. La Turquie, mœurs et usages des Orientaux au dix-neuvième siècle. Scènes de leur vie intérieure et publique, harem, bazars, cafés, bains, danses et musique, coutumes levantines, etc., dessinés d'après nature par Camille Rogier, avec une introduction par Théophile Gautier, et un texte descriptif. Paris, L'auteur, 1846.
- Royer 1869*: Royer, Al. Histoire universelle du théâtre. Paris, A. Franck, 1869.
- Royer 1875*: Royer, Al. Histoire de l'Opéra. Paris, Bachelin-Deflorenne, 1875.

Saint-Hilaire 1873: Saint-Hilaire, M. Des traductions et des imitations en grec moderne. – Annuaire de l'Association pour l'Encouragement des Études Grecques en France, 7, 1873, 348.

Tcholakidis 1870: Tcholakidis, D. Eēnich'erik': patmakan vēp t'argmanēal i hunarenē. I Khasgiwgh K. Pōlsoy: Trpagrut'iwn A. N. Shahnazarean, 1870.

Α.Β.Γ. 1860: Χόι Γενίτσαροι: μίθοστορικον διγύγμa. Α Β Γ. Αθήνα, Κορομέλα 1860.

Ρογύρος 1843: Ρογύρος, Α. Χόι Γενίτσαροι, μίθοστορικον διγύγμa του. Σμύρνι, Αμαλθεία, 1843.

Изследвания

Аверицев 1984: Аверинцев, С. Близкоизточната литература и гръцката „книжнина“. – В: Традиция, литература, действителност. Под. ред. Богдан Богданов. С., Наука и изкуство, 1984, 43–83.

Алексиева 1987: Алексиева, А. Преводната проза от гръцки през Възраждането. С., Издателство на БАН, 1987.

Ангелов 2011: Ангелов Б и колектив. Енциклопедия „Възрожденски читалища“. С., Богианна, 2011.

Аретов 1991: Аретов, Н. Преводната белетристика от първата половина на XIX век. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1991.

Аретов и Чернокожев 2006: Аретов, Н., Н. Чернокожев. Българската литература XVIII–XIX век. Един опит за история. С., ИК „Анубис“, 2006.

Арnaudов 1972: Арnaudов, М. Любен Каравелов: живот, дело, епоха 1834–1878. С., Наука и изкуство, 1972.

Бакърджиева и Йорданов 2001: Бакърджиева, Т. и С. Йорданов. Пространство и история (края на XIV в. – 70-те години на XIX в.). Русе, Авангардпринт, 2001.

Берман 2007: Берман, А. Преводът и буквата или страноприемницата за далечното. Прев. Р. Станчева. С., Панорама плус, 2007.

Бибина 2000: Бибина, Й. История на турската литература. Т. 1. От зараждането ѝ до Танзимата. С., АИ „Марин Дринов“, 2000.

Бибина 2004: Бибина, Й. Представянето на турската литература в България. Намък Кемал. – В: Преводна рецепция на европейските литератури в България. Т. 6. Балкански литератури. Под ред. Б. Ничев, Г. Савов, К. Йорданова. С., АИ „Марин Дринов“, 2004, 600–613.

Божков 1966: Божков, Ст. История на българската литература. Т. 2. С., Издателство на БАН, 1966.

Боршуков 1959–1960: Боршуков, Г. Няколко бележки за дейността на Иван Богоров в Лайпциг и за вестник „Български орел“. – Год. СУ, ФСлФ, LIV, 3, 1959–1960, 681–707.

Боршуков 2003: Боршуков, Г. История на българската журналистика 1844–1878, 1878–1885. Първо издание. С., Български писател, 1976; второ издание. С., Парадокс и УИ „Св. Климент Охридски“, 2003.

Великов 1967: Великов, Ст. Петко Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев, Захари Стоянов в спомените на съвременниците си. Съст и ред. Стефан Великов. С., Български писател, 1967.

Веселинов 2003: Веселинов, Д. История на обучението по френски език в България през Възраждането. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2003.

Воалри 2012: Воалри, П. Александър Екзарх. Една българска съдба. С., Колибри, 2012.

- Врина-Николов 2004*: Врина-Николов, М. Отвъд пределите на превода. Историята на една дихотомия. С., Колибри, 2004.
- Данова 1994*: Данова, Н. Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно политическото развитие на България през XIX век. С., Издателство на БАН, 1994.
- Детрез 2015*: Детрез, Р. Не търсят гърци, а ромеи да бъдат: православната културна общност в Османската империя XV–XIX в. С., Кралица Маб, 2015.
- Жечев 1991*: Жечев, Н. Букурещ – културно средище на българите през Възраждането. С., Издателство на БАН, 1991.
- Заимова 2008*: Заимова, Р. Военната имперска школа в Париж и нейните възпитаници. – В: Етнически и културни пространства на Балканите. Ч. I. Сборник в чест на проф. Цветана Георгиева. Съст. Св. Иванова. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Илиева 2012*: Илиева, Б. Италия в културата на Българското възраждане. Благоевград, УИ „Неофит Рилски“, 2012.
- Кандиларов 1930*: Кандиларов, Г. Българските гимназии и основни училища в Солун. По случай 50-те години на солунските български гимназии. С., Македонски научен институт, Печатница „Глушков“, 1930.
- Леков 1976*: Леков, Д. „Българската преводна белетристика и „побългаряването“ през Възраждането“. – Литературна мисъл, 4, 1976.
- Леков 1988*: Леков, Д. Българска възрожденска литература. Проблеми, жанрове, творци. С., Наука и изкуство, 1988.
- Леков 2003*: Леков, Д. История на литературата и на възприемателя през Българското възраждане. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2003.
- Люис 2003*: Люис, Б. Възникване на съвременна Турция. Пловдив, Пигмалион, 2003.
- Марков 1981*: Марков, Г. (съст.). Българска възрожденска критика. С., Наука и изкуство, 1981.
- Методиева 2018*: Методиева, М. Видин и мюсюлманското реформаторско движение в България, 1895–1908. – В: Изследвания и материали за Видин и региона. Т. 3. Съст. П. Митев, Р. Рачева. С., УИ „Св. Климент Охридски“, под печат 2018.
- Минков 1966*: Минков, Цв. „Българската литература от 20-те години на XIX век до Кримската война. – В: История на българската литература. Т. 2. С., Издателство на БАН, 1966.
- Минкова 1991*: Минкова, Л. Този толкова желан, толкова опасен роман. Популярни романи в преводната литература на Българското възраждане. – Литературна мисъл, 10, 1991, 60–95.
- Минчев 1908*: Минчев, Ст. Из историята на българския роман. Пловдив, Хр. Г. Данов, 1908.
- Михова 1998*: Михова, Л. Солун и българското културно възраждане. – Български език и литература, 5–6, 1998, 43–48.
- Младенова 2012*: Младенова, М. Съст. Елена Мутева, 1829–1854: едно закъсняло завръщане. С., Артграф, 2012.
- Найденова 1990*: Найденова, Й. Унгарската художествена литература и възприемането ѝ в България 1878–1944. С., Издателство на БАН, 1990.
- Налбантова 2004*: Налбантова, Е. Васил Априлов: Време и съвременници. Одеса, Оптимум, 2004.
- Начов 1922*: Начов, Н. Цариград като културен център на българите до 1877 г. – Сборник на БАН, 19, 1925, 1208.
- Ничев 1986*: Ничев, Б. Основи на сравнителното литературознание. С., Наука и изкуство, 1986.
- Ортайлъ 2007*: Ортайлъ, И. Преоткриване на Османската империя. С., Жанет 45, 2007.

- Парижков 1980*: Парижков, П. Съст и ред. Възрожденски книжари. С., Наука и изкуство, 1980.
- Протохристова 2003*: Протохристова, К. Западноевропейска литература. Съпоставителни наблюдения, тезиси, идеи. Пловдив, Летера, 2003.
- Ръждавичка 2009*: Ръждавичка, Е. Балканският панаир през XIX в. като икономическо и социално пространство. – В: Балканите между традицията и модерността. Съст. Ръждавичка и кол. С., ИК „Гутенберг“, 2009, 13–53.
- Снегаров 1937*: Снегаров, Ив. Солун в българската духовна култура: Исторически очерк и документи. С., Придворна печатница, 1937.
- Станева 2001*: Станева, К. Гласове на Възраждането. С., Полис, 2001.
- Станчева 2014*: Станчева, Р. Л. Среца в прочита. Сравнителното литературознание и балканистиката. С., Балкани, 2014.
- Стоянов 1957*: Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806–1878. Т. 1. С., Наука и изкуство, 1957.
- Събев 2015*: Събев, О. Робърт колеж и българите. С., Изток-Запад, 2015.
- Татарлиев 1981*: Татарлиев, И. Проблеми на развитието на турската литература и нейните взаимоотношения с литературите на Изтока и Запада. – Филология, СУ, ФКНФ, 1981, 7, 44–56.
- Тенев 2012*: Тенев, Д. Фикция и образ. Модели. С., Жанет 45, 2012.
- Тиханов 2014*: Тиханов, Г. Месторазположението на световната литература. – Литературен вестник, 1, 2014, 9–13.
- Тодоров 1968*: Тодоров, Н. Д-р Никола Пиколо: изследвания и нови материали, издадени по случай 100 г. от смъртта му (1865–1955). Под ред. В. Бешевлиев. С., Издателство на БАН, 1968.
- Трайков 1983–1988*: Трайков, Г. (ред.). Събрани съчинения на Г. С. Раковски под редакцията на Веселин Трайков и колектив. Т. 1–4. С., Български писател, 1983–1988.
- Унджиева 1968*: Унджиева, Цв. Любен Каравелов: литературни позиции. С., Наука и изкуство, 1968.
- Чилингиров 1930*: Чилингиров, Ст. Български читалища преди Освобождението. С., М-во на народното просвещение, 1930.
- Шишманов 2012*: Шишманов, Ив. Избрани трудове. Под. ред на Кирил Топалов. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2012.
- Яус 1998*: Яус, Х–Р. Исторически опит и литературна херменевтика. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1998.
- Allen et al 1979*: Allen, K. H. L. and J. E. Daily, eds. Romania, libraries and documentation centers. – In: Encyclopedia of Library and Information Science, vol. 26. New York, Marcel Dekker Inc., 1979, 88.
- Balta 2010*: Balta, E. Beyond the Language Frontier. Studies on the Karamanlis and the Karamanlidika Printing. Istanbul, The Isis press, 2010.
- Basilov 1923*: Basilov, E. Annales de la dynastie russe de Ecatherine Basilov. Paris, 1923.
- Berchet 1985*: Berchet, J. Le voyage en Orient. Antologie des Voyageurs Francais dans le Levant au XIX siècle. Editions Robert Laffont. Paris, Bouquinsm 1985.
- Borovaya 2012*: Borovaya, O. Modern Ladino Culture: Press, Belle Letters and Theatre in the Late Ottoman Empire. Bloomington, Indiana University Press, 2012.
- Cankara 2014*: Cankara, M. Ermeni harflerile ilk türkçe roman üzerine. – In: Uslu Mehmet Fatih, Altuğ Fatih, eds. Tanzimat ve Edebiyat. Osmanlı İstanbul'un'da Modern Edebi Kültür. İstanbul, İş Bankası kültür yayınları, 2014, 115–136.

- Daskalov 2013–2017*: Daskalov R. et al. (eds.). *Entangled Histories of the Balkans* vols.1–4. Leiden, Brill, 2013–2017.
- Fotna 2011*: Fotna, B. *Learning to Read in the late Ottoman Empire and the Early Turkish Republic*. New York, Palgrave Macmillan, 2011.
- Güleryüz 2015*: Güleryüz, N. A. *Türk yahudi basını tarihi*. Süreli yayınlar. Istanbul, Gözlem, 2015.
- Hanioglu 2008*: A Brief History of the Late Ottoman Empire. Princeton and Oxford. Princeton University Press, 2008.
- Haupt and Kocka 2009*: Haupt, H-G. and J. Kocka. *Central European Approaches and New Perspectives*. London and New York, Berghahn books, 2009.
- Kanner 2008*: Kanner, E. *Transcultural Encounters: Discourses of women's rights and feminist interventions in the Ottoman empire, Greece and Turkey, from the Mid-Nineteenth Century to the Interwar Period*. – *Journal of Women's History*, 28, 3, 2016, 66–92.
- Karal 1947*: Karal, E. Z. *Osmanlı Tarihi*. C. V. Nizam-i cedit ve Tanzimat devirleri 1789–1856. Ankara, 1947.
- Larousse 1890*: Larousse, P. *Grand dictionnaire universel du xixe siècle : français, historique, géographique, mythologique, Bibliographique*, par M. Pierre Larousse. Tome dix-septième, Deuxième supplément. Paris, 1890.
- Moran 1983*: Moran, B. *Türk Romanına eleştirel bir bakış*. 1. Ahmet Mithat'tan Ahmet Hamdi Tanpınar'a. Istanbul, İletişim Yayınları, 1983.
- Nassi 2010*: Nassi, G. (ed.). *Jewish Journalism and printing houses in the Ottoman empire and Modern Turkey*. Istanbul, Isis press, 2010.
- Politis 2009*: Politis, A. *Literature as National Cause: poetry and prose fiction in the national and commercial capitals of the Greek-speaking world*. – In: *The Making of Modern Greece: Nationalism, Romanticism and the Uses of the Past (1797–1896)*. Roderick Beaton and David Ricks, eds. London and Burlington, Ashgate, 2009, 225–239.
- Politis 2009a*: Politis, A. Η αγάπη για την ποίηση και οι αναγκαστικές μεταφράσεις πεζογραφίας. Ο Ιωάννης Ισιδωρίδης Σκυλίτσης αυτοβιογραφείται. – In: *Πολυφωνία. Φιλολογικά μελετήματα αφιερωμένα στον Σ. Ν. Φιλίππιδη, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης και Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Κρήτης*, 2009a, 49–103.
- Quataert 2005*: Quataert, D. *The Ottoman empire 1700–1922*. Cambridge and New York, Cambridge University Press, 2005.
- Sabev 2018*: Sabev, O. *Waiting for Müteferrika: Glimpses of Ottoman Print Culture*. Boston, Academic Studies Press, 2018.
- Santuta 1979*: Santuta, C. în colab. *Dictionarul literaturii române de la origini până la 1900*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979.
- Schleiermacher 2003*: Schleiermacher, Fr. *On the Different Methods of Translating*. – In: *Translation/History/Culture. A Sourcebook*, Lefevre Andre, ed. New York and London, Routledge, 2003, 135–141.
- Şeni et Georjeon 1992*: Şeni, N. et Fr. Georjeon. *Istanbul dans la press satirique ottomane (1870–1876)*. – In: *Presse Turque e presse de Turquie. Acte de colloques d'Istanbul*. Istanbul-Paris, Isis press, 1992, 51–57.
- Shaw and Shaw 1977*: Shaw, S. et E. K. Shaw. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. II volume: 1808–1975. Cambridge, Cambridge university press, 1977.
- Şimşek 2011*: Şimşek, Ş. *The Yeniçeriler Of Joannis Gavrilidis A Palimpsest in Karamanlidika*. – In: *Between Religion and Language: Turkish-Speaking Christians, Jews and Greek-Speaking Muslims and Catholics in the Ottoman Empire*, Evangelia Balta and Mehmet Ölmez, eds. Istanbul, Eren Yayincilik Kitap Dagitim Ltd, 2011, 245–275.
- Solomonidis 1959*: Solomonidis, Hr. *I typographia sti Smirni*. Athena, 1959.

- Spivak 2009*: Spivak, G. Ch. Rethinking Comparativism. – New Literary History, 2009, 40, 609–626.
- Strauss 2003*: Strauss, J. Who read what in the Ottoman Empire (19th–20th c.)? Middle Eastern Literatures, 6, 1, 2003, 39–76.
- Tanpınar 1982*: Tanpınar, A. H. 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul, Çağlayan Kitabevi, 1982.
- Tunaya 2010*: Tunaya, T. Z. Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri. İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınevi, 2010.
- Uslu 2014*: Uslu Mehmet Fatih, Altuğ Fatih, eds. Tanzimat ve Edebiyat. Osmanlı İstanbul'un'da Modern Edebi Kültür. İstanbul, İş Bankası kültür yayınları, 2014.
- Werner and Zimmermann 2006*: Werner, M., B. Zimmermann. Beyond comparison. Histoire croisée and the challenge of reflexivity. – History and Theory, 2006, 45, 30–50.
- Yıldız 2006*: Yıldız, S. Tanzimat Dönemi Edebiyatı. İstanbul, Nobel kitap, 2006.

Март 2018 г.

Рецензент: доц. дфн Николай Папучиев

ПЪРВИЯТ УЧЕБНИК ПО УКРАИНСКИ ЕЗИК ЗА БЪЛГАРИ

ЛИЛИЯ ЖЕЛЕВА¹

Катедра по славянско езикознание

Лилия Желева. ПЪРВИЯТ УЧЕБНИК ПО УКРАИНСКИ ЕЗИК ЗА БЪЛГАРИ

Статията разглежда „Украински език. Граматика (фонетика, морфология, синтаксис, бележки върху украинския правопис. Украинско-българско речниче) за възрастни и ученици от горните групи на трудовите училища“, който е първият учебник по украински език, предназначен за българи. На книжното тяло не е обозначена година на издаване. Обект на изследване и анализ са структурата и съдържанието на учебника, правописа на украинския и на българския език, като се привличат допълнителни исторически и археографски данни, за да се установи, че годината на издаване е 1930.

Ключови думи: учебник по украински език за българи, украински език, украински правопис

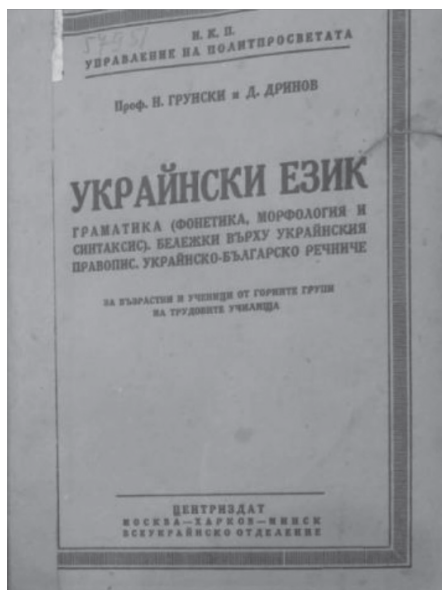
Lilia Zheleva. THE FIRST TEXTBOOK IN UKRAINIAN FOR BULGARIANS

This paper is dedicated to the first textbook in Ukrainian designed for Bulgarian students. It was entitled “Ukrainian Language. Grammar (Phonetics, Morphology, Syntax, Notes on the Ukrainian Orthography. Ukrainian-Bulgarian Concise Dictionary) for Adults and Senior Students of Labour Schools”. The year of publication is not indicated anywhere in the textbook. The paper examines the structure and content of the textbook as well as the Ukrainian and Bulgarian spelling norms used. Also, additional historical and archeographical data are analysed so that it was suggested that the book was published in 1930.

¹ Лилия Желева, lilia.zheleva@gmail.com .

Key words: textbook in Ukrainian for Bulgarians, Ukrainian language, Ukrainian orthography

Обект на настоящата статия е учебникът „Українски² език. Граматика (фонетика, морфология, синтаксис, бележки върху украинския правопис. Украинско-българско речниче) за възрастни и ученици от горните групи на трудовите училища“ (156 с.) с автори Микола Кузмович Грунски и Делчо Пеев Дринов.

Книгата предизвиква научен интерес с това, че представлява първият известен учебник по украински език, предназначен за българи – за българската диаспора (потомците на българските преселници от XIX в. в Бесарабия, по-късно разселили се и в Запорожието) на територията на Украинската съветска социалистическа република. Това се осъзнава от авторите, затова на с. 4 четем: „Предлаганата книжка е първи опит да се напише украинска граматика по български и стъкмена за българи“ (Грунски: 4). Друг факт, който събужда интерес, е това, че никъде в книгата не фигурира година на издаване. В настоящата статия ще разгледаме структурата и съдържанието на учебника и ще анализираме факти от различни източници, за да определим годината на издаване на учебника.

Към момента сме намерили три екземпляра от учебника – в Лвовската националната научна библиотека „Васил Стефаник“ (град Лвов, Украйна), в

² Запазваме оригиналния правопис на изданието – Л. Ж.

Книжната палата на Украйна (Киев) и в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ (София).

Учебникът има следните структурни части: „Украйнци и украински език“, „Букви и звукове в украински език“, „Бележки върху някои звукови отлики на укр. език от български (в свръзка с правописа)“, „Върху правописа на чуждите думи в украински език“, „Ударението“, „Речник“, „Глагол“, „Съществителни имена“, „Прилагателни имена“, „Заменителни имена или местоимения“, „Числителни имена“, „Наречия“, „Предлози“, „Съюзи“, „Бележки върху някои особености на украински синтаксис сравнително с българския“, „Украйнско-българско речниче“.

В частта „Украйнци и украински език“ се дават сведения за украинския народ: „Украйнци живеят в източна Европа. Етнографическите граници на украинския народ са Черно и Азовско морета на юг, реките Дон и Донецк на изток, Карпатите и река Сан на запад“ (Грунски: 3). За украинския се казва, че той е „равноправен член от семейството на славянските езици“ (Грунски: 3). В първата част се дават още сведения за развитието на украинския език, както и за родствеността му с българския език.

В частта „Букви и звукове в украински език“ се разглеждат особеностите на украинските букви и звукове, украинското ударение.

В частта „Бележки върху някои звукови отлики на укр. език от български (в свръзка с правописа)“ се изброяват звукови разлики между украинския език и българския език. Обръща се внимание на редуването на „о“ и „е“ с „і“: „Това редуване на **о**, **е** с **і**³ е известно в украински език под името „закон за икането“ (Грунски: 9).

В частта „Върху правописа на чуждите думи в украински език“ се дават насоки за изписване на нарицателни и собствени имена от чужд произход, в частност: „В последно време някои пишат **Булгарія**, **булгарин**... наместо общоприетото **Болгарія**, **болгарин**... Да се пише с **у** не дават основание ни българското произношение, нито пък законите на украинския език“ (Грунски: 16).

Следващата част, „Ударението“, изяснява за българските ученици важността на правилното поставяне на ударение: „Правилното поставяне на ударението има в украински език, както и в български, голямо значение, понеже смисъла на много думи зависи само от ударението“ (Грунски: 16).

В частта „Речник“ се обръща внимание на междуетниковите омоними и се дава списък с над 120 лексикални единици, които „имат еднакъв (буквално или относително) звуков състав в украински и български езици, но различно значение“ (Грунски: 17).

В частите „Глагол“, „Съществителни имена“, „Прилагателни имена“, „Заменителни имена или местоимения“, „Числителни имена“, „Наречия“, „Предлози“, „Съюзи“ се разглеждат всички части на речта без междуметия и частици.

³ Тук и по-долу е запазен оригиналният получер шрифт на оригиналния текст.

В частта „Бележки върху някои особености на украински синтаксис сравнително с българския“ се разглеждат частите на изречението с оглед на разликите между българския и украинския синтаксис, както и различните синтактични функции на украинските падежи.

В последната част от учебника, „Украинско-българско речниче“, украинските думи, „които откъм звукове и значение не се отличават или малко се отличават от своите български съответствия, в речничето съзнателно са пропуснати“ (Грунски: 107). Ударените гласни са напечатани с по-дебели букви, „понеже в печатницата липсват букви с ударения“ (Грунски: 107).

След съдържанието е изведен списък със забелязани грешки.

Лингвистичната информация е изчерпателна и илюстрирана с голям брой примери. Граматическият обем е структуриран в ясни таблици. Набляга се на приликите и разликите между българския език и украинския език. Впечатляващо е обяснена една от най-големите разлики между двата езика – наличието на падежна система в украинския език: „Съществителните в български език в единствено или множествено число независимо от това, каква роля играят в изречението, не се изменят (ако не смятаме прибавянето на члена). Така ние ще кажем и **книга лежи**, и **аз купих книга**, **аз пиша книга**, **аз отивам с книга** и др. В украински език в такива случаи съществителното се употребява в различни форми или падежи. Тези падежи се получават от прибавянето към някоя неизменявана част на думата (към така наречената основа) различни окончания, падежни окончания: **книжка лежить**, но **я купил книжку**, **я пишу на книжці**, **я йду з книжкою**“ (Грунски: 43–44).

Липсата на информация в изданието за годината на издаване предизвиква различни предположения относно това кога то е излязло от печат. Някои изследователи – Иван Стоянов, Елза Стоянова и Олга Сорока (Сорока 2016), смятат, че учебникът е отпечатан през 1930–1931 г. Други, като Весела Манчева, твърдят, че учебникът се появява още по-късно – през 40-те години на XX в. (Манчева 2000: 16). Привеждаме няколко факта, доказващи, че учебникът на Грунски и Дринов е излязъл от печат през 1930 г.

Първо, в учебника се употребява буквата „г“, която е забранена през 1933 г. Украинският правопис от 1921 г. препоръчва нейната употреба (Найголовніші правила українського правопису 1921: 14). След като срещаме буквата „г“ в речниковата част на учебника, не би следвало да ограничаваме предполагаемата година на издаване само между 1930 и 1931, а би трябвало да допуснем за възможни годините 1921–1933.

Второ, невъзможно е учебникът да е издаден преди 1920 г., защото на с. 4 се споменава същата година: „Прекарал тежък период на притесняване през време на империалистичната война, той [украинският език – бел. м., Л. Ж.] добива истински простор за развитие само след Октомврийската революция в Украйна и особено от 1920 година насам, откакто се почва систематично съветско строителство, в частност – културно“ (Грунски: 4). Изразът „от 1920 г.

насам“ посочва, че 1920 не е била текущата година. Изключваме 1921 година заради споменаването на „съветско строителство“, което означава, че учебникът е издаден след декември 1922 г., когато се създава СССР.

Учебникът е отпечатан от съветското издателство ЦЕНТРИЗДАТ. Мотивацията за издаване на подобен учебник намираме във факта, че „през 1923 г. в Украинската съветска социалистическа република се откриват български училища, създава се Българска секция при Комисариата по просветата на Украйна и отдели при районните изпълкоми. През 1925 г. има 74 български училища със 109 учители и 7185 ученици, а в края на 20-те години 90% от българските деца на училищна възраст в Украйна учат на роден език. Сред политемигрантите от България има значителен процент образовани хора, включително педагози, и те оказват голяма помощ на учебното дело“ (Колев 2005: 231). От това става ясно, че учебникът не е излязъл преди 1923 г.

Трето, цитираното по-горе изречение от с. 4 на учебника съдържа информация и за историческия момент, в който е издаден учебникът – период, даващ „простор за развитие“ на украинския език – нещо, което след 1932 г. е немислимо заради започналата в края на 20-те години на XX в. репресивна политика на СССР по отношение на украинския език и привържениците на украинизацията. През 1929 г. на пет години затвор е осъден Григорий Голоскевич – авторът на изданието през 1914 г. „Правописний словник“ (Фаріон 2010: 12). През 1930 г. е ликвидиран Институтът по украински научен език (Институт української наукової мови) (Кочерга 1994: 399). Трудно е да си представим, че учебникът би могъл да излезе след 1930 г.

Четвъртото доказателство, че учебникът е издаден не по-късно от 1930 г., намираме в един друг цитат от с. 4, където са споменати няколко речника, които биха могли да ни ориентират във времето: „От речниците на украинския език най-добър е речника, съставен от Гринченко; могат да бъдат полезни руско-укр. речник от Шумлянски, укр.-руския речник от Никовски и незавършеният още руско-украински речник, издаван от Украинската Академия на Науките“ (Грунски: 4). Първото издание на речника на Гринченко излиза през 1907 г., речникът на Шумлянски е издаден през 1918 г., а речникът на Никовски – през 1926 г. Под незавършения тогава руско-украински речник от Украинската академия на науките вероятно се има предвид „Російсько-український словник Української Академії Наук“. Поръчката за речника постъпва през 1923 г. (Електронна версія Російсько-українського словника 2000: 2). Том първи (А–Ж) от него излиза в Киев през 1924 г., том втори (З–Н) – през 1929–1933 г., том трети (О–П) – през 1927–1929 г., а четвъртият том (Р–Я) така и не е издаден. Незавършеният том по времето на написването на учебника е бил четвъртият. За съжаление, последният том от речника не е достъпен и за нас, тъй като се смята за унищожен и не е известно да съществува съхранен ръкопис.

Пето, украинският език в учебника се придържа към т.нар. Харковски правопис от 1929 г. (защото е приет в Харков, който по това време е сто-

лица на Украйна), както и към правилата в правописния проект от 1926 г. на същия правопис. Причина да смятаме така, е отсъствието в учебника на думи с начална буква „и“ – правило, публикувано за първи път на страниците на правописния проект от 1926 г. На 6 април 1927 г. в Харков се провежда Всеукраинска правописна конференция, на която предложеният правописен проект се гласува, а на 6 септември 1929 г. с подписа на народния комисар на просветата Микола Скрипник правописът влиза в сила (Фаріон 2010: 13). Любимитен е фактът, че един от авторите на учебника, М. Грунски, е бил в състава на създадената през 1925 г. комисия за регулиране на правописа (Шульженко 2008: 1). Тъй като М. Грунски е участвал в изготвянето на правописа, можем дори да допуснем, че работата по учебника е започнала преди официалното приемане на Харковския правопис през 1929 г., но издаването се е осъществило или в края на 1929 г., или през 1930 г.

Шесто, българският език в учебника следва правилата на Омарчевския правопис. Доказателство за това е съобразяването с фонетичното правило за употребата на пълен и кратък член (пълен член да се поставя пред дума, започваща с гласна, а кратък член – пред дума, започваща със съгласна), което след 1923 г. е заменено със синтактичното правило, действащо и днес. Друга специфична за Омарчевския правопис особеност, която се наблюдава в учебника, е отбелязването на мекост на съгласна пред „о“ с „й“ (например в числителното „миліон“ (Грунски: 3). Омарчевският правопис е в сила между 1921 и 1923 г. Защо обаче учебникът е съобразен с този правопис, след като той не е действащ в България през 1930 г.? Самият Д. Дринов ни дава отговор на този въпрос в друг свой учебник: „До 1930 година българския правопис в СССР не се различаваше с еднообразие, макар и да се опираше върху най-леката от сичките български правописни системи, каквато беше системата на Омарчевски [...]. Една правописна конференция, свикана при Наркомпроса на УССР през 1930 година, тури край на тия колебания, като изработи „Основни правила на българския правопис“, утвърдени от Наркомпроса на 30 ноември същата година“ (Дринов 1932: 61). Последното изречение ни дава още по-конкретната информация, че учебникът е издаден преди края на ноември 1930 г.

Тезата, че учебникът е издаден през 1930 г., се потвърждава от открити архивни библиографски данни за него в летописа на Книжната палата на Украйна „Літопис українського друку“ за октомври, ноември и декември 1930 г. (Патокова 1930: 75). В Книжната палата на Украйна открихме екземпляр от учебника, на чиито първа и последна страница на ръка е изписана годината 1930. Друг, по-нов източник, в който намираме годината 1930 в библиографските данни за изданието, е библиографският указател „Болгари в Україні“ (Сенченко 2000: 46). По всичко личи, че учебникът „Українски език. Граматика (фонетика, морфология и синтаксис). Бележки върху украинския правопис. Українсько-българсько речниче“ е издаден през 1930 г.

Разглежданият учебник по украински език за българи обогатява представите ни за състоянието и статуса на украинския език като държавен език в УССР до началото на големите репресии през 1932 г., за културната и езиковата политика в СССР по отношение на националните малцинства по времето на „коренизацията“ (в конкретния случай във формата на украинизация), както и за състоянието на българския език по това време. Макар да е предназначен за изучаване от българската общност в самата Украйна, той е един от първите опити за систематизирано представяне на украинския език извън етническите рамки и езиково съзнание на неговите носители. Именно в това се състои едно от основните му достойнства и ценност и затова той представлява интерес за методиката на обучението по украински език като чужд, историята на българския книжовен език, методическата археология и други научни области.

ЛИТЕРАТУРА

- Ганцов 1924*: Ганцов, В., Г. Голоскевич, М. Грінченкова. Російсько-український словник. Том перший. А–Ж. Київ, Червоний шлях, 1924.
- Грунски*: Грунски, М., Д. Дринов. Украински език. Граматика (фонетика, морфология и синтаксис). Бележки върху украинския правопис. Украинско-българско речниче. Москва–Харков–Минск, ЦЕНТРИЗДАТ, (липсва година на издаване).
- Дринов 1932*: Дринов, Д. Учебник по български език за VII година на обучението. Харьков–Киев, Държавно Издателство на Националните Малцинства в УССР, 1932.
- Електронна версія Російсько-українського словника 2000*: Електронна версія Російсько-українського словника. <<http://r2u.org.ua/data/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%BA%20%281924-33%29.pdf>>, 2000.
- Кочерга 1994*: Кочерга, О. Деякі міркування про шляхи і манівці розвитку української наукової термінології. – Сучасність, 7–8, 1994, 399–400.
- Колев 2005*: Колев, Й. Българите извън България. С., Тангра, 2005.
- Манчева 2000*: Манчева, В. За някои съответствия в украинската и българската лексика. – Съпоставително езикознание, 1, 2000, 16–22.
- Найголовніші правила українського правопису 1921*: Найголовніші правила українського правопису. Передрук з Київського видання. Видання Волинського Кооперативного Видавництва, Рівне на Волині, 1921.
- Патоківа 1930*: Патоківа, О. Літопис українського друку. Орган державної бібліографії УСРР. Жовтень – листопад – грудень. Харків, 1930.
- Російсько-український словник 1924*: Російсько-український словник. Т. 1. Голов. ред. А. Е. Кримський А–Ж. Київ, Червоний шлях, 1924.
- Російсько-український словник 1929*: Російсько-український словник. Т. 2. Голов. ред. А. Кримський З–Н. Київ, Червоний шлях, Держвидав України, 1929.
- Російсько-український словник 1927*: Російсько-український словник. Т. 3. О – П. Голов. ред. С. Єфремов. Київ, Держвидав України, 1927.

- Сенченко 2000*: Сенченко, М. Н. Дехтярьова. Болгари в Україні. Науково-допоміжний бібліографічний покажчик 1917–1941. Книжкова палата України, 2000.
- Сорока 2016*: Сорока, О. Підручники з української мови для болгар в минулому й сьогодні. – В: Міжнародна научна конференція „УКРАЇНИСТИКА И СЛОВЕНСКИ СВЕТ“, Београд, 2016.
- Український правопис 1929*: Український правопис. Видання перше. Харків, Державно видавництво України, 1929.
- Український правопис (Проект) 1926*: Український правопис: (Проект). У.С.Р.Р. Нар. комісаріят освіти. Держ. коміс. для впоряд. укр. правопису. Держвидав України, 1926.
- Фаріон 2010*: Фаріон, І. Правопис – корсет мови? Видавництво „Свічадо“, Львів, 2010.
- Шульженко 2008*: Шульженко, С. Мовна політика в Україні. Київ, Книжкова палата України, 2008.

Март 2018 г.

Рецензент: доц. д-р Албена Стаменова

МОДЕЛИ НА ПОЛСКАТА „ПОЕЗИЯ СЛЕД АУШВИЦ“ –
ТРАВМАТА В ТВОРЧЕСТВОТО НА ТАДЕУШ РУЖЕВИЧ И
ЧЕСЛАВ МИЛОШ¹

КРИСТИЯН ЯНЕВ²

Катедра по славянски литератури

Кристиан Янев. МОДЕЛИ НА ПОЛСКАТА „ПОЕЗИЯ СЛЕД АУШВИЦ“ –
ТРАВМАТА В ТВОРЧЕСТВОТО НА ТАДЕУШ РУЖЕВИЧ И ЧЕСЛАВ МИЛОШ

Статията представя някои от водещите теоретични идеи, свързани с изследванията на травмата в хуманитаристиката през последните десетилетия, и съпоставя как стихосбирките „Неспокойствие“ (1947) на Тадеуш Ружевиц и „Спасение“ (1945) на Чеслав Милош изобразяват травмата от Втората световна война и Холокоста, задавайки два от моделите на полската „поезия след Аушвиц“.

Ключови думи: „поезия след Аушвиц“, изследвания на травмата, Тадеуш Ружевиц, Чеслав Милош

Kristiyan Yanev. MODELS OF THE POLISH “POETRY AFTER AUSCHWITZ” – THE TRAUMA IN THE WORKS OF TADEUSZ RÓŻEWICZ AND CZESŁAW MIŁOSZ

The aim of this paper is to present some of the leading theoretical ideas in the trauma studies in the humanities from the last decades and to compare how the two poetic collections – Tadeusz Różewicz’s “Anxiety” (1947) and Czesław Miłosz’s “Rescue” (1945) – represent the trauma after the Second World War and the Holocaust, creating two of the models of the Polish “poetry after Auschwitz”.

¹ Статията е написана в рамките на докторантския курс „Литературна теория на модели“ на доц. Дарин Тенев.

² Кристиан Иванов Янев: christianivanov@abv.bg .

Присъствието на теми и образи, свързани с Втората световна война и Холокоста, в различните изкуства сигнализира, че тези травматични моменти от европейската история не са цялостно осмислени, а продължават да провокират критически дискусии и нови изследвания сред учените от различни хуманитарни направления.³ Въпреки че известното определение на Теодор Адорно – според когото „писането на поезия след Аушвиц е варварство“ (Adorno 1981: 34) – проблематизира способността на изкуството да изобрази културна травма от такава величина, творчеството на автори като Паул Целан, Примо Леви, Имре Кертес, Тадеуш Боровски и много други, преживели изпитанията на лагерния живот, е доказателство за обратното. Като потвърждение за способността на литературата – а дори и нейната необходимост – да се обърне към травмите от близкото минало звучи и по-късното изказване на Адорно, че „преживяното страдание има същото право да бъде изразено, каквото има и измъчваният човек да крещи, затова може би е погрешно твърдението, че не може да се пише поезия след Аушвиц“⁴ (цит. по Euerman 2013: 51).

Настоящата статия представя два от водещите модели на полската „поезия след Аушвиц“ и съпоставя как стихосбирката „Спасение“ (1945) на Чеслав Милош и дебютният том „Неспокойствие“ (1947) на Тадеуш Ружевич тематизират травмата от немската окупация и от Холокоста, както и ролята на свидетеля/твореца след Втората световна война. Преди обаче да разгледа полската поезия, текстът ще представи накратко развитието на теоретичните изследвания на травмите, които задават важна перспектива към разглеждани-

³ Важен аспект, към който насочва Е. Анн Каплан в своята монография „Култура на травмата“, е свързан със зараждането на специално научно поле, посветено на културната травма и паметта за драматичните исторически събития от миналия век, защото, както тя отбелязва, „Изследванията на травмата се зараждат в контекста на проучванията за Холокоста“ (Kaplan 2005: 1, прев. мой К. Я. – всички цитати от чуждоезични източници в текста са в мой превод; при наличие на български превод позоваванията са по съответното българско издание).

⁴ Продължавайки в по-късно свое есе тази мисъл, Адорно добавя, че не желае да „смекчи изказването, че да се пише лирическа поезия след Аушвиц е варварство; то изразява в негативна форма импулса, който вдъхновява ангажираната литература... Обаче това страдание [...] също така изисква изкуството да продължи да съществува, като в същото време го забранява; всъщност сега само в изкуството това страдание може да намери своя собствен глас, утеха“. В същото време подчертава, че „естетическият принцип на стилизацията [...] прави немислимата участ да изглежда сякаш има някакъв смисъл; тя е трансформирана, нещо от нейния ужас е премахнато...“ (цит. по Hirsch 1992–1993: 27), като по този начин отново проблематизира адекватността на изкуството в сблъсъка му с травматичната действителност и поставя един от ключовите въпроси, свързани с репрезентацията на Холокоста в художествената литература.

те произведения и ги вписват в по-широкия хуманитарен контекст на критическата мисъл през втората половина на XX в.

Изследвания на травмите – между психоанализата и социологията

Една от основните изследователски линии на травмата се свързва с психоанализата и работата на Зигмунд Фройд, като могат да се набележат три ключови етапа в неговите занимания в тази област. Началото на научния му интерес към такива психологически феномени датира от края на XIX в., когато заедно с Йозеф Бройер изследват хистерията и травматичната невроза, повлияни от френските учени Иполит Бернхайм и Жан-Мартен Шарко.⁵ В есето си „За психичния механизъм на феномените на хистерия“ Бройер и Фройд обобщават опита от работата си с пациенти, страдащи от неврози и хистерични симптоми, а също така въвеждат понятието за „травматична хистерия“ (Бройер, Фройд 2016: 11). Още в този ранен текст те предлагат няколко формулировки за същността на това явление, които в последните десетилетия на века се появяват отново в текстовете на редица изследователи, занимаващи се с травмите от близкото минало. Двамата автори подчертават, че причината за подобно състояние не е „незначителното телесно нараняване, а страховият афект, или психичната травма“ (пак там: 11). Освен това в есето се появява и констатацията, че „болният от хистерия страда най-вече от реминисценции“ (пак там: 14), като спомените за тези преживявания се завръщат в мъчителни кошмари или пристъпи, макар че „напълно отсъстват от паметта на болните в обичайното им психично състояние“ (пак там: 17). Върху тази повторителност на травматичното събитие и неговите последици обръщат внимание много от по-късните изследователи. Затова и невъзможността на жертвата да се откъсне от измъчващото я минало се появява като изключително чест мотив в художествената и мемоарната литература, посветена на Втората световна война и Холокоста.

Избухването на Първата световна война и опитът на лекарите с войниците, преживели ужасите на окопната война, бележат следващата важна стъпка в развитието на идеите на Фройд⁶ за „травматичната невроза“ (Фройд 1992: 113), за която той пише в „Отвъд принципа на удоволствието“ (1920). В този клю-

⁵ За повече информация вж. Еленбергер 2006 и по-специално главата, посветена на теорията на неврозите (Еленбергер 2006: 562–572).

⁶ Всъщност първите размисли на австрийския психоаналитик за войната и последиците ѝ за европейската цивилизация са изложени в есето „Размисли за времето на война и смърт“ от 1915 г. и са насочени не към научната, а към по-широка публика (Kaplan 2005: 28). Едва в текстовете си от 20-те години Фройд се насочва към преосмисляне на травмата у преживелите ужасите на войната с оглед на своите идеи за човешките нагони към живота и смъртта (вж. Фройд 1992: 146).

чов текст австрийският психоаналитик обръща внимание на наскоро приключилата война, както и на оцелелия след дотъга с военната разруха индивид – образ, който се появява отново след Втората световна война, както и след други военни сблъсъци от втората половина на века. Освен това Фройд се противопоставя на широко разпространеното обяснение на травматичното състояние като „органични увреждания на нервната система в резултат на механично въздействие“⁷ (пак там: 113) и също така повтаря констатацията от по-ранното си есе, че страдащите от травматична невроза не се „занимават особено много със спомени за злополуката в будно състояние“ (пак там: 113).

Изключително значима с оглед на последвалото развитие на изследванията по тази тема е и една от последните му книги – „Мойсей и монотеизмът“ от 1939 г., в която той съчетава концепцията си за индивидуалната травма (свързана със собственото му принудителното изгнание в Англия в края на живота му) с разсъждения за културната травма и отношението ѝ към историята на еврейския народ. Именно с това преплитане на два различни типа травматично преживяване „Мойсей и монотеизмът“ се превръща в толкова важна творба за развитието на научното поле⁸ – доказателство за значението ѝ е завръщането към нея в края на XX в. в анализите както на учени като Кати Карут, следващи психоаналитичната линия, започната от Фройд, така и на изследователи като Рон Айерман, занимаващи се с проблемите на културната и социалната идентичност и влиянието на травматичните исторически преживявания върху нея.

Кати Карут в монографията „Unclaimed experience“ рамкира своето изложение именно с анализ на текстове на Фройд – в първата глава разглежда отношението между травма и история в „Мойсей и монотеизмът“, докато последната ѝ част е посветена на съпоставка между Фройд и Лакан и тяхната

⁷ Тази констатация на Фройд се вписва в дългогодишния спор за причината на травматичните неврози. В своята монография „The Trauma Question“ Роджър Лъкхърст подробно проследява тези научни, медицински и съдебни дискусии в Германия, Франция и Англия от втората половина на XIX и през XX в., при които постепенно се налага разбирането за травмата като психическо явление, причинено от преживян шок, а не от физическо нараняване или генетична предразположеност (Luckhurst 2008: 17–75).

⁸ За повече информация вж. първа глава („Why Trauma Now?": Freud and Trauma Studies) от монографията на Е. Анн Каплан, която представя в синтезиран вид развитието на теоретичните изследвания за травмата от края на XX в. (Kaplan 2005: 24–41). Американската изследователка разглежда „три отделни фази на подновен интерес към травмата от края на 80-те години до наши дни: 1) вълната от книги през 80-те от психолози [...], насочени (също като Фройд) към военните травми (въпреки че този път са от Виетнам) и нарастващото съзнание за сексуалните злоупотреби с деца; 2) неочакваното обръщане на хуманитаристите към травмата в края на 80-те (и все повече от тогава насетне), може би защото теорията за травмата предлага мост обратно към социалните и политическите проблеми в ера, в която високата теория е станала абстрактна; и 3) реакцията срещу това, което скоро е видяно като вид „модерен“ интерес към травмата, или превръщането на всичко в травма“ (Kaplan 2005: 25).

интерпретация на травматични сънища, както така подсказва голямото значение на австрийския учен за развитието на научното поле през целия XX в. (Caruth 1996). Авторката, ученичка на Пол де Ман, дава следното определение за този психологически феномен:

[Т]ерминът травма е разбиран като рана, причинена не на тялото, а на ума. И това, което предлага Фройд в „Отвъд принципа на удоволствието“, е, че раната на ума – този пробив в усещането на съзнанието за времето, за себе си и за света – не е като раната на тялото [...], а е преживяна твърде скоро, твърде неочаквано, за да бъде напълно осъзната и затова не е достъпна за съзнанието, докато не се прояви отново, многократно, в кошмарите и повторителните действия на оцелелия (Caruth 1996: 4).

Посоченият от Карут „пробив в усещането на съзнанието за времето“ е близък до обобщението на Шошана Фелман и Дори Лауб, според които „травматичното събитие, въпреки че е реално, се е случило извън параметрите на „нормалната“ действителност като причинност, последователност, място и време. Следователно травмата е събитие, което няма нито начало, нито край“, намира се „извън обсега на разбирането“ (Felman, Laub 1992: 69). Освен това Кати Карут подчертава връзката си с ключовите позиции на Фройд като например психологичната, а не физиологическата основа на травматичните преживявания, както и реминисценциите, от които страда индивидът, оцелял след подобна злополука или катастрофа. В нейното разбиране не близостта до смъртта, а самият факт, че личността е преживяла подобен драматичен момент, става източник на това нараняване на съзнанието, разкъсвано между „непоносимата природа на това събитие“ и „непоносимата природа на оцеляването“ (Caruth 1996: 7). Тези теми за мъчителното и неволно завръщане към миналото и кризата на оцелелия се оказват изключително важни и в творчеството на Тадеуш Ружевиц и Чеслав Милош – неслучайно едно от най-известните стихотворения на Ружевиц от дебютната му стихосбирка носи заглавието „Оцелял“ („Ocalony“), а пък първото си следвоенно поетическо томче Милош озаглавява „Спасение“ („Ocalenie“). Трудът на Карут се превръща в един от основополагащите теоретични текстове в изследванията на травмите от края на миналия век, така че неговото значение и влиянието на психоанализата са видими и в съвременните анализи на полската литература за Холокоста и Втората световна война⁹.

От друга страна, социолози като Джефри Александър, Пьотр Штомка и Рон Айерман развиват своята теория за културната травма, акцентирайки вър-

⁹ Както подчертава Бартломей Крупа, „изглежда, че своеобразен метаезик на полското литературознание от последните години, засягащо Холокоста, е езикът на психоанализата“, визирайки изследователи като Катажина Боярска, Дорота Кравчинска, Александра Убертовска и др. (Krupa 2013: 20).

ху колективния характер и механизмите на изграждане на социалната памет за травматичните събития. Така например Рон Айерман също подчертава голямото значение на „Мойсей и монотеизмът“ в своя анализ на творчеството на Зигмунт Бауман, Зигмунд Фройд, Теодор Адорно и Макс Хоркхаймер (Eyerman 2013). Посоката, в която американският изследовател разглежда реакцията на група или колектив при сблъсък с драматично преживяване от подобен на Холокоста мащаб, обаче се различава значително от наблюденията на Карут:

За разлика от психологическата или физическата травма, която включва нараняване и преживяване на значителна емоционална болка от индивида, културната травма представлява драматична загуба на идентичността и смисъла, разкъсване в обществената тъкан, засягащо група от хора, които са постигнали някакво ниво на обвързаност (Eyerman 2003: 2).

В този смисъл индивидуалната травма на жертвата, на оцелелия или на насилника е различна от начина, по който общността възприема събитието или го включва в своята колективна памет. Всъщност едно произшествие се превръща в травматично за дадена група именно когато премине от индивидуално на колективно равнище, когато бъде осъзнато като заплахата за съществуването на общността или като „нараняване на социалната идентичност“¹⁰ (Alexander 2012: 2). Самият травматичен процес в разбирането на тази група социолози също протича по различен начин, защото докато „индивидуалните жертви реагират на травматичното нараняване с репресия и отричане и постигат облекчение, когато тези психологически защити са преодолени, извеждат болката в съзнанието“, то при колективите „става въпрос за символично конструиране и рамкиране, за създаване на истории и характери и продължаване напред след това. Груповото „ние“ трябва да бъде създадено с помощта на наратив“ (пак там: 3). Затова изразители на травматичното преживяване не са само преките свидетели, жертвите и насилниците, а всеки, който се вписва в дадена обществена или етническа група, докосната от подобна катастрофа, възприета като застрашаваща колективните ценности или нарушаваща дотогавашните социални връзки¹¹. Този аспект на явлението е приложим към разглежданите поети, тъй като никой от тях не преживява ужасите на концентрационните лагери, но и двамата са дълбоко повлияни от трагедията, спо-

¹⁰ Затова е важно разграничението, заявено от Дж. Александър, според когото „културното изграждане на колективната травма е охранявано от индивидуалните преживявания на болка и страдание, но всъщност заплахата за колективната, а не индивидуалната идентичност дефинира това страдание“. Макар че индивидуалното страдание е „от ключителна човешка, морална и интелектуална важност, то е обект на етиката и психологията“ (Alexander 2012: 2).

¹¹ Върху това акцентира и Рон Айерман в твърдението си, че „травмата не трябва задължително да бъде почувствана от всеки в общността или да е изпитана непосредствено от нейните членове“ (Eyerman 2003: 2).

леляла еврейската общност в Полша, и посвещават първите си следвоенни стихосбирки на преосмислянето на тази травма.

Стихосбирките „Спасение“ (1945) и „Неспокойствие“ (1947) като ключови художествени изображения на следвоенната травма в полската поезия

Въз основа на тези две различни теоретични постановки, свързани с психоаналитичния и социологическия подход към проблематиката, статията ще разгледа някои аспекти от следвоенната поезия на Тадеуш Ружевиц и Чеслав Милош, като анализира как полските поети изобразяват травматичните събития – в личен и колективен аспект – и какви са поетическите модели, които създават с първите си стихосбирки след Втората световна война.

Сред богатото полско поетическо наследство, създадено непосредствено след тези травматични събития, за анализ са избрани тези две стихосбирки, защото те могат да бъдат разгледани като показателни за новите пътища, по които поема поетическият език след катастрофата на Втората световна война. Няколко десетилетия след края ѝ самият Милош коментира огромния брой стихотворения, написани в годините на нацистката окупация, на които въпреки важната им „документална стойност“ „едва ли бихме... признали висок артистичен ранг“¹² (Милош 2017: 112). Полският Нобелов лауреат вижда една от причините за това във факта, че тези творби „стилистично [...] принадлежат към предвоенния период, а същевременно се стараят да отразят „новото“, което не се побира в никакви достъпни определения и средства за експресия“ (пак там: 112–113). За да бъде създадена „поезията след Аушвиц“, е нужен нов поетичен език и нов подход към изобразяване на преживяното – нещо, което може да се потърси в стихосбирките „Неспокойствие“ на Т. Ружевиц и „Спасение“ на Ч. Милош.

Двамата творци принадлежат към две различни литературни поколения¹³ – Милош е част от междувоенния авангард и започва своя литературен път още през 30-те години, докато Ружевиц е част от т.нар. „поколение на Ко-

¹² Милош посвещава една от своите Нортърнови лекции, изнесени в Калифорнийския университет в Бъркли през академичната 1981–1982 г., именно на опита на полските творци с разрухата след Втората световна война. Любопитно е, че в лекцията „Руини и поезия“ той не се обръща към собствения си том „Спасение“, а от творчеството на Ружевиц не избира ключовата му стихосбирка „Неспокойствие“, в която по-младият поет задава много от темите, мотивите и поетическия език, към които се завръща и през следващите десетилетия.

¹³ В своето изследване за травмата Рон Айерман обръща специално внимание на поколенческият въпрос и на това доколко принадлежността към определена генерация, преживяла травматично събитие като Испанската гражданска война, Втората световна война или конфликта във Виетнам, се оказва значеща за неговата по-късна репрезентация и за колективната памет (Eyerman 2003: 11).

лумбовците“, в което влизат автори, родени около 1920 г., дебютирали в годините на немската окупация и взели активно участие в съпротивата срещу нацистите. Различава се и дейността им в годините на войната – показателно в това отношение е твърдението на Анджей Франашек, че „Нагласата на автора на „Три зими“ по това време е коренно различна от тази на поетите от следващото поколение. [...] По-възрастните гледат на поетите от поколението 1920 г. като на замаяни от национално-религиозната идеология на изтерзаната Полша, пропиляващи собствения си живот и живота на другите“ (Милош 2011: 16). Докато Ружевиц е част от партизанските отряди също като брат си, поета Януш Ружевиц, убит от Гестапо, то Милош се посвещава на литературата – нелегално публикува стихове, превежда „Пустата земя“ на Т. С. Елиът и „По пътищата на поражението“ на Жан Маритен (пак там: 16). Въпреки различните условия, в които дебютират и в които преживяват окупацията, и за двамата поети Втората световна война е важна отправна точка за бъдещите им литературни занимания. За Милош тя е „час на истината“ (пак там: 15) и бележи преход от младежките авангардни увлечения към нова поезика в тома „Спасение“, докато за Ружевиц е стимул да открие своя индивидуален творчески стил, да превърне поезията си в етичен призив и свидетелство за епохата си. Поетът обръща внимание на собственото си поетическо израстване, заявявайки, че „Във времето на катаклизма определени форми не издържаха проверката на времето¹⁴. Екзистенциалната ситуация, в която се намирах, доведе до бързо съзряване. [...] В тази гранична екзистенциална ситуация, пред лицето на смъртта, настъпи също така бързо съзряване на поетическата материя“ (Braun, Różewicz 1989: 27). Именно от този опит на оцелелия след срещата със смъртта се ражда и стихосбирката „Неспокойствие“.

Въпреки че са продукт на различни лични (биографични) преживявания по време на окупацията, както и на различни по своето светоусещане творчески нагласи (метафизично-философска при Милош и етично-нихилистична при Ружевиц), двете разглеждани томчета се сближават в своята визия за значимостта на близкото минало, което е видяно като отчетлива граница в развитието на европейската култура. Също така за двамата поети е ясно, че за да успеят да изразят случилото се по художествено значим и адекватен начин, трябва да търсят нов поетически изказ и да открият мястото на поезията в следвоенния свят. Неслучайно в стихотворението „Предисловие“ лирическият герой на Милош задава въпроса „Какво е поезията, която не спасява/ Народи и хора?“ (Милош 2011: 65), а Ружевиц си поставя за цел да обнови поетическото слово („вкъщи ме чака/ задача/ да създам поезия след Аушвиц“¹⁵ (цит. по Filipowicz 2001: 14). В същото време обаче лирическият му

¹⁴ Тук Ружевиц има предвид поезията на междувоенните творци като група „Скамандър“.

¹⁵ Томаш Жуковски посочва, че целта на Ружевиц да „създаде поезия след Аушвиц“ е „етическа задача, но като такава не може да я отделим от рефлексията над езика. Ако

субект е измъчван от „усещането за анихилацията, опустошението в сферата на езика“ (Ubertowska 2004: 58), защото етичните и естетическите категории от миналото са изпразнени от съдържание, разколебани след моралната катастрофа, преживяна от човечеството:

Понятията са фрази:
добродетел и престъпление
истина и лъжа
прелест и грозота
...
Еднакво тежат добродетел и престъпление
(Стефанов 2014: 161)

Основание за подобно твърдение му дава именно свидетелската позиция: „видях:/ човек който бе едновременно/ добродетелен и порочен“ (пак там: 161), която подсказва амбивалентността в човешката природа. Тя произтича от деструктивната сила на войната, която, от една страна, определя личността, превръщайки я в жертва и труп („и човека убиват като животно/ видях:/ фургони посечени хора“ (пак там: 161), но, от друга, отнема човечността, принуждавайки индивида да стане убиец:

на два̀сет години
аз бях убиец
оръдие на смъртта
(Ружевич 2003: 11)

В този смисъл индивидуалната травма на младежа, оцелял, „поведен на закление“, се преплита с усещането за духовна и обществена криза, стоящо в основата на колективната културна травма и обезценяването на общоевропейските ценности, които не са успели да предотвратят катастрофата. Оттук произтича и трагичният nihilism на Ружевич, винаги съчетан с една етична позиция, която показва тревогата на твореца за неговото съвремие. Затова и поетът заявява, че неговото „неспокойствие“ не е метафизично, а е „притеснение за въпросите на този свят, за съдбата на страната ни [...], за умрелите и живите, за убитите и изчезналите“. Също така обаче подчертава, че съществува и проблем с творческата репрезентация на тези преживявания, акцентирайки отново върху свидетелския акт, защото може би само този, „който е живял

поетът трябва да говори от името на загиналите, то трябва да си служи със словото така, че то да не се превърне в инструмент за изключване“ (Żukowski 2000: 141). Може би затова в по-късното стихотворение „Свидетел“ лирическият говорител на Ружевич проблематизира способността да твори, питайки се: „Нима мога да пиша/ за любовта/ слушайки все още виковете/ на поруганите и убитите“, но и осъзнавайки, че е също толкова невъзможно да твори „и за смъртта/ гледайки грейналите/ лица на децата“ (Ружевич 2003: 31).

тогава, оцелял е, преживял е съзнателно и е творил, разбира какъв тип неспокойствие е измъчвало автора на „Неспокойствие“ (цит. по Krupiński 2014: 14).

За разлика от своя по-млад колега, Чеслав Милош заема различна позиция по отношение на травмата от Втората световна война и се насочва към по-философска и метафизична поезия, която обаче не е лишена от подобни притеснения и рефлексии за миналото¹⁶. Едвард Балцежан отбелязва прехода му към класицистичен тип поезия, повлияна от поетиката на Т. С. Елиът, чиято известна поема Милош превежда в годините на немската окупация. В противопоставянето между лириката на по-възрастния поет и създаваното от по-младото поколение творци полският критик вижда отглас от едно характерно за полската литература от последните два века напрежение между класицистични и романтически нагласи. Според Балцежан творческата позиция на Милош е „чужда на романтизма и антагонистично настроена спрямо идеята за поета пророк“, като за него тази литературна и светогледна визия, „подновена в годините на войната, представлява изключително агресивна девиация в полската култура“, която „руши, разкъсва културните връзки [...] и показва в света само това, което е дело на разрушението“¹⁷ (Balcerzan 1998: 64). Затова и поетът по толкова категоричен начин отказва да бъде поредният глас в мартирологията на своя народ – несъгласието му с посоката, в която се развива най-новата поезия непосредствено след войната, личи ясно в стихотворението „Във Варшава“. Лирическият герой се обръща към поета, свидетел на разрухата на полската столица, опустошена след немската окупация и двете въстания на евреи и поляци, за да му напомни, че целта му не е да създава елегични творби за преживяното:

Закле се, че никога няма да бъдеш
Траурна оплаквачка.
Закле се, че никога няма да докоснеш
Огромните рани на своя народ,
За да не ги промениш в святост
(Милош 2011: 63).

Въпреки че не отрича нито разрухата на своята родина, където „вятърът... разнася/ Червения прах от съсипните“, нито безсмислената и жестока гибел на толкова хора в страната, „Където кракът се спъва в костите/ Непогребани на най-близките хора“ (Милош 2011: 63), поетът не се съгласява изкуството му да бъде посветено само на описанието на тази травма, да се завръща отново и

¹⁶ Аргумент, че и Милош изпитва сходни тревоги, може да се открие например в негово писмо от 60-те години, в което поетът в емиграция пише „Нося в себе си ада на Ружевиц“ (цит. по Franaszek 2011).

¹⁷ Разграничаването на поезията, създавана от Милош и Ружевиц, обаче не би могло да бъде сведено до противопоставянето между класицистични и романтически пориви, защото самият Ружевиц също е чужд на романтическото съзнание.

отново към баналността на злото, към историческата вина и към преживения военновременен ужас. Именно в такъв план звучи и призивът: „Оставете/ На поетите мига радост,/ Защото светът ви ще загине“ (Милош 2011: 64).

За да се сравни различната нагласа на лирическите субекти в двете стихосбирки и отношението им към паметта за травматичното минало, заслужава да се цитира и изказването на Анджей Франашек, че докато „Ружевиц се съмнява, ужасен раздира раната на несъгласието, липсата, [...], пустотата“, то „Милош [...] винаги добавя още нещо: надеждата за Божията милост“¹⁸ (Franaszek 2011). Това личи и в начина, по който двамата тематизират Холокоста и съдбата на полските евреи в стихотворенията си от втората половина на 40-те години – в „Живи умираха“ („Żywi umierali“), „Плитчица“ и „Клане на момченца“¹⁹ на Ружевиц и „Campo di Fiori“ и „Бедният християнин гледа гетото“ на Милош, например. Ружевиц изобразява моралния потрес при вида на жертвите, които биват опредметени и сякаш фрагментаризирани в своята смърт. Стихотворението „Живи умираха“ изобразява разпада на тялото и гниещата човешка плът („Заградени умираха живи/ черни мухи снасяха яйца/ в човешкото месо“²⁰ (Różewicz 1957: 31), а в „Плитчица“ единствено телесните останки напомнят за съдбата на живите хора, докоснати от епохалната историческа трагедия („Под чисти стъкла лежат/ неподвижни косите на удушените/ в газови камери“ (Стефанов 2014: 164). В „Клане на момченца“ пък лирическият говорител активизира свидетелския акт на виждането на чуждата болка:

Видяхте ли Тръгват към дъното
Видяхте ли малките ходища
поеха към дъното
Вижте ги
тия разпръснати стъпки
(пак там: 165)

Също така със заглавието на своето стихотворение поетът имплицитно препраща към библейския код и новозаветната история за погубените младенци, сакрализирайки сякаш по този начин паметта на загиналите. В същото вре-

¹⁸ Това твърдение би могло да се отнесе към късното творчество на двамата поети и към техния поетически спор от началото на ХХІ в. за произхода на злото и човешката природа. За справка – вж. стихотворението „Unde malum“ (Милош 2012: 77–78), в което на твърдението на Ружевиц, че злото идва „от човека/ винаги от човека/ и само от човека“, Нобеловият лауреат се противопоставя, защото „добрата природа и лошият човек/ са романтично откритие“, и обобщава: „Наистина господин Тадеуш/ злото (и доброто) идват от човека“; повече вж. у Риков 2009: 443–450.

¹⁹ Последните две стихотворения са публикувани в следващата стихосбирка на поета през 1948 г., но са показателни за изобразяването на Холокоста в творчеството му.

²⁰ Т. Жуковски обръща внимание на определението „заградени“ (или „вградени“), което „резюмира ситуацията на евреите в гетото“, защото „в него се съдържа изгнанието, задържането, а също и изключването от комуникативната сфера“ (Żukowski 2000: 149).

ме Ружеви́ч проблематизира религиозното чувство в поезията си, поставя под съмнение възможността за спасение и за чудо, за което ни подсказва трикратното отрицание в стиховете, в които отрича ключови християнски концепции:

Не вярвам че водата се превръща във вино
не вярвам в опрощението на греховете
не вярвам във възкресението на мъртвите
(Ружеви́ч 2003: 12)

От друга страна, в изобразяването на трагедията на полските евреи Милош се насочва не към концентрационните лагери, а към жестокото потушаване на въстанието във Варшавското гето. Това подсказва на читателя, че двете събития, смъртта в газовите камери и избиването на разбунтувалите се евреи в полската столица, са неотделими, те са две различни лица на Шоа, голямата катастрофа, сполетяла евреите в Европа. В стихотворението си „Бедният християнин гледа гетото“ лирическият говорител също започва от натуралистичното описание на разпада на човешкото тяло („Пчели обзиждат червения дроб,/ Мравки обзиждат черната кост“ (Милош 2011: 59) и препраща експлицитно към Новия завет, заявявайки вината на християните и „съотговорността на поляците за Холокоста“²¹ (пак там: 19). Но докато Ружеви́ч в своята поезия поставя под съмнение както доброто у човешката природа, така и възможността за спасение и щастие, то Милош отстоява тезата, че „словото на поет“ (пак там: 46) винаги ще оцелее и ще се въздигне от мястото на трагедията, че травмата може да бъде изходна точка, ново начало.

Заклучение

Движейки се между личната, индивидуална травма на свидетеля и колективната, културна травма на обществото, изживяло дотсега с *баналното зло* (по определението на Хана Аренд), двете следвоенни поетически томчета на Ч. Милош и Т. Ружеви́ч представляват два модела за „поезията след Аушвиц“, които в редица отношения се сближават в своето изобразяване на историческата травма. Въпреки че са дело на различни творчески темпераменти и следствие от различен светоглед, стихосбирките на двамата от най-представителните полски поети на XX в. показват по какви пътища могат да поемат авторите след преживяването на травматично събитие от мащабите на Холокоста и Втората световна война. Тези поетически творби се превръщат в ключови художествени обобщения за новата следвоенна действителност, защото

²¹ Въпреки че Милош в по-късното си творчество не развива тези теми, именно това стихотворение на Нобеловия лауреат стои в основата на един от най-оживените спорове за полско-еврейските отношения, състоял се няколко десетилетия след неговото публикуване. За повече информация вж. есето на Ян Блонски „Бедните поляци гледат гетото“ (Błoński 1994: 9–29).

те носят опита от страната, в която се е състояла „срещата на полския поет с ада на XX в.“, което според Милош „придава на ситуацията сякаш лабораторни черти, т.е. позволява да се провери какво става със съвременната поезия при определени исторически условия“ (Милош 2017: 111).

Макар че Милош избира емиграцията и в годините след войната се насочва към изобразяване на механизмите на тоталитарното общество в есеистичната си книга „Поробения разум“, докато Ружевич многократно се завръща към образи и мотиви, присъстващи в дебютните му текстове²², преживяванията по време на немската окупация на Полша бележат в значителна степен съзнанието на двамата творци и повлияват бъдещото им художествено развитие. Независимо от последвалата съдба на двамата поети – налагането на Ружевич като един от водещите „гласове на поколението“²³ и емиграцията на Милош, откъснала го за няколко десетилетия от интегралното му присъствие в полската литература – тези два модела се оказват еднакво значими и продуктивни при опита за анализ на травмите от недалечното минало и на възможностите на изкуството да ги изрази.

ЛИТЕРАТУРА

- Бройер, Фройд 2016:* Бройер, Й., З. Фройд. Анна О. Към психотерапия на хистерията. Прев. А. Рашева. С., ИК „Критика и хуманизъм“ и ИК „Стигмати“, 2016.
- Еленбергер 2006:* Еленбергер, А. Откриване на несъзнаваното. История и развитие на динамичната психиатрия. Прев. М. Бояджиева, Л. Андреева. Плевен, Лега Артис, 2006.
- Милош 2011:* Милош, Ч. На брега на реката. Избрана поезия. Прев. В. Деянова. С., Балкани, 2011.
- Милош 2012:* Милош, Ч. Това. Прев. С. Борисова, К. Риков. С., Сиела, 2012.
- Милош 2017:* Милош, Ч. Свидетелство за поезия. Прев. Б. Глишев. С., Рива, 2017.
- Риков 2009:* Риков, К. „Unde malum“ или последният рунд Милош – Ружевич. – В: „Не съм от тях“. Канонът на различието. Сборник в чест на 70-годишнината на проф. д-р Никола Георгиев. Съст. М. Николчина и др. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 2009.
- Ружевич 2003:* Ружевич, Т. Битка за дъх. Прев. З. Кисъов. С., Карина М, 2003.

²² Темите за войната и Холокоста присъстват като лайтмотив в много от художествените (поетически, драматургични и прозаически) текстове на Ружевич от следващите десетилетия, като могат да се забележат множество интертекстуални връзки и позовавания, обвързващи в едно цялостното му творчество – от дебютната му стихосбирка до късните му поеми като „Recycling“ (1998) и „Ножчето на професора“ (2001).

²³ Според полската поетеса Анна Камиенска ранната поезия на Ружевич се превръща не само в изразител на личното светоусещането на поета, но и в задълбочено обобщение за неговото съвремие: „Тогава бяхме на двадесет и четири години и оцеляхме, поведени на заклание. Но само Тадеуш Ружевич изрази това за цялото си поколение – толкова остро, толкова брутално, но и толкова просто. Неговото „аз“ се превърна в гласа на поколението“ (цит. по Filipowicz 2001: 14).

- Стефанов 2014*: Стефанов, П. Полска поезия в превод на Първан Стефанов. Съст. П. Карагьозов. С., УИ. „Св. Климент Охридски“, 2014.
- Фройд 1992*: Фройд, З. Отвъд принципа на удоволствието. Прев. М. Дилова. С., Наука и изкуство, 1992.
- Adorno 1981*: Adorno, T. Prisms (Studies in Contemporary German Social Thought). Cambridge, MIT Press, 1981.
- Alexander 2012*: Alexander, J. Trauma. A Social Theory. Cambridge, Polity Press, 2012.
- Balcerzan 1998*: Balcerzan, E. Poezja polska w latach 1939–1968. Warszawa, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1998.
- Błoński 1994*: Błoński, J. Biedni Polacy patrzą na getto. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1994.
- Braun, Różewicz 1989*: Braun, K., T. Różewicz. Języki teatru. Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie, 1989.
- Caruth 1996*: Caruth, C. Unclaimed Experience. Trauma, Narrative, and History. Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, 1996.
- Eyerman 2003*: Eyerman, R. Cultural Trauma. Slavery and the Formation of African American Identity. Cambridge, Cambridge University Press, 2003.
- Eyerman 2013*: Eyerman, R. Social Theory and Trauma. – Acta Sociologica, 56/1, 2013, 41–53.
- Felman, Laub 1992*: Felman, Sh., D. Laub. Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History. London, Routledge, 1992.
- Filipowicz 2001*: Filipowicz, H. Laboratorium form nieczystych. Dramaturgia Tadeusza Różewicza. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 2001.
- Franaszek 2011*: Franaszek, A. „Noszę w sobie piekło Różewicza”. – Tygodnik powszechny, 2011 <<https://www.tygodnikpowszechny.pl/nosze-w-sobie-pieklo-rozewicza-141044>> (30.01.2018).
- Hirsch 1992–1993*: Hirsch, M. Family Pictures: Maus, Mourning and Post-memory. – Discourse, 15/2, 1992–1993, 3–29.
- Kaplan 2005*: Kaplan, E. A. Trauma Culture. The Politics of Terror and Loss in Media and Literature. New Brunswick, New Jersey, and London, Rutgers University Press, 2005.
- Krupa 2013*: Krupa, B. Opowiedzieć Zagładę. Kraków, Universitas, 2013.
- Krupiński 2014*: Krupiński, P. Topografia „Niepokoju” – w czterech odsłonach. – In: „Niepokoje”. Twórczość Tadeusza Różewicza wobec Zagłady. Warszawa, Żydowski Instytut Historyczny, 2014.
- Luckhurst 2008*: Luckhurst, R. The Trauma Question. London, Routledge, 2008.
- Różewicz 1957*: Różewicz, T. Poezje zebrane. Kraków, Wydawnictwo Literackie, 1957.
- Ubertowska 2004*: Ubertowska, A. Przepisywanie zagłady: Shoah o późnych poematach Tadeusza Różewicza. – Pamiętnik Literacki, 95/2, 2004, 57–70.
- Żukowski 2000*: Żukowski, T. Zagłada a język poetycki Tadeusza Różewicza. – In: Literatura polska wobec Zagłady. Ed. A. Brodzka-Wald et. al. Warszawa, Żydowski Instytut Historyczny, 2000.

Март 2018 г.

Рецензент: проф. дфн Панайот Карагьозов

ИДИОЛЕКТЪТ НА ПРОГРЕСА

ВЕЛИМИРА БОЖИЛОВА-СТОЯНОВА

*Катедра по славянски литератури*¹

Велимира Божилова-Стоянова. ИДИОЛЕКТЪТ НА ПРОГРЕСА

Текстът разглежда обвързаността на социалистическия реализъм с предходните литературни периоди, както и застъпването и продължаването на литературната традиция от този период след 1989 г. Анализът е съсредоточен върху текстовете на Павел Виликовски („Първото изречение на съня“, „Методологичен разказ“ и „Балада за Яношик“) и Ян Йоханидес („Нерешителният“ и „Марек конярят и унгарският папа“), изграден през основните принципи в социалистическата литература: целта и движението напред. Фокусът на текста е поставен върху извеждането на специфичните черти в творчеството на Павел Виликовски, които позволяват да говорим за писателски идиолект. Тезата ще аргументираме, от една страна, чрез анализа на елементите в неговата проза, които не само не съответстват, но и преобръщат представата за канона, а от друга – чрез сравнителния анализ между Павел Виликовски и Ян Йоханидес (като един от първите алтернативни автори).

Ключови думи: Павел Виликовски, социалистическа литература, канон, цел, път, идиолект

Velimira Bozhilova-Stoyanova. THE IDIOLECT OF THE PROGRESS

The text examines the relation between socialistic realism and the previous literary periods, as well as the overlapping and continuation of the literary tradition in the period after 1989. The analysis approaches the texts of Pavel Vilikovský (“The First Sentence of the Sleep”, “Methodological Story” and “Ballad for Jánošík”) and Ján Johanides (“The indecisive” and

¹ Велимира Божилова-Стоянова, velimira_bozhilova@abv.bg .

“Marek the Horse Groom and the Pope of Hungary”) through the basic principles of socialist literature: the goal and the forward movement. The main purpose is to outline those features in Pavel Vilikovský’s work that would allow us to talk about an idiolect specific to him. This can be achieved, on the one hand, by analyzing the elements in his prose which do not correspond to and even overturn the notion of the literary canon and, on the other hand, through juxtaposition of P. Vilikovský and J. Johanides who was one of the first authors of the oppositional way of writing.

Key words: Pavel Vilikovský, socialist literature, canon, goal, way, idiolect

Дефиницията на Съюза на съветските писатели за понятието социалистически реализъм, цитирана от А. Синявски в неговата статия „Що е то социалистически реализъм“, звучи по следния начин: „... основен метод на съветската художествена литература и литературна критика, изискващ от художника правдиво, исторически конкретно изображение на действителността в нейното революционно развитие. При което правдивостта и исторически конкретното художествено изображение на действителността трябва да бъдат съчетани със задачата за нейното идейно преустройство/реконструиране и възпитаване на трудещите се в духа на социализма“ (Синявски 1957: 1). За да бъде изпълнен в литературата този художествен метод, се нуждае от „социалист, въоръжен с учението на Маркс“. В тази нова концепция за литература писателят може да встъпи, воден от своята неизменна спътница – партията. Тук тя влиза в ролята на своеобразна муза, която е не само придружител, но и негов наставник. В това напътстване е изпълнена необходимостта от посочването на правилния път, пътят напред към предзададената *цел*. Без партията творчеството на барда е обречено.

В цитираната статия А. Синявски разглежда обвързаността на предходните литературни епохи с тази на социализма. Предходните литературни поетики може да са отречени, но не са заличени, защото само когато се „заслуша“ в тях, писателят може да продължи *целестремено* напред. Тяхната поява, развитие и заник са необходими за новото социалистическо изкуство, а цялата литературна история е имала една-единствена *цел* – да достигне своя своеобразен пристан в лоното на единствения продуктивен и възможен художествен метод. В своята книга „В очакване на историята“ В. Микюла критикува това представяне на хода на литературата като водещо неизменно до историческия материализъм и комунизма. Словашкият литературен критик се насочва към един важен аспект от историята на литературата, а именно – (не)волното коригиране на литературното минало: „Така нареченият исторически материализъм приспособява миналото към своите теории – защото трябва да изглежда така сякаш несъмнено „исторически-закономерно“ води към комунизма“ (Mikula 2013: 161)².

² Преводите на цитатите както от словашки, така и от руски език са мои – В. Б.-С.

Редом с целта, А. Синявски поставя като акцент в литературата на социалистическия реализъм и движението напред: „Произведенията на социалистическия реализъм са разнообразни по стил и съдържание. Но във всяко едно от тях присъства понятието Цел в пряко или преносно значение, в открита или скрита форма“ (Синявски 1957: 6). Това *целестремено* придвижване винаги приключва на едно и също място – неговата финална точка е комунизмът. С постигането на този тип литература приключва и развитието ѝ – това е върхът, към който тя върви още от най-древни времена. Авторът на социалистическа литература, според А. Синявски, има поставена пред себе си *цел*, която е не естетическа, а икономическа: творбата представя един завършен производствен цикъл. В началото строежът/градежът започва, а когато той приключи – творбата може да бъде завършена. Писателят не може да си позволи да бъде ретрограден интелектуалец, а е част от работническата класа, неговият труд също е градивен. Чрез творчеството си допринася за постигането на целта – утвърждаване на социалистическия реализъм както в литературата, така и в ежедневието на всяка една единица от социалистическото общество.

Идеята за обвързаността на социалистическия реализъм с Романтизма е важна за нашето изследване. Според А. Синявски този отминал литературен период е олицетворение на революционната младост, а Класицизмът и неговата студена рационалност са присъщи на зрелостта. Романтизмът в словашка среда е обвързан с историческия момент, в който се заражда идеята за нацията. Появата на възрожденската концепция за нация, обединена около общ език, територия и култура, е резултат от липса, осъзната в контекста на политико-икономическите събития в Хабсбургската империя. Единството на унгарци и словаци е разклатено в началото на XVIII в., а през 80-те години на века словашкият народ излиза със своя културна и политическа програма. Това е десетилетието, в което историческата наука ситира началото на Словашкото възраждане³. Недоволството от настоящето поражда необходимостта от вглеждането в славното минало, което да обоснове необходимостта от подобаващо и контрастно на настоящето бъдеще. Обединяването на група хора с обща традиция в езика и културата е двустранно: от една страна, зараждането на мита за древността на народа остава в рамките на специфичната група хора, а от друга – действа в посока от вътре навън като разграничителна линия между „ние“ (словаците) и „те“ (другите: немци, унгарци).

За целите на нашето изследване с най-голяма значимост е аспектът, свързан с литературната традиция като част от културната традиция. В известен смисъл може да разглеждаме зараждането на литературния канон (или по-скоро необходимостта от него) през периода на Възраждането: търсене, намиране

³ Вж. „Историята на Словакия от дълбока древност до 1848 година“: Tibenský, Ján. Od najstarsich cias do roki 1848 / Red. L'udovít Holotík, Ján Tibenský. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied, 1961.

и систематизиране на определен набор от автори и представителни текстове е процес, наподобяващ формирането на канона. Наличността на този определен набор от представителни текстове е материалното доказателство за съществуването на литературна традиция. Набавянето и систематизирането на произведения, които да се превърнат в представителни за духа на народа, е изправено пред различни проблеми. Ако за възрожденците това е било чисто физическото откриване на творби, писани на роден език, то столетие по-късно – литературният критик във времето на социалистическия реализъм е изправен пред нелеката задача да отсее всичко, което може да проблематизира вече създадената и утвърдена концепция за литература. Основните и единствени постулати на социалистическия реализъм са следните: цел – комунизъм, философия – марксизъм и едно-единствено изкуство – на социалистическия реализъм (Синявски 1957: 9). Всичко, което не обема в себе си тези три основни принципа, не може да бъде част от канона. По този начин се появява огромен набор текстове, които биват цензурирани, пренаписани или частично издадени. Упражняването на контрол върху литературата дава отражение след политическите промени от 1989 г. Ал. Кьосев говори за кризата на фонда, причинена от появата на текстове, които в периода на социалистическия реализъм са били „дискриминирани“, чието място и приносност в „разказа за движението на „традицията“ тепърва трябва да бъдат открити. Той посочва този проблем като общоприсъщ белег на всяка една източноевропейска и славянска литература. Литературният историограф е изправен пред сложната задача да създаде „семантични и ценностни структури на една национална идентичност, където „конструирането на фонда от класически текстове е диалектично отношение между разнообразни политически и културни въздействия от една страна и „чисто научни“ процедури от друга...“ (Кьосев 1998: 7). Създаването на канон не е механично подчинено на индивидуален читателски акт, както не е и самостекло се обстоятелство. Напротив, изграждането на литературен канон като своеобразен национален пантеон е сложен процес, чийто краен продукт бива изменян периодично въз основа на социокултурните и политическите фактори. Решението за проблема с канона и попадането на неканонични текстове в неговата цялост, според Ал. Кьосев, е заложено в промяната на основния принцип, въз основа на който текстовете биват отсявани. Ако следваме неговата теза, то механичната подредба на произведения трябва да бъде изместена от „генеалогически подход“ (пак там: 8). Този подход се корени в това, че литературата обема в себе си не само представителните и престижни текстове (в повечето случаи – това са текстовете, които обслужват идеологията на периода, в който се (пре)създава канонът), а в литературното поле попадат и устните предания, политическите лозунги и вицове – всичко, което излиза от класическата представа за литературен текст.

В направения преглед в началото проследихме обвързаността на социалистическия реализъм с литературната традиция до този момент. За целите на

нашето изследване ще допълним и в какво се изразява ролята на този период в литературата през втората половина на XX в. Става дума за едновременно съществуване на писатели извън канона, заедно с тези, които утвърждават новия художествен метод (на социалистическия реализъм). Алтернативните автори не биха били „алтернатива“, ако, от една страна, не съществуваше обслужващия социалистическик предпостави за литература канон, а от друга – ироничният подход и преобръщането на официозната представа за национална литература не биха могли да се случат. Ако социалистическата литература преекспонира сюжети и злоупотребява с автори от времето на Романтизма, то тогава преобръщането на същите тези сюжети от страна на неканоничните автори не означава връщане в лоното на изходното (предсоциалистическо) състояние на произведението. По-скоро става дума за обогатяване на литературния фонд, следствие от всички „корекции“ върху дадения компонент. Важно е уточнението, че тук говорим за условно коригиране, и то само в полето на художествения текст, което при писателите от „генерация 56“ остава аполитическо. При Павел Виликовски и Ян Йоханидес⁴ отсъства отявлената обществено-политическа ангажираност, каквато е присъща на Д. Татарка, например. Д. Татарка е автор на „Манифест на социалистическия хуманизъм“ от 1948 г., както и на политическия памфлет „Демонът на съгласието“ от 1956 г. Всичко, което е поставено като *цел* в манифеста: задачите на писателя като градящ бъдещето заедно с работника; писателят като борец за разпространяване на изкуството сред масите (увеличаване броя на потребителите на литература) – е иронизирано и демаскирано във „фантастичния трактат от края на една епоха“ (подзаглавието на книжното издание на „Демонът на съгласието“). В манифеста от 1948 г. от значимост за нас е следната формулировка: „Този процес не се противопоставя на всичко, което е създадено до този момент, но намира решение в досегашното творчество и ще бъде негово органическо продължение“ (Bilik 2014: 37). С него приключва и етапът на формулирането на задачите и *целите*, пред които е изправена литературата на социалистическия реализъм. Книгата „Духът в окови“ (2008) на Р. Билик е сборник от студии, посветени на литературния живот в Словакия в годините 1945–1948. За целите на нашето изследване ще се позовем на разработения от словашкия литературовед модел за социалистическия свят: двудялбата на обществото около полюсите „ние“ и „те“. На същия принцип е подчинен и литературният живот – писателите са разделени в две групи: прогресивни и реакционери. Първите (прогресивните) създават произведения, в които е уплътнена програмата на тоталитарната власт за литература, докато реакционери са всички останали автори, чието творчество не е в руслото

⁴ Сборникът „Интимност/Лично пространство“ на Ян Йоханидес бележи началото на новата развойна линия на „младата“ литература в Словакия; част от тази генерация е П. Виликовски, чийто дебютен сборник разкази (под заглавието „Ескалиране на чувството“) се появява на литературната сцена след преврата през 1989 г.

на (новосъз)дадения канон. За нас представлява интерес Павел Виликовски, който е част от конотираните с отрицателен знак писатели. В неговата проза ще търсим тези елементи, чиято липса ситуира автора отвъд канона, или чието присъствие създава проблематичност по отношение на каноничното съдържание. В текста ще разгледаме характерните за прозата му мотиви и тяхното реализиране като антипод на предписанията за социалистическа литература. За да откроем тези характеристики, ще използваме и примери от друг автор „реакционер“ – Ян Йоханидес (който всъщност е първият от поколението индивидуалисти, обвързани със списанието „Млада творба“⁵). Съпоставката помежду им, от една страна, и противопоставянето им с идеята за прогресивни автори, от друга, мотивира търсенето на специфичния за Павел Виликовски идиолект. Като тук под идиолект разбираме индивидуалния авторов жест⁶ – специфични лексикални употреби, избора на даден сюжет, тематика и жанр, както и начина, по който те са изпълнени в конкретното произведение. А. Николова говори за дискурсите на персонажите и автора в художествения текст като за „достатъчно показателна картина за езика и стила на дадения творец“ (Николова 2006: 90), но и подчертава това, че „Авторът на текста обикновено е индивидуализиран в съзнанието на читателя, тъй като той създава свой специфичен персонален код“ (Николова 2006: 90). Ще допълним, че макар да е част от определена социална група, всеки един индивид има свой специфичен начин на изразяване, като всяко отклонение от характерната норма е основание за появата на идиолект. В рамките на нашето изследване ще търсим тези елементи, които отличават Павел Виликовски не само от социолекта на авторите от каноничната социалистическа литература⁷, но и от групата на алтернативните автори. Идеята за търсенето на идиолект не само на нивото на лексикалните употреби е породена от студията на З. Прушкова „Ироничните „аркадии“ на Павел Виликовски (от метафизическата страна на душата към иконографията на страната като идеологическо пространство)“⁸, в която акцент и съответно основание за търсенето на

⁵ Списанието съществува в годините 1956–1970 и е своеобразна трибуна за всички онези писатели, които излизат от лоното на социалистическия реализъм.

⁶ В „Малка енциклопедия на социолингвистиката“ Ангел Пачев, дефинирайки понятието за идиолект, го противопоставя на социолекта и диалекта; в нашето изследване е важна опозицията индивидуален език/стил срещу груповия език, т.е. този на авторите, част от каноничната за тоталитарната власт литература. Вж. Пачев, А. Малка енциклопедия по социолингвистика. Плевен, Евразия-Абагар, 1993, 120–121.

⁷ При авторите, пишещи в лоното на социалистическия реализъм, следването на предписанията на властта за литература води до появата на схематизма; тук схематизмът е пример за социолект като групов език на каноничните автори.

⁸ Вж. Prušková, Z. Ironické „arkádie“ Pavla Vilikovského: od metafyzickej krajiny duše k ikonografii krajiny ako ideologického priestoru. – In: K dielu Pavla Vilikovského : pri príležitosti 75. výročia narodenia spisovateľa a prekladateľa. Bratislava, Filozofická fakulta Univerzity Komenského: Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy, 2017, 129–143.

идиолект у автора са обвързаните със светоусещането и световъзприемането природни картини, неделима част от арсенала на писателя.⁹

Ако говорим за авторски идиолект – отличаващ, се от една страна, от канона на периода, а от друга – и от авторите, намиращи се отвъд нормата, не може да подминем факта, че в сборника „Ескалация на чувството“ се намира програмният¹⁰ за творчеството на П. Виликовски разказ – „Методологичен разказ“. В своята монография, посветена на Павел Виликовски, Петер Даровец разглежда „Методологичния разказ“ като ключ към подхода при търсенето и систематизирането на основните черти на прозата на писателя: „Определено самото заглавие на „Методологичния разказ“ е достатъчно за това да се превърне в изходен материал за анализа в тази глава¹¹. Нейното название може да препраща към това, че писането на Виликовски се обръща към себе си, че се самоназовава, че това е разказ с автореферентен характер. Въз основа на така озаглавен разказ може да се заключи, че в него е формирана художествената програма, характерна за следващите периоди. Това е разказ, написан през 60-те, когато са на мода програмите и когато авторът все още е нямал тридесет години“ (Darovec 2007: 14). Словашкият литературовед ни дава една възможна отправна точка както за разчитането на спецификите в творчеството на писателя под формата на идиолект, така и основание да търсим елементите на преобърнатия канон. В този *програмен* художествен текст, манифестиращ авторовата идентичност, се появява мотивът за убийството на Мария Б., разследвано и в романа „Първото изречение на съня“ (от 1983 г.), в разказа „Цялостен поглед върху Мария Б.“ (от сборника „Жестокият машинист“), а във втората част на романа от 2009 г. „Личната биография на злото“ – „Дълготрайната екстремна самота на Мария М.“ – се издирва безследно изчезналата Мария, която е отмъкнала от спестовната каса 750 хиляди крони. В прозата преди 1989 г. става дума за убийството на младо момиче, назовано по няколко начина в „Методологичен разказ“: „Марика, Мара, мацка, курва, леанка/бяла девойка...“ (Vilikovský 1989: 135). Множеството на наименованията не е затворено, многоточието оставя отворена възможността за допълване на своеобразния синонимен ред. Въпреки това Мария нито веднъж не е спомената като „другарка“. По този начин при двудялбата *добро–зло, ние–те*, тя остава от другата (грешната) страна. В романа „Първото изречение на съня“ съществуват вариации на името (деминутиви), но към тях няма добавени ети-

⁹ По-нататък няма да се опираме на това изследване, тъй като то е фокусирано върху други текстове от П. Виликовски; предмет на анализ от З. Прушкова са мотиви, които остават извън фокуса на нашето изследване.

¹⁰ Идеята за програма на творческия път на даден автор се припокрива с виждането за идиолект на автора като собствен стил, който макар и да претърпява промени в различните десетилетия, има свои константни елементи (сюжет, мотиви, образи).

¹¹ Става дума за първа глава от цитираната монография: „Методологическа глава относно методологически разказ (Интерпретация вместо увод)“.

кети или обществени функции. Откроява се ситуацията с романа от 2009 г., там Мария М. остава неизвестна в рамките на 20 години, а на снимката, която нейните близки дават, се вижда около 50-годишна жена на лечение в санаториум. Хронологичната последователност позволява възможността за разглеждането на Мария М. като Мария Б., но този път събитийността от разказа е благоприятна за нея: не се разследва убийството на Мария М., а нейното безследно изчезване с откраднати от нея държавни пари. Към името ѝ е добавено прозвището „Алкапонка“ и то става водещо и единствено за назоваването ѝ. В текста има и препратка към възхвалата на злодеите в герои „Не, не, не. Само да не си я идеализирам. Злодеят е злодей, в краденето няма нищо романтично“¹² (Vilikovský 2009: 153). Тези няколко варианта на една и съща история дават основанията да говорим за инвариант на сюжета за престъплението и наказанието в творчеството на П. Виликовски.

Същият мотив (за убийството и наказанието) наблюдаваме и при Ян Йоханидес. Още в дебютния сборник разкази „Интимност“ откриваме критическата рецепция и моралната оценка на автора, а в романа „Марек конярят и унгарският папа“ (от 1983 г.) авторът задава универсализираната формула¹³ за архиубиеца и изконното зло, заложено във всеки един индивид. В романите след 1989 г. тази съдържателна част остава налична, но в леко променен вид. В романа „Престъпление, което наказва“ (от 1995 г.) злото и моралната оценка не са скрити зад исторически личности и събития, а всичко това е преплетено в един разобличителен разказ-изповед за последните няколко десетилетия. Върху основния скелет на разказването се нанасят по-малки разклонения на сюжетната линия, появяващи се и изчезващи в хода на основната. По този начин новата конфигурация на *архизлото* наподобява сложна мозайка, изградена от повратни исторически моменти. При Ян Йоханидес може да говорим за различни сюжети, които допълват идеята на автора за неизкоренимата злина, докато при П. Виликовски става дума за обратния процес: един и същи сюжет бива пренаписан, за да създаде усещането за универсалността на злодеянието.

Макар и различаващи се в своя подход към дадена проблематика, двамата автори остават от една и съща страна в опозицията прогресивни автори – автори реакционери. Вече посочихме, че литературата, обслужваща канона на тоталитарната власт, се нуждае от *целеустремени* писатели. Задачата на творците на художествени текстове е да градят заедно с работещите във фабриките новия свят на социалистическия човек. Всекидневието е видяно като празник, „настъпва героичният век“ (Bílik 2008: 143). А част от този век могат да бъдат единствено тези, които поемат по пътя инициация, в чийто край

¹² Свързано с традицията на Романтизма.

¹³ Универсалната схема, изведена в романа „Марек конярят и унгарският папа“, е базирана на следния принцип: когато Хикс има намерението да причини нещо зло на Игрек, Игрек решава да му стори също зло; появява се трето лице, което се срамува вместо Хикс и Игрек, и това му коства живота (Johanides 1983: 145–146).

се намира *целта*: себеотъждествяването на индивида със социалистическия човек на прогреса. Негов антипод са персонажите, с които се срещаме в произведенията на П. Виликовски и Ян Йоханидес – те извървяват даден път, но не за да достигнат катарзис, а за да се завърнат в изходната си позиция. Нещо повече – в разказите от сборника „Интимност“ на Ян Йоханидес – крайната точка отсъства: настъпва смърт, но тя не е нито предхождана, нито съпътствана от инициацията на индивида в социалистически човек. Усещането за обезсмисляне и обезстойностяване на живота е подчертано и от социалните функции, които имат персонажите в творбите. Всички те извършват интелектуална дейност (става дума за актьори, писатели, режисьори, сценаристи и лекари¹⁴) – т.е. работата им не може да бъде измерена чрез трудова норма и единица изработка. Трудът на такъв индивид (но не и единица от масата) не може да бъде приравнен към дадена норма, а още по-невъзможно е този план да бъде преизпълнен (като едно преизпълнение е винаги над минимума от 100%). Един персонаж, който мисли/размишлява, не би могъл да е интересен за целеустремената литература на прогреса. Тази статичност на персонажа напомня за „непродуктивния герой от западноевропейската литература на XIX в.“ (Синявски 1957: 10), чиято разколебаност, нерешителност и липса на *цел* остават чужди на героя на социалистическия реализъм. Единственият възможен ход тук е съветският човек да се отдалечи от него [западния човек – бел. м., В. Б.-С.]“ (Синявски 1957: 10), като А. Синявски отново използва метафориката на движението: докато западният човек остава статичен, неподвижен, неговият антипод – съветският човек, е активен, неспирно движещ се. Следователно героят на западната литература от XIX в. може да бъде единствено ретрограден. Благодарение на тази опростена схема „ние–те“, частен случай на схемата „добро–зло“, всеки един от персонажите, останал от грешната страна, бива изтласкан в периферията. Маргинализиран заедно с производението, от което е част, той вече не може да принадлежи на литературната традиция. Битуването извън канона в този случай е равнозначно на потъване в забравата (като единственият изход за връщането на текста в традицията е промяната/разпадът на този канон).

И така, персонажите в прозата на П. Виликовски и Ян Йоханидес извървяват своя път, без да достигнат крайната *цел*. Това циклично движение, където точка А и точка Б съвпадат, е вербализирано в „Първото изречение на съня“ на П. Виликовски. Неколкократните призови „Стани и ходи“, „Стани и циркулирай“ са съвети от лекуващия се от нарцисизъм в клиника към душевноболния актьор, т.е. това са съвети към самия себе си. В образа на егоистичния артист Душан е възплътена идеята за кризата в изкуството. В своите представи

¹⁴ Според словашкото законодателство тези професии са свободни, като важното тук е това, че тяхната работа не е обвързана със стандартната работна седмица, както и това, че те не допринасят за общото благо и просперитет, тъй като не плащат данъци.

за изкуство той отрича правото на избор, дори призовава за премахването на алтернативата на възможните опции като подвеждащи индивида и отклоняващи го от правия път. Всяко едно литературно произведение, което може да породи дилема у читателя, трябва да бъде отделено в държана под ключ библиотека (или да бъде изгорено). Правото на достъп до това място, разбира се, също се осъществява по определен ред и строг режим, като сред оторизираниите за посещение спадат всички самоубийци. Цялото изказване е прекодирано от контекста на пространството на психиатричната клиника, в която се намира актьорът (като място за лекуване на ментални болести). Идеята за канона и забранената литература по време на социалистическия реализъм е осмяна чрез иронията на ситуацията, пораждаща контекста, преобърнал семантиката на изказването. Душевноболният себичен актьор Душан одобрява това, което писателят П. Виликовски критикува. А съображенията на персонажа се простират и отвъд света на литературата. Актьорът, като човек, „в крак с времето“¹⁵ (Vilikovský 1983: 67), би сложил бюста на Мерилин Монро като обозначение за женската тоалетна, защото американската актриса според Душан е актуална в момента. Този индивид, крачещ с времето (лекуващият се в клиника за душевноболни нарцистичен актьор) е ироничната препратка на П. Виликовски към афиширания от политическата пропаганда „правилен, добър, млад и най-вече социалистически“¹⁶ човек, чийто синоним е *pokrokový člověk* (човек на прогреса), като думите за прогрес (на словашки: *pokrok* и оттук – *pokrokový člověk* „човек на прогреса“) и крачка, стъпка (*krok* и глаголът *kráčať*: „движи се чрез крачки“) са с общ корен. Ироничността на препратката тук се дължи не само на играта на думи (препращаща към и отричаща идеята за социалистическия човек на прогреса), но и на конотирането на името на Мерилин Монро с прогреса, тъй като по времето на социализма САЩ са символ на упадъчното, деструктивното (антипод на идеята за социалистическия човек на прогреса).

В романа на Ян Йоханидес „Марек конярят и унгарският папа“ (1983) също срещаме лексикални употреби, проблематични за езиковата стилистика на романа¹⁷. Действието се развива на фона на исторически събития от унгарската история от XVI в.: управлението на Ян Заполски и кардинал Бакоц¹⁸, а в летописец се превръща конярят Марек¹⁹. Библейската символика отправя

¹⁵ В оригинал текстът гласи: „човек, който върви с времето“ (*človek, ktorý kráča s dobou*). По този начин П. Виликовски едновременно препраща и отрича израза „*pokrokový člověk*“, чието буквално значение е „човек на прогреса“, но и „човек, който е в крак с времето“.

¹⁶ Тези характеристики за социалистическия човек са от вече споменатата книга на Р. Билик за социалистическия реализъм – „Духът в окови“.

¹⁷ Става дума за употребата на лексеми като *атентат*, *компромис*, *фракция*, *ултиматум*, *ратификация*, *коалиция*, характерни за политическия език на XX в., но не и за хроника от XVI в.

¹⁸ В изписването на фамилията на кардинала се използва унгарски правопис от съответния период – *Vakócz*.

¹⁹ Отпратката е към св. евангелист Марко, като автор на втора книга от Новия завет.

към идеята за написването на каноничен текст, като тук можем да се позовем на тезата на Ян Асман за църковните канонични произведения, неподлежащи на промени в изходния текст и неподлежащи на различаващи се помежду си прочити (Асман 2001: 116). В контекста на тази концепция за свещена неприкосновеност на текста парадоксално се появява идеята за автентичността и достоверността на разказа: „... не само, че твоят писар ще напише това, което ние ще му диктуваме мълчаливо и отдалеч, но ще стане и това, което е написал“ (Johanides 1983: 10). Диктуването и машиналното записване свеждат ролята на писателя творец до нивото на писар – чиновник в някакво учреждение. Това, което диктуват, изгубва своята валидност на пророчество и се превръща в план, който трябва да бъде изпълнен. Неговото протичане зависи от волята на тези, които притежават властта да променят хода на бъдещето. Семантично натовареният цитат отпраща и към романа „1984“ на Дж. Оруел, където притежаващите властта контролират не само бъдещето, но и миналото е тяхно.

Марек се разкрива в различни превъплъщения – в характерологията на хитреца и в професията на коняря, както и в ролята на дистанциран хроникьор: „Този първи хитрец у Марек, който веднъж на пет години уважаваше дори и униформата, го гълчеше, че трябва да опази своя собствен семеен дом... от унищожителния гняв на Заполски, който неведнъж отмъщавал не само на най-близките по кръв, но и на далечните роднини, че дори и тогава, когато виновникът вече не е сред живите“ (Johanides 1983: 68). В романа – хроника за XVI в., се появява петгодишният времеви цикъл, което препраща не само към поредица от петгодишни природни повторения, а и към идеята за петгодишния производствен план (петиетката). Също така, числото пет, за разлика от три, четири и седем, не притежава библейската символна натовареност (каквато се очаква да търсим в средновековна хроника). Другият сигнал за нарушаване на стилистиката на летописа е наличието на униформата – (работно) облекло, еднакво и универсално за всички – заличаващо човешката индивидуалност. Фигурата на Марек е важна за развитието на сюжетната линия, защото той е този, който познава всички седла, на които е яздил канцлерът. Конярят е този, който познава всяка една обезличена индивидуалност, която канцлерът е трансформирал в средство за постигане на целите си. Ако използваните хора са превърнати във функции, то при Марек наблюдаваме обратния процес – идентичността му се губи, докато се мултиплицира неговото Аз. А една от тези личности го принуждава да обмисли идеалния план за това как ще „... допълни и подобри плана, чрез който да се измъкне от сплетните на завистливците, свързани с неговото служебно положение“ (Johanides 1983: 69). Този план претърпява няколко промени и допълнения в хода на развитието на действието: „променен, подобрен и допълнен план от август миналата година“ (пак там: 69). Употребата на семантично натоварената дума „план“, пред стилово по-неутралната за хроника от XVI в. дума „намерение“, е също сигнал за излизането на летописа от неговата темпорална рамка. След това на-

рушаване на стилистиката на летописа не е проблематична появата на дърво (в двора на кардинал Бакоц²⁰), което за разлика от сивата и умираща природа, е: „точна отливка на прастарото прадърво, което има в себе си неподвижен, безпогрешен часовник и навреме дава праскови, също толкова безгрешна праскова, точно както преди осемстотин години, преди прастарите и предпредшестващи строители на катедрали“ (пак там: 59). Дървото е стилизирано като продукт, резултат от развойна дейност. Макар да е жив организъм, то функционира като машина, която е с точен и безпогрешен механизъм. Цветовете на листата и на плодовете губят значението си, когато производствената сила на прасковата е изведена на преден план.

За разлика от Ян Йоханидес, П. Виликовски избира не исторически момент²¹, а личност, чийто образ е митологизиран в периода на Словашкото възраждане. До този момент в устната традиция на народното творчество фигурират различни митове за разбойници, които по време на Възраждането добиват своя конкретен физически облик. По този начин образът на Юрай Яношик като събирателен за тези бранещи народа си юнаци започва своя път към това да се превърне в един от най-големите и устойчиви митове в литературата и културата на Словакия. По време на Възраждането в неговата фигура са обединени чертите на бойците срещу феодалната власт, като постепенно при романтиците Яношик от разбойник се превръща в национален защитник и герой. Един от разказите от неосъществения дебют²² на П. Виликовски – „Балада за Яношик“, разработва мотива за идеализирания герой като колебавещ се между пътя към Жилина (топоса на градското и прогреса) и пътя към Татрите (митологизираното пространство, миналото). Той е „ходещ пеш пътник“, за разлика от героичния Яношик, който е винаги на кон²³. След инцидент с Яношик, Михал²⁴, един от неговите другари строители, го съпровожда от болницата до мястото на строежа, съобщавайки „Водя болника“. Използваната в оригиналния текст дума „maród“ е понятие от войнишкия сленг, което

²⁰ Тук уточнението в скоби е важно, защото опозицията двор/парк и гора/естествена природа е ключов детайл както за изграждането на светоусещането у персонажите, така и за хода на действието.

²¹ С избора на историческия роман Ян Йоханидес остава донякъде верен на предписанията на тоталитарната власт за литература, която през 70-те поощрява написването на романи в този жанр.

²² Излезлият през 1989 г. сборник „Ескалация на чувството“ не е идентичен с ръкописа, който авторът изтегля от издателство, за да не бъде принуден да нанася корекции, т.е. да прави компромис със своето лично творчество.

²³ Словашкият фразеологизъм „Byť na koni“ (в буквален превод: „Аз съм на кон“) означава „Аз съм победител“, „Властта е в мои ръце“;

²⁴ Героят е изпълнение на програмата на социалистическия реализъм: програмиран за механично изпълняване на заповедите, той действа, не мисли: „Михал, който ще надживее всички, защото най-главното за него е да отиде да спи навреме. Но когато поиска да си спомни нещо, няма да има какво“ (Vilíkovský 1989: 39).

се използва за „болен човек, пациент“, но също и за войник, който е „напуснал взвода си и притеснява цивилното население“²⁵. Яношик от настоящето е дезертьор, напуснал безпричинно мястото на градежа.

По време на своето възстановяване строителят Яношик обикаля кръчма след кръчма, като в една от тях циганка му предрича, че „десет човека десет живота няма да имат като твоя, момче“. Пренесена в контекста на разказа на П. Виликовски, баладата за Яношик престава да бъде песен възхвала, написана от канонизиран словашки поет; превръща се в апология, изписана на ръката му и прочетена от възрастна гледачка. Не от (професионален) поет, а от „дълга черта, която говори“, зависи животът на Яношик. Докато работничката²⁶ в склада танцува под звуците на саксофон, а Михал изпуска цигарен дим, строителят Яношик излиза от кръчмата, за да се спусне надолу към река Вах. След като се къпе във водата, Яношик се отправя към табелата, сочеща две посоки – пътя към Високите Татри и пътя към Жилина. Решението е в неговите ръце, от него зависи по кой път ще поеме. Не само накъде, но и как – с кола назаем, с останалите зидари или с влак. Всеки един от тези начини за придвижване притежава различна семантика. Първият насочва към решението сам да управлява колата, сам да поеме по своя път. Вторият – да остане с хората, с които е бил до този момент, и да продължи заедно с тях по предназначения план за строителство. При последната възможност – пътуването с влак – се откроява идеята за колективното пътуване с други хора, случайни и непознати спътници. Трябва да отбележим, че влакът е символ на индустриалния прогрес, затова и посредством придвижването му из природното пространство се осъществява своеобразното опитомяване на гората от социалистическия човек. Тя вече не е пространство на митологичното, а своеобразна възхвала на ежедневния празник. Денят е подчинен на градящия бъдещето индивид, а нощта – на митологичното минало, когато гората оживява. Тя приканва Яношик „само, ходи“, „седни и ходи“. През деня той е част от бригадата, която строи мостове, но през нощта е възплъщение на митологизирания образ на словашкия разбойник. Двете темпорални пространства не могат да съществуват едновременно, тяхната събитийност в този случай е невъзможна. Но влакът, в алтернативния на социалистическия реализъм прочит, е също така и метафора за живота в коловоз. Този мотив можем да срещнем при писателката Я. Блажкова²⁷ и новелата ѝ „Найлонова луна“. Пъ-

²⁵ Двете значения на думата *maród* са взети от „Речника на словашкия език“, достъпен онлайн на следния адрес: <<http://slovniky.juls.savba.sk/?w=mar%C3%B3d&s=exact&c=8d24&d=kssj4&d=psp&d=sss&d=scs&d=sss&d=peciar&d=hssjV&d=bernolak&d=obce&d=prie-zviska&d=un&ie=utf-8&oe=utf-8#>> (22.03.2018).

²⁶ Образът на складовата работничка препраща към омагьосана девица в река Вах от баладата „Прокълнатата дева и чудният Янко“ на Янко Крал.

²⁷ Редом с Ян Йоханидес Я. Блажкова е в основата на „Млада творба“ – списанието – орган на гласа на алтернативата на „младите“.

туването с влак тук дава още едно възможно допълнително тълкуване – от една страна, това е средство, символ на технологичния прогрес, а от друга – машината се движи в предварително очертана траектория, която не може да бъде изменяна. При автори като П. Виликовски и Я. Блажкова може да говорим за използването на това сравнение между живота и движението на превозното средство като за базирано на идеята за управляване и напътстване, което има външна, а не вътрешноличностна мотивировка.

Ако говорим за търсенето на традицията и нейното преобръщане, трябва да отбележим още една функция на препратките към фолклора. Става дума за отношението на тоталитарната власт към словашките автори романтици, които черпят вдъхновение за стиховете си от народните песни. Янко Крал²⁸ е авторът, чието творчество тоталитарната власт използва за целите на пропагандата. Езикът е средството на властта, чрез което може да се наложи, утвърди и реализира въздействието върху всеки един индивид. Връщайки се столетие назад, идеолозите на социалистическата литература виждат възможността в използването на авторите от Словашкия романтизъм, тъй като това е периодът, в който започва разграничаването и утвърждаването на съществуването на словашката нация. Разбира се, през XIX в. става дума за опозиция словашко/родно–унгарско/немско/чуждо, във време, в което словашка държава не съществува. Романтиците използват народните песни като основа за произведенията си, а век по-късно – техните творби са издигнати в култ, защото отново чрез тях идеята за словашка нация може да достигне до всички. Резултат от тази идея е концепцията за „народност“ на поезията (тълкувана от тоталитарната власт като общодостъпност на литературата до масите), което води до избора на жанрове, доближаващи се по структура и звучене до фолклорните песни.

П. Виликовски създава един нов и до известна степен ироничен образ на националния герой, който възплъщава в себе си черти на романтизма (пее-нето на песни и пиенето в кръчмата), но и черти на социалистическия човек (част от строителна бригада²⁹, но и дезертъор). Ако дотук търсехме паралели в образа на Яношик, то и идеята за смъртта на героя заслужава внимание. Строителят Яношик, макар и ранен на своеобразното бойно поле на градежа, очаква приближаващата си кончина в болницата, където това се случва често. Хората там умират, осъдени са на смърт – в семантичния код на ситуацията лечебното заведение е осъзнато като място не за възвръщане на силите на ин-

²⁸ В реферат за дейността на партията в Словакия, от 18 април 1951 г., В. Сироки отразява обвинението на Ю. Шпитцер срещу Л. Новомески, който се отъждествява с Янко Крал; нападките са към писаната от Л. Новомески поезия за кафенетата и баровете, като Ю. Шпитцер посочва и примери от стиховете на поета романтик, в които са критикувани такива автори като Л. Новомески; това са и причините, поради които не може да се осъществи развойна линия на словашката поезия в следния ред: Крал–Новомески–надреализъм.

²⁹ Тези строители бригадири в същността си са обновеният мит за свободните зидари.

дивида, а където всеки е готов да посрещне своя тъжен и самотен край. Тази смърт не е героична, лишена е от патос. Не е събитие, което бележи началото на митологема, а е поредната кончина на анонимния човек. Смъртта в болницата не е смъртта на бойното поле – а в производствения роман тя винаги настъпва по героичен начин, защото работното място е пространството, където се случва този подвиг (борбата срещу деструктивните сили). Ако делникът е превърнат в ежедневен празник, то и смъртта на строителния обект е лишена от трагизъм, защото умрелият е „паднал в битка“, в името на общата кауза, а неговото дело ще бъде продължено от тези, които ще го заменят. Работникът е оставил своя завет: умирайки в името на общата кауза, той се превръща в образец. А нормата ще бъде (пре)изпълнена, защото ще има кой да продължи делото по примера на загиналия. Не само животът му, но и неговата смърт е еталон за подражание. По този начин дори и кончината на индивида е свързана с общата за социалистическия колектив *цел*: припомняне и утвърждаване не само на примерния живот на отделния работник за общото благо (прогреса), но и подобаващата образцова смърт.

Ако говорим за *целта* и нейното достигане, но не като vyplътени в литературен персонаж, а като част от творческата програма на определен автор, то за прозата на П. Виликовски това е търсенето на перфектния изказ. Ето защо „Първото изречение на съня“ може да е роман, излизащ от традицията на криминалния или детективския роман, но е продължаващ линията в търсенето на перфектното изречение като опит да се открие идеалната конструкция за съотношението форма–съдържание. Това е и причината да се появяват вариации на една и съща история – от съдържателна страна, а към проблематизирането на формата може да посочим разкази като „Балада за Яношик“. Постепенно честотността на употребата на апосиопези намалява, което от една страна може да се приема като факт, че с преразказването на историята идеалният израз постепенно намира своето място в текстовата цялост. По този начин „методологията на писането тук намира решение в нерешителната парадоксалност на писането“ (Darovec 2007: 24). Валер Микула говори за ролята на апосиопезата като за възможност, отправена към читателя да добави нещо от себе си, защото: „апосиопезите са тук, не само защото реално така се изразява, но и за да бъдем принудени да си доизмислим и доусетим останалото“ (цит. по Darovec 2007: 46). Но впускането в един такъв прочит не означава, че там, където не е оставено пространство за размисъл у читателя (тъй като откриваме точка в края на текста), самият адресат не може да отключи нови потенциални възможности на текста. Всяко едно четене, както и всяко едно пренаписване на текста е перспектива, отключваща нещо, останало недостижимо за адресата в предходния си вариант.

Въз основа на направения от нас прочит може да кажем, че П. Виликовски стъпва върху литературата от последните десетилетия, за да създаде свой собствен идиолект, разказващ историята на творческия му път. Всяко едно

пренаписване на даден сюжет е резултат само и единствено от желанието на автора да открие перфектния израз³⁰. А скритите в текста препратки към официозната литература (от времето на неговите дебютни произведения) могат да бъдат отключени единствено благодарение на познанието за този период като част не само от литературната, но и от културната история. Търсенето на каноничното, неговото присъствие или отсъствие, както и неговата променена форма, говорят за това, че официозната литература на социалистическия реализъм може да съществува едновременно с алтернативната литература (която за градивен материал използва преобърнатите канонични представи на тоталитарната литература). Опитът за отричане на един литературен период наподобява палимпсестната структура (с невъзможността за цялостно изличаване на вече наличните пластове): той не може да бъде неутрализиран, напълно или насилствено премахнат от паметта на литературата.

ЛИТЕРАТУРА

- Асман 2001*: Асман, Я. Културната памет. С., Планета-3, 2001.
- Кьосев 1998*: Кьосев, А. (съставител). Българският канон? Кризата на литературното наследство. С., ИК „Александър Панов“, 1998.
- Николова 2006*: Николова, А. За егоцентричните маркери в идиолекта на езиковата личност. – В: *Език и идиолект*. Сборник студии. Съст. Ст. Димитрова. С., Военно издателство, 2006.
- Синяевски 1957*: Синяевский, А. Что такое социалистический реализм. – В: Антология самиздата. <<http://antology.igrunov.ru/>> (22.03.2018).
- Bílik 2008*: Bílik, R. Duch na reľazi. Sondy do literárneho života na Slovensku v rokoch 1945–1989. Bratislava, Kalligram, 2008.
- Bílik 2014*: Bílik, R. Programy a manifesty v slovenskej literatúre po roku 1945. René Bílik, Radoslav Raffaj (eds.). Trnava, Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2014.
- Darovec 2007*: Darovec, P. Pavel Vilikovský, alebo, Prepísať sa k citu, prečítať sa k zmyslu. Bratislava, Kalligram, 2007, 190 s.
- Johanides 1963*: Johanides, J. Súkromie. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1963.
- Johanides 1983*: Johanides, J. Marek koniar a uhorský pápež. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1983.
- Mikula 2013*: Mikula, V. Čakanie na dejiny. State k slovenskej literárnej histórii. Bratislava, Vydavateľstvo UK, 2013.
- Vilikovský 1983*: Vilikovský, P. Prvá veta spánku. Bratislava, Smena, 1983.
- Vilikovský 1989*: Vilikovský, P. Eskalácia citu. Bratislava, Tatran, 1989.
- Vilikovský 1996*: Vilikovský, P. Krutý strojvodca. Bratislava, Slovenský spisovateľ, 1996.
- Vilikovský 2009*: Vilikovský, P. Vlastný životopis zla. Bratislava, Kalligram, 2009.

Март 2018 г.

Рецензент: доц. д-р Добромир Григоров

³⁰ П. Виликовски решава да не публикува преди 1989, за да не бъде принуден от цензурата на властта да коригира текстовете си. Ето защо няма как да говорим за други фактори, освен личната авторова воля, довели до появата на варианти на една и съща история.

GREEKLISH: ГРЪЦКАТА ШЛЪОКАВИЦА

СИМЕОН МИХАЛКОВ¹

Катедрата по общо, индоевропейско и балканско езикознание

Симеон Михалков. GREEKLISH: ГРЪЦКАТА ШЛЪОКАВИЦА

Гръцкият еквивалент на българската „шльокавица“, наричан Greeklish, е гръцки език, изписван с латинска азбука. Феноменът е свързан с честата практика при различни среди на неформално общуване да се използва този начин на писане, особено популярен в електронните медии. Статията разглежда паралелно тази тенденция в български и гръцки език, характерна за младежките социолекти на балканските езици. Накратко са представени историята, основните характеристики и съвременната употреба на Greeklish.

Ключови думи: Greeklish, шльокавица, младежки социолекти на балканските езици, писменост на младежките социолекти, гръцка шльокавица, съпоставително балканско езикознание

Simeon Mihalkov. GREEKLISH: THE GREEK 6LIIOKAVITSA

The Greek equivalent of the Bulgarian “Shliokavitsa”, called Greeklish, is Greek language written with the Latin alphabet. The phenomenon refers to ad-hoc practices of writing Greek text in different informal environments, especially in electronic media. The paper discusses parallels between the Greek and the Bulgarian practices of writing with Latin alphabet, typical for the youth sociolects in these two Balkan countries. It presents in short the history, the basic characteristics of Greeklish, some of its uses and current trends.

¹ Симеон Михалков, simeonmihalkov@gmail.com.

Key words: Greeklish, Bulgarian “Shliokavitsa”, youth sociolects, Balkan youth slang, electronic media, comparative linguistics in Balkan languages

Сред всички балкански и европейски езици се отличават две самостоятелни писмени системи, които не са адаптация на латиницата – това са кирилската и гръцката азбука. Но в света на глобализация и масова комуникация тези уникални азбуки са поставени на изпитание.

Настоящият текст цели паралелно да проследи едно общо явление при писмената проява на младежките социолекти в български и гръцки език, а именно – използването на латинската азбука като средство за общуване в електронните мрежи. Става въпрос за един и същи феномен, а именно: неофициалната употреба на латинската азбука, навлязла чрез английския език и технологиите, при писмено, предимно неангажиращо общуване чрез електронни устройства. Това общо явление притежава множество сходни и някои напълно еднакви проявления в двата балкански езика.

С предимство ще бъде разгледан гръцкият аналог на т.нар. българска „шльокавица“ (писане на български с латиница без последователно спазвани правила), който самите гърци наричат greeklish и който е по-непознат за българските читатели в сравнение с българските практики. Наименованието на българската електронна жаргонна писменост „шльокавица“ е показателно за отношението на обществеността към такъв тип писане. Терминът произлиза от начина, по който производителите на домашна ракия наричат продукта с ниско качество – ракия, която не е особено полезна за пиене и затова често се ползва за масаж. По подобен начин и шльокавицата, също както и greeklish, се смята за вредно за езиковата култура явление. Всъщност освен латински букви, се използват и цифри и други символи от клавиатурите на електронните устройства. Още показателни варианти на названието на явлениято в бъл-

гарски са: „метòдиевица“ (като шега по аналогия на кирилицата – от името на св. Кирил (Константин Философ), въпреки че Методий няма връзка с използването на латинската писменост); „кирлѝвица“ (идеята за „мръсен“, нецензурен език – една от основните характеристики на онлайн общуването на младите), термин, създаден на принципа на фонетичната мимикрия, като наподобява вокално наименованието „кирилица“; „шитлѝвица“ (от английското shit) и „лайнѝница“ (превод на английското shit); „мѝйлица“ (защото, подобно на гръцкия си еквивалент, се използва често при писане на имейл) и „чѝтица“ (използва се в чата) или „есемѝсица“ (от SMS – Short Message Service); „латѝнец“, „интернет жаргòница“ и „майм̀уница“. Според „Нов речник на уличния жаргон“² за пръв път терминът „шльокавица“ е употребен в това си значение от журналиста в Българското национално радио Никола Антонов, но добива популярност благодарение на сайта <www.6lyokavitz.org>, който е „инициатива против този кошмар“. Терминът „метòдиевица“ е измислен от Константин Константинов в средата на 90-е години на XX в., когато феноменът се разгръща както в български, така и в гръцки.³

Терминът „greeklish“ (изписван още и като: γκρίκλις) произлиза от английските думи Greek (гръцки) и English (английски) и представлява название на писменост, която съчетава гръцки език, писан с английска азбука в комбинация с разнообразни символи от клавиатурите на различни електронни устройства. Други названия на явлениято в гръцки са: greeNGLISH (същото наименование като термина greeklish, само че изписан на базата на морфологичния принцип в правописа при използването на латинска азбука – при сливането на думите GREEK и – GLISH – Г пред К става N – уподобяване). Други по-стари названия на феномена, които обаче и до днес се използват, предимно от езиковедите, са: „λaτινoελλhνικá“ – латински гръцки, или „φpaγkoλeβaνtίvικa“ и „φpaγkoχίώtικa“⁴, свързани с епохата на венецианската и френската експанзия в Средиземноморието.

По същество greeklish се използва от почти всички гръцкоговорещи в Гърция, Кипър и навсякъде по света, където се ползват електронни средства за общуване на гръцки език. Съществува съответно и обратното явление – английски език, изписан с гръцки букви, което се нарича engreek⁵ от обратното съчетание на същите думи, което обаче не е толкова масово. За да бъдат разграничени ясно двете явления, прилагам Таблица 1.

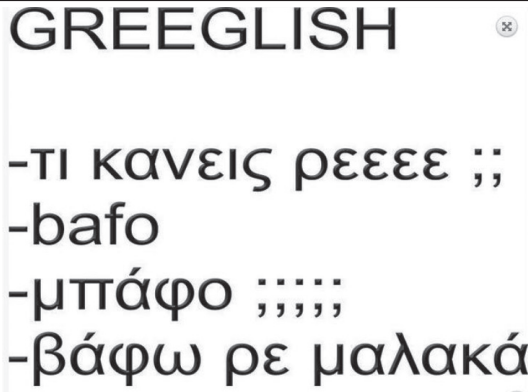
² Стоименова, Н. Нов речник на уличния жаргон. С., Милениум, 2017.

³ Карайорданов, П. Само новациите в мрежата пишат на кирилица вместо на латиница. – Стандарт, <<http://paper.standartnews.com/archive/2000/04/22/standartnet/story6.htm>>.

⁴ <<http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=114039>>.

⁵ <<http://www.slang.gr/lemma/5869-engreek>>.

Таблица 1. greeklish VS engreek⁶

	Пример
greeklish	 Изразът <i>κάνω μπάφο</i> се превежда като <i>пуша трева</i>, но изписан на латиница в горния диалог, се получава смешка, защото латинското b от greeklish може да бъде транслитерирано на гръцката азбука и като β [v], и като μπ [b]. По този начин се получава двусмислица: <i>μπάφο</i> [bafo] ‘трева’ и <i>βάφω</i> [vafo] ‘боядисвам’.
engreek	 Пример за engreek: <i>Somewhere in Time</i>, издание на шестия студиен албум на британската метъл група „Айрън Мейдън“ с изписване на английски текст с гръцка азбука от 1986 г. С гръцки букви са изписани заглавието на албума и групата и имената на песните: 1. The Loneliness of the Long Distance Runner 2. Stranger in a Strange Land 3. Déjà Vu 4. Alexander the Great

⁶ <<https://www.slang.gr/lemma/941-gkriklis-gkriklis-greeklish>>.

Greeklish And Engreek	ΑΦΟΥ Ο ΑΓΓΛΟΣ ΔΕΝ ΓΡΑΦΕΙ 'χαου αρ γιου; ΕΣΥ ΓΙΑΤΙ ΓΡΑΦΕΙΣ 'ti kaneis ;;; ΟΧΙ ΑΛΛΑ GREEKLISH! ‘След като англичанинът не пише: „Хау ар ю?“, ти защо пишеш: kakvo pravish?’
---	---

Терминът greeklish е нов, но описва хилядолетно явление. От анализ на Костас Катареу от 1934 г. (Κ. Καρθαίου, Πρωτολογία, 1930) по темата научаваме, че текстове, написани с латински букви, се намират още във византийската епоха и по-късно, когато територии с гръцкоговорящо население са контролирани от латиноговорящи народи. Пример за такъв тип писменост са записи на народни песни на Крит и Кипър, както и опитите през 1800 г. в Смирна да се печатат гръцки книги с латински букви. Дори се появява идеята в Смирна да се издава гръцки вестник с латински букви.⁷ Това поставя въпроса за началото на явлението, за което има три основни хипотези. Може би първото засвидетелствано модерно използване на greeklish е дело на Метеорологичната служба на Националния технически университет в Атина, където за техническо улеснение са изписвани кратки съобщения за времето на гръцки с латински букви няколко десетилетия преди появата на интернет.⁸ Втората версия премества началната дата на поява на феномена по-назад във времето. Тя е свързана с термина „φραγκολεβαντίνα“, което е средновековното гръцко определение за използването на латинската азбука. Тази графична система е част от по-широка тенденция към употребата на латинската азбука за писане на гръцки текстове през Средновековието и затова вероятно феноменът greeklish датира от този период с аналогична форма, но с различно от сегашното си наименование. Днес обаче културната ситуация е друга – greeklish като писмена система на младежките социолекти става популярна от момента, когато гърците започват да използват компютри и мобилни телефони. В миналото е

⁷ Greeklish – „Enas neos tropos grafis“ (Η γλώσσα που γεννήθηκε με τις νέες τεχνολογίες), с. 7–8.

⁸ Пак там, с. 8, 10.

било по-трудно да се четат гръцки символи от тези устройства, тъй като те най-често нямат гръцка поддръжка на всички системи. Така се ражда greeklish по начина, по който го познаваме днес.

Липсата на гръцки шрифтове обаче не е истинската причина за масовизирането на явлението. Въпреки че днес компютърните системи лесно поддържат гръцки, все още мнозинството си служи с greeklish, защото е по-бързо при въвеждането на символите (липсват ударения) и няма нужда от правилен правопис. Това често води до своеобразна „война“ „за“ и „против“ използването на тази писмена форма, тъй като greeklish не е лесно разпознаваем от потребители, които не са свикнали с този начин на писане, и много хора от по-старото поколение отказват да приемат тази система. Около 2004 г. са отправени целенасочено редица изявления срещу използването на greeklish и дори администраторите на електронни медии заплашват да премахнат профилите на потребителите, които продължават да използват латинска азбука в различните електронни платформи и форуми.⁹

Въпреки че гръцкият език с латинска писменост никога не е бил приеман от гръцки институции като официален начин на писане, историята е засвидетелствала редица примери за издаване на книги на гръцки език, записан с латински букви. През Възраждането особено показателни са усилията на жителите на Смирна за създаване на вестници, написани с латински букви. В други ръкописи също гръцки текстове са написани по този начин, като например комедията „Fortounatos“ от Марко Антонио Фосколо (Marco Antonio Foscolo) (1655) и книгата „Η Μέρα του Χριστιανού“, която се съхранява във Венецианския музей на о. Наксос.¹⁰

На 1 ноември 1928 г. Мустафа Кемал Ататюрк въвежда съвременната турска азбука, която е 29-буквен вариант на латинската азбука и изцяло заменя старата османо-турска азбука, основана на арабската писмена система.¹¹ Под влияние на това събитие подобна тенденция се появява и в гръцкото общество. Към идеята за приемане на гръцки вариант на латинската азбука и дискусия върху този въпрос призовава Йофилис Фотиу в месечното списание „Πρωτοπορία“¹² от 1930 г.: „... prepi na parume to latiniko alfavito metaríthmizontas to fθogologika kata tis anages pu ehi i γlosa mas. Etsi horis n' agiksome tin orθografia tis arheas elinikis, pu poles tis lekseis sozonde sti nea mas, benume sti horia ton politizmenon

⁹ Greeklish – „Enas neos tropos grafis“ (Η γλώσσα που γεννήθηκε με τις νέες τεχνολογίες), с. 7–8, 11.

¹⁰ Greeklish as a phenomenon in the Greek language (<http://skype-language.com/en/article/greeklish-kak-yavlenie-v-grechekom-yazyke>).

¹¹ Παρασχάκη, Χρυσάνθη, Η Γλωσσική Μεταρρύθμιση στην Τουρκία και τα. αποτελέσματά της. Θεσσαλονίκη, 2008, с. 39. <http://ikee.lib.auth.gr/record/113256/files/Turkish_Language_Reform_and_its_Results.pdf>.

¹² Φώτου Γιοφύλλη («Πρωτοπορία», 1930) με επιμέλεια μεταγραφής της έκδοσης «Φωνητική Γραφή».

eθnon, ehume ta dieθnika γramata pu tahi olos o politismenos kosmos, ke pu ta piran tora teleftea ki i Turki“. [„Трябва да приемем латинската азбука, приспособявайки я фонологически към нуждите, които има нашият език. Така, без да променяме правописа, който сме наследили от старогръцкия, от който много думи са запазени в новия гръцки, навлизаме в общността на културните народи, имаме международна азбучна система, каквато има целият цивилизован свят, която латинска система въведоха последно и турците.“]

През 2012 г. излиза първата книга, написана на greeklish, от писателя Г. Андруцопулос, озаглавена „Ehegersis“, издадена през 2000 г. от издателство „Οξύ“. Това е роман за изкуствения интелект, разказ за софтуер, който придобива собствена воля. Книгата е написана под формата на имейл – идея, която насърчава писателя и издателите му да публикуват романа на greeklish – нещо, скандално за гръцките интелектуалци.

Двете балкански жаргонни писмености, greeklish и шльокавица, като понятия са тясно свързани с компютрите и интернет. Най-честата проява на тези форми на общуване е при комуникация чрез чат, електронна поща, SMS съобщения и дискуссионни форуми. Съществуват много причини за популярността на явлениято. Латиницата се използва най-често при липса на техническа възможност, липса на достатъчно време или липса на знание за конфигуриране на компютрите за въвеждане на символи на кирилица или гръцка азбука, както и в случаите на липса или несъвместимост за кирилица или гръцка азбука в мобилни телефони. Най-често greeklish и шльокавица се употребяват за удобство и улеснение, съчетано с небрежност, нежелание и отегчение от правилната употреба на езика, тъй като характерът на едно неформално електронно общуване предполага това.

Шльокавицата, както и greeklish нямат точно установени правила на транслитерация или транскрибиране. Такива правила биха могли да се измислят или да се приемат вече съществуващите в науката (вж. напр. последователната транслитерация на Библиотеката на Американския конгрес или старата немска транслитерация на кирилица, отразена в автоматичната транслитерация на lexicologos site). Но това няма как да стане поради функциите на жаргонния език. Това се дължи в голяма степен на факта, че целта на тези две писмени системи е бързината на изписването във връзка с материалните, софтуерните и интелектуалните възможности на пишещия и не на последно място сферата, в която той общува.

В български и гръцки език съществува стандартизация на транслитерирането при пренасянето на лични имена¹³, имена на географски обекти¹⁴ и

¹³ Закон за транслитерация, Държавен вестник, бр. 19 от 13 март 2009, <<https://slovored.com/transliteration/rules.html>>.

¹⁴ Наредба № 6 от 12.06.1995 г. за транскрипция и правопис на чужди географски имена на български език <<http://www.cadastre.bg/naredba-%E2%84%96-6-ot-12061995-g-za-transkripciya-i-pravopis-na-chuzhdi-geografski-imena-na-bulgarski-ezik>>.

други, когато те са изписвани на латински с цел превод на английски и други езици или с цел надписи, но ползващите шльокавица и greeklish не се интересуват и не употребяват тази стандартизация (освен ако не съвпадне с начина, по който са решили да напишат нещо).

Друга съществена разлика от стандартната норма за транслитерация както при шльокавицата, така и при greeklish е употребата на цифри в допълнение на латинската азбука. Този тип графемии условно могат да бъдат наречени цифрови омоглифи, защото представляват цифри, които визуално наподобяват букви от графичната система на дадената писменост.

Примери за цифри омоглифи от шльокавица:

- цифрата 6 вместо буквата *б*
- цифрата 4 вместо буквата *ч*.

Изключение от принципа за визуална прилика прави цифрата 6, използвана вместо буквата *ш*, където аналогията е звукова – заради началния звук в думата *шест*.

Цифровите заместители на букви както в гръцкия, така и в българския интернет жаргон са влезли в употреба поради липсата на еднобуквени латински еквиваленти на дадени звукове. При тези случаи при латинското изписване на определени звукове винаги са налични повече от две съответствия, което създава объркване и много варианти на изписване (вж. Таблица 2).

Използващите шльокавица и greeklish се опитват да предадат на латинската кирилски и съответно гръцки облик и така пишат главни и малки букви в една и съща дума, тъй като главната латинска *H* изглежда като българската *н*, малката латинска *n*, прилича на кирилската *н* и така нататък. Главното *H* прилича на гръцката буква *η*; а латинската буква *v* [v] прилича на гръцкото малко *ν* [n]. Този тип букви, които си приличат, са наричани омоглифи – графично са еднакви или подобни, но имат различна звукова стойност и значение от звуковата система, на която принадлежат, съпоставено към приспособяването им към greeklish (вж. Таблица 2).

Таблица 2. Примери за омоглифове в гръцката и латинската азбука

Омоглифове	Greeklish	Гръцка азбука	Пример
	8	Θ, θ	8es na er8eis
	9		9es na er9eis
	0		0es na er0eis
	Q, q		Qes na erqeis
	@	α	qpo pou eisai
			m@l@ki@
	3	Ξ, ξ	dev 3erw
	J		dev jerw
	4		dev 4ero
		Ψ	den 4inese?
	w	Ω	dev 3erw
	V, v	ν	dev 3erw
	b	Β, β	Blep w
	n	η	Pes thv
		π	nes thv
	c	σ	Teloc // re c
	6		6e 9elw
		δ	6en kserw
	p	Ρ; ρ	Pe su
u	Υ, υ	Pe su	

Всеки потребител има свои начини на транслитерация. Често в текст, писан от един и същи човек, се срещат няколко начина за латинско изписване на един и същи звук¹⁵ (вж. Таблица 1). Същевременно е трудно и излишно за

¹⁵ Ανδρουτσόπουλος, Γιάννης – Λατίνο-ελληνική ορθογραφία στο ηλεκτρονικ ό ταχυδρομείο: χρήση και στάσεις, – <https://jannisandroutsopoulos.files.wordpress.com/2009/12/saloniki_1999_paper.pdf>.

повечето хора да помнят официалните правила за транслитерация при неофициална комуникация в различните електронни мрежи. Това подхранва развитието на различни варианти на изписване на едни и същи звукове и прави систематизирането на използваните символи почти невъзможно. Българският книжовен език има кодифицирана писмена латинска норма (третата писмена норма на българския език, заедно с македонската), която използва латиницата като официално писмо. Това е банатската българска книжовна норма.¹⁶ Защо тогава потребителите на електронни мрежи не ползват тази или друга подобна норма? В банатската норма писменият език е стандартизиран, което също го отличава от шльокавицата, чийто основен принцип е да няма правила. В това отношение гръцкият език също се различава, защото той ползва една-единствена писмена норма, която признава само гръцката азбука.

Други основни характеристики на greekish и шльокавицата са:

- краткост на думите и изразяването. Например: *tespa* вместо *τέλος πάντων, tpt* вместо *τίποτα*;
- неспазване на правописните правила (например неотразяване на старите дифтонги: *ximia* вместо *χημεία*, *ine* вместо *είναι*);
- непоставяне на ударението (*prou eesai* вместо *ποῦ εἶσαι*).

Наред с всичко останало, greeklish функционира и като код за разпознаване на младите при общуването им, като връзка, обединяваща потребителите, и като неписано споразумение между тях да нарушават правописните правила с цел по-бързото им и неангажиращо общуване. В същото време технологичният напредък осигурява бързина и лекота на комуникация между хората. Така че езиковата хегемония на английския език, който е доминиращ в терминологията на информатиката, печели позиции. Някои клавиатури не разполагат с гръцка и кирилска азбука и затова хората прибегват до използването на латинската азбука, защото така спестяват време, тъй като не е необходимо непрекъснато да променят шрифта на клавиатурата. Освен това правописът не засяга потребителите на тази форма на езиково общуване, защото нещо не може да бъде сметнато за правописна грешка, когато използваме шльокавица или greeklish. Поради всички гореизброени причини младите предпочитат латинската азбука в ежедневната си комуникация.

Известно е, че употребата на greeklish се практикува предимно от млади хора. По-възрастните, които не са много запознати с новите технологии, много често не знаят как да четат и използват greeklish. Когато детето изпраща съобщение до родителите си: *8a giriso spiti se kamia oga. Mn me prmnete giat tha faw kana club ap e3o [6te se vurna vkashti sled 1 4as. Ne me chakaite zashtoto shte iam sanwdwich navanka]*, е много вероятно те да си мислят, че такова съ-

¹⁶ Единството на българския език в миналото и днес. Българска академия на науките. Институт за български език. С., 1978, I. ПИСМЕНО-РЕГИОНАЛНА НОРМА НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК В ОБЛАСТТА БАНАТ (<<http://macedonia.kroraina.com/bugarash/ed/index.html>>).

общение е изпратено по погрешка, а текстът няма смисъл. След появата на greeklish са положени много усилия за разработване на софтуер за автоматично преобразуване от greeklish в гръцка азбука. На разположение са няколко безплатни онлайн системи за конвертиране под формата на онлайн приложения, например: <<https://www.greeklish.net/>>.

Компютърният език е не само гръцко или българско явление, а се среща в целия свят, което го прави неизменен елемент от развитието в областта на електронната и онлайн комуникацията. Електронната терминология и начин на общуване се утвърждават в съзнанието на милиони хора по целия свят и улесняват общуването между млади хора от различни култури. Едно от основните предимства на greeklish и шльокавица е, че те все пак обслужват комуникационните нужди на хората. Използването на greeklish и шльокавица става неизбежно, ако целта на комуникацията е по-важна от формата ѝ, а няма възможност да се използва клавиатура с гръцка азбука.¹⁷

Компютърният софтуер, използван в целия свят, е написан на английски, който се смята за най-широко разпространен език и затова силно повлиява на гръцкия и българския електронен език както визуално, така и лексикално. Онлайн жаргонът е негласно приет от всички потребители на различни мрежи и е станал неразделна част от онлайн културата.¹⁸

Според авторитетни учени като Бабиннотис обаче интернет жаргонът е нож с две остриета, а компютърният език е механизъм, чрез който гръцкият корозира. Безспорно компютърният език има пряко влияние върху писмеността и е форма на „езикова колонизация“, чрез която английският печели позиции за сметка на родните ни езици. Така английският постепенно се запечатва в подсъзнанието на хората като по-значим и универсален, а родните ни езици като второстепенни, които отстъпват и мутират при това взаимодействие.¹⁹

Всяка транскрипция на гръцки и български чрез символи и знаци може да бъде разгледана като пряка заплаха за реалната форма на съществуването на живия език. Крайната цел на компютърния език е универсализация, което според критиците на използването на чужди писмени системи води до създаване на общо съзнание и идентичност, т.е. до асимилация²⁰ на езиците и народите. Не на последно място е естествено компютърният език да влияе отрицателно на усвояването на гръцкия и съответно – на българския право-

¹⁷ Greeklish – „Enas neos tropos grafis“ (Η γλώσσα που γεννήθηκε με τις νέες τεχνολογίες), с. 13.

¹⁸ Благоева, Д. Лексикални особености на българския и руския компютърен жаргон (с оглед на релацията стандарт – субстандарт), <http://www.balgarskiezik.eu/4-2005/D_Blagoeva.pdf>.

¹⁹ Greeklish – „Enas neos tropos grafis“ (Η γλώσσα που γεννήθηκε με τις νέες τεχνολογίες), с. 15.

²⁰ Greeklish – „Enas neos tropos grafis“ (Η γλώσσα που γεννήθηκε με τις νέες τεχνολογίες), с. 16.

пис (например думата *ловец* на greeklish може да се запише като *kinigos* или *kinhgos*). По този начин се губи семантиката на корена на думата и нейната наставка. Така greeklish може да се превърне в прикритие за неправилното изписване на думите, като се пренебрегва знанието на правописа. Този проблем лесно може да се компенсира и в повечето случаи да се реши от наличието на текстов редактор, който автоматично премахва колебанията при изписването на дадена дума с етимологичен правопис с гръцки шрифт.

Езикът е инструмент на мисълта. Смята се, че ако той обеднява, намалява и способността за критично мислене и човек с беден език става по-лесна плячка за манипулация. Затова greeklish и шльокавицата често са обвинявани, че разрушават истинската комуникация между хората, като променят езика им и намаляват способността за критично мислене. По тази причина се пораждат недоразумения, напрежение и конфликти, които нерядко водят до комични ситуации, неразбиране, а оттам може би и до отчуждаване на общуващите (вж. Таблица 1).

Според по-консервативни учени (вж. примери в Greeklish – „Enas neos tropos grafis“ (Η γλώσσα που γεννήθηκε με τις νέες τεχνολογίες), 2013, с. 12–14) гръцкият език трябва да се запази непокътнат от такива влияния, които разрушават и променят характера му. Показателно в това отношение е мнението на един от най-авторитетните гръцки езиковеди, проф. Бабиннъотис: „Езикът не е просто един инструмент. Езикът е нашата история, култура, мисъл, съзнание и идентичност. Освен всичко останало езикът е ценност... greeklish е най-лесният път за отчуждаване от образа на думите. Младите може скъпо да платят това. Имаме гръцки шрифтове и чрез интернет и електронните средства за общуване можем да използваме гръцките шрифтове, които имат предимството да дадат представа за думата, за нейния визуален образ, и по този начин да съвместят в едно правописа и значението на дадена дума“.

Според авторитетни учени като Бабиннъотис гърците (а може би и българите) трябва да разберат, че е признак на духовна и културна бедност да се използва вместо родната азбука една чужда писмена система, при това – без правила. Но логиката на младежкото общуване в електронните медии е точно обратната – използването на Greeklish и шльокавица при писмената проява на младежките социолекти на разглежданите два балкански езика се явява признак на оригиналност, творческо мислене и изразяване на личността, която се противопоставя на познатите норми и канони. Така, впоследствие, същите тези млади хора използват greeklish дори в своята работа, което допринася да забравят езика си и правилния начин на писане.

Ден след ден човечеството навлиза все по-навътре в света на компютрите, така че greeklish и шльокавицата се запечатват все повече и повече в ума. Със сигурност явлението не е без последствия и не е изолирано. Дали това е проблем и подобни тенденции трябва да бъдат променени? За да стане такава промяна, всичко, което различните поколения могат да направят, е да променят кла-

виатурата на компютъра и на мобилния си телефон от английски на гръцки или български, да знаят как да го направят и по-важното – да искат да го направят.

ЛИТЕРАТУРА

- Благоева, Д. Лексикални особености на българския и руския компютърен жаргон (с оглед на релацията стандарт-субстандарт). – <http://www.balgarskieszik.eu/4-2005/D_Blagoeva.pdf>.
- Единството на българския език в миналото и днес. Българска Академия на Науките. Институт за български език, С., 1978, I. писмено-регионална норма на българския език в областта Банат (<http://macedonia.kroraina.com/bugarash/ed/index.html>).
- Илюстрации: slang.gr, Greeklish – „Enas neos tropos grafis“ (Η γλώσσα που γεννήθηκε με τις νέες τεχνολογίες).
- Карайорданов, П. Само новациите в мрежата пишат на кирилица вместо на латиница. – Стандарт, <<http://paper.standartnews.com/archive/2000/04/22/standartnet/story6.htm>>.
- Стоименова, Н. Нов речник на уличния жаргон. С., Милениум, 2017.
- Greeklish as a phenomenon in the Greek language. – <<http://skype-language.com/en/article/greeklish-kak-yavlenie-v-grecheskom-yazyke>>.
- Ανδρουτσόπουλος, Γιάννης – Λατινο-Ελληνική ορθογραφία στο ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: χρήση και στάσεις. – <https://jannisandroutsopoulos.files.wordpress.com/2009/12/saloniki_1999_paper.pdf>.
- Μπαμπινιώτης: «Οι νέοι θα πληρώσουν ακριβά τα greeklish». – <<http://www.tanea.gr/news/greece/article/4635393/?iid=2>>.
- Παρασχάκη, Χ. Η Γλωσσική Μεταρρύθμιση στην Τουρκία και τα αποτελέσματά της. Θεσσαλονίκη, 2008. – <http://ikee.lib.auth.gr/record/113256/files/Turkish_Language_Reform_and_its_Results.pdf>.
- Φώτων Γιοφύλλη («Πρωτοπορία», 1930) με επιμέλεια μεταγραφής της έκδοσης «Φωνητική Γραφή».
- Greeklish: Ευρυδίκη, Καπογεωργάκη и колектив, Greeklish „Enas neos tropos grafis“, Η γλώσσα που γεννήθηκε με τις νέες τεχνολογίες, Лефкада, 2012–2013, <http://2lyk-lefkad.lef.sch.gr/new/_files/project/greeklish.pdf>.

Март 2018 г.

Рецензент: доц. д-р Екатерина Търпоманова

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ

ИЗИСКВАНИЯ ЗА ПРИЕМАНЕ И ОФОРМЯНЕ НА РЪКОПИСИТЕ

За печат се приемат непубликувани в други издания оригинални статии, студии, хабилитационни лекции, части от монографии и научноизследователски трудове (дисертационни и хабилитационни) на академичния състав и докторантите на Факултета по славянски филологии.

Обемът на материалите е до 50 страници (включително библиография, снимки, таблици и др.) по 1800 знака на страница, 12 пункта и само при специални случаи до 100 страници. Основен шрифт е Times New Roman, редактор MS Word (под Windows). В случаите, когато се използват специални шрифтове, те се представят с електронната версия на ръкописите.

Катедреният съвет определя рецензенти за предложените за публикуване ръкописи. За хабилитационните лекции и частите от дисертационни и хабилитационни трудове на академичния състав и докторантите не се изисква рецензиране, а само одобрение от катедрения съвет. Одобрените ръкописи и електронният им вариант се придружават с една рецензия и с препис-извлечение от протокол на катедрения съвет за избор на рецензент (само в посочените случаи) и за одобряване на ръкописите (във всички случаи).

Ръкописите имат следната структура: уводна част, основен текст и литература. Уводната част включва следните параметри в два варианта – на български и на английски: заглавие, име и фамилия на автора (авторите), катедра, абстракт от 10–12 реда и ключови думи. Ако езикът на ръкописа е различен от български и английски, изброените параметри се дават и на този език. Данните за контакт с автора (име, електронен адрес) се включват на първата страница на ръкописа като бележка под линия.

Цитирането в текста е (Влайкова, Кънева 1978), (Влайкова 1981: 307), (Peterson, Jonson 2000: 123–156). Използваната литература включва всички цитирани автори, подредени по азбучен ред, като имената се изписват с редовни букви без разредка. Ако студията е на чужд език, най-напред се изписва западната литература, следвана от българската, и обратно. Използват се следните стандарти при оформянето на използваната литература:

За периодично издание

Векилска 1993: Векилска, Б. Педагогически експерименти в съвременната епоха. – Год. СУ, ФНПП, 76, 1993, 15–20.

За книга

Ривърс 1999: Ривърс, Ф. Плодът на изкуплението. Прев. П. Ганев. Добрич, Менора Прес, 1999.

Сираков 1981: Сираков, Д. Статистически методи. С., Наука и изкуство, 1981.

За сборник

Блох 1999: Блох, Е. Човешкото самоотчуждение. – В: Идеи и културология. Т. 3. Съст. Д. Гинев. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1998.

Фигурите трябва да се представят в отделни файлове в JPG или TIF формат с резолюция поне 300 dpi. Изображенията да са не по-големи от формат A4 и да позволяват намаляване, изготвени с рисувателни програми Corel (7, 8), Adobe Dlustrator (5, 7, 8), Adobe PhotoShop (4, 5).

Годишникът се отпечатва в ограничен тираж за библиотечен обмен и за авторите. Електронният вариант се качва на интернет страницата на Университетската библиотека.

От Редакционната колегия